T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KADI AHMED GAFFÂRÎ'NİN TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ İSİMLİ ESERİNDE TÜRK HANEDANLARI (OSMANLILAR, KARAKOYUNLULAR, AKKOYUNLULAR, SAFEVÎLER)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BUKET GÜNDÜZ

DANIŞMAN

PROF. DR. NAMIG MUSALI

KASTAMONU 2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADI AHMED GAFFÂRÎ'NİN TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ İSİMLİ ESERİNDE TÜRK HANEDANLARI (OSMANLILAR, KARAKOYUNLULAR, AKKOYUNLULAR, SAFEVÎLER)

BUKET GÜNDÜZ

Danışman Prof. Dr. Namıg MUSALI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI

KASTAMONU – 2019

TEZ ONAYI

Buket GÜNDÜZ tarafından hazırlanan " **Kadı Ahmed Gaffârî'nin Tarih-i Cihân-Ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)"**adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabûl edilmiştir.

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU Kastamonu Üniversitesi	.....
Jüri Üyesi (Danışman)	Prof. Dr. Namıg MUSALI Kastamonu Üniversitesi	.....
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ali ASKER Karabük Üniversitesi	.....

01/10/2019

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU .....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Buket GÜNDÜZ

ÖZET

Yüksek Lisans

KADI AHMED GAFFÂRÎ'NİN TÂRÎH-İ
CİHÂN-ÂRÂ İSİMLİ ESERİNDE
TÜRK HANEDANLARI
(OSMANLILAR, KARAKOYUNLULAR, AKKOYUNLULAR, SAFEVÎLER)

Buket GÜNDÜZ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Namıg MUSALI

Türk tarihi içinde önemli yere sahip olan Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletlerine dair pek çok kaynaklar bulunmaktadır. Bu kitaplarların her biri tarihimizin aydınlatılması açısından ehemmiyyeti haizdir. XVI. yüzyıl Safevî tarihçilerinden Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ adlı eseri şimdiye kadar günümüz Türkçesine tercüme edilmemiştir. Çalışmamızda bu kaynaktan yola çıkılarak, yukarıda isimlerini andığımız dört büyük Türk devletlerinin tarihine ilişkin bilgiler verilmiştir. Amacımız Târîh-i Cihân-ârâ eserinin ilgili kısımlarını Farsçadan Türkçeye çevirip değerlendirmek ve Türk tarihine yeni bir ana kaynak kazandırmaktır.

Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ isimli eserini Şah Tahmasb'a ithaf etmiştir. Türk tarihi açısından değerli bir eser olarak kabul edilmektedir. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Şah Tahmasb dönemi (1524-1576) Safevî tarihçiliğini ve Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ isimli eserinin incelenmesini ele almaktadır. Bu bölümde Şah Tahmasb devrindeki Safevî tarihçlilerinin çoğunun devlet görevinde bulundukları için gerçekleşen olaylara bizzat kendileri şahit oldukları tespit edilmiş ve bu bakımdan onların eserlerinin söz konusu dönemin ana kaynakları olarak önemine değinilmiştir. İkinci bölümde Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-Ârâ isimli eserinin Farsçadan günümüz Türkçesine tercüme ettik. Sonuç kısmında eseri değerlendirerek, daha önceki tarihî kitaplarda yer almayan bilgileri ele alıp çalışmamıza ekledik.

Anahtar Sözcükler: Kadı Ahmed Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletleri.

2019, 219 Sayfa

ABSTRACT

Msc. Thesis

TÂRÎKH-İ JAHÂN-ÂRÂ BY KADI AHMED GAFFÂRÎ ON THE TURKİSH DYNASTİES (OTTOMANS, KARAKOYUNLU, AKKOYUNLU, SAFAVİDS)

Buket GÜNDÜZ
Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Namıg MUSALI

There are many sources on Ottoman, Karakoyunlu, Akkoyunlu and Safavid states which have an important place in Turkish history. Each of these books is of great importance for the illumination of our history. One of the Safavid historians in XVI century is Kadi Ahmed Gaffarî. His Târîkh-i Jahân-ârâ, has not been translated into modern Turkish until now. In this study, starting from this source, information is given about the history of the four major Turkish states mentioned above. Our aim is to translate and evaluate the relevant parts of Târîkh-i Jahân-ârâ from Persian into Turkish and to gain a new main source for Turkish history.

Gaffârî dedicated his work, Târîkh-i Jahân-ârâ to Shah Tahmasb. It is accepted as a valuable work in terms of Turkish history. Our study consists of two parts. The first part deals with the Safavid historiography of the Shah Tahmasb period (1524-1576) and the analysis of Kadı Ahmed Gaffârî's Târîkh-i Jahân-ârâ. In this section, it was determined that most of the Safavid historians in the period of Shah Tahmasb personally witnessed the events that took place because they were in the state duty and the importance of their works as the main sources of the period in question. In the second part, we translated Kadı Ahmed Gaffârî's Târîkh-i Jahân-ârâ from Persian into modern Turkish. In the conclusion part, we evaluated the work and found the information not included in the previous historical books and added it to our study.

Key Words: Kadı Ahmed Gaffârî, Târîkh-i Jahân-ârâ, Ottoman, Karakoyunlu, Akkoyunlu and Safavid states.

2019, 219 Pages

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı; Kadı Ahmed Gaffârî'nin 972/1564-65 yılında tamamladığı genel tarih nitelikli Târîh-i Cihân-ârâ isimli Farsça eserinden Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devirlerine ait kısımların incelenmesi ve günümüz Türkçesine tercüme edilmesi suretiyle Türk tarihine katkıda bulunmaktır. Çalımamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şah Tahmasb dönemi Safevî tarihçiliği ve Kadı Ahmed Gaffârî'nin hayatı ve eserleri tanıtılmakta, ikinci bölümde Târîh-i Cihân-ârâ'nın ilgili kısımlarının Türkçe tercümesi sunulmaktadır.

Çalısmamda bana yardımcı olan ve tez sürecimde bilgileriyle beni aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Namıg Musalı'ya teşekkürlerimi ve minnettarlığımı bildiriyorum. Arapça ve Farsça gramerde bana yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Raheb Mohammadi Ghanbarlou, Ahmet Serdar Erkan, Mariam Kharzade, Liza Mirzad ve Mohammad Nabi Didar'a teşekkürü borç bilirim. Her zaman bir dağ gibi arkamda duran maddi ve manevi her konuda beni destekleyen canım eşime ve aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

Buket GÜNDÜZ
Kastamonu Ekim/ 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

ÖNSÖZ ..... **VI**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **VIII**

1. GİRİŞ **1**

2. ŞAH TAHMASB DÖNEMİ SAFEVÎ TARİHÇİLİĞİ VE KADI AHMED GAFFÂRÎ'NİN TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ İSİMLİ ESERİ **10**

2.1. Şah Tahmasb Dönemi Safevî Tarihçiliğine Genel Bir Bakış 10
2.1.1.Genel Tarihler 11
2.1.2. Hanedan Tarihleri 16
2.2. Kadı Ahmed Gaffârî'nin Hayatı ve Eserleri 19
2.2.1. Hayatı ve Faaliyetleri 19
2.2.2.Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eseri 21

3. TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ'NIN TÜRKÇE TERCÜMESİ **32**

3.1. Osmanlılar 32
3.2. Karakoyunlular 41
3.3. Akkoyunlular 46
3.4. Safevîler 56

KAYNAKÇA **132**

EKLER **141**

EK-1: Resimler 141
EK- 2: Târîh-i Cihân-ârâ'nın Farsça Metni 146

ÖZGEÇMİŞ **218**

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.tz: Adı geçen tez

Bkz: Bakınız

Ktp: Kütüphane

C: Cilt

Çev: Çeviren

Edt: Editör

TDVİA – Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

y.y. Yayın Yeri Yok

vd: Ve Diğerleri

vb: Ve Benzeri

s: Sayfa

S: Sayı

1. GİRİŞ

Tez çalışmamız kapsamında Safevî tarihçilerinden Kadı Ahmed Gaffarî'nin Târîh-i Cihân-ârâ isimli eserinden dört Türk hanedanının – Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin tarihine dair kısımları ele almayı ve bunları Farsçadan günümüz Türkçesine tercüme etmeyi amaçladık. Kadı Ahmed Gaffarî'nin bu devletlerin tarihine ilişkin olayların bir kısmını diğer kaynaklardan aktarmışsa da, özellikle de Şah Tahmasb döneminde Safevî hizmetinde bulunduğu için bahse konu devirdeki gelişmelere bizzat şahit olmuş ve bu mevzudaki bilgilerini adı geçen eserinde okurlarla paylaşmıştır. Târîh-i Cihân-ârâ, genel tarih nitelikli bir eser olup, peygamberlerin ve Eskiçağ dönemi hükümdarlarının tarihinden başlayarak, yazarın kendi zamanına kadarki süreci içine almaktadır. Biz, yazarın yaşadığı coğrafyayı ve zamanı göz önünde bulundurarak, XIV-XVI. yüzyıllar Oğuz Türklüğüne ilişkin bu kaynakta yer alan bilgilere odaklanmayı uygun bulduk. Zira bu kısımlar, söz konusu eserin en orijinal ve en değerli bölümlerindendirler.

Ele aldığımız kaynakta yer verilen Türk sülalelerinden birisi, Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyundan olan Osmanlı hanedanıdır. Osmanlı Devleti, Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey zamanında 1299 yılında Bilecik'in Söğüt ilçesinde kuruldu. Aşiretten devlet haline gelen Osmanlı Devleti 600 seneden fazla hüküm sürmüştür. Eserin telif edildiği günlerde Osmanlı tahtında Şah Tahmasb'ın çağdaşı olan Kanûnî Sultan Süleyman bulunmaktaydı. Bu dönem, Osmanlı Devletinin en parlak zamanıydı. Devletin hazinesi bir hayli zenginleşmiş ve toprakları oldukça artmıştı. Yine bu dönemde Devlet-i Aliyye'nin etkisi, Kuzey Afrika içlerinden Habeşistan'a, Yemen'e, Hindistan'a, kuzeyde Rus steplerine, Polonya'ya kadar uzanmıştır. Orta Asya hanlıkları, Bâbürlüler, Hindistan'ın diğer Müslüman sultanlıkları gözlerini batıda gazâ bayrağını temsil eden Sultan Süleyman'a çevirmiştir. İlginç şekilde Şah Tahmasb da "Hazret-i Hünkâr" diye andığı Kanûnî Sultan Süleyman'ın gazâ faaliyetini hayranlıkla karşılamış, batıda Hristiyan

dünyasına karşı giriştiği mücadeleler sırasında dinin bir gereği olarak ona karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmadığını dahi belirtmiştir.[1]

Şah Tahmasb ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu iki devlet arasında özellikle de Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde ağır savaşlar yaşanmışsa da, 1555 yılında gerçekleşmiş olan Amasya Antlaşması ile barış tesis edilmiş, Doğu Anadolu ve Arap Irakı Osmanlılarda, Azerbaycan ise Safevîlerde kalmak üzere sınırlar çizilmiştir.[2] Karakoyunlulara gelince, bunların siyasi tarih sahnesine çıkışı Bayram Hoca (ö. 1380) ile başlar. Onun zamanında Van-Erciş bölgesi merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum'dan güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu bölgesinde beyliklerini kurmuş olan Karakoyunlular, Kara Mehmed (1380-1389) ve Kara Yusuf (1389-1420) dönemlerinde faaliyetlerini sürdürerek, bir müddet Timurlulara karşı mücadele vermek zorunda kaldılar. Emir Timur'un ölümünün ardından Azerbaycan'daki faaliyetlerini yoğunlaştıran Karakoyunlular, 1410 yılında kesin olarak burasını Celayirlilerden alarak, Tebriz merkezli bir devlete dönüştüler. Gerek Kara Yusuf, gerekse de ölümünden sonra yerine geçen Kara İskender (1420-1438), Timurlu iktidarına karşı rekabet ve direnişi sürdürdüler.

Karakoyunluların büyük hükümdarlarından olan ve Hakiki mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazan Cihanşah (1438-1467) önceleri Timurlulara itaat etse de, Mirza Şahruh'un vefatından (1447) yararlanarak, önce bağımsız politika izlemeye başladı, ardından da İran'da Timurlulara ait pek çok bölgeleri ele geçirdi. Böylece Karakoyunlu Devleti'nin sınırları Horasan'dan Erzurum'a, Şirvan'dan Basra'ya kadar uzanmış oldu. Fakat gerek Cihanşah, gerekse de oğlu Hasan Ali (ö. 1469) Akkoyunlulara karşı giriştikleri mücadelede hayatlarını kaybettiler. Neticede 1468'de Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından Karakoyunlu Devleti'ne son verildi.[3] Oğuzların Üçok kolundan Bayındır boyuna mensup olan Akkoyunlular, kaynaklarda ilk olarak 1340 yılında, Trabzon-Rum İmparatorluğu'na yapmış oldukları akınlar dolayısıyla geçmektedirler. Bunların bilinen ilk tarihî şahsiyeti Tur Ali Bey'dir. Onun ölümünün ardından Akkoyunluların başına Kutlu Bey (1362-1388) geçmiştir.

---

[1] Feridun Emecen, *"Süleyman I"*, **TDVİA,** C. 38, İstanbul, 2010, s.62-74.

[2] Namıg Musalı, *"Safevî, Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasb ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevî – Osmanlı Savaşları"*, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.2, S.5, 2015, s.1-31.

[3] Faruk Sümer, **Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihân Şâh' kadar),** TTK Basımevi, Ankara, 1992; Ayşe Atıcı Arayancan, *"Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi (siyaset-teşkilat-iktisad-din kültür)-1438-1467"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Basılmamış Doktora Tezi, 2010.

Onun döneminde Akkoyunlular, Erzincan ve yörelerinde yaşamışlar; Bayburt ve çevresini yurt tutmuşlardır.

Kutlu Bey'in oğlu Kara Yülük Osman (ö. 1435), Kadı Burhaneddin'i ortadan kaldırmış, Emir Timur'a itaat etmiş, onunla birlikte Ankara Savaşı'na katılmış, Karakoyunlulara karşı uzun süren mücadeleler vererek, en sonunda bu yolda hayatını kaybetmiştir. Onun faaliyetleri sonucunda Akkoyunlu Beyliği'nin sınırları Erzurum'dan Kemah ve Harput'a, Erzincan'dan Mardin'e kadar genişlemiştir. Kara Yülük Osman'ın torunlarından olan Uzun Hasan (1453-1478), Akkoyunlu hanedanının en ünlü ve en büyük hükümdarıdır. O, Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak, Akkoyunluların başkentini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımış, Timurlu hükümdarı Ebu Said'i de yenerek, devletinin sınırlarını Horasan'a kadar genişletmiştir. Anadolu'da Fatih Sultan Mehmed'e karşı mücadeleye girişecek kadar kendini güçlü hisseden Uzun Hasan, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Arap Irakıü Acem Irakı, Fars, Kirman vs. gibi bölgeleri yönetmekteydi. Onun oğullarından Sultan Halil'in iktidarı kısa sürmüşse de, Sultan Yakub döneminde (1478-1490) devletin parlak günleri devam etmiştir.

Fakat Sultan Yakub'un ölümünün ardından başlayan saltanat mücadeleleri Akkoyunlu Devleti'ni yıpratmış, Şah İsmail Safevî'nin 1501'de Akkoyunlu Elvend Mirza'yı, 1503'de ise Akkoyunlu Sultan Murad'ı mağlup etmesiyle beraber bu hanedanın Azerbaycan ve İran üzerindeki hâkimiyetine son verilmiştir. Çaldıran Savaşı'nın (1514) ardından Sultan Selim tarafından Güneydoğu Anadolu'nun fethine memur edilen Akkoyunlu Sultan Murad'ın burada Safevî askerleri tarafından öldürülmesiyle beraber Akkoyunlular bir hükümdar hanedanı olarak tarih sahnesini terk etmişlerdir.[4] Akkoyunluların yerini alan ve onlarla akrabalık ilişkileri içinde bulunan Safevîlerin iki asrı aşkın iktidarı (1501-1736), Gazneli ve Selçuklu dönemlerinden Kaçarlara kadar yaklaşık 9 veya 10 asır boyunca İran'da ve komşu bölgelerde devam etmiş bulunan Türk hâkimiyetinin mühim bir parçasını oluşturmaktadır. Adını Erdebil'deki Safevîyye tarîkatının kurucusu Safiyeddin Erdebilî (ö. 1334)'den alan Safevî Devleti, Rumlu, Şamlu, Tekelü, Ustacalu,

[4] Faruk Sümer, *"Akkoyunlular",* **TDVİA**, C.2, İstanbul, 1989, s.270-274.

Dulkadırlu, Afşar, Kaçar, Bayburtlu, Varsak vs. gibi Türk oymaklarının desteği ile Şah İsmail tarafından XVI. yüzyılın başlangıcında kurulmuştur.[5]

Şeyh Safiyeddin döneminde bir sufi tarîkatının önderleri olarak meydana çıkan Safevîler, iki yüz yıllık bir sürecin ardından devletleşmişlerdir. Şeyh İsmail, devletin kurulması ile birlikte şah unvanını almıştır. On İki İmam Şiîliğini resmi mezhep olarak kabul edip İran topraklarında hızlı bir şekilde Şiîlik mezhebinin yayılmasında önderlik etmiştir.[6] Safevî Devleti'nin kurucu unsurunu, başlarına giydikleri kırmızı börklerden dolayı Kızılbaş adı ile anılan Anadolu ve Azerbaycan'ın Türk boyları teşkîl etmişlerdir.[7] Bu devlet ilk olarak Azerbaycan'da meydana gelmiş ve Azerbaycan topraklarının tarihî başkenti olan Tebriz şehri, yeni kurulmuş olan bu saltanatın payitahtı olmuştur. İşte bu sebepten Azerbaycan tarihçiliğinde Safevî Devleti'nin I. Şah Abbas'ın reformlarına kadar Azerbaycan merkezli bir devlet olduğu görüşü hâkimdir.[8]

Çaldıran Savaşı'na kadar çok hızlı bir büyüme kaydeden Safevî Devleti, Doğu Anadolu, İran, Irak, Afganistan, Türkmenistan, Güney Kafkasya gibi faklı coğrafyaların önemli bir kısmını fethetmiş, hem Anadolu'nun hem de Türkistan'ın içlerine doğru yayılma çabası göstermiştir. Safevî Devleti'nin kuruluşu Türk-İslam tarihinde gerçekten mühim bir hadisedir. Bu devlet, doğuda Şeybanîler'le, batıda ise Osmanlı Devleti ile askeri mücadelelere girmiştir.[9] Şah İsmail çok geçmeden Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiş ve 23 Ağustos 1514 tarihinde bugün İran Azerbaycanı'nda bulunan Hoy şehri yakınındaki Çaldıran ovasında iki ordunun savaşı Safevîlerin yenilgisi ile sonlanmıştır.[10] Osmanlı ile gerçekleşen bu savaş Safevîler için bir dönüm noktası olmuş ve onların yayılmacı politikaları sekteye uğramıştır. Bu tarihten sonra batıda Osmanlılara, doğuda ise Özbek Şeybanîlere karşı mücadele vermek zorunda kalan Safevîler daha çok savunmaya çekilmişlerdir. 1524 senesinde I. Şah İsmail vefat edince yerine oğlu I. Şah Tahmasb (1524-1576)

---

[5] Qiyas Şükürov, *"Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şâh İsmâîl Devri (907-930/1501-1524)",* **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.17.

[6] Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevî Devleti Tarihi,** Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s.35.

[7] Namık Musalı. *"I. Şâh İsmâîl'in İdarî-Askerî ve İçtimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler",* **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, S. 5 (14), İlkbahar 2018, s.11.

[8] Oktay Efendiyev, **Azerbaycan Safevî Devleti: 16. Yüzyıl,** (Çev. Ali Asker), Teas Press Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018.

[9] Adel Allouche, **Osmanlı Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi,** (Çev. Ahmed Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul, 2001,s.11.

[10] Allouche, a.g.e., s.142; M.Serkan Taflıoğlu, *"İran Türk Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi",* **Turan-Sam, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi,** C. 4, S.13, 2012, s.112.

geçmiştir. I. Şah Tahmasb da babası Şah İsmail gibi çetin mücadelerde bulunarak devletini ayakta tutmayı başarabilmiştir.

Yavuz Sultan Selim döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlılara kaptıran Safevîler, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de Bağdat'ı kaybetmişlerdir. Özbekler fırsat bularak Horasan'ı zaman zaman işgal etmişlerse de orada uzun süre tutunmayı başaramamışlardır.[11] Şah Tahmasb 1555'de Osmanlı ile Amasya Barış Antlaşması yapmış, ayrıca başkenti Tebriz'den Kazvin'e nakletmiştir. I.Şah Tahmasb'ın torunu olan I. Şah Abbas döneminde (1587-1629) Safevîlerin başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşınmış, Osmanlı ve Özbeklere karşı başarılı mücadeleler verilmiştir. Fakat I. Şah Abbas'dan sonra tahta geçen hiçbir padişah devletin ilk kurulduğu zamanlardaki gibi başarılar elde edememiştir. Böylece Safevî Devleti XVIII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Afgan saldırısı ve onunla beraber gelişen bir takım olaylardan ötürü tarih sahnesinden silinmiştir. Safevî Devleti'ne resmen 1736 yılında Nadir Şah Afşar tarafından son verilmiştir. Safevîler gerek bir Türk devleti olmaları, gerek Osmanlı ile olan karşılıklı ilişkileri ve husumetleri, gerekse de Anadolu Alevileri üzerindeki tesirleri sebebiyle Türkiye tarihçiliği açısından dikkat çeken bir konuma sahiptirler.

Fakat buna rağmen Türk tarihinin bir parçası olarak Safevî tarihinin Türkiye'de araştırılması uzun süre ihmal edilmiştir. Bu konuda ülkemizde ilk kapsamlı çalışma, merhum Prof. Dr. Faruk Sümer tarafından 1970'lerde yapılmıştır.[12] Özellikle de 2010 yılından itibaren Safevî tarihi ile ilgili Türkiye'de yürütülen araştırmalarda ve yapılan yayınlarda açık bir artışın olduğu gözlemlenmektedir.[13] Hem ülkemizdeki Safevî araştırmalarına katkı sağlamak, hem de Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi dönemin diğer Türk Oğuz hanedanlarını Safevî resmî tarihçiliğinin gözüyle farklı bir bakış açısından değerlendirmek adına XVI. asır Safevî tarihçilerinden Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserini tez çalışmamız kapsamında ele almayı amaç edindik. Bizim bu çalışmamızdan önce bazı Safevî kaynakları Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Bu faaliyetlerin ilk örneklerine daha Osmanlı

[11] İsgəndər bəy Munşî Türkman. **Tarix-i aləmara-yi Abbasi.** I cild. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: O.Ə.Əfəndiyev və N.S. Mûsâlı. Bakı: Təhsil, 2009, s.130-160.

[12] Faruk Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999.

[13] Samet Balta, *"Türkiye'de Safevî Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"*, **Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları**, Demavend Yayınları, İstanbul, 2018, s.329.

zamanından itibaren rastlıyoruz. Ne ilginçtir ki Osmanlı Türkçesine çevrilen ilk Safevî kaynağı, bizim bu tez çalışmamız kapsamında ele almış olduğumuz Kadı Ahmed Gaffârî'nin bir başka eseri olan Târîh-i Nigâristân'dır. Söz konusu kaynak, daha Sultan I. Süleyman döneminin (1520-1566) sonlarında Altıparmak lakabıyla anılan Şeyh Muhammed tarafından "Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân" adı ile Osmanlı Türkçesine kazandırılmıştır.[14] Lale devrinde Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın talimatı üzerine Müderris Muhammed Nebih Efendi, I. Şah Abbas'ın (1587-1629) saray tarihçisi olan Türk asıllı İskender Bey Münşî'nin *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî* isimli eserini Osmanlı Türkçesine aktarmıştır. Bir önceki tercüme gibi bu çevirinin de bir nüshası günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.[15] Cumhuriyet dönemine gelince, Safevî kaynaklarının Türkçeye kazandırılması ve neşri yönünde faaliyetleri yine İskender Bey Münşî, adı geçen eserini günümüz Türkçesine çeviren Ali Genceli ile beraber başlamıştır. Fakat söz konusu çeviri hâlen basılmamıştır.[16]

Bu çalışmanın ardından 2000'li yıllara kadar bu alanda bir boşluk oluşmuşsa da son 15-20 yıl içinde dikkate değer tercümelere imza atılmıştır. Serap Şah, kendi doktora tezi kapsamında İbn Bezzaz Erdebilî'nin 759/1358 tarihinde Safevî hanedanının atası olan Şeyh Safiyeddin hakkında yazmış olduğu "*Safvetü's-safâ*" adlı hacimli eserin tamamını tercüme etmiştir.[17] Yine aynı kaynağın Neşâtî mahlaslı bir mütercim tarafından daha 949/1542-43 tarihinde Şah Tahmasb'a (1524-1576) ithafen yapılmış olan *Tezkire-i Şeyh Safî* başlıklı Türkçe çevirisi Feyza Tokat tarafından transkripsiyon yapılmak suretiyle basılmıştır.[18] Hicabi Kırlangıç ise Şah Tahmasb'ın tezkiresini çevirerek yayınlamıştır.[19] XVI. yüzyıl Safevî tarihçilerinden Yahyâ b. Abdüllaftif Kazvinî'nin *Lübbü't-Tevârîh* ve Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh* isimli genel tarih nitelikli eserlerinin tamamı olmasa da muhtelif kısımları değişik

[14] F. E. Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu,** C.1, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961, s.175-176 (527 ve 528 No'lu nüshalar).
[15] Karatay, a.g.e, s.329 (1013 No'lu yazma nüsha).
[16] İskender Bey Münşî, **Tarih-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsî** (Çev. Alî Genceli), TTK Kütüphanesi, No: Ter/51.
[17] Serap Şah, *"Safvetü's-safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve menkıbeleri",* **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, C.I. ve II., İstanbul, 2007, s.2-4.
[18] Neşâtî, Mevlânâ Muhammed b. Hüseyin Kâtib, **Tezkire-i Şeyh Safi**, (Haz. Feyza Tokat). C.I-II, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
[19] Şah Tahmasb-ı Safevî, **Tezkire,** (Çev. Hicabi Kırlangiç), Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

akademisyenler ve mütercimler tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.[20] I.Şah Abbas dönemine ait olan ve 1599-1605 yılları arasında anonim bir müellif tarafından yazılan *Kızılbaşlar Tarihi (Târîh-i Kızılbaşan*) adlı bir diğer kaynak da farklı yazarlar tarafından çevrilmiştir.[21] Nasrin Mousavi ise yine I. Şah Tahmasb devri tarihçilerinden Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şîrâzî'nin *Tekmiletü'l-Ahbâr* adlı vakayinamesinin Safevîlerin ve onların çağdaşları olan hanedanların tarihinden bahseden bölümlerini tercüme etmiştir. Göründüğü üzere bugüne kadar Safevî tarihlerinden sadece sekizi tamamen veya kısmen Türkiye'de tercüme edilmiştir. Yapılan bu faaliyetlere rağmen hâlâ Türkiye'de münferit bir araştırmaya tabi tutulmamış ve çevirisi yapılmamış onlarca Safevî kaynağı mevcuttur ki bunların pek çoğu sadece Safevî tarihi açısından değil, onlara çağdaş ve komşu olan diğer hanedanların tarihinin aydınlatılması için de önem arz etmektedirler. Bu kaynaklardan birisi de I. Şah Tahmasb dönemi tarihçilerinden Kadı Ahmed Gaffârî'nin genel tarih nitelikli *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eseridir.

Aslında yukarıda belirttiğimiz üzere Kadı Ahmed Gaffarî'nin *Târîh-i Nigâristân* başlıklı eseri yaklaşık daha 460 yıl öncesinde Osmanlı'da çevrilmişse de onun diğer eseri olan *Târîh-i Cihân-ârâ* bu bağlamda kenarda kalmıştır. İşte bu yüzden de biz, çalışmamız kapsamında bu eksikliği gidermeye ve bu boşluğu doldurmaya yönelik çaba sarf ettik. Bizim bu çalışmamızın amacı önemli bir eseri Farsçadan günümüz Türkçesine tercüme etmektir ve değerlendirmektir. Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ eserinde Türk hanedanlarının tarihlerini ele alıp incelemek, XIV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı-Akkoyunlu-Karakoyunlu-Safevî devletlerinin tarihi-siyasi-sosyo-kültürel olaylarını ortaya çıkarmak ve bunları diğer kaynaklarla karşılaştırmak, analiz etmek, kaynağı günümüz Türkçesine kazandırmak ve tarihçiliğimizde önemli bir kaynak hâline getirmek, bu çalışmamızın hedeflerindendir. Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ isimli eseri çok geniş bir zamanı kapsayan bir kaynak

[20] Abdüllatif Kazvinî, **Safevî Tarihi,** (Çev. Hamidreza Mohemmednejad), Birleşik Yayınları, Ankara, 2011,s.13-14.; Altan Çetin, *"Yahyâ Kazvinî'nin Lubbe-et Tevârîh'inde Selçuklularla Alakalı Bilgiler",* **Gazi Türkiyat,** S.1, Güz 2007, s.183-192; Altan Çetin, *"Yahyâ Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârî'hinde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler",* **TTK Belleten**, Nisan 2007, S.260, s.53-64; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh,** (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara, 2006; Rumlu Hasan, **Şâh İsmâîl Tarihi – Ahsenü't-Tevârîh,** (Çev.Cevat Cevan), Ardıç Yayınları, Ankara, 2004; Hasan Rumlu. **Safevî Şâhı II. İsmâîl: Kahkaha Kalesinin 20 Yıllık Mahpusu**.(Çev. Hasan Asadi ve Şefaattin Deniz.), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017.

[21] **Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşiyye)**, (Çev. Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi.) Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015; **Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan),** (Çev. Tufan Gündüz.), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

olup, burada yaratılıştan XVI. yüzyılın ortalarına kadarki değişik tarihi konular ve dönemler anlatılmıştır. Biz, bu çalışmamız kapsamına ilgili kaynaktan sadece XIV-XVI. yüzyıllardaki Oğuz Türk hanedanlarının tarihini aldık.

Zira eserin bu fasılları, tarih bilimi açısından onun en değerli kısmıdır. Çünkü bu bölümler içinde anlatılan olayların bir kısmına (özellikle de Safevî tarihi ile ilgili) Kadı Ahmed Gaffârî bizzat şahit olmuş, ilk tanıklardan bilgi almak imkânında bulunmuş ve orijinal malumat verebilmiştir. Müellifin Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hakkında yazdıkları da bu Türk devletlerine yönelik Safevî resmi görüşünün yansıtılması bakımından değerlidir. Çalışmamızda *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı dış ve iç tenkide tabi tutmak suretiyle onun Türk tarihi açısından değerini ortaya çıkarmaya çalıştık. *Târîh-i Cihân-ârâ*, Farsça bir eser olup yer yer ağır ve süslü bir üsluba sahiptir. Olayların akışını ve mahiyetini bozmamak ve anlamı daha doğru anlatabilmek için kaynağın bazı yerlerinin çevirisini yaparken sadeleştirmeler yaptık ve orijinal metinden farklı olarak süslü bir dil kullanmadık. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin manasını Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanmış olan mealden aldık. Tezimizin birinci bölümünde ana kaynağımızın yazıldığı dönemi ve muhiti tanıtmayı, hem de Kadı Ahmed Gaffârî'nin ve *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın Safevî tarihçiliğindeki yerini tespit etmeyi hedefledik. İkinci bölümde ise Târîh-i Cihân-ârâ'dan Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîtarihi kısımlarını Türkçeye çevirdik, yer yer dipnotlarda diğer kaynaklara ve araştırma eserlere dayanarak gerekli açıklamalarda bulunduk.

Târîh-i Cihân-ârâ'nın yanı sıra tez çalışmamızın yazımında hem konuyu aydınlatmak, hem de karşılaştırmalar yapmak için Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî tarihi ile ilgili diğer kaynak ve inceleme eserlere başvuru yaptık. Osmanlı tarihine dair ana kaynaklardan Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevârîh* adlı eserlerinden yararlandık. Ayrıca Osmanlı tarihinin yerli ve yabancı araştırmacılarından J.V.Hammer'in, İ.H.Uzunçarşılı'nın, H.İnalçık'ın, F.Emecen'in ve diğerlerinin incelemelerine müracaatta bulunduk. Akkoyunlu tarihi açısından ana kaynak olarak görülen Ebu Bekir Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye*'sinden istifade ettik. Bunun yanı sıra F.Sümer'in, A.A.Arayancan'ın, İ.H.Uzunçarşılı'nın, J.Woods'un ve W.Hinz'in Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleriyle ilgili tetkiklerinden faydalandık. Safevî

kaynaklarına gelince, yukarıda sözünü ettiğimiz *Lübbü't- Tevârîh, Tekmiletü'l-Ahbâr, Ahsenü't-Tevârîh, Kızılbaşlar Tarihi, Târîh-i Âlemârâ-yi Abbâsî* gibi eserlere başvuru yaptık. Yine bu devletle ilgili F.Sümer, O.Efendiyev, A.Allouche, N.Musalı, G.Şükürov, T.Gündüz, C.Aydoğmuşoğlu gibi araştırmacıların çalışmalarından istifade ettik. Kur'an ayetlerinin Türkçeye aktarılması için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan meâlden, Hicri takvimin Miladi tarihe dönüştürülmesi için Türk Tarih Kurumu'nun çevirimiçi Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan faydalandık.

2. ŞAH TAHMASB DÖNEMİ SAFEVÎ TARİHÇİLİĞİ VE KADI AHMED GAFFÂRÎ'NİN TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ İSİMLİ ESERİ

2.1. Şah Tahmasb Dönemi Safevî Tarihçiliğine Genel Bir Bakış

Bazı anlayış ve yöntem farklılıkları olmakla birlikte Safevî tarih yazıcılığı, Ortaçağ İslam tarihçiliğinin bir devamı olarak görülmektedir.[22] Safevî dönemi tarihçliğini genel tarihler, hanedan tarihleri ve bölgesel tarihler diye üç grupa ayırabiliriz. Genel tarih eserlerinde tarih anlatımı Yaratılış'tan ve Hz. Âdem (a.s.)'den başlatılır, Peygamberlerin hayat hikâyelerine yer verilir, Eskiçağ şahlarının, İslamiyet'in meydana gelip yaygınlaşmasının, Müslüman hanedanların tarihi aktarılır ve tarihin anlatımı eserin yazıldığı döneme kadar sürdürülürdü. Bazen de bu tarz eserler Hz. Âdem (a.s.)'den değil, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den ve İslamiyet'in meydana gelmesinden itibaren başlatılırdı. Hanedan tarihlerine gelince bunlar ya Şeyh Safiyeddin Erdebilî'nin, ya da onun 7. kuşaktan atası olan Firuzşah'ın biyografisinin zikredilmesi ile başlar ve eserin telif edildiği yıllara kadar devam ederdi. Bölgesel tarih eserlerinde ise belli bir bölgenin (Gilan, Mazenderan, Sistan vs.) tarihi ele alınırdı.

Safevî tarihçileri kendi eserlerini genel olarak Farsça kaleme almışlarsa da bunların arasında aslen Fars olan kişilerin yanı sıra köken itibariyle Türk olan müellifler de vardır. Nitekim Safevî devrinin iki en meşhur tarihçisi olan Hasan Bey Rumlu ile İskender Bey Munşî, Türk kökenli tarihçilerdirler. Safevî tarih yazımının özellikleri arasında on iki hayvanlı Türk takviminin ve çok sayıda Türkçe kelimelerin, tabirlerin, atasözlerinin, mısraların, cümlelerin yaygın bir şekilde kullanılması gibi hususlar yer almaktadır.[23] Aşağıda Kadı Ahmed Gaffârî'nin yaşadığı ve kendi eserlerini telif ettiği I. Şah Tahmasb dönemi (1524-1576) Safevî tarihçiliğinin genel tarih ve hanedan tarihi alanında verdiği örnekleri sırasıyla ele alıp tanıtacağız.

---

[22] Cihat Aydoğmuşoğlu, *"Safevî Tarih Yazıcılığı ve Genel Özellikleri"*, **I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu,** Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2015, s.233.

[23] Ziver Hüseynli, *"Farsça Yazan Türk Tarihçilerin Türk Tarihine Yaklaşımları (16-17. Yüzyıllar)"*, **I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu,** Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2015, s.221.

2.1.1.Genel Tarihler

Şah Tahmasb dönemi tarihçiliğinin ilk örneği, Mirza Barhudar'ın *Ahsenü's-Siyer'*idir. 937 (1530-1531) tarihinde kaleme alınmış olan bu eser, dört ciltten oluşmaktadır. Fakat ilk üç cildi günümüze ulaşmamıştır. Sadece I. Şah İsmail'in tarihinden ve hâkimiyet yıllarından söz eden en son cildi zamanımızda mevcuttur. Eserin günümüze ulaşmış bulunan bu son cildinde I. Şah İsmail'in dönemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve özellikle de Babür Şah ile Şah İsmail'in arasında geçen münasebetlere daha fazla yer vermiştir. Günümüzdeki tek el yazma nüshası Hindistan'da özel bir koleksiyonda bulunmaktadır.[24] Eser, henüz yayınlanmamış ve bu yüzden de araştırmacılar tarafından pek kullanılmamıştır. Mir Yahya b. Abdüllatif el-Hüseynî es-Seyfî el-Kazvinî (885-962/1481-1555), 948/1541-42'de Doğu ve İran tarihini içine alan, başlangıçtan yazıldığı yıla kadarki olayları kapsayan umumi tarih nitelikli *Lübbü't- Tevârîh* adlı eser yazmıştır.[25] Söz konusu eser, dört bölümden oluşan bir tür genel tarih kitabıdır.[26] Lübbü't- Tevârîh'in birinci bölümü, Hz.Peygamber ve 12 imam hakkındadır.

Birinci bölümün ikinci kısmında Hz. Ali hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ondan önceki tarih yazarları Hz. Ali'yi ancak dört halife ile birlikte anmakta iken Kazvinî, Hz.Ali'nin hayat hikâyesine Hz. Peygamber'in anlatımının hemen ardından yer vermiştir. Bu husus, Safevîlerin Şiî politikalarıyla alakalı olarak onların tarih yazımına yansıyan bir özelliktir. İkinci bölüm, İslam öncesi İran şahlarını anlatan dört kısımdan oluşur. Üçüncü bölüm ise İslam dönemi hükümdarlarına aittir.[27] Dördüncü bölüme gelince, burada I. Şah İsmail'in saltanatı hakkında bilgiler verilmiş, akabinde I. Şah Tahmasb'ın iktidarının ilk dönemleri anlatılmıştır[28]. Eser, Safevîleri desteklemek amacıyla yazılmıştır. Kazvinî'nin bazı bölümlerde kronolojik sıraya riayet etmediği görülür. Şunu da belirtelim ki Avrupa'da ilk kez tercüme

---

[24] Charles Ambrous Storey, **Persian Literature, (**Translated Into Russıan and Revised With Additions and Corrections by Yu. E.Bregel), Part II, Central Department of Oriental Literature, Moscow, 1972, p.854.
[25] Babak Javanshır, *"İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler Safevî Dönemi-I.Şâh Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar /1576)",* **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.13.
[26] Çetin, "*Selçuklularla Alakalı Bilgiler",* s.183.
[27] Çetin, "*Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler",* s.53-64.
[28] Kazvinî, a.g.e., s.15-16.

edilerek yayınlanan Farsça tarih kitabı Lübbü't-Tevârîh olmuştur.[29] Şöyle ki söz konusu eser, Latinceye çevrilerek 1690 yılında Paris'te basılmıştır. Ayrıca bu kaynak, Bombey'de (1884) ve Tahran'da (1936) Farsça olarak yayınlanmıştır.[30] Mir Yahya Kazvinî, kendi kitabını I. Şah İsmail'in dördüncü oğlu şehzade Behram Mirza'ya ithafen yazmıştır. Eserin 40 sayfası I. Şah İsmail'e, 6 sayfası ise Şah Tahmasb'ın hükümdarlığının ilk 18 yılına ayrılmıştır.[31] Yazar, ömrünün sonunda I. Şah Tahmasb'ın emri üzerine hapsedilmiş ve İsfahan'da mahpus iken vefat etmiştir. Soyundan gelen bazı kişiler Hindistan'a göç etmiş ve orada Babürlülerin sarayında önemli görevlerde bulunmuşlardır.[32] I.Şah Tahmasb'ın sarayında yaşamış yazarlardan birisi de Hurşah b. Kubad el-Hüseynî'dir. Onun Irak-ı Acem kökenli biri olduğu ve uzun süre Hindistan'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Orada Ahmednagar yöneticileri olan Nizamşahlar hanedanından Sultan Burhan (1508-1553)'ın hizmetine girmiştir.

Sultan Burhan tarafından I. Şah Tahmasb'ın sarayına sefir olarak gönderilmiştir. Hurşah, H. 952'nin Recep ayında (Eylül 1545) Rey'e gelmiştir.[33] Bir ay sonra şahın huzuruna çıkmış ve hükümdarının bin tümen değerindeki hediyelerini takdim etmiştir. Hurşah'ın verdiği bilgiye göre kendisi bir buçuk yıl Safevî sarayında yaşamış ve şahın Gürcistan ve Şirvan seferlerine katılmıştır (1546-1547). Hurşâh'ın hayatının sonraki dönemine ait bilgiler çok azdır. H.971 (1563-1564) yılına dek yani 19 sene Safevî Devleti'nde kalmış olan Hurşah, oradaki hâkim çevrelere yakın olmuştur. Bu zaman diliminde *Târîh-i Elçi-i Nizamşah (Nizamşah Elçisinin Tarihi)* adlı kroniğinin ilk nüshasını tamamlamıştır. Müellifin anlatımına göre bu eser, Şah Tahmasb'ın dikkatini çekmiştir. Şah, kitabı inceledikten sonra kendi tezkiresinin bir kopyasını da kullanması için Hurşah'a vermiştir. Daha sonra Hurşah, Hindistan'a geri dönmüş ve 1565 yılı Haziran ayında Golkonda'da vefat etmiştir.[34] *Târîh-i Elçi-i Nizamşah,* 7 bölümden oluşan genel tarih anlatımıdır.[35] İlk bölümde İslam öncesi İran, Yemen vs. ülkelerin tarihine dair rivayetler aktarılmaktadır. İkinci bölüm

[29] Nasrin Mousavi, "Tekmilet'ül Ahbâr'ın Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.2.
[30] Storey, a.g.e., s.401-402.
[31] Şahin Mustafaev, "Safevî Tarih Yazımında Osmanlılar, Şâh İsmâîl ve Şâh Tahmasb Devirleri", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,** S.3, 2017, s.3.
[32] Storey, a.g.e., s.399.
[33] Javanshır, a.g.tz., s.16.
[34] Efendiyev, a.g.e., s.37.38.
[35] Mousavi, a.g.tz., s.4.

İslamiyet'in ortaya çıkışından Abbasîlerin çöküşüne kadarki olayları içermektedir. Üçüncü bölümde Abbasîlerin çağdaşı olan diğer hanedanların tarihine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Moğolların, beşinci bölümde Timurluların hâkimiyetinden bahsedilmiştir. Altıncı bölümde Karakoyunlulardan, Akkoyunlulardan, Safevîlerin ilk iki padişahından, Hazar boyu vilayetlerinin hükümdarlarından ve Osmanlı sultanlarından söz edilmiştir. Yedinci bölüm ise Hindistan sultanlarına adanmıştır. Olayların anlatımı 971/1563-64 yılına kadar sürdürülmüştür.[36] Eser, 2000 yılında Tahran'da basılmıştır. Eser, Safevî sultanları, özellikle I. Şah İsmail, I. Şah Tahmasb dönemleri konusunda değerli bilgiler içermektedir. Burada diğer herhangi bir kaynakta rastlanmayan oldukça fazla bilgi bulunmaktadır.[37] Hurşah, Şirvan'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde, ayrıca Gilan'da ve Mazenderan'da bulunmuştur. Söz konusu vilayetlerin tarihine dair verdiği malumatın doğru ve ayrıntılı olması da bununla açıklanabilir. Safevîleri ve Şia'yı savunan Hurşah, Hindistan Nizamşahlar Devleti'nin sefiri ve tebaası olarak eserinde temkinli bir üslup kullanmış ve objektifliğini korumaya çalışmıştır.[38]

Kadı Ahmed Gaffârî'nin çağdaşı olan tarihçilerden biri de Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şîrâzî (921-988 / 1515-1580)'dir. O, Tebriz şehrinde dünyaya gelmiştir. Annesi tarafından dedesi olan Nizameddin Muhammed Şîrâzî, Erdebil'deki Şeyh Safi Türbesi vakıflarının yönetiminde çalışmış, babası Abdülmümin ise üst düzey devlet büyüklerinden olan Hüseyin Han Şamlu'nun hizmetinde bulunmuştur. Zeynelabidin'in kendisi uzun bir süre I. Şah Tahmasb'ın defterhanesinde görev yapmıştır. Ömrünün son yıllarını Erdebilî'de geçirmiş ve *Tekmiletü'l-Ahbâr* adlı eserini de 978/1570-71 yılında orada yazmıştır. Tarihçilik faaliyetinin yanı sıra o hem de şair olmuş ve çok sayıda manzum eserler de kaleme almıştır. Ayrıca Şeyh Safi vakıflarının kayıtları da onun tarafından tutulmuş ve bu esere *Sarihü'l-Mülk* adını vermişti.[39] *Tekmiletü'l-Ahbâr*, kısa giriş (mukaddime), 4 bâb, zeyl (ilave) ve hatimeden ibarettir.[40] Her bir bâb da muhtelif fasıllara bölünmüştür. Girişte eserin kime ait olduğu, adı, müellifi vs. meseleler üzerine kısa bilgiler verilir. Birinci

[36] Storey, a.g.e., s.406.
[37] Javanshır, a.g.tz, s.16.
[38] Efendiyev, a.g.e, s.39.
[39] Əbülfəz Rəhimli. "Müqəddimə", Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi bəy Şirâzî. **Təkmilatül-əxbar (Səfəvi dövrü – Şâh İsmayıl və Şâh Təhmasib dövrlərinin tarixi).** (Fars dilindən tərcümə, müqəddimə və şərhlər: Ə.Rəhimli), Bakı: Elm, 1996, s.3-5.
[40] Efendiyev, a.g.e., s. 36; Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şâh İsmâîl,** Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018, s.9.

bölüm; çok kısa şekilde, Hz. Âdem'den Hz. Nuh'un tufanına kadar olan konuları ele almıştır.[41] İkinci bölüm; Hz. Nuh'un tufanından Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesine kadarki devri ele alır. Burada gerek peygamberlerin hayatlarına, gerek Hz. Nuh'un oğlu olan Sam'ın soyundan gelen İran şahlarına (Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler), gerek Hz. Nuh'un oğlu Ham ve onun evlatlarından Keldânîler ve Süryânîlere, gerekse de Hz. Nuh'un oğlu Yâfes ve onun evlatları olan Turan hükümdarlarına yer verilir. Yine bu bölümde eski Arap, Şam, Irak, İsrail ve Rum-Yunan hükümdarları zikredilir. Üçüncü bölüm; Hz. Muhammed'in dünyaya gelişinden vefatına kadar olan 62 yıllık bir devri (M. 570-632) ele alır. Dördüncü bölüm ise M. 632 yılından eserin tamamlandığı 1570 yıla kadar olan 938 yıllık bir devri ihtiva etmektedir.[42] Abdi Bey bazen hadiseleri tasvir ederken bunların gerçekleştiği tarihleri ayın günleri ile ifade etmekle kalmayıp, haftanın hangi günü olduğunu da göstermiştir. O, *Tekmiletü'l-Ahbâr*'ı I. Şah Tahmasb'ın kızı olan Perihan Hanım'ın destur ve emri ile yazmıştır.[43] Bu eserin I. Şah İsmail saltanatını içeren parçası ilk kez 1961'de Bakü'de, Safevî tarihi kısmının tamamı ise 1990 yılında Tahran'da basılmıştır. Kadı Ahmed Gaffârî'nin hemşehrilerinden olan Budak Munşî Kazvinî, genel tarih özellikli *Cevahirü'l-Ahbâr* adlı eserin yazarıdır.

İnsanlığın ortaya çıkışından 984/1576 tarihine kadar geçen olayları anlatmıştır.[44] Eser dört kısımdan oluşuyor. Sonuncu kısımda Karakoyunlu, Akkoyunlu ve ilk iki Safevî padişahının dönemlerinden bahsediliyor.[45] Bu eser Tahmasb'ın hükümdarlığı dönemine dair birinci kaynak niteliğindedir. Zira yazar, tasvir edilen birçok olaya iştirak etmiş veya bu olaylara tanık olmuştur. Kaynağın orijinal nüshası St-Petersburg'daki Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi'nde bulunuyor. Nüshanın kolofonunda yer alan bilgiye göre eser H. 984 yılının Cemaziyülevvel ayının sonunda (24 Ağustos 1576), yani II. İsmail'in taç giyme merasiminden üç gün sonra tamamlanmıştır. Eserde bu tarihe kadarki olaylardan bahsedilmektedir.[46] Budak Kazvinî kendi hayatını ve Safevî yönetiminde küçük memur vazifesindeki faaliyetini de kısa ve açık bir dille tasvir etmiştir. Budak Kazvinî, muhtemelen 916/1510 yılında doğmuş,

[41] Mousavi, a.g.tz., s.11-12.
[42] Rəhimli, a.g.e., s.5; Mustafayev, a.g.m., s.6.
[43] Mustafayev, a.g.m., s.6.; Mousavi, a.g.tz., s.10
[44] Javanshır, a.g.tz., s.22; Mousavi, a.g.tz., s.2-3.
[45]Javanshır, a.g.tz., s.80.
[46] Efendiyev, a.g.e. s.39.

Şah Tahmasb'ın hâkimiyet döneminin başında, doğumunun 14. yılından itibaren Şah Tahmasb'ın ve üst düzey devlet adamlarının hizmetinde çeşitli vazifelerde yer almıştır.[47] Hâkim çevreleri yakından tanıyan Budak, kendi döneminin tarih yazarlarının eserlerinde rastlanmayan birçok ayrıntıyı da kaleme almıştır. Eserin sonuncu sayfalarında I. Tahmasb'ın ölümünden sonra meydana gelen ayaklanmalar açık şekilde tasvir edilmekte olup yeni padişaha hayır dualar edilmektedir. Cevahirü'l-Ahbâr'ın Safevîler ile ilgili olan kısmı Muhammed Rıza Nasırî ve Koiçi Haneda tarafından 1999 senesinde Tokyo'da basılmıştır. Ayrıca Muhsin Beyram tarafından 2000 tarihinde Tahran'da yapılmış bir baskısı daha vardır.[48] Safevî tarihçiliğinin en meşhur temsilcilerinden biri de I. Şah Tahmasb'ın korcu/korucu birliğinde görev yapmış olan Hasan Bey Rumlu'dur. O, *Ahsenü't-Tevârîh* adlı eseri ile ün kazanmıştır. Yazar hakkında maalesef eserinin muhtelif yerlerinde kendi hakkında söylediklerinden başka bilgi bulunmamaktadır.

Bu bilgilerde çok az ve yeterli olmaktan bir hayli uzaktır. O kitabında kendisini bazen Hasan-ı Rumlu, bazen de Emir Sultan Rumlu'nun torunu olarak tanınmaktadır.[49] Emir Sultan, Şah İsmail ve Şah Tahmasb devirlerinin ünlü Kızılbaş serdarlarındandır. Hasan Bey Rumlu, 937/1531-32 yılında İran'ın Kum şehrinde dünyaya geldi.[50] Erken yaşlarında şahın yanında hizmete giren Hasan Bey Rumlu, 948/1541 yılı olayları içinde Şah Tahmasb'ın Dizful'a hareketini anlatırken bu olaya bizzat şahit olduğunu belirtmektedir.[51] O, olayları işlemekle kalmayıp bizzat kendisi Şah Tahmasb'ın isyan çıkaran Gürcüler ve Kürtlere karşı verdiği birkaç mücadeleye katılmıştır. Kendisinin ifade ettiğine göre Erdelan Kürtleriyle savaşta büyük bir yiğitlik göstermiş ve bu olayı kendi tarihi eserinde anlatmıştır. Rumlu'nun kitabının sonlarına doğru maceralı hayatı hakkında kısa işaretler mevcuttur.[52] O, kendi kitabını II. Şah İsmail'e ithaf etmiştir. Hasan Bey Rumlu'nun akıbeti belirsizdir. Tarihçilerden hiçbiri onun hayatının sonuna değinmemiştir. Hatta onun kitabından yararlanan ve birkaç yerde onun ismini saygıyla anan *Târîh-i Âlemara-yı Abbasi'*nin yazarı İskender Bey Munşî de onun hayatı ve ölümüyle ilgili hiçbir bilgi

[47] Gündüz, a.g.e.,s.8; Storey, a.g.e, s.415.
[48] Altan Çetin-Kaan Dilek, **Safevî Tarihi Safevî Tarihinin Kaynakları**, İraniyet Yayınları, Ankara,2007, s.36.
[49] Javanshır, a.g.tz., s.19.
[50] Saleh Muhammedoğlu Aliev, *"Hasan-ı Rûmlû"*, **TDVİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s.346-347.
[51] Efendiyev, a.g.e. s.43.
[52] Javanshır, a.g.tz., s.427.

vermemiştir. Umumi bir tarih eseri olan *Ahsenü't-Tevârîh* orijinalde 10 veya 12 ciltten ibaret kapsamlı bir esermiş. Fakat günümüze son iki cildi ulaşmıştır.[53] Yazarın kendi ifadesine göre bu ciltler 980 (1572) ila 985 (1578) yılları arasında kaleme alınmıştır.[54] Günümüze ulaşmış olan bu ciltlerden ilki 807-900(1404-1494) yılları arasında ki Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlu ve Osmanlı tarihini yıllara göre anlatmaktadır. Son ciltte ise Safevîlerin ve onların komşularının tarihine dair 900-985(1494-1578) olayları zikredilmektedir. I. Şah Tahmasb'ın (1524-1576) seferlerinin birçoğuna katılan müellif, anlattığı olayları genellikle bizzat kendisi tanıklık ettiği için eserin son cildi çok güvenilir bilgiler ihtiva etmektedir.[55] Ayrıca *Ahsenü't-Tevârîh*, Safevî Devleti'nin kuruluşunu ve Şah İsmail-Yavuz mücadelelerini ele alan birinci derecede önemli kaynaklardan biridir.[56] Bu eser, C.N.Seddon tarafından Hindistan'da ve A.Nevai tarafından İran'da yayınlanmıştır.

2.1.2. Hanedan Tarihleri

Safevî devri tarihleri çoğunluk olarak mensur tarzda kaleme alınmışlarsa da, bunların arasında manzum kaynaklara da rastlamak mümkündür. Bu tür kaynakların yazarları arasında Kasımî mahlaslı şair Mirza Muhammed Kasımi Günabadi (ö. 982/1565-66) de vardır. O, Horasan coğrafyasında doğup, orada büyümüştür. O, Cünabad bölgesinin irsî kelenterleri olan bir seyyid ailesindendir. Toplam 8 mesnevisi vardır. Bunlardan 3'ü manzum tarih eseridir. Şöyle ki Kasımi, daha I. Şah İsmail'in iktidarı yıllarında onun manzum tarihini yazmaya başlamış ve *Şehname-i Şah İsmail* veya *Şah İsmail-name* adlı bu mesneviyi onun oğlu Şah Tahmasb'ın zamanında, 940 /1533-34 senesinde bitirmiştir. *Şehname-i Şah İsmail* 4300 beyitten oluşmaktadır. Eser, Hindistan'ın Lakhnau şehrinde (1870) ve Tahan'da (2008) iki kez yayımlanmıştır. Aynı müellif, Şah Tahmasb'ın tarihi hakkındaki bilgileri de şiirsel bir şekilde ele alıp, *Şehname-i Şah Tahmasb* isimli bir mesnevi de yazmıştır. Bu eserde 967/1559-60 yılına kadar Şah Tahmasb'ın tarihi anlatılmıştır. Söz konusu mesnevi, Ârâyiş adlanan bir mukaddimeden ve Meclis diye isimlendirilen 11 bölümden oluşmaktadır. Farklı ülkelerde nüshaları bulunan bu eser daha

[53] Şahin Ferzeliyev. **Azerbaycan XV-XVI eserlerde (Hasan bey Rumlunun "Ehsenüt-Tevârîh" eseri üzre),** Elm Neşriyyatı, Baku 1983, s. 11-14.; Mousavi, a.g.tz., s.2.
[54] Rumlu, Ahsenü't Tevârîh, s. 295,583.
[55] Rumlu, Ahsenü't Tevârîh, s.301.
[56] Rumlu, Şah İsmail Tarihi, s.1.

basılmamıştır.[57] I.Şah Tahmasb döneminin hanedan tarihi yazarlarından biri de Emir Mahmud b. Handemir'dir. O, Timurluların son ve Safevîlerin ilk devir tarihçilerinden olan, *Habîbü's-Siyer* adlı eseri ile ün kazanan Gıyaseddin Handemir'in oğludur. Onun *Târîh-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb* adlı eseri, Kasımî'nin bu iki hükümdar hakkında yazdığı eserlerden farklı olarak manzum değil, mensur bir eserdir.[58] Müellif bu eseri 953 /1546 yılında yazmaya başlamıştır ve 957/1550 yılı olayları ile de bu çalışmasına son vermiştir.[59] Eserin müellifi hakkında fazla bilgi yoktur. Herat'da doğmuş ve buradaki ilmî ortamından feyz alarak yetişmiştir. Emir Mahmud'un *Târîh-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb* adlı bu eserinde babası Handemir'in *Habîbü's-Siyer*'inin yoğun bir etkisi görülmektedir. Kitabın başlık ve konuları şöyledir; Allah'a hamd u sena edilir ve Hz. Muhammed'e salât ve selamdan sonra kitabın yazılış amacı açıklanır. Kitabın asıl konuları, bazı vasıfların zikri başlığı altında anlatılmaya başlanılarak devamında I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb dönemleri anlatılmıştır. Yazar, Safevî ailesinin nesebinden ve I. Şah İsmail'in çocukluğundan bahsetmektedir. Eserde olaylar sıradan bir şekilde anlatılmamış, yeri geldikçe tahliller de yapılmıştır.

Emir Mahmud, Şah İsmail devrini ana hatlarıyla, Şah Tahmasb devri olaylarını ise tafsilatlı bir şekilde nakleder.[60] Tarihî olaylar ay, yıl ve bazen de gününe kadar kaydedilmiştir. Üslup olarak Fars edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Dili ağdalı ve ağırdır. İstiare ve kinayeler oldukça çok kullanılmış olup kelime oyunlarıyla doludur. Bu yönü ile edebi bir önem taşır. Kitapta yer yer Şiîr parçaları serpiştirilerek çoğunlukla şairlerin adı da zikredilir. Yazar yeri geldikçe ayetler ve hadislerden de yararlanmıştır. Kendinden önce ki yazılan eserlerden de faydalanmıştır. Eser 1991 yılında birisi Muhammed Ali Cerrahi, diğeri de Gulam Rıza Tabatabayi Mecd tarafından olmak üzere Tahran'da iki kezyayınlanmıştır.[61] I.Şah Tahmasb dönemi tarih yazarlarından bir diğeri de Hayati Tebrizî'dir. Hayati'nin hayatı ve kariyeri hakkında çok az şey biliniyor. Adı, Tebriz'den bir tarihçi olarak XVII. yüzyılın başlarında Safevî kroniklerinde ortaya çıkmaktadır. Safevî şehzadelerinden Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Sami* adlı şuara tezkiresine göre, Hayati şair, yazar ve hattat olarak

[57] Storey, a.g.e, s.855-856.
[58] Çetin- Dilek, a.g.e., s.39.
[59] Gündüz, a.g.e., s.8.
[60] Javanshır, a.g.tz., s.13.
[61] Çetin- Dilek, a.g.e. , s.39.

ömür sürdü. Onun Safevî şeyhlerinden ve Şah İsmail'in tarihinden bahseden, 914/1508 yılı olaylarına kadar devam eden *Tarih* adlı bir eseri vardır. Kendi eseri boyunca, Hayati asla gerçek adından bahsetmez, ancak XIX. yüzyıl tezkirecileri onun ilk isminin Kasım olduğunu belirtmektedirler. Belli ki Kasım, kendi şiirlerinde Hayati mahlasını kullanmış ve bu adla meşhur olmuştur. Hayati'nin söz konusu eseri Farsça tarihçilik ve Habîbü's-Siyer geleneği üzerinde telif edilmiştir. Hayati'nin tarihi iki kısma ayrılabilir. İlk kısımda XIV. ve XV. yüzyıllarda Safeviyye tarikatı ve şeyhlerinin tarihine ışık tutulmuş, ikinci bölümde ise Şah İsmail'in iktidara yükseliş süreci ile Bağdad'ın fethine kadar olan askeri ve siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Söz konusu kaynak, K.Ghereghlou tarafından yayına hazırlanmıştır.[62] Dönemin ilginç kaynaklarından biri de Şah Tahmasb'ın tahta çıktığı 1524 yılı ile Safevîlere iltica eden Şehzade Bayezid'in Osmanlı Devleti'ne teslim edildiği 1562 yıl arasındaki olayların kısa anlatımını kapsayan *Tezkire-i Şah Tahmasb'*dır.[63] Bu eserin kime ait olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Bazı araştırmacılar eserin müellifinin Şah Tahmasb olduğunu söylemektedirler.[64]

Rus doğubilimci V.A.Jukovksi, tezkirenin St. Petersburg elyazmasına daynarak bu eserin Tahmasb'ın günlüğü veya anıları değil, şahın Osmanlı elçisiyle yaptığı konuşmaların bir tutanağı niteliğinde olduğunu yazmaktadır.[65] Fakat aslında ise eser anı niteliği taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki kornojik sıralamalara pek dikkat edilmemiştir. Gerçek olayların şahın gördüğü rüyalar ve onun kişisel görüşleri ile karışık bir şekilde verildiğini görmekteyiz. Tezkire şahın tamamen kendi dilinden aktarılmıştır ve birincil nitelikli ana kaynak özelliğini taşımaktadır. Çünkü bu eser, Hasan Bey Rumlu ve diğer tarihçilerin yazdıklarını tamamlamaktadır. I. Şah İsmail'in vefatından sonra Kızılbaş aşiretlerinin isyanı, XVI. yüzyılın ilk yarısında Safevî – Osmanlı savaşları, 1538 yılında Şirvan'ın Safevî Devleti'ne ilhakı vs. ile ilgili *Tezkire*'de yer alan bilgiler dikkat çekmektedir. Eserde Safevîlerin idari yapısı, vilayet hâkimlerinin atanması, ikta toprakları vs. konularda bilgiler yer almaktadır.[66] Safevî şahı, Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî Devleti arasındaki sürtüşmelerin

---

[62] Kioumars Ghereghlou, *"Ḥayâti Tabrizi (Qâsem Beg)",* Encyclopædia Iranica, **http://www.iranicaonline.org/articles/hayati-tabrizi** (yayın tarihi: 28.06.2016).
[63] Mustafayev, a.g.m., s.4
[64] Tufan Gündüz, "Tahmasb", **TDVİA**, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.415.; Mousavi, a.g.t.z., s.3.; Gündüz, Son Kızılbaş, s.6.
[65] Efendiyev, a.g.e., s.35.
[66] Efendiyev, a.g.e., s.36.

sürdüğünü söylemiş, Kanûnî Sultan Süleyman ile çağdaş olmasının kendisi için büyük bir talihsizlik olduğunu itiraf etmekten kendini alamamıştır. Tezkiresinde Kanuni'den en olumsuz durumlarda bile 'Hazret-i Handigar' yani 'Hünkâr Hazretleri' diyerek bahsetmiştir. Lakin Şehzade Bayezid için de "Hünkâr hazretlerini" karşısına almak istemediğini yakınlarıyla paylaşmıştır. Kendisi tasvirlerinde Şehzade Selim'den "akıllı, bilgili" diye bahsederken, Şehzade Bayezid'i "düşüncesizce hareket etmekle" itham etmiştir. Tüm bu bilgilerin ışığında Şah Tahmasb'ın tezkiresinin hem bir edebi metin hem de ait olduğu döneme dair bir ana kaynak olması gerçeği değerini oldukça arttırmaktadır. *Tezkire-i Şah Tahmasb* yalın ve anlaşılır bir nesir dili ile kaleme alınmış ve burada *Babürname* tarzı temel alınmıştır. Tezkirenin *Beyaz-ı Mükalime-i Şah Tahmasb bâ İlçiyân-ı Rum* adını taşıyan bir başka versiyonun da vardır.[67] Bu versiyonda Safevî sarayına sığınan Şehzade Bayezid'i geri götürmeye gelen Osmanlı elçileri ile Şah Tahmasb arasındaki konuşmalar bir araya getirilmiştir. Şah Tahmasb'ın tezkiresi Tahran'da (1885, 1984), Berlin'de (1890, 1924), Calcutta'da (1912) defalarca yayınlanmıştır.

2.2. Kadı Ahmed Gaffârî'nin Hayatı ve Eserleri

2.2.1. Hayatı ve Faaliyetleri

Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvinî[68] (ö. 975/1567) I. Şah Tahmasb döneminin İranlı edip ve tarihçilerindendir. Genel tarih nitelikli iki eserin yazarıdır. Doğumu ile ilgili iki farklı tarih belirtilmektedir. Şöyle ki Sadık Seccadi ve bazı diğer yazarlar onun 900(1494-95) yılında Kazvin'de dünyaya geldiğini ihtimalinden bahsederler.[69] Fakat İngiliz müsteşrik C.A.Storey ile Azerbaycanlı tarihçi Ş.Mustafayev daha somut bir tarih vererek, Kadı Ahmed'in 1515 yılı Şubat'ında Tahran'da doğduğunu söylemektedirler. Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ'daki açıklamaları bu son görüşü teyit etmektedir. Şöyle ki yazarın kendisi, adı geçen eserinde H. 920 senesi olaylarından bahsederken; "Tanrı kullarının en kemteri olan

[67] Javanshır, a.g.tz., s.15.
[68] Kadı Ahmed Gafiarî-i Kazvinî, **Tarih-i Cihân-ârâ,** (neşr. Hasan Nerakî), Kitâbfürûşî-i Hâfız, Tahran 1342/1963.
[69] Sadık Seccadi, *"Gaffarî, Ahmed b. Muhammed-i Gaffarî-i Kazvinî(ö.975/1567)",* **TDVİA**, C.13, İstanbul, 1996, s.280-281; Çetin-Dilek, a.g.e., s.35.

bu hakirin doğumu, aynı senenin Zilhicce ayında (Şubat 1514) Kavs burcunda Rey yakınlarındaki Tahran'da gerçekleşti" diye bir yorumda bulunmaktadır.[70]Kendisi XIII. yüzyıldan beri tanınan asil bir aileye mensuptur. Ünlü Şafii âlimi Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî (ö. 665/1266) onun büyük dedesiydi.[71] Babası Kadı Muhammed, Rey şehrinin kadısı olmuş, Visâlî mahlasıyla şiirler yazmış ve 933/ 1526-27 tarihinde vefat etmiştir.[72] Çocukluk ve öğrenim dönemleri hakkında bilgi bulunmayan Gaffârî'nin eserleri ve üstlendiği görevlerden çok iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Gaffârî de babası gibi kadılık yapmış ve yine onun gibi Safevî hükümdar ve şehzadeleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Özellikle de Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza ile iyi ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir.[73] Kâşân'a yaptığı bir seyahatte meşhur şair Muhteşem Kâşâni ile tanıştı.[74] Hayatının sonuna doğru hac farîzasını ifa etti ve dönüşte Sind vilayetindeki Deybül'e gitti. Hintliler arasındaki şöhretine bakarak onun burada bir süre kaldığı söylenebilir. Deybül'de vefat eden Gaffârî'nin bazı kaynaklarda 965(1557) yılında öldüğü zikredilirse de bu doğru değildir.[75]

Zira tarihî eserlerinden birini 959'da (1552) bitirmişse de, diğerini 972'de (1565) tamamlamıştır. Modern araştırmacılar onun 975/1567 yılında vefat ettiği konusunda hemfikirdirler.[76] Şiir divanı dışındanda, tarih konusunda da *Târîh-i Nigâristân* ve *Târîh-i Cihân-ârâ* adında iki eser yazmıştır. Daha hayatta iken sadece İran ve Hindistan coğrafyalarında değil, Osmanlı'da da tanınan bir yazardı. Çünkü yukarıda (girişte) işaret ettiğimiz üzere Kanûnî Sultan Süleyman döneminin sonlarında onun *Târîh-i Nigâristân* isimli eseri Farsçadan Osmanlı Türkçesine tercüme edilmişti. Bu kitabı Gaffârî, 959 / 1552 senesinde I. Şah Tahmasb'a ithafen yazmıştır. İçerik olarak bu kitapta, Ortadoğu Müslümanlarının farklı sülaleriyle alakalı tarihî olaylar ele alınarak yazılmıştır. Eser 330 hikâyeden oluşmaktadır.[77] Söz konusu eserde olaylar 908/1502 yılına kadar sürdürülmektedir.[78] Türkiye, Azerbaycan, İran, Britanya,

[70] Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, s.277.
[71] Mustafayev, a.g.m., s.857; Seccadi, a.g.m., s.280.
[72] Sâm Mîrzâ-yı Safevî, **Tuhfe-i Sâmî,** (Bâ tashih ü mukabele-i Vehid Destgerdi), Matbaa-i Armağan, Tahran, 1314, s.73-74; Gaffârî, Tarih-i Cihânârâ, mukaddime kısmı, "b" sayfası.
[73] Sâm Mîrzâ-yı Safevî, a.g.e., s.74; Storey, a.g.e., s.408.
[74] Seccadi, a.g.e., s.280.
[75] Seccadi, a.g.e., s.280.
[76] Seccadi, a.g.e., s.280; Javanshır, a.g.tz., s.17, Storey, a.g.e., s.408.
[77] Storey, a.g.e., s.408; Mousavi, a.g.tz., s.2.
[78] Çetin-Dilek, a.g.e., s.35.

Rusya, Hindistan, Almanya, Özbekistan, Irak, Pakistan, Hollanda, Fransa, Polonya, Avusturya ve Gürcistan gibi ülkelerin kütüphanelerinde eserin onlarca nüshası bulunmaktadır. *Târîh-i Nigâristân,* 1829 ve 1859 yıllarında iki kez Hindistan'ın Bombey şehrinde basılmıştır. Ağa Murtaza Müderris Gîlânî'nin hazırladığı 1962 tarihli Tahran baskısı genel olarak 1859 Bombey neşrine dayanmaktadır ve eserin sonuna Gîlânî'nin kendisi tarafından bir zeyl eklenmiştir.[79]

2.2.2.Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eseri

Târîh-i Cihân-ârâ, "Dünyayı süsleyen tarih" demektir. Kadı Ahmed'in "*Târîh-i Cihân-* ârâ" adlı eseri, *Nüsah-i Cihân-ârâ* ("Dünyayı süsleyen nüshalar") olarak da anılır.[80] Fars dilinde ve Şah Tahmasb Safevî adına yazılmıştır. Onun bu eseri genel tarih nitelikli olup, hem İslam öncesi hem de İslamiyet dönemi tarihini 972/1564–65 yılına dek geçen sürede ele almaktadır.[81] Eser, Peygamberler tarihinden başlayıp, İslam tarihi olarak devam ederek, Safevî Devlet'ini de içine katarak, 972/1564-65 yıllarında yazılmıştır.[82] Zaten eserin ismi (Nüsah-ı Cihân- ârâ) ebced hesabı ile 972 tarihine denk gelmektedir.[83] *Târîh-i Cihân-ârâ,* özellikle farklı bölgelerde hüküm süren ve az bilinen hanedanların tarihi konusunda değerli bilgileri ihtiva etmesi ve hanedanlar arasındaki akrabalık ilişkisine dikkat çekmesi açısından çok değerlidir.[84]

Târîh-i Cihân-ârâ'nın bilinen en eski nüshası İstanbul'daki Bayezid Kütüphanesi'nde 2397 arşiv numarasıyla kayıtlı olup, 990 / 1582 tarihlidir.
Eserin diğer nüshaları aşağıda sıralanmıştır:

- India Office Ktp. (İngiltere) – 4 adet (bunlardan birisi 999 / 1591 tarihli olup, diğerleri tarihsizdir).
- Britanya Müzesi (İngiltere) – 3 adet (bunlardan birisi XVII. yüzyıla ait olup, diğerlerinin istinsah tarihi belirtilmemiştir).
- Bodleian Ktp. (İngiltere) – 1 adet (tarihsiz).

[79] Storey, a.g.e., s.408-410.
[80] Seccadi, a.g.e. s.281.
[81] Mustafayev, a.g.m., s.4.
[82] Gündüz, a.g.e., s.10.
[83] İsmail, Yakıt, **Türk –İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme,** II. Basım, Ötüken Yayınları, Ankara, 2017.
[84] Storey, a.g.e., s.411.

- Cambridge Üniversitesi Ktp. E.G.Browne Koleksiyonu – 1 adet (927/1521 olaylarında yarım kalmış bir nüshadır).
- Cambdirge Üniversitesi Ktp. – 1 adet (1055/1645 tarihli).
- Breslau/Wroclaw (Polonya) – 1 adet (XVII-XVIII. yüzyıllar)
- Viyana Milli Ktp. (Avusturya) – 1 adet (II. kısmın son beş bölümünü ve III. kısmın tamamını kapsamaktadır. 990/1582 tarihli nüshadan modern zamanda, muhtemelen XX. yüzyıl başlarında istinsah edilmiştir).
- Tahran Üniversitesi Merkez Ktp. (İran) – 2 adet (biri 1007/1598 tarihli olup, diğerinin de XVII. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilmektedir).
- Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ktp. – 3 adet (bu nüshalar Britanya nüshasından XX. yüzyıl başlarında istinsah edilmişlerdir ve bunların üzerinde İranlı bilgin Muhammed Kazvinî kendi eliyle düzeltmeler yapmıştır).
- Melik Milli Ktp. (İran) – 1 adet (tarihi belli değildir).[85]

Böylece söz konusu eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde 20 civarında nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir.[86] Târîh-i Cihân-ârâ 1963 yılında Hasan Nirâkî tarafından Tahran'da Hafız Yayınevi'nde yayımlanmıştır. H. Nirâkî bu eseri yayına hazırlarken İstanbul (Bayezid) nüshasının Üstat Mücteba Minuvi tarafından Tahran Üniversitesi'ne hediye edilmiş olan fotokopisini esas olarak aldığını, bunu "birkaç muteber ve eski nüsha ile karşılaştırdığını" (maalesef bu nüshaların nerede bulunduklarından söz etmemiştir), ayrıca Allame (Muhammed) Kazvinî'nin el yazısı ile tashihlerin yapıldığı bir nüshayı da kullandığını ifade etmiştir.[87]

Eser Dibaçe'nin ardından Unvan adlanan bir fasıldan ve Nüsha diye isimlendirilen üç kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım; Peygamberler ve On İki İmam hakkında bilgi vermektedir. İkinci kısımda; İslamiyet'ten önceki Padişahlar hakkında bilgiler verildikten sonra İslamiyet döneminin hanedanları hakkında bilgiler vermektedir. İslamiyet öncesi hanedanlar üzerine bilgi verirken eski ve efsanevi Türk hakanlarını (Türk Han, Alınca Han, Tatar Han, Ordu Han, Baydu Han, Sevinç Han, Kara Han, Oğuz Han, Gün Han, Ay Han, Yulduz Han, Mengli Han, İl Han, Boğa Han vd.) da anmıştır. İslamiyet dönemi içinde hakkında bilgiler verilmiş olan Türk Hanedanları

[85] Storey, a.g.e., s.411-412.
[86] Babak Javanshir sadece 10 nüshadan söz eder. Bkz.: *a.g.tz.*, s.17.
[87] Kazvinî, **Tarih-i Cihân-ârâ,** (neşr. Hasan Nirakî), Tahran, 1342/1963.

arasında ise Tolunoğullarını, İhşidleri, Gaznelileri, Selçukluları, Harezmşahları, Karahanlıları, Dulkadiroğullarını, Karamanoğullarını, Altınorda hanlarını, Çağatayoğullarını, Timurluları, Şeybanoğullarını, Osmanlıları, Karakoyunlu ve Akkoyunları sıralaya biliriz. Her hanedan hakkındaki bilgiler ayrıca bir bölüm şeklinde sunulmuştur. Tez konumuzu teşkil eden Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlarının tarihi 18, 19 ve 20. bölümlerin içinde yer almaktadır. Üçüncü kısım; Tamamen Safevî hanedanının tarihini konu etmektedir. Burada Şah İsmail'in 13. kuşaktan atası olan Firuzşah'tan itibaren Safevîlerin nesepnamesinde yer alan şahısların ve Şeyh Safiyeddin'den başlayarak Safeviyye şeyhlerinin hayat hikâyelerine yer verildikten sonra ilk iki Safevî şahının (I. Şah İsmail ve oğlu I. Şah Tahmasb'ın) tarihi anlatılmaktadır. Daha İlhanlı döneminden itibaren İran tarihçiliğinde kendisine sımsıkı bir yer edinmiş On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin kullanımına *Târîh-i Cihân-ârâ*'da da rastlamaktayız.[88] Kadı Ahmed Gaffârî, özellikle de XIV-XV. asırlarda gerçekleşmiş olan olayları anlatırken kendinden önceki tarihçilerin eserlerine başvuru yapmış, sözlü rivayetlerin yanı sıra yazılı kaynaklardan da yararlanmıştır. O, hatta bu kaynaklardan bazılarının ismini anmıştır.

Gaffârî'nin andığı kaynaklardan birisi Şeyh Muhammed Cezerî'nin *Cihadiyye* isimli risalesidir. *Târîh-i Cihân-ârâ*'da Yıldırım Bayezid'in Haçlılara karşı kazandığı Niğbolu Zaferi, adı geçen risalenin ışığında okurlara sunulmaktadır. Bu konuda Gaffârî şu bilgileri aktarmaktadır: "Şeyh Muhammed Cezerî, Cihadiye isimli eserinde şöyle anlatmaktadır: ... İki ordu karşılaştığında ben hadisler ve rivayetlerle onun (Yıldırım Bayezid'in) kalbine umut verdim. Kendisi bir birlikle pusuda durdu. Kâfirler onun ordusunun kalbini (merkezini) yenerek onun askerlerini dağıttıklarında bir anda kendisi yıldırım gibi onlara saldırdı. İşte bu yüzden kendisine Yıldırım lakabı verildi. Kısa sürede İslam ehli galip geldi. Sayısız düşmanlar öldürüldüler ve esir alındılar. Sultan bu esirlerin arasından bana dört köle (gulâm) bağışladı. Ben de bir esir almıştım. Hiçbiri birbirinin dilinden anlamıyorlardı. Bu da onların memleketlerinin birbirinden uzak (farklı) olduğunu gösteriyordu".[89] Burada ismi anılan Şeyh Muhammed Cezerî, kıraat ve hadis âlimidir. Tam adı Ebü'l-Hayr

[88] Namiq Musalı, "Safevî Dönemi Tarih Yazımında On İki Hayvanlı Türk Takvimi", **I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (TÜKAS – 2014),** Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, Nevşehir, 2015, s.259-269.
[89] Gaffarî, a.g.e., s.244.

Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. Aslen Cizre ilçesinden olduğu için İbnü'l-Cezerî diye tanınmıştır. Dımaşk'ta doğmuş, Şam'da, Hicaz'da ve Mısır'da iyi bir eğitim görmüştür. Yıllarca Memluklü topraklarında (Dımaşk, Kudüs ve Kahire) değişik görevlerde bulunmuş, müderrislik yapmış ve ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. 1396 yılında Memluklü yönetimi ile arasında çıkan münakaşa yüzünden Mısır'ı terk ederek Anadolu'ya gelmiş ve Yıldırım Bayezid'in hizmetine girmiştir. Niğbolu Savaşı'na bizzat tanıklık yapmıştır. Ankara Savaşı sırasında esir edilerek Orta Asya'ya götürülmüş, ardından Şiraz'a yerleşerek, orada kadılık görevinde bulunmuş ve Timurlu yönetiminden saygı görmüştür. Sık sık seyahatler yapmış ve çok sayıda eserler kaleme almıştır.[90] Kadı Ahmed tarafından adı zikredilen bir diğer kaynak, İbn el-Bezzaz'ın *Safvetü's-Safa* isimli eseridir. Gaffârî, Safevî hanedanının atası olan Şeyh Safiyeddin Erdebilî ile ilgili bilgileri *Safvetü's-Safa*'dan aktardığını şu sözlerle itiraf eder: "O hazretin âli makamları ve hakiki kerametleri o kadar çoktur ki bu muhtasar kitaba sığmaz. Bu konuda onun müridlerinden bazıları, örneğin merhum el-Bezzâz ve diğerleri onun olağanüstü hallerini gerektiği gibi anlatmışlardır ve o nefis eserin adını *Safvetü's-Safâ* koymuşlardır".[91]

Erdebil doğumlu İbn el-Bezzaz ismiyle ünlü Derviş Tevekkül b. İsmail b. Hacı Muhammed el- Erdebilî XIV. yüzyılda yaşamıştır.[92] İbn el-Bezzaz, Şeyh Safiyeddin'in hayatı, ahlak öğretisi, düşünce ve görüşleri üzerine onun oğlu Şeyh Sadreddin'in isteği doğrultusunda Farsça *Safvetü's-Safa* adlı hacimli bir eser kaleme alarak, bu çalışmasını 759/1358 yılında tamamlamıştır.[93] Bu eser önsözden, 12 bölümden (her bölüm de birkaç fasıldan) ve bir hatimeden oluşmaktadır. Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli eserinde Ebu Bekir Tihrânî'nin Kitab-ı Diyarıbekriyye isimli eserinden faydalandığını görmekteyiz. Müellifimiz, muhtemelen *Kitab-ı Diyarbekriyye*'nin Akkoyunlu soyağacı ile ilgili olan kısımlarından faydalanmıştır. Zira kendisi Akkoyunlu şeceresini Uzun Hasan'dan Bayındır Han'a kadar zikrettikten sonra şöyle der: "Bu kabileye Bayındırlı diyorlar. Bayındır'ın babası Gün Han, Gün Han'ın babası da Oğuz Han'dır ve bunların

[90] Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî, Ebü'I-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf el-Cezerî", **TDVİA,** C. XX, İstanbul, 1999, s.551-557.
[91] Gaffarî, a.g.e., s.259.
[92] Javanshır, a.g.tz., s.1.
[93] Şah, a.g.tz., C.I, s.3.

şeceresi Âdem'e kadar zikrolunmuştur".[94] Akkoyunlu şeceresi *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de[95] Hz. Âdem'e kadar götürüldüğü için Gaffârî'nin de bu eseri kaynak olarak aldığını düşünüyoruz. *Kitab-ı Diyarbekriyye* isimli eser 1470-71 yılına kadarki olayları içermiş olup, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e hitaben yazmıştır. Burada Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarları hakkında bilgiler verilmiştir. Tihrânî, Hz. Âdem'e kadar Uzun Hasan Bey'in atalarından bahsettikten sonra Akkoyunluların ilk hükümdarı Kara Osman'dan başlayarak yazıldığı tarihe kadar olan Akkoyunlu tarihini anlatmaktadır.[96] Eser, rahmetli Necati Lugal ve Faruk Sümer tarafından incelenilmiş, 1962-64 yıllarında Türk Tarih Kurumu'nda Farsça olarak yayınlanmıştır. Kaynağı günümüz Türkçesine tercüme eden Mürsel Öztürk onu 2003 senesinde Türk Tarih Kurumu Yayınlarında neşretmiştir. Kadı Ahmed'in okuduğu ve faydalandığı kaynaklardan biri de muhtemelen *Lübbü't- Tevârîh*'tir. Çünkü Karakoyunlu tarihi alanında uzman olan F.Sümer, Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli eserinde Karakoyunluları anlatırken Yahya b. Abdüllatif Kazvinî'nin Lübbü't- Tevârîh adlı eserden faydalandığını belirtmektedir.[97]

Böylece Gaffârî'nin adı geçen eserinde toplam dört tane yazılı kaynaktan faydalandığını tespit ettik ve bunlar hakkında sırasıyla bilgi verdik. İlk iki kaynağın ismini yazarın kendisi zikretmişse de, onun diğer iki kaynaktan yararlanması hususunu dolaylı bilgilerle ortaya çıkmıştır. Kadı Ahmed kendinden önceki tarihçilerin eserlerinden etkilendiği ve yararlandığı gibi, onun *Târîh-i Cihân-ârâ*'sı da kendinden sonra yazılmış olan Safevî kronikleri ve genelde Safevî tarihçiliği üzerinde tesirini bırakmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlanmış müelliflerin başında Kadı Ahmed'in muasırı olan Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şîrâzî gelmektedir. O, 978/570-71 senesinde Erdebil şehrinde kaleme almış olduğu *Tekmiletü'l-Ahbâr* isimli umumi tarih eserinde Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ*'sından faydalanmıştır. Aslında bu iki eser arasındaki benzerlikler pek çok araştırmacıyı şaşırtmıştır. Örneğin İranlı araştırmacı İsmail Han Afşar, Mihr dergisinin 1312 Şemsi /1933 Miladi yılında yayınlanmış olan ilk sayısında "Mirza Zeynelabidin'in baştan sona kadar (ez evvel ta âhir) Gaffârî'nin *Nüsah-ı Cihân-ârâ*'sını kopyalayarak, bu

[94] Gaffarî, a.g.e., s.251.
[95] Bkz. Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye,** (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara, 2014, s.18-33.
[96] Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.e., s.9.
[97] Sümer, Kara Koyunlular, s.5.

esere *Tekmiletü'l Ahbâr* ismini verdiğini" iddia etmiştir.[98] Fakat Azerbaycanlı bilim adamı E.Rahimli, *Tekmiletü'l-Ahbâr*'ın *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın bir kopyası olduğu görüşüne karşı çıkıyor ve fikri benimseyenleri eleştiriyor: "Bu netice dakik ve doğru değildir. Ne Abdi Bey'in *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı ne de Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Tekmiletü'l-Ahbâr*'ı kopyalamaya ihtiyacı yoktu. Çünkü Abdi Bey 1570'e kadar çok sayıda edebî eser, tarihî manzumeler yazmış, tarihî mazmunda olan Arapça iki eseri Farsçaya tercüme etmişti. Kadı Ahmed ise tarihî hikâyelerden ibaret *Nigâristân* adlı eser yazmıştı. Her iki müellif öz eserinin XVI. asra kadar olan kısmını Ortaçağ'a ait bir üslupta yazdıkları, Safevî devri faslında ise esasen şahit oldukları hadiseleri tasvir ettikleri için onların eserlerinin belli kısımları tesadüfî olarak birbirine çok benzemektedir".[99] E.Rahimli'nin belirttiği üzere, Abdi Bey kendi eserini I. Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'a, Kadı Ahmed ise I. Şah Tahmasb'ın kendisine ithaf etttiği için "onlardan biri diğerinden kopyalamaya cesaret edemezdi". Bu kanaatlerinin ispatı için E.Rahimli, iki kaynağın metinleri arasında karşılaştırmalar yapmış, onların arasında benzerliklerin yanı sıra ciddi farklılıkların da olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bunların yanı sıra *Tekmiletü'l-Ahbâr*'da Abdi Bey'in kendi şiirlerine, madde-i tarihlere, Firdevsî, Emir Hüsrev Dehlevî, Nizam Astarâbâdî vd. gibi şairlerin şiirleri yer almışsa da, bu parçalara *Târîh-i Cihân-ârâ*'da rastlamıyoruz.[100] *Tekmiletü'l-Ahbâr*'ı tez çalışması olarak araştırmış bulunan N.Mousavi de söz konusu kaynakla *Târîh-i Cihân-ârâ* arasında çok büyük fark ve çakışma görülmediğini, fakat bu iki yazarın her birinin olaylara kendi üslupları ile yaklaştıklarını ifade etmiştir. Şöyle ki Kadı Ahmed hadiselere tarihî yönden yaklaşırken, Abdi Bey ise daha çok edebÎ yönden olayları anlatmıştır.[101] Fakat biz, E.Rahimli'nin; "Bütün bunlara rağmen eğer hakikaten bu eserlerden biri diğerinden kopyalanmışsa, demek mümkündür ki Kadı Ahmed, Abdi Bey'den kopyalamıştır" şeklindeki ihtimaline kesinlikle katılmıyoruz. Zira E.Rahimli'nin kendisinin de itiraf ettiği üzere *Târîh-i Cihân-ârâ*, 971/1563-64 yılında yazılmaya başlanmış ve 972/1564-65 tarihinde tamamlanmıştır. Oysaki yine E.Rahimli'nin belirttiğine göre, Abdi Bey Şîrâzî kendi eserini 978/1570-71 yılında

[98] Storey, a.g.e., s.405.
[99] Rəhimli, a.g.e., s.16-17.
[100] Rəhimli, a.g.e., s.17.
[101] Mousavi, a.g.tz., s.17.

yazıp bitirmiştir.[102] Böylece *Tekmiletü'l-Ahbâr, Târîh-i Cihân-ârâ'*dan 6 yıl sonra kaleme alınmış iken Kadı Ahmed'in Abdi Bey'in söz konusu eserinden yararlanması veya onu kopyalaması mümkün değildir. Gerçek şu ki bu iki kaynak arasında bazı farklılıklar olsa da, birtakım benzerlikler de vardır ve bu benzerlikler, Abdi Bey Şîrâzî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlandığını göstermektedir. Örneğin, *Tekmiletü'l-Ahbâr*'ın Osmanlı tarihi kısmında Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanının olayları birebir Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli eserindeki olaylarla aynıdır. Bundan dolayı Abdi Bey Şîrâzî'nin Kadı Ahmed Gaffârî'nin eserinden faydalandığını görmekteyiz. *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın yazıldıktan birkaç sene sonra tarih çalışmalarına kaynaklık etmesi bu eserin gördüğü ilgi ve itibar ile alakalı olmalıdır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlanan tarihçilerden biri de *Ahsenü't-Tevârîh*'in yazarı olan Türk asıllı Hasan Bey Rumlu'dur. Bu konuda incelemelerde bulunan Ş.Farzaliyev kendi araştırmasının sonuçlarını şu şekilde açıklamaktadır: "*Târîh-i Cihân-ârâ* ve *Ahsenü't-Tevârîh*'in mukayesesi gösterir ki Kadı Ahmed Gaffârî'nin kitabı, Hasan Bey Rumlu için tarihi kaynak rolünü oynamıştır, lakin hadiselerin tasviri *Ahsenü't-Tevârîh*'te daha geniştir".

Adı geçen araştırmacı, Hasan Bey Rumlu'nun *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan faydalandığı konusundaki görüşünü kanıtlamaktan ötürü Şehzade Bayezid'in Şah Tahmasb'a sığınmasına dair her iki kaynaktan birkaç cümle aktararak onların birbirine çok benzediğine dikkat çeker.[103] Fakat ne Abdi Bey Şîrâzî, ne de Hasan Bey Rumlu, *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlanmalarına rağmen bu eserin ve onun yazarının ismini anmamışlardır. Onlardan farklı olarak Safevî döneminin en meşhur tarihçisi olan İskender Bey Munşî (1560-1634) *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî* adlı eserinin ilk cildinde hem *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlanmış, hem de bu eserin ve onun yazarının adını defalarca anmıştır. Şöyle ki İskender Bey Munşî, I. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Sultan Cüneyd'in ölüm tarihinden bahsederken bu bilgiyi *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan aldığını itiraf eder: "*Târîh-i Cihân-ârâ*'da Sultan Cüneyd'in şehadetinin 860 yılından (1455-56) sonraki iki yıldan birinde gerçekleştiği kayıtlıdır".[104] Hakikaten de *Târîh-i*

[102] Rəhimli, a.g.e., s.16,23.
[103] Ferzeliyev, a.g.e.., II. fasıl.
[104] Munşî, a.g.e, Bakü baskısı, s.65.

Cihân-ârâ'da bu yönde bilgi bulunmaktadır: "Bu kederli olay 860 (1455-1456) yılını takip eden iki yıl içinde gerçekleşti".[105]

I. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm ile evliliğinden söz eden İskender Bey Munşî, bu konuda bilgi edindiği kaynaklar sırasında Giyaseddin Handemir'in *Târîh-i Habîbü's-Siyer* adlı eserinin yanı sıra Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân--ârâ*'sının da adını zikretmektedir: "*Habîbü's-Siyer* ve *Târîh-i Cihân-ârâ* müelliflerinin sözlerine göre, o mertlik bahçesinin servi (Şeyh Haydar) ile Hasan Padişah'ın kızı olan muhterem hanımdan üç bahtiyar şehzade doğmuştur."[106] Kadı Ahmed Gaffârî, Şeyh Haydar'dan bahsederken bu konuda şu bilgileri verir: "Ebü'n-Nasr Hasan Bey ve onun muhterem eşi Selçuk Şah Begüm o hazrete çok fazla bağlılık gösterdiler ve onu saygıdeğer bir hanımefendi olan kendi kızları Alemşah Begüm ile evlendirdiler. Onlara ihtiram etmek ve ikram yapmak için bir dakika bile gecikmezlerdi. Ve bu ikisinden 3 erkek çocuk dünyaya geldi".[107]

Yine İskender Bey Munşî, daha saltanata geçmemiş olan ve çocuk yaşlarında bulunan I. Şah İsmail'in Akkoyunlu Rüstem Mirza'nın takibinden kaçarak Gilan'da saklanması üzerine bilgi verirken *Târîh-i Cihân-ârâ*'ya atıfta bulunmaktadır: "Halk içinde meşhur ve *Târîh-i Cihân-ârâ*'da mezkûr olmuştur ki ilk vakitlerde Türkmen (Akkoyunlu) padişahı Emirzade Rüstem tarafından saadet deryasının o kıymetli incisini talep etmekten ötürü Gilan'a defalarca adamlar gelmiştir, ama Karkiya Mirza Ali akıllı ve makbul mezaretler üreterek, Rüstem'in gönderdiği adamları geri döndürmüşlerdir."[108] Gerçekten de *Târîh-i Cihân-ârâ*'da bu konuda bilgi bulunmaktadır. Şöyle ki Kadı Ahmed, Şah İsmail'in Gilan'daki Lahican bölgesinin hâkimi Karkiya Mirza Ali'ye sığınmasını anlatırken şu açıklamaları yapmaktadır: "Lahican'ın valisi Karkiya Mirza Ali onu gördüğünde çok hoşnut ve mutlu oldu, bir dakika bile ona hizmet etmekten çekilmedi. Rüstem Bey'in defalarca adamını gönderip o hazreti (Şah İsmail'i) istemesine rağmen onu ona vermedi".[109] Çaldıran savaşını anlatan İskender Bey Munşî, yine *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı kaynak olarak

[105] Gaffarî, a.g.e., s.262.
[106] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.69-70.
[107] Gaffarî, a.g.e., s.262.
[108] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.79.
[109] Gaffarî, a.g.e., s.263.

göstermektedir: "*Târîh-i Cihân-ârâ*'da mezkûr ve halk içinde meşhur olduğu üzere o hazret (Şah İsmail), saflar kurulduğunda bıldırcın avıyla meşgul idi ve savaş başladıktan sonra muharebe meydanına gelmişti".[110] Hakikaten Gaffârî, Çaldıran savaşı öncesinden söz ederken benzeri şekilde bilgi vermektedir: "Şahın kendisi bıldırcın avına gitmişti".[111] Şirvanşâhlar soyundan gelen Kasım'ın 961/1554 yılında ayaklanarak Safevîlerin Şirvan Beylerbeyi Abdullah Han Ustaçlu'ya yenilmesinin ardından kaderinin nasıl olduğuna dair malumatı da İskender Bey Munşî, Kadı Ahmed Gaffârî'ye dayanarak aktarmaktadır: "Bu muharebede ya öldürülmüş ya da felaket ve unutulma diyarına koşmuş olan Kasım'ın ahvali bu sayfaları yazan kişiye belli değildir. Ama Kadı Ahmed Gaffârî *Târîh-i Cihân-ârâ*'da yazmıştır ki mağlubiyetten sonra o, savaş alanından sağ salim çıktı, lakin onun halinin sonu malum olmadı".[112] İskender Bey Munşî, Babür Şâh'ın oğlu olan Hümayun Padişah'ın 951/1544 yılında I. Şah Tahmasb'a takdim ettiği elmastan bahsederken yine Kadı Ahmed Gaffârî'ye atıfta bulunmaktadır: "Şahın izzetli huzurunda bulunan Hasan Bey Rumlu ve *Târîh-i Cihân-ârâ* müellifi Kadı Ahmed Gaffârî söz konusu elmasın ağırlığının dört tam üçte iki miskal olduğunu yazmışlardır".[113] *Târîh-i Cihân-ârâ*'da bu konuda aşağıdaki şekilde bilgi verilmiştir: "Onun getirdiği hediyeler arasında dört tam üçte iki miskal ağırlığında bir elmas vardı".[114]

Ayrıca yine İskender Bey Munşî, I. Şah Abbas'ın annesinin büyük dedesi olan Seyyid Ali el-Marâşî'den bahsederken; "Söz konusu cenaba gelince o, *Târîh-i Cihân-ârâ*'da zikredildiği üzere secde edenlerin imamı ve ariflerin kıblesi olan Hz. İmam Zeynelabidin'in – ona selam olsun – soyundandır".[115] Böylece yukarıda aktardığımız bu bilgiler, Kadı Ahmed Gaffârî'nin kendisinden sonra gelen Safevî tarihçilerini etkilediğini ve *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın telif edildiği zamandan itibaren kaynak olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Farsça tezkire yazarlarından Sam Mirza Safevî "Tuhfe-i Sâmî"de, Emin Ahmed Râzî "Heft İklim"de, Lutf Ali Bey Azer "Ateşkede"de, Sıddık Hasan Han "Şem-i Encümen"de, Rahman Ali Sahip "Tezkire-i

[110] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.115.
[111] Gaffarî, a.g.e., s.277.
[112] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.187.
[113] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.220.
[114] Gaffarî, a.g.e., s.295.
[115] Munşî, a.g.e., Bakü baskısı, s.285.

Ulemâ-yı Hind"de Kadı Ahmed Gaffârî'den söz etmişlerdir.[116] İranlı tarihçi M.K. Youssef-Jamali, Edinburg'da savunduğu doktora tezinde Kadı Ahmed Gaffârî'den bahsetmiş ve onun *Târîh-i Cihân-ârâ*'sından yararlanmıştır.[117] Onun *Târîh-i Cihân-ârâ*'sı günümüzde de İran tarihçileri tarafından muteber bir kaynak olarak kullanılmaktadır.[118] *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın Avrupalı müsteşriklerce araştırılması ve kullanılmasına daha XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlanmıştır. O yıllarda İngiliz bilim adamı W.Ouseley, *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan İran'ın Eskiçağ tarihine dair kısımları derleyerek Farsçadan İngilizceye çevirmiş ve bu çalışmasını "Epitome of the Ancient History of Persia. Extracted and Translated from the Jehan Ara" adı ile 1799'da Londra'da yayınlamıştır. Ardından yine İngiliz şarkiyatçı, Hindistan tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan H.M.Elliot, "The History of India, as told by its own historians (The Muhammadan Period)" adlı 8 ciltlik (Londra, 1867-1877) eserinin 4. cildinde (s.298-300) ve "Bibliographical Index to the Historians of Muhammadan India" (Calcutta, 1849) adlı çalışmasının genel tarihlerden söz eden ilk cildinde (s.136-138) Kadı Ahmed Gaffârî ve onun Târîh-i Cihân-ârâ adlı eseri hakkında malumat vermişlerdir.

Rusya oryantalistlerinden V.G.Tiesenhausen, daha XIX. yüzyılın sonlarında Târîh-i Cihân-ârâ'nın Altınorda tarihiyle ilgili kısımlarını Rusçaya çevirmiş ve bu çeviriyi hazırlamış olduğu *Altınorda Tarihine Dair Kaynaklar* adlı eserinin 2. cildine (s.210-212) dâhil etmiştir. Söz konusu cilt, onun vefatından sonra A.A.Romaskeviç ve S.L.Volın'ın editörlüğü ile 1941 yılında Moskova ve Leningrad (St. Petersburg)'da basılmıştır. İngiliz İran uzmanı C.A.Storey, Fars Edebiyatı adlı çalışmasında Kadı Ahmed Gaffârî'den ve onun eserlerinden söz etmiştir. Onun bu çalışması eklemeler ve düzeltmelerle beraber Y.E.Bregel tarafından Rusçaya çevrilmiştir.[119] Alman tarihçi W.Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd adlı eserinde *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın Viyana Milli Kütüphanesi'nde 837 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan yazma nüshasından yararlanmıştır.[120] A.Allouche ise Safevî-Osmanlı ilişkilerinden

---

[116] Seccadi, a.g.m., s.280-281.
[117] Youssef-Jamālī, Mohammad Karim, *"The Life and PersonAlity of Shāh Ismā'īl I (1487-1524)*". **Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh,** 1981, s.28-30.1981.
[118] Hamid Rıza Safakiş, **Safevîyan der Güzergah-ı Tarih,** İntişarat-ı Suhan, Tahran, 1390, s.592.
[119] Storey, a.g.e., s.408-413.
[120] Walther Hinz. **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,** (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), TTK, Ankara, 1992, s.132.

bahseden kitabında *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı kaynak olarak göstermiştir.[121] Türkiye'de *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı kaynak olarak en çok kullanan tarihçilerin başında F.Sümer gelmektedir. Onun hem Karakoyunlu hem de Safevî tarihine dair çalışmalarında bu eserden yararlandığını görüyoruz.[122] Batılı oryantalist Cl. Huart, İslam Ansiklopedisi için yazdığı Kadı Ahmed Gaffârî maddesinde yaptığı hatalardan dolayı F.Sümer tarafından aşağıdaki sözlerle eleştirilmiştir: "Cl. Huart'ın makalesi pek kifayetsiz ve pek sathi olduğu gibi bu makalede *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın manzum olduğu şeklinde mühim bir hata yapılmıştır".[123] T.Gündüz'ün Şah İsmail hakkında yazdığı kitabında *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan faydalandığına tanık olmaktayız.[124] B.Javanshir, doktora çalışmasında *Târîh-i Cihân-ârâ* hakkında bilgi vermiş ve ondan yararlanmıştır.[125] O.Efendiyev, Ş.Mustafayev, G.Şükürov, N. Mûsâlı gibi Azerbaycanlı tarihçiler de *Târîh-i Cihân-ârâ*'ya başvurmuşlardır.[126] Böylece Târîh-i Cihân-ârâ yerli ve yabancı akademisyenlerce kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat sahip olduğu bu kadar değere rağmen bu eser hâlâ Türkçeye çevrilmemiştir. Tez çalışmamızın ikinci bölümünde *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı Türkçeye kazandırmakla bu boşluğu bertaraf etmeye çalışacağız.

[121] Allouche, a.g.e., s.201.
[122] Sümer, Kara Koyunlular, s.146; Sümer, Safevî, s.216.
[123] Sümer, Kara Koyunlular, s.5.
[124] Gündüz, Son Kızılbaş, s.9-10,160.
[125] Javanshir, a.g.tz., s.17.
[126] Efendiyev, a.g.e., s.103; Şükürov, a.g.tz., s.212; Namiq Musalı, **Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında),** Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı, 2011.

3. TÂRÎH-İ CİHÂN-ÂRÂ'NIN TÜRKÇE TERCÜMESİ

3.1. Osmanlılar

XVIII. Bölüm: OSMANLI HANEDANI'NIN SALTANATI

Onların şeceresini şöyle zikir etmişler: Osman b. Ertuğrul b. Süleyman b. Kaya Alp b. Kızıl Boğa b. Bayındır b. Oykulug Aka b. Togan b. (...) b. Baysunkur b. Baki Aka b. Suncak Aka b. Toktimur b. Basak b. Gök Alp b. Oğuz Han.[127]

Mukaddime (Başlangıç): Süleyman Şah, Cengiz[128] fetreti döneminde Merv-i Han'dan[129] ailesiyle beraber Rum'a geçti ve o hudutta kâfirlerle savaşmakla meşgul oldu. Bir süre sonra Amasya'dan geri dönerek Halep havalisine geldi. Caber kalesi[130] önünde maiyetini Fırat nehrinden geçirmek istedi, fakat suda boğuldu. Onu kalenin dışına defnettiler. Onun üç oğlu vardı: Sunkur, Gündoğdu ve Ertuğrul. Evlatları ve tabileri geldikleri yoldan geri döndüler ama Ertuğrul kardeşlerinden ayrıldı ve Rum'da kaldı.[131] Diğer kardeşleri Acem'e gittiler. Ertuğrul ise birkaç süreliğine kâfirlerle savaştı. Onun üç reşit oğlu vardır. Gündüz, Sarubend ve Osman Bey. Ertuğrul, ün kazanmış oğlu Sarubend'i Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'ın yanına gönderdi. Sahip olduğu rüşt sebebiyle orada iyi karşılandı. Sultan onlara Karahisar'ı, Bilecik'i ve Domaniç Dağı'nı kışlak ve yaylak olarak verdi. Sultan kendisi Tatar kâfirlerini defetmeye uğraştı ve o sınırları Ertuğrul'un çocuklarına bıraktı. Onlar orada mertçe savaştılar. O esnada 687 (1288-1289) senesinde Ertuğrul vefat etti. Öldüğünde 93 yaşında olduğunu belirtiyorlardı.[132]

---

[127] Âşıkpaşazade tarihinde de bu şecereye benzer bir soyağacına yer verilmektedir: "Osman Gazi b. Ertuğrul Gazi b. Süleyman Şah Gazi b. Kaya Alp b. Kızıl Boğa b. Bayıntur b. Aykolug b. Togar b. Kaynıtur b. Sunkur b. Bakıyı b. Sugar b. Toktemür b. Basuk b. Gök Alp b. Oğuz. Bkz. Âşıkpaşazâde, **Osman Oğullarının Tarihi,** (Haz: Kemal Beydilli-M.A: Yekta Saraç). K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s.321.

[128] Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarıdır (1206-1227). Bkz. Mustafa Kafalı, *"Cengiz Han",* **TDVİA,** C.VII., İstanbul, 1993, s.367-369.

[129] Türkmenistan'da tarihî bir şehir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *"Merv",* **TDVİA,** C.XXIX, İstanbul, 2004, s.221-223.

[130] Caber, Suriye'de, Rakka yöresinde kale ve kasabadır. Süleyman Şah'ın mezarının ilk yeri burasıdır. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017, s.98.

[131] Diğer bazı kaynaklara göre; "Süleyman Şah'ın dört oğlu Sungur Tekin, Gündoğdu, Dündar ile Ertuğrul'dan ilk ikisi Horasan'a dönerek, diğer ikisi yalnız dörtyüz aile ile sarkan Erzurum ufkunu sınırlandırmakta olan yüksek dağların çevirmiş olduğu Sürmeli-çukur denilen geniş havzaya gittiler". Bkz. Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi,** Kapı Yay., İstanbul, 2015, C.I, s.72.

[132] Ayrıca bkz. A.d.Lamartine, **Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi**, (Çev. M.R. Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, C.1, s.44.; Tayyib Gökbilgin, *"Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi",* **Tarih Ensititüsü Dergisi**, S.4, İstanbul, 1974, s.89

Osman[133]**,** Babasının yerine kabilesinin büyüğü oldu. Bazı nüshalara göre o, bir sefer köye gitti ve köylülerden birinin evinde kaldı. Otururken ev sahibi ona dedi ki Mushaf senin arkanda bulunmaktadır. O, hemen oradan kalktı ve Mushaf'a doğru yüzünü doğrultarak oturdu. O geceyi namaz kılmakla ve zikretmekle geçirdi. Birden uyku ile uyanıklık arasındaki halde iken birinin sesini duydu ki, "sen Mushaf'a bu saygıyı gösterdiğin için saltanat senin çocuğuna kalacaktır". Böylece bu hanedanın adı Ertuğrul oğlu Osman'ın isminden geliyor. O, 688 (1289-90) senesinde Karahisar'ı ele geçirdi ve bu devletin kuruluşu da zikredilen yılda başladı. Bedv-i Osman (Osman'ın başlangıcı) ifadesi bu tarihe denk geliyor.[134] 689 (1290-91) senesinde bir Cuma gününde Dursun Fâkîh[135] isimli bir zat, Osman'ın adında hutbe okundu ve onun saltanatı başladı. Her geçen gün onun işi yükseldi ve çok fetihler yaparak bazı yerleri ele geçirdi. 38 yıl iktidardan sonra 727 yılında (1326-1327) vefat etti. Kendi vasiyeti üzerine Bursa'daki Gümüş Kümbed'e defnedildi.

Orhan, Osman'ın oğludur. Babasının tahtına oturarak memleketin büyümesi yolunda çok çaba gösterdi. Rum diyarının önemli şehirlerinden biri olan İznik şehrini 731 (1329) senesinde ele geçirdi. Onun reşit oğlu Süleyman Paşa 731 (1329) senesinde Gelibolu'yu fethetti. Süleyman Paşa 759 (1357-1358) senesinde yeni fetihlere giriştiği sıralarda kâfirler tarafından katledildi. Orhan bu olaydan iki ay sonrasında vefat etti.[136]

Murad Gazi[137]**,** Orhan'ın oğludur. Verâset (miras) yoluyla tahta geçti. Lala Şahin'in çabası ve Munis Bey'in de yol göstermesi ile 761 (1359) senesinde Edirne'yi aldı. Kara Rüstem Karamanî'nin dediklerine göre çokça ganimet ele geçirdi. Çandarlu Kara Halil'in tavsiyesi üzerine esir alınmış gulamları (köleleri) hizmetine aldı ve

---

[133] 1258-1326 yıllarında yaşamıştır. Bkz. Tolga Uslubaş-Yılmaz Keskin, **Geçmişten Günümüze Osmanlı (Alfabetik Osmanlı Tarihi),** Venedik Yayınları, İstanbul, 2016 s. 506-507; .Ahmet Şimşirgil, **Kayı I-Ertuğrul'un Ocağı**, 13. Baskı, KTB Yayınları, İstanbul, 2013, s.46-47.

[134] Bu iki kelime (Bedv-i Osman) 673'e denk geliyor.

[135] Osman Gazi adına ilk hutbeyi okuyan kadı, âlîm ve şairdir. Hasan Aksoy, *"Dursun Fâkîh",* **TDVİA,** C.X, İstanbul, 1994, s.7-8; Vedat Turgut, *"Osman Gazi'nin Kimliği Meselesi ve Cihânşümül Bir Devlete İsminin Verilmesinin Sebepleri Üzerine",* **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. XI, S. 1, 2016, s.96.

[136] Kadı Ahmed Gaffârî, çalışmasında Orhan Gazi'nin 1357 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Fakat diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda onun 1362 yılında vefat ettiğini görmekteyiz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C.I., TTK, Ankara, 2011, s.159

[137] 1362-1389 yıllar arasında hüküm sürmüş olan Osmanlı padişahıdır. Bkz. Halil İnalcık, *"Murad I",* **TDVİA,** C.XXXI, İstanbul, 2006, s.156-164.

onları yeniçeri[138] olarak adlandırdı. Şükrî Makdû'î olarak meşhur olan İncüğez hisarında birkaç tane altın işlemeli taç edindiler ve onları gulamların başı üzerine koydular ve o zamandan beri onların arasında üsküf[139] meydana geldi. Yaklaşık 783 (1381-82) senesinde Kütahya'yı, Germiyan vilayetini ve Hamid-ili'ni, Beyşehir'i, Akşehir'i ve Teke-ili'ni fethetti. 791 (1388-89) senesinde Laz Frenki (Sırbistan) ile savaşa gitti ve yendi. Bir tepenin üzerine çıkıp etrafı seyrediyordu ki yaralı ve zayıf durumda olan kâfirlerden biri düşe kalka o tarafa gelmeye başladı. Öyle gösteriyordu ki sanki ya ölülerin arasında saklanıyor ya da bir şeyi arz etmek istiyordu. Sultanın yakınları onu uzaklaştırmaya çalışırken sultan buna izin vermedi ve o esnada yaralı aniden sultana yaklaşıp onu bir vuruşla öldürdü. Murad Gazi'nin iki oğlu vardı: biri Yakub, diğeri Bayezid idi.

Yıldırım Bayezid, Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'i saltanata yükselterek Yakub Çelebi'yi helak ettiler. Sultan Bayezid gayet çalışkan, acımasız ve kahredici idi. Osmanoğulları ulemanın mülahazasına binaen açıkta şarap içmediler. O ise eğlence meclisi düzenlerdi. Ayrıca Kara Halil'in ve Kara Rüstem'in tavsiyesi doğrultusunda o zamana kadar bu hanedanda var olmayan defter ve divanı meydana getirdi, hesap ve kitabı merkeze aldı. Onun döneminde Alanya'da devlet erbabı tarafından tüysüz oğlanlar bulundurulmaktaydı.[140] 792 (1389-90) senesinde İstanbul'u kuşatmaya gitti. O sırada duydu ki Frenk (Avrupa) hükümdarları onu defetmeye geliyorlar. Oradan kalkarak, yanında olan 10 bin süvari ile birlikte mükemmel bir gayret ile onları karşılaşmaya gitti.

Şeyh Muhammed Cezerî, *Cihadiye* isimli eserinde şöyle anlatmaktadır: "Ben de o vakit ona katıldım. Evlatlarından Ayaslık sahibi (yöneticisi) Ertuğrul da 8 bin kişi ile ona katılmıştı. Kâfirlerin gelince, onların 400 bin kişi oldukları söylenmekteydi. En azından ise 200 bin kişi oldukları anlatılıyordu. Kısacası iki ordu karşılaştığında ben hadisler ve rivayetlerle onun (Yıldırım Bayezid'in) kalbine umut verdim. Kendisi bir birlikle pusuda durdu. Kâfirler onun ordusunun kalbini (merkezini) yenerek onun

[138] Osmanlı askeri teşkîlatında özel konumlu maaşlı daimi yaya ordusu demektir. Kemal Beydilli, *"Yeniçeri"*, **TDVİA,** C.43, İstanbul, 2013, s.450-462.
[139] Osmanlı döneminde yüksek rütbeli yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun sarık.
[140] Bu bilgi yanlıştır. Çünkü bahse konu tarihlerde Alanya, Osmanlı hâkimiyeti altında değildir. Alanya, Osmanlı fütuhatının Anadolu'da yayıldığı sırada 1471'de Gedik Ahmed Paşa tarafından, Selçuklu hânedanının son bakiyelerinden olan Kılıcarslan'dan barış yolu ile alınarak Osmanlı idaresine dahil edilmiştir. Bkz. İdris Bostan, *"Alanya"*, **TDVİA,** C.II, İstanbul, 1989, s.339-341.

askerlerini dağıttıklarında bir anda kendisi yıldırım gibi onlara saldırdı. İşte bu yüzden kendisine Yıldırım lakabı verildi. Kısa sürede İslam ehli galip geldi. Sayısız düşmanlar öldürüldüler ve esir alındılar. Sultan bu esirlerin arasından bana dört köle (gulâm) bağışladı. Ben de bir esir almıştım. Hiçbiri birbirinin dilinden anlamıyorlardı. Bu da onların memleketlerinin birbirinden uzak (farklı) olduğunu gösteriyordu". Sultanın veziri olan Şeyh Ramazan anlatıyor ki; Müslümanlardan biri Frenklerden 80 kişiyi esir almıştı.

Yıldırım Bayezid bu fethiyle meşhur olup değişik fetihler yaptı, mülkü (toprağı) epeyce genişledi. Sonunda son derece gururu yüzünden Emir Timur ile savaşa girdi, Sultan Ahmed Celâyir'i ve Türkmenleri[141] himaye etti. Sonunda daha önce de zikredildiği üzere Emir Timur'a esir oldu. Timur da istiyordu ki yeniden Rum'un idaresini ona versin. Fakat o sırada Akşehir'de Şaban ayının 14'de 805 yılında (08.03.1403) Perşembe günü difteri hastalığı ve nefes darlığı sebebinden vefat etti. Tesadüfen "fevt-i Yıldırım Bayezid" onun ölüm tarihine denk geldi. Onun altı oğlu vardı. Ertuğrul bahsedilen savaşta yok oldu. Onun adı gerçekte Mustafa'dır. [Yıldırım Bayezid'in diğer oğulları ise] Süleyman, Sultan Mehmed, Musa, İsa ve Kasım'dır.

Emir Süleyman, Babasının emirlerinden Ali Padişah (Ali Paşa), Ayna Bey Subaşı, Hasan Ağa ve diğerleri onu alıp Rumeli'ye götürerek saltanata oturttular. Sultan Mehmed ise Amasya'ya gitti. İsa, Karesi ilindeydi. Musa ise babasının hizmetindeydi. O, Emir Timur'un fermanı gereğince babasının cesedini Bursa'ya götürdü ve saltanata oturdu. Süleyman onu ortadan kaldırma niyetindeydi, ancak şaraba olan bağımlılığı nedeniyle hiçbir iş yapamadı. Musa, Frenk beldelerine giderek, oradan ordu ile beraber Edirne'deki Süleyman'ın üzerine geldi. Süleyman o zaman hamamdaydı. Derhal dışarı çıkarak kaçmaya başladı. Bu esnada (kaçış sırasında) bir köye uğradı ve onu 813 (1410-1411) yılında o yerin halkı öldürdü.

Musa Çelebi - Babasını vekiliydi (varisiydi). Kardeşi Süleyman'dan sonra tam bir iktidar sahibi oldu. O, zikri geçen köyün (Emir Süleyman'ın öldürüldüğü köyün) halkını bu cüretlerinden dolayı ateşe verdi. Babasının emirlerini tutsak etmek ve kul

[141] Karakoyunlular kastedilmektedir.

takımından olan kimseleri yükseltmek niyetinde olduğu için onların (devlet erkânının) hepsi ondan ayrılıp kardeşi Sultan Mehmed'e katıldılar ve biraderini def etmek için onu kışkırtılar (teşvik ettiler). Onların arasında savaş oldu. Musa yenildi. Kaçış sırasında adamlarından biri onun atının bacağına vurarak düşürdüğü için esir alındı ve o gece, 814 yılının başlangıcında (25 Nisan 1411) onu boğarak öldürdüler.

Sultan (Çelebi) Mehmed - Yıldırım Bayezid'ın oğlu Sultan Mehmed, biraderinden sonra tahta oturdu. O, biraderiyle savaşa tutuştuğu sıralarda Karamanoğlu Mehmed Bey ordusuyla beraber Bursa üzerine gelmişti ve orayı kuşatmakla meşguldü. Musa'nın cesedinin o civara getirildiğini görünce kaçtı. Yanında bulunan nedimi[142] ona söyledi ki biz, Osmanlı'nın ölüsünden bu şekilde kaçıyorsak, eğer onları dirisi gelseydi bizim halimiz nasıl olurdu? Sonunda Sultan Mehmed 824 senesinde (1421) Edirne'de vefat etti.

Sultan (II) Murad - Sultan Mehmed'in oğlu Murad veliaht olduğu için Bayezid Paşa, Ivaz Paşa ve İbrahim Paşa gibi emirlerin desteğiyle saltanata ulaştı. Onun hâkimiyet döneminin başlarında bir şahıs ortaya çıkarak, kendisinin Yıldırım Bayezid'ın oğlu Mustafa olduğu iddiasında bulundu. Rumlular (Osmanlı halkı) ona Düzme Mustafa ismini taktılar. Onun fitnesi bir müddet sürdü ve Sultan Murad'ın saltanatını sarstı. Sonunda 825 yılında (1422) Düzme'yi esir ederek Sultan'ın önüne getirdiler. Sultan onu ortadan kaldırarak saltanatını kuvvetlendi. Kardeşleri de onunla çatıştılar, ancak en sonunda hepsi devletin gücüne yenildiler. O, 848 (1444-1445) senesinde dünyevi saltanattan vazgeçip inzivaya çekildi ve tahtı oğlu Sultan Mehmed'e bıraktı. Sonunda 855 senesi[143] Muharrem ayının başlangıcında, Çarşamba gününde (3 Şubat 1451) kendi doğal eceliyle öldü.

Sultan Mehmed - Sultan Murad'ın oğlu Mehmed, Muharrem ayının 6'sında (8 Şubat 1451) hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden tahta oturdu. O, Allah'ın yardımını almış olan başarılı bir padişah idi. Son derece fâzıl (bilgin) ve fazilet-

[142]Yüksek makamdaki kişileri hoş sözlerle, güzel fıkra ve hikâyelerle eğlendiren kimse. (T.D.K)
[143] Metinde yanlışlıkla 854 yazmaktadır.

perver idi. Câmî[144] ona hitaben güzel kasideler söylemiş, bunlardan birisinde şu manaya imada bulunmuş:

Şiir
Padişah tahtına oturan başka bir kimseyi bulamayız ki,
Senin gibi fazilet ve kemal (ilim) öğrensin.

Kendini ispatladığı durumlardan birisi de İstanbul'u fethetmek için himmet göstermesidir. İlk başta Frenklerin yardımını oradan kesmeye çalıştı. Bunun için 856 (1452-1453) senesinde oranın (boğazın) iki tarafında iki tane kale inşa edildi.[145] Bunların birinin adı Boğazkesen'dir. Şairlerin biri bu kale ile ilgili şöyle bir şiir yazdı:

Zamanın belalarına karşı dünyayı koruyan sağlam bir kaledir,
Onun yüksekliği gökyüzüne ulaşıyor,
Din için izzettir, küfür için zillettir,
Onun inşa tarihi şudur: "Bünyân-ı Mehmed Han" (Mehmed Han inşa etti).[146]

857 (1453) senesinde daha önce hiçbir padişahın ele geçiremediği o şehri (İstanbul'u) fethetmek için yola koyuldu. Olağanüstü uygulamaları ve güzel düzenlemeleri sayesinde, bahsedilen yılın Rebiyülevvel ayının 20'sinde (31 Mart 1453) Salı gününde zor ve güç kullanmak suretiyle İstanbul'u fethetti.[147] Bilginlerden birisi bu fethin tarihini "belde-i tayyibe"[148] ifadesinde buldu. Onunla Hasan Padişah arasında kargaşa meydana gelmiş, sonunda savaş vuku bulmuştu. İlk

[144] Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şairdir. 1414-1492 yıllarında yaşadı. Bkz. Ömer Okumuş, *"Camî, Abdurrahman",* **TDVİA,** C.VII, İstanbul,1993, s.94-99.
[145] Gerçekte ise bu kalelerden ilki olan Anadolu Hisarı Yıldırım Bayezid devrinde, ikincisi olan Rumeli Hisarı ise II. Mehmed döneminde inşa edilmiştir.
[146] Madde-i tarihteki harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı Ebcet hesabına göre 856'dır. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1452-1453 yıllarına tekabül etmektedir. Anlaşıldığı üzere yukarıdaki bilgi doğrudur.
[147] Aslında ise İstanbul, 29 Mayıs 1453 tarihinde fethedilmiştir.
[148] Beldetun Tayyibetun, Kuran'ı Kerim'in Seb'e Suresinin 14. Ayetinde geçen iki kelimedir. Anlam itibariyle "Temiz bir belde" demektir. Fatih devri âlimlerinden Molla Cami tarafından yukarıda belirttiğimiz "Beldetun Tayyibetun" terkibi tarih olarak gösterilmektedir. Bu iki kelimenin her ikisinin sonunda yer alan dişilik ta'ları yani kapalı ta'lar açık te harfi gibi dört yüz olarak hesaba alınmış. Kaldı ki kelimeyi dişi yapan bu kapalı ta'lar ha harfinin üzerine konan noktalardan ibarettir. Ha harfi gibi beş olarak hesaplanır. Dolayısıyla burada açık bir kural ihlali göze çarpmaktadır. Ancak Arapça olarak o dönemde düşürülen tarihlere bir göz atarsak hepsinde de kapalı olan bu dişilik ta'larının hep açık te gibi dört yüz olarak hesaplandığını görmekteyiz. Yakıt, a.g.e., s.142; Aksun, a.g.e., s.141.

önce Hasan Beyin oğlu Uğurlu Muhammed, onun (Fatih'in) emirü'l-ümerâsı (emirlerin emiri) Özde Has Murad'ın öncü birliğine saldırarak onu öldürdü. Ama 878 senesi Rebiyülevvel ayının 19'da (14 Ağustos 1473) Çarşamba günü[149] Erzincan hududunda iki askeri güç karşılaştı ve Hasan Bey yenildi, onun oğlu Zeynel Bey ise öldürüldü. "Ve yensurakellâhü nasran azizâ"[150] ("Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder") ayetinde bu fethin tarihini bulmuşlar. Sonunda [Fatih] 886 senesi Rebiyülevvel ayının 3'de Perşembe günü ikindi vakti (4 Mayıs 1481) Külli Dizi (Keli Düzü) havalisinde vefat etti.[151] Doğumu 833 (1429/1430) senesinde gerçekleşmişti.

Sultan (II.) Bayezid, zikrolunan ayın 19'u (20 Mayıs 1481) Cumartesi günü tahta oturdu.[152] Kardeşi Cem Sultan sahibi olduğu Karaman ülkesinden Bursa'ya hareket etti. Sultan (Bayezid) bu haberi alınca askerleriyle beraber harekete geçti. Yolda Ahmed Paşa onlara katıldı. İki kardeş Yenişehir'de karşı karşıya geldi. Cem Sultan yenildi ve nihayet onun şerri sona erdi. Böylece o (Sultan Bayezid), tam bir iktidar sahibi oldu ve önceden elinde bulunduğundan daha fazla vilayetleri fethetti. Özellikle de 20 Muharrem 905 (27 Ağustos 1499) yılında Frenklerin muazzam ülkelerinden olan İnebahtı kalesini aldı. 906 (1500) yılında ise nihayetsiz derecede geniş olan Koron ve Modon vilayetini, oranın kalelerini ve mevkilerini ele geçirdi. En sonunda oğlu Selim'in tahrikiyle yeniçeri topluluğu ona sırtını döndü ve oğluna katıldı. [Baba ile oğul arasında] 916 (1510-11) yılında Edirne ve İstanbul arasında bulunan Uğraş köyünde[153] ağır bir savaş vuku buldu. Sultan Bayezid, kendi oğlunun elinde esir oldu ve kalelerden birinde hapse atıldı. 918 yılı Safer ayının sonunda (Mayıs 1512) vefat etti.[154] 850(1446/1447) yılında doğmuştu. Aşağıdaki birkaç beyitten anlaşıldığı üzere Câmî, *Silsiletü'z-Zeheb*'i[155] onun adına yazmıştır.

---

[149] TTK'nın Tarih Çevirme Kılavuzu'nda belirtildiği üzere, tarih dönüştürme işi astronomi biliminin ölçütlerinden hareketle, ayın ve yerin periyodik hareketlerine bağlı olarak yapılmaktadır. Ay başlangıçlarının saptanması, hilal şeklinin görünürlüğü kimi zaman meteorolojik koşullardan bile etkilendiği için, astronomik takvim hesabı ile Hicri takvimin tarihsel uygulaması arasında, teorik olarak, ±2 günlük sapmalar olması ihtimalini doğurmaktadır.

[150] Kuranı Kerim, Fetih Suresi, 3. Ayet.

[151] İ. H. Uzunçarşılı, **Belleten Dergisi,** C. XXIV, No: 134, Nisan- 1970, s.231-234; Ahmet Şimşirgil*,"Fatih Sultan Mehmed Han Zehirlendi mi?",* **Kayı II,** İstanbul, 2010, s.263-264.

[152] Kaynaklar II. Bayezid'ın saltanat tahtına 886 senesinde Rebiulevvel ayının 21'inci günü (20 Mayıs 1481) oturduğunu söylemektedirler. Âşıkpaşazâde, a.g.e., s.274-275.

[153] Sultan Selim ve babası Sultan Bayezit arasında İstanbul ve Edirne arasındaki Kuli mevkisinde büyük bir savaş meydana gelmiştir. Rumlu, Şah İsmail'in Tarihi, s.151.

[154] Kimi kaynaklar Rabiulevvel ayının 10'uncu günü (26 Mayıs 1512) hakkı rahmetine kavuştuğunu yazmaktadır. Hoca Saaddetin Efendi, **Tâcü't-Tevârîh,** (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C.IV, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul,

Keşke Nûşirevân[156] bugün olsaydı,
Onun adaleti öncekinden daha fazla olurdu.
O, âdil olma iddiasından utanarak,
Rum sultanının kölesi olurdu.
İzzet ve yüceliğin nurunun indiği yer olan
Zamanın şahı Yıldırım Bayezid.

Ve ilginç olanda şudur ki bu mısra [ebcet üzerinden] hesaplandığında onun cülus yılı ortaya çıkıyor.[157]

Sultan Selim, Sultan Bayezid'in oğludur. 916 (1510/1511) yılında padişah oldu.[158] Kendi kardeşleri olan Sultan Ahmed ve Sultan Korkud'u evlat ve akrabalarının ekseriyetiyle birlikte öldürdü, Dulkadir ve Karaman vilayetlerini istila etti. 921 (1515/1516) yılında Kemah[159] kalesini Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olan şahın (I. Şah İsmail'in) askerlerinden aldı. Aynı yılda Dulkadir ülkesine ordu yürüttü. Alaüddevle'yi yendi ve Bursa'da kışlak yaptı. 922 (1516-1517) senesinde oradan Malatya'ya geldi. Aslı Türkmenlerden olan ve Bıyıklı Çavuş (lakabıyla) meşhur olan Mustafa adlı birisini Diyarbakır'a gönderdi. Bu kişi orayı aldı ve Han Muhammed'in kardeşi Karahan Ustaçlu'yu öldürdü. [Sultanın] kendi ise ordusunu Arap diyarına çekti. Halep'in yakınlarındaki Merc havalisinde Mısır ve Şam padişahı Kansu Gavri ile savaşarak onu öldürdü. 923 (1517-1518) yılında Mısır havalisinde yeniden Çerkez kölelerle savaşarak galip geldi ve Mısır'da kışlak yaptı. Haremeyn-i Şerif'te onun ismine hutbe okudular ve 926 (1519/1520) senesinde Uğraş[160] köyü havalisinde hastalandı, tabiplerin hepsi onu tedavi etmede aciz kaldılar. Kazadan dolayı daha önce pederini esir etmiş olduğu yerde kendi de kaderin pençesine mağlup oldu.

1979, s.103. Ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet (Ed.), **Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1603, (**Çev.Bülent Üçpunar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, C.2, s.37.

[155] Bkz. Okumuş, a.g.m., s.94-99

[156] Sâsânî hanedanından olan eski İran şahlarından olup, klasik edebiyatta adaleti ile meşhur olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Halil Sercan Koşik, *"Nûşirevân-ı Âdil'in Hikmetlerini içeren Mensur Bir Nasihat-Nâme"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,** S.6, s.135-144.

[157] Harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı ebcet hesabına göre 885'dir. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1480-1481 yıllarına tekabül etmektedir. Anlaşıldığı üzere yukarıdaki bilgi doğrudur.

[158] Yavuz Sultan Selim 1512 senesinde tahta oturmuştur. Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi,** C.I., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.199.

[159] Erzincan civarındadır. Bkz. İlhan Şahin, "Kemah", **TDVİA**, C.XV., İstanbul, 2002, s.219-220.

[160]Ağraş köyü etrafında hastalığa yakalanıp, babasını esir aldığı mekânda vefat etti. Mousavi, a.g.e., s.111.

Sultan Süleyman, Selim Han'ın oğludur. Babası hakkın rahmetine kavuşurken Amasya'da idi. Tam bir gizlilikle onu İstanbul'a götürüp tahta oturttular. Şair Emînî[161] her mısraı onun cülus tarihi olan bir kaside nazmetmiştir. Alttaki beyit de oradandır:

Zaman vermiştir saadet mülkünü
Dönemin Kâvûs'una ve İkinci Süleyman'a.

O, kendisine miras kalmış olan ülkeye sayısız vilayetler kattı. Örneğin, 927 (1520/1521) yılında Belgrad kalesini ve Safer ayının 7'si 929 (26 Aralık 1522) tarihinde Rodos kalesini fethetti. Gerçi Ulama Tekelü ve diğerleri gibi bir grup nankörlerin tahrikiyle yüce şerefli hükümdara (Şah Tahmasb'a) – mülkü ebedi olsun – bağlı bulunanlarla husumet ederek, ordusuyla dört kez Azerbaycan'a sefer düzenledi. Ama işlerin neticeleri gereğince sonunda barışmaya ve anlaşmaya karar verdiler ve 969 (1561/1562) yılında barış antlaşmasını imzaladılar.[162] Böylece adaletin temelleri Şeddad[163] sarayının temeli gibi sağlam oldu. Her iki tarafın insanları bundan sevinç duydular ve mutlu oldular. Zamanın insanlarından birisi bu konuda şu kıtayı yazdı:

Allah'a şükürler olsun ki O'nun keremi sayesinde kader bu eski dünyada,
Dünya şahlarının barış müjdesini verdi ve yabancıların üzerine hasret ateşini döktü.
Bu günlerin kaydını tutan kişi barış tarihini ararken akıl dedi ki:"*Ves-Sulh Hayrun"*[164] *(Barış daha iyidir*).

Günümüzde de [Sultan Süleyman] Rum, Frenk (Avrupa) vs. bunlar gibi ülkelerin şahlık tahtı üzerine oturarak karaya ve denize hükmetmektedir.

---

[161] Eminî mahlaslı birkaç şair vardır. Bu mahlasa sahip şairler arasında burada anlatılan konuya en uygun gelen şair için bkz. V. Karagözlü, (2014), "Emîni /Sai, Kağıd Emîni Hızır Çelbi-zade Mehmed Emîni Efendi (ö.1008/1599)", **Türk Edebiyat İsimler Sözcüğü,** No: 9722.

[162] Aslında bu iki hükümdar arasında barış antlaşması 1555'de imzalanmıştır. 1562'de ise Safevîlere iltica etmiş bulunan Şehzade Bayezid'in ve oğullarının Osmanlı tarafına iade edilmesi ile beraber aradaki barış daha da pekiştirilmiştir.

[163], Çok eskiden Yemen'de Âd Kavminin hükümdarı Allah'a isyân ederek Cennet'e benzetmek iddiasıyla İrem bağını yaptırmış, bu bağdaki köşke girmeden kavmi ile yani taraftarlarıyla birlikte gazaba uğramış, çarpılmış, yerin dibine geçmiştir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, s.1147.

[164] Kuranı Kerim, Nisa Süresi, 128.Ayet. Harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı ebcet hesabına göre 969 dir. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1561/1562 yıllarına tekabül etmektedir.

3.2. Karakoyunlular

XIX. Bölüm: KARAKOYUNLU SULTANLARI

Bunların adını Bârânî olarak da söylüyorlar.

Kara Yusuf b. Kara Muhammed: Kara Yusuf'un babası Kara Muhammed, Sultan Ahmed Celâyir'in[165] emirlerindendir. Onun kızı, sultanın evindeydi (sultanın eşiydi). O (Kara Muhammed), 792 (1389/1390) yılında Şam'da katletti. Onun babası Türemiş b. Bayram Hoca'dır. [Bayram Hoca] Sultan Üveys İlkânî'nin hizmetindeydi ve onun vefatından sonra kendi oymağının başı oldu. Diğer aşiretler onun boyunun himayesi altına girerek ona itaat ettiler. O, Sincar, Musul'u ve Erciş ülkesini işgal etti. Bu fırkanın büyümesi ve gelişmesi ona aittir. O, 782 (1380/1381) yılında öldü.

Kara Yusuf, son derece mert, cesur ve pehlivan (bahadır) adamdı. Öyle ki defalarca Emir Timur'a karşı gelmiş, Sultan Ahmet Celâyir ile birlikte Rum'a gitmişti. Oradan Şam'a geldi. Oranın padişahı Melik Eşref, Emir Timur'un gönlünü rahatlatmak için onları hapsetti. O zaman orada onun bir oğlu oldu, adını Pir Budak koydu ve Sultan Ahmed onu kendi evladı kabul etti. Emir Timur'un vefatından sonra hapishaneden çıktı. Onunla birlikte o vilayete gelen ve oraya dağılan bin süvari yeniden toplandı. Hep beraber oradan firar ettiler (kaçtılar). Fırat ırmağına kadar gelince 180 kere yerel halk ve kalelerin bekçileri ile savaşıp her zaman galip geldiler. Kendi oymağı da ona katıldı. Avnik[166] kalesini ele geçirdiler. 807 yılının Cemaziyülevvel ayının başlangıcında (5 Kasım 1404) Nahçıvan'ın civarında Mirza Ebubekir ile savaştılar ve yendiler. Onunla tekrar savaşa girdiğinde Mirza Miran Şah'ı öldürdü ve Azerbaycan'ın ve Arap Irakı'nın tamamını, Acem Irakı'nın ise bazı yerlerini ele geçirdi. Mirza Şahruh iki yüz bin süvari ile onu yok etmek için Rey'e[167] geçti. Payitahtın hafızları düşmanı ortadan kaldırmak adına on iki bin kez "*İnna fetahna"*[168] suresini okudular. Kara Yusuf çok kötü hasta olmasına rağmen cesaret

[165] Kaynağın metninde yanlış olarak Sultan Muhammed Celâyir yazmaktadır. Aslında ise Sultan Ahmed Celâyir olması gerekmektedir. Bkz. Sümer, Kara Koyunlular, s.46-47.
[166] Erzurum ili Köprüköy ilçesinin 35 km güneydoğusunda, eski Hınıs karayolu güzergâhında bulunmaktadır.
[167] İran'da Tahran civarında tarihî bir şehirdir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli*,"Rey",* **TDVİA,** C.III., İstanbul, 2008, s.40-41.
[168] Kuranı Kerim, Fetih Suresi 1.Ayet: "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik".

edip Tebriz'den Ucan'a[169] geldi ve orada 823 yılında Zilkade ayının 7'si (13 Kasım 1420) Perşembe gününde vefat etti.[170] Onun vefatından sonra oğullarından hiçbiri orada bulunmuyordu. Ordusu öylesine karıştı ki hiç kimse başka birisiyle ilgilenmez oldu. Onu yatağında yatarak bıraktılar ve dağıldılar. Aşiretler ve uluslar (ulusât) oraya geldiler, onun elbiselerini alıp götürdüler. Hatta onun kıymetli taşlarla süslü küpelerini almak istediler. Fakat kulaktan küpeyi çıkarmaya fırsat bulamayıp kulaklarını kestiler. Onun altı oğlu vardı. Büyük oğlu Pir Budak'ı Sultan Ahmed'in oğlu diye bahane ederek tahta oturtmuştu. Kendisi ise onun huzurunda elinde altın çomak tutarak ayak üzerinde dururdu. O, babasının döneminde öldü. Ondan sonra Kara Yusuf saltanata geçti. Diğer oğlu Şah Muhammed'dir ki 23 sene Bağdat hâkimi olmuş ve 836 yılının Zilhicce ayın 18'inde (5 Ağustos 1433) Baba Hacı Hemedânî tarafından katledilmiştir. Ondan başka Emir İsfahan adlı oğlu var ki bazı insanlar adını İsban ve bazıları İsbend diyorlardı. O, Bağdat'ı kardeşinin elinden aldı, 12 yıl hükmettikten sonra 848 yılında Zilkade ayın 28. Gününde (8 Mart 1445) öldü. Bir başka oğlunun adı da Ebu Said'dir.[171] O da kardeşi İskender tarafından 838 (1434/1435) yılında katledildi.

İskender b. Kara Yusuf, Kara Yusuf'un oğlu Kara İskender çok cesur ve er biriydi. Babasının vefatından sonra tahta oturdu. 824 yılının Recep ayının 27'si (28 Temmuz 1421) Pazartesi günü Eleşgird[172] ve Kağızman'da[173] Mirza Şahruh ile iki gece ve gündüz savaştı. Cesurluk ve pehlivanlığının sonuna kadar dirense de sonunda takati ve gücü kalmayınca yenilip Rum'a geçti ve Mirza [Şahruh] çekip gidince Azerbaycan'a gelip tahta oturdu. O zamanki şairlerden biri bu olayla ilgili aşağıdaki şiiri söylemiştir:

İskender kendisi bizim şahı vurdu ve kaçtı
Bizim şahımız ise memleket aldı ve firar etti.

---

[169] Tebriz'in güneydoğusuna yakın bir yerdir. Sümer, Kara Koyunlular, s.436.
[170] Kara Yusuf Tebriz'in güneydoğusunda Saidâbâd denilen yere geldiğinde öldü (13 Kasım 1420), Mehmet Ali Çakmak, "Akkoyunlu - Karakoyunlu Mücadeleleri ", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** C.25, S. 3, Ankara, 2005, s.88.
[171] Adını hiç şüphesiz İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın hatırasından almış olan bu Karakoyunlu şehzadesine Türkmenler Busad diyorlardı ki bu kelime anlaşılacağı üzere Ebu Said isminin Türk telaffuzuna uydurulmuş şeklidir. Sümer, Kara Koyunlular, s.131-132.
[172] Erzurum ile Ağrı arasındaki bir ovadır. Sezen, a.g.e, s.166.
[173] Kağızman – 1579'da Kars Eyaletine bağlı bir sancak idi. Sezen, a.g.e, s.263.

Bir kere daha Mirza [Şahruh] onun aleyhine ordu sevk etti. 832 yılının Zilhicce ayının 17'sinde (17 Eylül 1429) Cumartesi günü Selmas[174] şehri yakınlarında savaş vuku buldu. İskender onlarla iki gün cesurca savaştı. Şansı yaver gitmeyince, tekrar savaşı kaybetti ve Rum'a geçti. Mirza'nın yokluğunda tekrardan fırsatı kullanıp Azerbaycan'ı kontrol altına aldı ve 839 (1435/1436) yılında Mirza ona (İskender'e) karşı Rey'e geldi. Kara Yusuf'un oğlu Mirza Cihanşah onun (Şahruh Mirza'nın) huzuruna geldi ve onun himayesi altına girdi. [Şahruh Mirza] İskender'in çökertilmesini Mirza Cihanşah'a havale etti.

Mısra
"Kötü sarhoşu saki'nin gamzesine havale et".

Cihanşah Mirza: Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah Mirza şiir söylemeye yatkındı ve Hakiki[175] mahlasını seçmişti. Mirza Şahruh'un kumandasıyla Azerbaycan'ın valisi olmuştu. O, Talış'ın Kızıl-Ağaç adlı yerinde kışlıyordu. Kardeşi İskender Rum'dan döndüğünde Sürmelü kışlağından Tebriz'e geldi ve orayı ele geçirdi. Cihanşah ona karşı çıktı. İki kardeş arasında 840 (1436-1437) senesi başlarında Merend'in Sofiyan mevkiinde savaş oldu. İskender yenilerek Alıncak[176] kalesine gitti ve orada 841 yılının Şevval ayının 25'i Pazar günü (21 Nisan 1428) oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü. Şah Kubad, babasının cariyelerinden birine âşıktı. Onun cesedini Tebriz'in Valiyan dağında bulunan Ahi Sa'deddin kulesine götürüp defnettiler. Amcası (Cihanşah) yeğenini (Şah Kubad'ı) bu olaydan dolayı cezalandırdı. Bütün Azerbaycan'da ona muhalif kimse kalmadı. 851 (1447/1448) yılında ordularını Gürcistan'a yola çıkardı ve zafer kazandı. Aynı yılda yeğeni Elvend b. İskender'e kastetmek için Diyarbakır'a gitti ve oranın bazı yerlerini ele geçirdi.

856 (1452/1453) yılında ise o, Irak vilayetine el uzattı. 857 (1453) yılında İsfahan'da katliam yaptı. 859 (1454/1455) yılında Bağdat'ı ele geçirdi ve orayı yeğeninin elinden aldı. İsfahan'dan Herat'a kadar el koydu. Mirza Alaüddevle b. Baysungur ona sığındı. O zaman Sultan Ebu Said Maveraünnehir'den onunla savaşmaya geldi

[174] Günümüzde İran'a bağlı Urmiye merkezli Batı Azerbaycan vilayetinde bir şehirdir. Bkz. Sezen, a.g.e, s.440.; Bazı kaynaklarda Salmas olarak zikredilmediktedir. Bkz. Çakmak, a.g.e., s.90.
[175] Bu konuda bkz. Muhsin Macit, *"Hakikî, Cihânşâh"*, **Türk Edebiyatı İsimler Sözcüğü**, No. 24170.
[176] Alıncak, Azerbaycan'da Nahçivan şehri civarında bir kaledir, Sezen, a.g.e, s.31.

ve Azerbaycan'da oğlu Hasan Ali'nin ayaklandığı haberi ulaştı. Cihanşah mecburen onunla (Sultan Ebu Said ile) barış yapmak zorunda kaldı ve geri döndü. Hasan Ali kaçıp Bakü[177] kalesine sığındı. Babası onun günahını affetmiş gibi yaparak yanına çağırdı. Aslında öldürecekti ama hanımı Begüm öldürmesine müsaade etmedi. Sonunda onu hükmettiği ülkeden sınır dışı etti. Başka bir oğlu Pir Budak'ı Şiraz'da isyan ettiği için oradan onu azletti ve Bağdat'a gönderdi.

Bu mısradaki kelimeler şiir o tarihi anlatıyor;
"Hakiki kalbin arzusuna erişti Şiraz'dan".[178]

O, orada da babasına karşı itaatsizlik de ısrarlıydı ve Cihanşah 869 (1464/1465) yılında orayı kuşatmak için yola çıktı. Bir yıl sonra orayı fethetti. 870 yılının Zilkade ayının 2'si (16 Haziran 1466) Pazar sabahı Pir Budak'ın kardeşi Muhammedî, Pir Budak'ı öldürdü. [Cihanşah] 872 (1467/1468) yılında Hasan Bey'i yok etmek için Diyarbakır'a ordu çıkardı, ancak yoğun kış nedeniyle Muş çölünden geri döndü. O, geceleri uyumazdı, aksine gündüzler uyurdu. Bu yüzden Rum padişahı ona yarasa adını vermişti.[179] O gece bir konaklama yerinde uyurken ordusunun çekirdek kısmı başka bir konak yerine geçti ve Hasan Bey fırsat bulup 6 bin süvari ile onun üstüne yürüdü. Zikrolunan yılın Rebiüssani ayının 12'de (10 Kasım 1467) o kaçarken bilinmeyen bir kişi tarafından öldürüldü[180] ve oğulları Muhammedî ile Ebu Yusuf esir oldu. Muhammedî'yi öldürüp Ebu Yusuf'u ise kör ettiler.

Şiir;
Rebiüssani'nin 12'sinde böyle bir olay meydana geldi.

Cihanşah'ın doğum yeri Mardin'in medresesi ve doğum tarihi 808 (1405/1406) idi.

---

[177] Aslında Maku olması gerekir. Bkz. Sümer, Kara Koyunlular, s.436-437.
[178] "Hakiki kâm-ı dil yâbed ze Şîrâz". Ebcetle 865 (1460/1461) tarihine denk geliyor.
[179] Cihanşah birçok muharebelerden muzaffer çıktığı için neticenin kendi lehine olacağına inanıyordu. Azerbaycan'ın mühim bir kültür merkezî olduğu Tebriz de yaptığı "Gök Cami, meşhurdur bütün tarihçiler Şâhsi ahlaki hakkında hemfikirdirler. Gece sabahlara kadar sevgilileriyle eğlenip gündüzleri uyku ile vakit geçirdiğinden Osmanlı Padişahı, istihza makamında ona "Gece Kuşu"adını takmıştı. Sümer, Kara Koyunlular, s.41-42.
[180] Cihanşah'ın ölümü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Çakmak, a.g.e, s.100.

Hasan Ali: Cihânşâh'ın oğlu Hasan Ali, babasının onu kendi ülkesinden sınır dışı ettiği için Diyarbakır'a Hasan Bey'in yanına gitti. Orada ona karşı iyi davrandılar. Hasan Ali'nin iradesi, yeniden babasının ordusuna katılmaktı ve bu amaçla yola çıktıysa da yolda şüphe edip yine Hasan Bey'in yanına geri döndü. Yine kendisine iyi davranıldı. Sonunda onun kötü biri (fâsık ve mülhid) olduğu anlaşıldı. Hasan Bey'in yanından ayrıldı. Onunla aynı fikirde olan Pir Budak, kardeşini yanına götürdü. Pir Budak'ın ölümü esnasında orada babasının eline geçti ve bir kere daha Maku kalesinde kalmaya mecbur oldu. Ondan sonra babasının elinden kurulup Tebriz'e geçti. Ondan önce İskender'in kızları Ârâyiş Begüm ve Şadi Saray Tebriz'de ayaklanarak, fakir elbisesini giymiş bulunan kendi kardeşleri Hüseyin Ali'yi tahta oturtmuşlardı. Cihanşah'ın saygıdeğer eşi olan Muzaffariye[181] imaretinin kurucusu Begüm o zaman Hoy'da[182] kışlıyordu. Bu olay duyulduktan sonra o, Meraga'nın[183] Cuşin kalesine gitmiş ve İskender'in kızlarının ayaklanmasını bastırmaktan ötürü kardeşi Kasım Bey'i ve bir kızını Tebriz'e göndermişti. İskender'in kızları esir alındılar, oğlu ise öldürüldü.

Bu arada Hasan Ali'nin Tebriz'e geldiği duyuldu. O, kalelerin anahtarlarını ele geçirdi. Kendisinin çöl arkadaşları olan bir grup rezillere hazineleri dağıttı ve yaklaşık 180 bin süvariye maaş verdi. Kardeşi Ebü'l-Kasım Kirman'da ayaklandı ve İsfahan'nı ele geçirmek istedi ama mümkün olmadı. Ondan sonra mahcup olup kardeşine (Hasan Ali'ye) sığındı. Onun (Hasan Ali'nin) verdiği emirle öldürüldü. Ayrıca [Hasan Ali] onu koruyup kollayan babasının eşi Begüm'ü de boğarak öldürdü. Beğüm'ün kardeşleri olan Kasım'ı ve Hamza'yı kılıçtan geçirdi. Sonunda gereksiz yere kan dökmesi ve diğer kötülükler yapması sebebinden, büyük bir ordu ile Hoy'da Hasan Bey'in karşısına çıkmasına rağmen son derece vahimeye kapılarak kendi etrafına hendek kazdırdı ve en sonda Hasan Bey'in ordusunun kullukçuları (hizmetkârları) sapan taşlarıyla onları yok ettiler. Hasan Ali ise Berda'ya[184]

---

[181] Muzafferiyye adını taşıyan bu külliye Cihânşâh'ınеşi Can Begüm tarafından yaptırılmıştır. Ebu Bekr-i Tihrani bildirir.Mavi çinilerle süslenmiş olduğu için Tebriz halkı tarafından Mescid-i Kebud(Gök Mescid) denilen bu eser uzmanlarca İran'ın günümüzde sanat değeri en yüksek eserlerinden biri sayılmaktadır. Sümer, Kara Koyunlular, s.438; Enver Konukçu, "Cihanşah", **TDVİA,** C.VII, İstanbul, 1993, s.536.

[182] Hoy – İran'ın Batı Azerbaycan vilayetinde bir şehirdir. Bkz. Sezen a.g.e, s.322; Tahsin Yazıcı, "Hoy", **TDVİA**, C.18, İstanbul, 1998, s.258; Cevdet Yakupoğlu, "*Azerbaycan'ın Hoy Yöresinde Türk Eğemenliği"*, **History Studies,** C.X, S.2, 2018, s.177-195.

[183] Meraga, Günümüzde İran Azerbaycanı'nda bulunan önemli Ortaçağ şehirlerinden birisidir. Bkz.Osman Gazi Özgüdenli, "Meraga", **TDVİA**, C.XXIX, İstanbul, 2004, s.162-163.

[184] Berda (Berde) – günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bir şehirdir.

Karamanlu topluluğunun yanına kaçtı ve oradan Erdebil'e geldi. Sultan Ebu Said Miyane'ye yetişince, Hasan Ali de Şeyh Cafer Safevî'ye eşlik ederek onun yanına geldi. Fakat sultanın öldüğü gün kaçıp Hemedan'a gitti ve orada isyan etmeye başladı. Hasan Bey, Uğurlu Muhammed'i[185] hızlı bir şekilde onu yok etmeye gönderdi. O, 873 yılının Şevval ayında (Nisan-Mayıs 1469) Hemedan'ın giriş kapısında ele geçirilerek öldürüldü ve bu hanedanın iktidarı onunla beraber yok edildi.

3.3. Akkoyunlular

XX. Bölüm: AKKOYUNLU SULTANLARI

Onlara Bayındırlı da diyorlar.[186]

Ebü'n Nasr Hasan Bey b. Ali Bey b. Kara Osman b. Kutlug Bey b. Dür Ali b. Pehlivan Bey b. Ezdi b. İdris b. Sunkur b. Babil b. Habil b. Karaçalı b. Karaca b. Orhan b. Kaydu Han b. Cadeltu b. Şektu b. Altan Han b. Toğan Han b. Toğaçar, b. Yol Kutlug b. Akbalık b. Sunkur b. Birdi b. İdris b. Mevdud Toğan b. Ak Toğan b. İlkan b. İlekan b. Bileğen b. Şekür b. Baysunkur b. Salur b. Yılduz b. Urmarut b. Bayat b. Uygur b. İldüzgen b. Yesut b. Yekdüz Han b. Yılduz b. Eylik Han b. Buğra Han b. Toğan b. İlver b. Çavuldur b Yılduz b. Baysunkur b. İlkan b. Eylik Han b. Bukundur b. Bayındır. Bundan dolayı bu kabileye Bayındırlı diyorlar. Bayındır'ın babası Gün Han, Gün Han'ın babası da Oğuz Han'dır ve bunların şeceresi Âdem'e kadar zikrolunmuştur.

Hasan Bey kuşaktan kuşağa Diyarbakır arazisinin valisiydi. Büyük babası Kara Osman cesareti ile ünlüydü. 839 (1435/1436) yılında İskender b. Kara Yusuf, Mirza Şahruh'tan[187] gelen zarardan kaçtığında Kara Osman yolda pusu kurup onu ele geçirmeye çalıştı. Savaş sırasında Kara Osman attan düşüp kafasından ağır yara aldı. Onu Erzurum'a götürdüler. Seksen yaşında olduğundan orada öldü ve oraya

[185] Uğurlu Muhammed – Uzun Hasan'ın oğludur.
[186] Oğuzların Bayındır boyuna mensup olduklarından kendilerine Türk kaynaklarında Bayındır Han oğlanları, İran kaynaklarında Bayındıriyye adları verilir. Çeşitli oymaklardan meydan gelmişlerdi. Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **TDVİA,** C.II, İstanbul, 1989, s.270.
[187] Timurlu hükümdarı Şahruh.

gömüldü.[188] İskender o günlerde orayı ele geçirerek onu kabrinden çıkarıp kafasını kesti ve Mısır'a gönderdi. Ondan sonra bu iki kabile (Karakoyunlular ile Akkoyunlular) arasında düşmanlık başladı. Nihayet, Cihanşah'ın devletinin kudreti zirveye ulaştığında o, düşmanının hanedanını tamamıyla yıkmaya çalıştı. Bundan dolayı 872 yılında Şevval ayının 10'da (3 Mayıs 1468) Tebriz kışlaklarından ayrıldı, Diyarbakır'a gitmek için yola çıktı. Bu haber Hasan Bey'e ulaştığında ordusunu topladı, kardeşi Cihangir Bey de kendi oğlu İbrahim Bey ve Murad Bey ile ona katıldılar. O anda Allah'ın kelamı (Kur'an-ı Kerim) ile fala baktı. Şu ayet çıktı: *"Haydi Firavun'a git! Çünkü o azmıştır".*[189] O an Cihanşah, Muş ovasına yetişmişti. Güvenilir emirlerden olan Tarum ve Kazvin hâkimi Emir Kasım Pervâneci karavul görevi (muhafaza) için görevlendirildi ve yenildi.

Akkoyunlu bahadırları (pehlivanları) etraftan saldırılarda bulunarak, düşman çerisini (askerini) öldürüyor ve esir alıyorlardı. Cihanşah birkaç gün Eylur adlı yerde durdu. Kengeç (istişare) ettikten sonra geri dönüş emrini verdi. Akkoyunlu serdarları (komutanları) dediler ki o, bize zarar vermeden geri döndüğü için bizde geri dönelim. Ancak Hasan Bey kabul etmedi. Cihanşah o yerden göç ederek dağ eteğinde indi, orada da hak ettiği cezayı buldu. Hasan Bey kendi ordusundan altı bin süvari ile ona karşı savaşmak için yola çıktı. Karavuldan (muhafız birliğinden) haber sordu. Dediler ki Cihanşah kendi ordusunu göndermiş, kendisi ise yakınlarıyla beraber bir konaklama yerinde uyuyor. Hasan Bey yola çıkarak onun uyuduğu yerin havalisine yetişti. Geldiğine dair padişaha haber verdiler ve o, ata bindi. Orada savaş meydana geldi. Bilinmeyen bir kişi Cihânşâh'a ulaşarak tanımadan onu kötü darbelere maruz koydu. Cihanşah; "Beni öldürme! Hasan Bey'e götür ki o seni ödüllendirsin" diye bağırdı. Aldığı yaradan bitkin düştü. Katili onun kafasını kesti, fakat bundan bana bir zarar gelir endişesiyle bunu kimseye söylemedi. Sonunda onun izini bulup, atını ve silahını tanıdılar, kafasını ortaya çıkararak Horasan'a Sultan Ebu Said'in yanına gönderdiler. Cihanşah'ın oğulları Şehzade Muhammedî ve Ebu Yusuf esir alındılar ve Hasan Bey oradan kışlak yerine geri döndü. İlkbaharda o, Bağdat ahalisi ricası

[188] Osman Beyin babası Akkoyunlu aşiret reisi Kutlu Bey, annesi ise Trabzon-Rum imparatorunun kızı Despina Hatun'dur. Doğum tarihi ve nerede doğduğu hakkında bilgi yoktur. Ancak öldüğü tarihte 80 yaş civarında olduğuna göre 1350-55 tarihleri arasında doğduğu tahmin ediliyor. İlhan Erdem, "*Akkoyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara Yülük Osman Beyin Hayatı ve Faalîyetleri"*, **Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Dergisi, S.34 (1-2),** s.99; Hınz, a.g.e, s.23.

[189] Kuranı Kerim, Naziat (79. Sure), 17. Ayet.

üzerine oraya gitti. Oranın hâkimi olan Pir Muhammed Alpavut onun oraya girmesine izin vermedi. Hasan Bey kırk gün kuşatmanın ardından ordusunu Azerbaycan'a yürüttü ve Hoy'da Hasan Ali'yi darmadağın etti. Hasan Ali'nin emirlerinden Şah Mansur, Şahsuvar Bey ve Emir İbrahim Şah, Hasan Bey'in hizmetine geçtiler. Bu sırada Emir Mezid Argun, Tebriz'e daruga (yönetici) olarak atandı. Hasan Bey oradan Nahçıvan'a gitti ve Ebu Said[190] oradan Miyane üzerinden Karabağa geçti. Hasan Bey onunla barışmak için ona birçok elçi gönderdi ama hiçbir işe yaramadı ve Çağatay ordusu Mahmudabad civarında mevzilendi. Hasan Bey barış umudunu kaybetti. Akkoyunlu bahadırları etraftan bunların ordusuna saldırdılar, öldürdüler, yağmaladılar ve esir aldılar. Sultan Ebu Said'in ordusuna her taraftan yüklerin gelmesini engellediler. O esnada Hasan Bey Şirvan'ın valisi Ferruh Yesar'a birkaç mesaj gönderdi ve Şirvanlılar da Ebu Said'e karşı cephe aldılar.

Çağatay ordusuna öyle bir kıtlık geldi ki sultanın özel yetiştirilmiş atları on iki gece gündüz yemsiz kaldı. Sultan mecbur kalıp, oradan geri döndü. Sultanın emirlerinin emiri olan Emir Mezid Argun esir alındı. Sultan Ebu Said annesini barış yapmak için karşı tarafa gönderdi. Ama ümitsiz geri döndü. Bir kerede onun bu kadar büyük ordusu yok edildi, kendisi ise evlatları ile beraber kaçtı. Hasan Bey'in oğlu Zeynel Bey onu takip etti ve ele geçirdi. Sonunda ona olan oldu (öldürüldü). Hasan Bey o kışı Muğan[191] kışlağında geçirdi ve bütün Azerbaycan ve Irak vilayetlerine darugalar (yöneticiler) tayin ederek gönderdi. İlkbaharda ise Hemedan yaylasına geldi. O sıralarda Fars'a hücum etmiş bulunan Ebu Yusuf'u yok etmek için Uğurlu Muhammed'i gönderdi ve kendisi de arkasından hareket etti. 874 yılının Rebiüssani ayının 15'inci günü (22 Ekim 1469) Ebu Yusuf, Uğurlu Muhammed tarafından öldürüldü. Ona başka düşman kalmadı. Rum olayından sonra[192] Uğurlu Muhammed bazı sebeplerden dolayı incindi ve 879 (1474/1475) yılında Bağdat'a gitti. Oradan da Rum'a geçti. Sultan Muhammed onun gelişini kutladı, kendi kızını ona verdi. Göde Ahmed o kızdan dünyaya geldi.

Babasının zamanında Bağdat'ın hükümeti Hasan Bey'in oğlu Maksud Bey'e aitti. Kara Osman'ın oğlu Muhammed'in oğlu Dana Halil ise onun atabeyi idi. Onlar

[190] Dönemin Timurlu hükümdarıdır. Uzun Hasan'ın emri üzerine öldürülmüştür.
[191] Muğan – Azerbaycan'da geniş bir ovanın ismidir.
[192] Burada Rum olayı derken 1473 yılında Akkoyunluların Osmanlılara karşı savaşı kastedilmektedir.

Uğurlu Muhammed'in oradan geçip gitmesine için verdikleri için Hasan Bey onlara kızdı. Maksud Bey, babasının emri üzerine kardeşi Sultan Halil tarafından tutuklandı. Dana Halil korkudan Müşaşalar[193] arasına kaçtı. Hasan Bey onu geri çağırıp Bağdat'ı ona verdi. 881 (1476/1477) yılında Hasan Bey ordusunu Gürcistan'a yürüttü ve Tiflis'i ele geçirdi. O günler bayrama denk geliyordu. Bu satırların yazarının dedesi Kadı Hüccetü'l-İslam kazaskerdi. O, orada vaaz verdi ve İslam o diyarda yayıldı. Geri dönerken Hasan Bey'in halinde bir zayıflık belirdi ve hastalandı. Onun hastalığı şiddetlenince Sultan Halil'in annesi olan Selçukşah Begüm hemen Şiraz'a göndererek oğlunu oradan Tebriz'e getirdi. Babası orada onu gördü ve vasiyet etti. Yine o günlerde Uğurlu Muhammed'in Rum'da öldürülmesi haberi Tebriz'e ulaştı. Hasan Bey 882 (1477/1478) yılında Ramazan Bayramı gecesi (5 Ocak 1478) vefat etti. Onun doğum tarihi 828 (1424/1425) senesindeydi. Annesi Saray Hanım'dır. Gayet âdil, siyasetci ve halka şefkat gösteren bir adamdı. Onu kendi imarlarından olan Nasriyye bahçesinde defnettiler. Onun vefat tarihi üzerine şu beyitleri söylemişler:

Onun vefatının tarihi için herkes;
"Âdil olan dinperver şah" dedi.[194]

Sultan Halil: Hasan Bey'in oğlu Sultan Halil, babasından sonra tahta oturdu. O, ilk iş olarak kardeşi, Tebriz Maksudiyye'sinin kurucusu olan Maksud Bey'i öldürdü.[195] Onun bu işi, Yakub Bey'in timsalinde diğer kardeşlerini tedirgin etti (korkuttu). Bu yüzden Yakub Bey, kendi iktası olan Diyarbakır ülkesine gitme izni aldı. Sultan, ele babasının zamanında olduğu gibi annesinin işlere karışmasını engellemekten ötürü onu da oğluyla beraber Diyarbakır'a yolladı.

Cihangir'in oğlu ve Hasan Bey'in yeğeni olan Murad Bey, 883 yılının Safer ayında (Mayıs 1478) Sultan'a karşı başkaldırdı. O (Sultan Halil), Mansur Bey Pürnek'i ona karşı savunma yapmaya gönderdi. Fakat o (Murad Bey), Sultaniyye'de ona karşı

[193] 1435-1924 yılları arası Hûzistan'da Havîza ve çevresine hâkim olan Arap asıllı Şiî hânedanı. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *"Müşa'şa'lar",* **TDVİA,** C.32, İstanbul, 2006, s.155-156.
[194] "Şeh-i dîn-perver-i âdil". Ebcetle hesaplandığında harflerin toplamı H. 882 tarihine işaret ediyor.
[195] Bu Akkoyunlu arasındaki ilk Osmanlı tarzı kardeş katlidir. Bkz. Hinz, a.g.e, s.57; J.E. Woods, **Akoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme,** (Çev. S.Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul: 1993, s.233.

zafer kazandı. Böyle olunca Sultan kendi ordusuyla Miyana'ya kadar geldi. Murad Bey'in ordusu bu haberi alınca kaçıp dağıldı, kendisi ise Firuzkûh'a, Emir Hüseyin Kiyâ Çelâvî'nin yanına gitti. O da Murad Bey'i Sultan'ın gönderdiği adamlara teslim etti. Rabiulevvel ayının 14'üncü günü (15 Haziran 1478) onu ve tebaalarını öldürdüler ve kafalarını Harakan yaylasında bulunan Sultan'ın huzuruna getirdiler.

Yakub Bey de aynı yılın ilkbaharında Diyarbakır'da kardeşine karşı başkaldırdı ve etraftaki emirler ona katıldılar. Bu haber Harakan'da bulunan Sultan'a ulaştı ve o, Azerbaycan'a gitti. Hoy nehrinin kenarında 883 yılının Rabiussani ayının 14'ünde (15 Temmuz 1478) Çarşamba günü öğlen arası kardeşler arasında savaş başladı. İlk başta yenilgi Yakub'a düştü. Sultan'ın güvenilir emirlerinden biri olan Osman Bey Miranşahî, Yakub Bey'in ordusuna dalarak Bayındır Bey'in otağına çöktü ve ondan sonra Begüm'ü selamlamaya gitti. Fakat bir anda her şey tersine döndü. Sultan atın üstünde paramparça edildi ve zafer Yakub Bey'e nasip oldu.

Yakub Bey: Hasan Bey'in oğlu Yakub Bey tahta oturduktan sonra saltanatının ilk zamanlarında Sultan Halil'in oğlu Elvend Şiraz'da ve Bayındıriyye ayanından olan Köse Hacı da İsfahan'da isyan çıkarmaya başladılar. Yakub Bey, Bayındır Bey'i Irak'a gönderdi, bir tedbir ile Köse Hacı'yı gözaltına aldırdı ve Elvend'i bastırdı. 885 (1480) yılında Mısır'ın padişahı Kayıtbay'ın divitdarı olan Peşenk (Yaşbey), Arabistan ordusuyla beraber Diyarbakır'a geldi. Yakub Bey onu def etmek için yola çıkmak istese de komutanlar ona izin vermedi. Bundan dolayı Yakub Bey, Bayındır Bey'i, Süleyman Bicen'i ve Sufi Halil Musullu'yu ona karşı yolladı. Ruha (Urfa) kalesi havalisinde iki taraf karşı karşıya geldi. Kendine Baş lakabını veren Peşenk (Yaşbey) emirlerle (Akkoyunlu emirleri ile) savaşa girerek öldürüldü. Bu zaferin ardından Yakub Bey, İsfahan eyaletini Bayındır'a verdi. Bayındır ise bundan daha fazlasını bekliyordu. Bundan dolayı 886 (1481) yılın son günlerinde isyan etti ve Yakub Bey ona karşı müdafaa olunmaya koştu. Öncü birliğin (monkalay) komutanı Sufi Halil onu Save'de öldürdü.

Yakub Bey, kışı Kum'da geçirdi ve 887 (1482) yılında Gürcistan'ı ele geçirmeye gitti. Ahset kalesini ve Hatun hisarını ele geçirdi.[196] Hatun hisarının bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi şudur ki oranın hatunlarının altınları ve başka süs eşyaları orada saklanıyordu. 888 (1483) yılında çoğu zaman Sehend yaylağında ve Tebriz kışlağında bulundu. Zamanını zevk ü sefa ile geçirir, şiire ve şairlere karşı tam bir alaka ve hayranlık duyardı. En sonunda Karabağ kışlağına geçti, Sultan Yurdu'nda ikamet etti. O sırada annesi rahatsızlandı ve 895 yılında Zilhicce ayının 28'inci gününde (12 Kasım 1490) vefat etti. Kardeşi Yusuf Bey ile kendisi de hastaydı.

Annelerinin ölümünü onlardan sakladılar. Cuma gecesi Aşure gecesinde[197] Yusuf Bey de vefat etti. Bunun ölümünü de Yakub Bey'den sakladılar. Yakub Bey'in hastalığı gün geçtikçe çoğalmaya ve kötüleşmeye başladı. Yemekten kesilince onun oğlu Baysungur'un lalası ve mürebbisi olan Sufi Halil, saltanat iddiacısı olan Sultan Halil'in oğlu Sultan Ali Mirza'yı Pazartesi gününde, Safer ayının başlangıcında gözaltına alıp, Yakub Bey'in vefat gecesinde onu öldürdü. Yakub Bey 896 yılının Safer ayının 11'inde (24 Aralık 1490) Perşembe[198] günü ikindi vakti öldü ve Sufi Halil düşman olduğu bir grubu oradan kaldırdı. Örneğin, Rabiulevvel ayının 8'inde (19 Ocak 1491) Çarşamba günü gözaltına aldığı Kadı İsa Sadr'ı ayın 13'ünde (24 Ocak 1491) Pazartesi günü ordu pazarında idam ettirdi.

Baysungur Mirza: Yakub Bey'in oğlu Baysungur Mirza, Sufî Halil'in ve Musullu Emirlerinin çabasıyla tahta oturdu. Bayındıriyye hanedanı içinde kargaşa baş gösterdi. Bazı emirler ve şehzadeler, Hasan Padişah'ın oğlu Mesih Bey'i tahta oturtmaya çalışıyorlardı. Onlarla Sufi Halil'in arasında savaş meydana geldi. Mesih Bey katledildi ve Hasan Bey'in torunu, Maksud Bey'in de oğlu olan Rüstem Bey esir alındı ve onu Alıncak kalesine götürdüler. Uğurlu Muhammed'in oğlu Mahmud Bey kaçıp Hemedan'a sığındı ve Şah Ali Bey Pürnek onu tahta oturtmaya kalkıştı. Sufi Halil onları çökertmek için ordusunu oraya sevk etti ve Borucerd hududunda gerçekleşmiş olan savaşta onları öldürdü. O sırada Diyarbakır'daki Süleyman Bey Bicen, Sufi Halil'e karşı ayaklandı ve Van hududunda iki taraf arasında savaş

[196] Gürcistan'a başarılı akınlarda bulundu.(1486), Ahıska ve Hatun kalesi alındı. Büyük bir ganimetle dönülen bu seferin bir özelliği de kuşatmalarda ilk defa top kullanılmış olmasıdır. Sümer, *"Akkoyunlular",* .s.273.
[197] H. 896 yılının Aşure günü, 23 Kasım 1490 tarihine ve Salı gününe denk gelmektedir.
[198] TTK. Tarih çevirme klavuzunda Cuma günü olarak belirtilmiştir.

meydana geldi. 896 yılı sonlarında (Ekim-Kasım 1491) Sufi Halil öldürüldü ve Süleyman, Sufî Halil'in yerinde Baysungur Mirza'nın mülkünün yöneticisi oldu.

Rüstem Bey: Maksud Bey'in oğlu Rüstem Bey Alıncak'da hapisteydi. Dana Halil'in oğlu İbrahim Bey, Aybe Sultan adıyla tanınıyordu. O, Alıncak'ın hâkimi olan Kırık Seyyid Ali ile ittifak kurup, Kaçar ordusuyla beraber onu kaleden çıkardı. Süleyman'ı yok etmeye çalıştılar. Emirler ondan (Süleyman'dan) ayrılıp Rüstem Bey'e katıldılar. Süleyman, Diyarbakır'a gitti ve orada Aybe Sultan'ın ağabeyi olan Nur Ali Bey'in eline düşüp öldürüldü. Baysungur, dedesi (annesinin babası) olan Ferruh Yesar'ın[199] yanına Şirvan'a gitti. 897 yılının Recep (1492 yılının Mayıs) ayının sonlarında Rüstem Bey tahta oturdu ve bir anda fitneler ortadan kalktı. Aşağıdaki beyit o tarih için söylenmiştir.

Şiir;
Recep'in sonunda tahta oturduğu için
Onun tarihi selh-i Recep (Recep sonu) diye bilinir.

898 (1492-93) yılında Köse Hacı, İsfahan'da ona karşı ayaklandı. Rüstem Bey, Irak'a sefer etti ve onu defetmek için Nur Ali Bey Pürnek'in komutasındaki bir orduyu önden yolladı. Emirler Kum hududunda onu öldürdüler. Şair Şehîdî o olayla ilgili aşağıdaki şiiri söylemiştir:

Ey şah, Kum'a yola koyuldun ve yine zaferi kazandın,
Hacı'nın boynunu vurdun, Kâbe'yi buldun.

898 yılının Zilkade ayının ilk günlerinde (14 Ağustos 1493) Gence ve Berda'nın hududunda Rüstem Bey ile Baysungur Mirza'nın arasında savaş oldu ve Baysungur öldürüldü.

Göde Ahmed: Göde Ahmed b. Uğurlu Muhammed b. Hasan Bey, 902 (1496-97) yılında Rum'dan çıkarak, Rüstem Bey'e karşı ayaklandı. İran'a geçti ve iki kez Rüstem Bey'le savaştı. Emirlerin bozuşuk olduğundan dolayı, özellikle de Uğurlu

[199] Ferruh Yesar, o yıllarda Şirvanşah'tır, yani Şirvan'ın yöneticisidir.

Muhammed'in kızı ile evli olan Alihanlı Hasan Bey'in yüzünden Rüstem Bey yenildi ve Gürcistan'a kaçtı. Ahmed Bey Tebriz'e geçti. Zikrolunan yılın Zilkade ayında (Temmuz 1497) Rüstem Bey ele geçirildi ve öldürüldü. "Kabz" (tutmak) kelimesi bu olayın tarihini içerir. Ahmed Bey, Rum (Osmanlı) tarzı ile adalet uygulamak istedi. Bu yüzden, damadı olan Hasan Bey'i ve Mansur Bey Pürnek'in oğlu Muzaffer Bey'i öldürdü. Başka emirler ondan nefret etmeye başladılar. Örneğin, onlardan Aybe Sultan tiyul[200] olarak kendisine verilmiş olan Kirman'a gitmek üzere izin alarak yola çıktığında Fars sınırına ulaşınca Kasım Pürnek onu Şiraz'a davet etti. Onlar şaha karşı birleştiler ve 903 senesi kış mevsiminde, Rebiüssani ayının 18'inde (14 Aralık 1497) Çarşamba gününün ikindi vaktinde İsfahan'a bağlı Hoca Hasan-ı Mâzî etrafında padişahla savaşa girerek onu öldürdüler. Onun boyu, elleri, bacakları kısa olduğundan dolayı Göde Ahmed adıyla meşhur olmuştu.[201] Bu konuyla ilgili şairlerden biri aşağıdaki şiiri söylemiştir:

Rum lahanasını dünyanın sultanı yaptılar,
Kış mevsimi gelince toprağa gömdüler.

Muhammedî Mirza, Hasan Bey'in torunu ve Yusuf Bey'in oğludur. Hoca Hasan-ı Mâzî savaşında Göde Ahmed'in hizmetindeydi. Oradan kaçıp Yezd'e gitti. Nur Ali Bey Bayındır ve kardeşi Eşref Bey onun saltanatını ilan ederek İsfahan'a geldiler. Ancak içeriye giremedikleri için Kûh-i Gîlûye'ye[202] gittiler. Mansur Bey ve evlatları onunla ittifak kurup, Kasım Bey Pürnek'in üzerine Şiraz'a gittiler, Dîne-i Acem'de savaşı kazandılar ve Şiraz'ı Mansur Bey Afşar'a teslim edip kendileri İsfahan'a gittiler. Bu kez İsfahan ahalisi bunları iyi karşıladılar. Muhammedî Mirza oradan Rey'e gitti ve kışı orada geçirdi. Ardından kardeşi Elvend Bey ile savaşmak amacıyla ordusunu Azerbaycan'a sevk etti. 904 yılının Şevval ayında (Mayıs-Haziran 1499) Aziz-kendi'nde kardeşler arasında savaş gerçekleşti. Elvend'ın saltanatının yöneticisi (muhtâru's-saltana) olan Aybe Sultan öldürüldü. Muhammedî Mirza galip geldi ve Tebriz'e yerleşti. Aybe Sultan'ın orada hapiste bulunan kardeşlerini çıkarıp Kasım

[200] Azerbaycan'da ve İran'da IX. (XV.) yüzyıldan itibaren genellikle askerî dirlikler için kullanılan bir terimdir. Osman Gazi Özgüdenli,"Tiyûl", **TDVİA,** C.XLI, İstanbul, 2012, s.207-208.
[201] Uğurlu Muhammed'in oğlu olan ve boyunun kısalığı ve şişmanlığı yüzünden kendisine "Göde" lakabı takılan Ahmed (1497) ve en sonunda Yakub'un oğlu Murad (1498-1503) hükümdar olmuştur. Tihrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, s.5
[202] Batı İran'da tarihî bir bölgedir.

Bey'in yanına Şiraz'a götürdüler. Muhammedî Mirza o tarafa ordu sevk etti. İsfahan'ın Eskerân-ı Terân-gerden mevkiinde 905 (1499-1500) yılında savaş oldu. Muhammedî Mirza galip geldikten sonra dikkatsizlik nedeniyle yenilerek ele geçirildi ve öldürüldü.

Elvend Bey: Yusuf Bey'in oğlu Elvend Bey'i Diyarbakır emirleri, örneğin Hasan Bey'in biraderi olan Cihangir'in oğlu Kasım Bey ve Pilten Bey b. Hacı Bey b. Dürali Bey'in torunu olan Seyyid Gazi Bey saltanata yükselterek Azerbaycan'a geldiler. Sonrasında biraderine yenilip Diyarbakır'a gitti ve ondan sonra yeniden Azerbaycan'a gelerek saltanata oturdu. 905 (1499-1500) yılında Sultan Hüseyin adlı bir kişi Cihanşah Mirza'nın torunu olduğunu iddia etti ve büyük bir ordu topladı. Onunla Elvend Bey'in arasında savaş oldu. Elvend Bey galip gelip onu öldürdü. 907 (1501-1502) yılında Şerur'da rahmetli Şah (İsmail) hazretleri onunla savaştı ve bu savaşta Karçağay Muhammed ve başkaları da dâhil Akkoyunlu büyüklerinin ekseriyeti öldürüldü. Elvend perişan ve darmadağın oldu. Bağdat'a gitti. Oradan Diyarbakır'a geçti, oranın valisi olan Cihangir Mirza'nın oğlu Kasım Bey Dayı ile savaşarak ona galip geldi ve saltanata geçti. Sonunda 910 (1504-1505) yılında vefat etti.

Sultan Murad, Yakub Bey'in oğludur. O, Şirvan'da dedesi Ferruh Yesar'ın yanındayken Aybe ve Kasım Bey, Ahmed Bey'e karşı galip geldiklerinde onun adına hutbe okuttular ve sikke (para) bastırdılar. Ama Kasım Bey Şiraz'a gitti ve Aybe ise Azerbaycan'a geldi. Bu esnada Elvend Bey ayaklanarak Azerbaycan'a yol aldı. Sultan Murad'ın Şirvan'dan getirdiği askerlerle Aybe arasında tartışma çıktı. Aybe onlarla savaşarak, Sultan Murad'ı Rûyîn kalesine hapsetti. Ardından Sultan Murad, Aybe'nin kardeşlerinin desteğiyle saltanata oturarak, Muhammedî Mirza'dan sonra iktidarı aldı. Elvend, onun aleyhine asker sevk etti. 906 (1500-1501) yılında Kıydar civarında iki taraf karşı karşıya geldi. Barışçıl kimselerin arabuluculuğuyla anlaşarak şu karara vardılar ki Azerbaycan ve Diyarbakır Elvend Bey'e, Irak ve Fars ise Sultan Murad'a ait olsun. Sultan Murad, Fars'a geçip 907 yılının 7 Safer tarihinde (22 Ağustos 1501) Kasım Bey'i Selahaddin çeşmesinde ele geçirdi ve İstahr kalesine[203] gönderdi, oradan da İsfahan kalesine nakletti. Zikrolunan yılda onu ve Nur Ali

[203] Şiraz şehri civarındadır.

Bey'in oğlu Yar Ali Bey'i öldürdü. Yine aynı yılın Ramazan ayında (Mart-Nisan 1502) Sultan Aybe'nin kardeşi Yakub Can'a Fars hükûmetini verdi, kendisi ise Irak'a gitti. 908 yılının Safer ayının 3'ünde (8 Ağustos 1502) Pazartesi günü Kirman'ın hâkimi olan Hacı Bey Bayındır'ın yeğeni Ebü'l-Fetih Bey hızlı bir şekilde Şiraz'a geldi. Yakub Can, Beyza tarafından kaçıp gitti ve Ebü'l-Fetih orada iktidarı ele geçirdi. Ebü'l-Fetih o esnada Fîrûzâbâd dağlarında av yaptığı sıralarda yüksek bir dağın tepesine çıkıp oradan düştü (yuvarlandı) ve öldü. Bu olay, 908 (1502-1503) yılın Şaban ayının 8'inde (6 Şubat 1503) Cumartesi günü gerçekleşti. Sultan Murad ise 908 yılının Zilhicce ayının 4'inde Pazartesi gününde (31 Mayıs 1503) rahmetli Şah (İsmail) hazretlerine karşı savaşı kaybetti. Önce Şiraz'a oradan Dizful'a ve oradan da Bağdat'a kaçtı ve orada yaklaşık beş buçuk yıl saltanat sürdü. Sonunda yüce bayrakların (Safevî ordusunun) oraya geldiğini duyduğunda, yıllarca Arap Irakı'nın hâkimi olan Bârik Bey Pürnek ile beraber Diyarbakır'a kaçtılar ve oradan da Alaüddevle'nin yanına gitti, Alaüddevle Dulkadir'in kızını kendisine istedi ve bu evliliğin meyvesi olarak iki oğlu – Yakub ve Hasan doğdu.

Sultan Selim, rahmetli Şah (İsmail) hazretlerine karşı savaşa giderken Sultan Murad da onun yanındaydı ve geri dönüş yolunda Diyarbakır'ı ele geçirmek için görevlendirildi. Fakat Urfa'da korucu-başı Durmuş Bey Şamlu ile savaş esnasında katledildi. 12 Şevval 920 (30 Kasım 1514) tarihinde onun başını Tebriz'de rahmetli Şah (İsmail) hazretlerinin huzuruna getirdiler. Onun doğum tarihi 895 yılın Ramazan ayının 13'ü (31 Temmuz 1490) Cumartesi gecesiydi. Bârik Bey'e gelince o, Hünkâr'ın (Osmanlı sultanının) hizmetindeydi. Gözünde engel meydana geldikten sonra Mekke'de mücavir oldu ve orada vefat etti. Sultan Murad'ın ölümünden sonra Akkoyunlu hanedanı tamamen ortadan kalktı. Hasan Bey'in neslinden olan bu üç çocuğun (Muhammedî, Elvend ve Murad) birbirine girdiği o günlerde memlekette karışıklık meydana gelmiş, halk çeşitli belalara maruz kalmış, şiddetli veba ve kolera salgınına, kıtlık ve pahalık mihnetine müptela olmuştu.

3.4. Safevîler

ÜÇÜNCÜ KISIM \ BÖLÜM\ SAFEVÎLER

Dünyanın son sultanları olan ve parlak şeriat bayraklarını yükselten Alevî soylu ebedi ve yüce Safevî hanedanı sultanların kutsal mahiyete sahip ahvali beyanındadır.

Sultan Şah İsmail

Allah onun delilini aydınlatsın ve ona rahmet eylesin.
Onun şeceresi şöyledir: Şah İsmail b. Sultan Haydar b. Sultan Cüneyd b. Sultan Şeyh İbrahim b. Sultan Hoca Ali İbrahim b. Sultan Sadreddin Musa b. Sultan Şeyh Safiyeddin İshak b. Şeyh Cebrail b. Şeyh Salih b. Şeyh Kutbeddin b. Şeyh Selahaddin Reşid b. Muhammed el-Hafız b. Ivaz el-Havas b. Firuzşah Zerrin-külah b. Seyyid İbrahim b. Seyyid Cafer b. Seyyid Muhammed b. Seyyid İsmail b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Muhammed Arabî b. Seyyid Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ebü'l-Kasım Hamza b. İmâmü'l-Hümâm Musa el-Kâzım Aleyhisselam.

Onun ecdadının, evladının ve soyunun halinden bir kısmı aşağıda beyan edilir:

Seyyid Ivaz

Bu nesilden ilk kez Erdebil şehrine gelen şahıs Seyyid Firuzşah'tır. Lakabı Zerrin-külah (altın külahlı)'tır. O, Erdebil vilayetine teşrif getirerek, orman kenarındaki Rengin mevkiinde ikamet etmiş ve Allah'a ibadetle meşgul olmuştur. Ondan sonra oğlu Seyyid Ivaz, Rengin mevkiinden taşınarak, Erdebil'e bağlı Esferancan köyünde ikamet etmeyi tercih etmiştir ve orada onun temiz ruhunun kuşu öteki dünyaya uçmuştur (vefat etmiştir).

Seyyid Muhammed, Seyyid Ivaz'ın doğru yolda olan oğludur. Babasının yerine geçti. Onun garip ahvalinden bir kısmı şöyle anlatılır ki: o, yedi yaşındayken aniden

kaybolmuş, tam yedi yıl sonra muhterem babasının evine dönmüş ve herkes onu görmeye ve onunla mülakat etmeye hasret kalmışken kalpleri aydınlatmıştır. Üstünde bordo renkli bir kıyafet, başında ise beyaz bir sarık (destâr) vardı, boynundan Mushaf asılmışdı ve dili Kur'an-ı Kerim'in tilavetiyle meşgul haldeydi. Sonunda belli oldu ki: mümin cinler onu kendi aralarına götürüp bu müddette ona Kur'an'ı hıfzettirmiş ve ona farzları talim etmişlerdi. Bu sebepten lakabı Hafız olmuştur.

Seyyid Selahaddin Reşid, Seyyid Muhammed'in oğludur. O, olgunluk yaşına geldiğinde Kelhuran[204] ahalisi onu dilediği için saadetli kademleriyle giderek oraya yerleşmiştir.

Seyyid Kutbeddin: O da aynı köyde yaşıyordu. Bir gün Gürcülerden ibaret bir ordu o vilayeti yağmalamaya geldi. O hazret kendisine bağlı bulunanlarla şehre gidip bir köşeye saklandılar. Gürcü savaşçılar kıyıma ve yağmalamaya başladılar. Ansızın o melunlardan biri Seyyid'e rastladı ve onu kılıçla mübarek boynundan vurdu. Seyyid, ölenlerin arasında düşüp kaldı. Gece vakti Müslümanlardan biri ona ulaşıp ikametgâhına götürdü ve bir süre geçince yaradan kurtuldu (iyileşti). Bir müddetten sonra ise Cennet-i Firdevs'e kavuştu.

Seyyid Salih, Seyyid Kutbeddin'in saygıdeğer oğludur ve babasının yerini almıştır. O hazretten sonra Seyyid Emineddin Cebrail, irade erbâbının (müridlerin) başına geçti. Bu muhteremlerin kutsal mezarları Erdebil'in Kelhuran köyünde ziyâret yeri olarak meşhurdur.

Kutbü'l-Aktâb Şeyh Safiyyü'l-Hak ve'l-Hakikat ve'd-Din İshak Kaddesallahu Teâlâ Sırrahu'l-aziz: O hazretin âli makamları ve hakiki kerametleri o kadar çoktur ki bu muhtasar kitaba sığmaz. Bu konuda onun müridlerinden bazıları, örneğin merhum el-Bezzâz ve diğerleri onun olağanüstü hallerini gerektiği gibi anlatmışlardır ve o nefis eserin adını *Safvetü's-Safâ* koymuşlardır. Onun feyizli ahvalinin özeti şu şekildedir: Kendisi tarîkat yolunda evliyaların önderi olan Şeyh Zâhid Ceylânî'nin mürididir, o da Seyyid Cemaleddin-i Tebrîzî'nin mürididir, o ise Şeyh Şehâbeddin Ebherî'nin mürididir. Onların hakiki velayet silsilesi Hz. Emirü'l-Müminin Ali'ye –

[204] Erdebil'de bir köyün adı.

Allah selamı olsun ona ve soyuna – ulaşıyor. Rahmetli Şeyh Zahid, Şirvan havalisindeki Sûre-Merve[205] adlı yerde hastalandı. Muhammed Halilân denilen müridini Şeyh Safi'yi çağırmak için Kelhuran'a gönderdi. O hazret, atına binerek 7-8 günlük yolu bir gün içinde geçerek, yatsı namazının vaktinde Şeyh'in yanına vardı ve onu Gilan'a nakletti. Şeyh Zahid orada 700 (1300-1301) yılında cennete yollandı ve Siyâverd[206] mevkiinde toprağa verildi. O, irşad postunu Şeyh Safi hazretlerine teslim etmişti. O doğru yol erbabının reisi (Şeyh Safi), Allah'ın kullarını irşad etmekle uğraştı. Çoğu Moğolların ona yönelik büyük bir bağlılığı meydana geldi ve böylece halk, onun temiz varlığının bereketi sayesinde Moğolların eziyetinden kurtuldu. Müşahede edilmiş olan kerametlerden biri şöyle ifade edilmiştir ki: günlerden birinde İran'ın emirü'l-ümerâ'sı (emirlerin emiri) olan Emir Çoban Sulduz, Tarım dağlarına ava gitmiş, kendi yakınlarından olan ve inak görevinde bulunan Daştimur'u çok hızlı ve huysuz bir ata bindirmiş ama o avcı, atın huyundan haberi olmadan avının ardınca hızla koştururken atı dizginleyememiş ve ikisi de dağın zirvesinden düşmüşlerdi. Çoban çok endişelenmiş ve çok zor bir şekilde kendini onların düştükleri uçuruma ulaştırmış. Atı çok kötü parçalanmış durumda olan Daştimur'u sağlam görünce çok hayret etmiş ve sebebini sormuş. O da; "tam umudumu kestiğimde Hazret-i Şeyh'i gördüm ki benim yakamdan tutup alarak, beni yavaşça yere bıraktı" demiş. Ondan sonra kaçınılmaz olarak bütün Türkler hem bu sebepten, hem de diğer kerametleri yüzünden o seyyidlik semasının güneşine bağlılık halkasını kulaklarına takmışlardır.

Onun hidayet ve velayetinin şöhreti doğu ve batıya ulaşınca grup grup Türkler ve Tacikler onun dergâhına gelip ona intisap etmiş ve af dilemişlerdir. Hatta birgün Emir Çoban o hazrete sormuş ki; Sizin taraflarınız mı çoktur yoksa bizim askerlerimiz mi? O hazret cevaplarını şöyle buyurmuşlar: Başka diyarlardaki müridlerimizi saymazsak, sadece İran'da sizin her bir askeriniz karşılığındabizim yüz tane müridimiz vardır. Rivayete göre her yerde, özellikle de İran'dan 3 yıllık uzaklıkta olan Serândib vilayetinde o hazretin müridleri çok fazlaydı. Allah Teâlâ onların sayısını artırsın! Sonunda 735 yılının Muharrem ayının 12'sinde (12 Eylül 1334) Pazartesi günü sabahtan sonra pirlerin efendisinin mübarek ruhunun şahini bedeninden cennete uçmuş ve hakkın rahmetine kavuşmuştur. Onun iki tane öz

[205] Metinde yanlışlıkla Suda ve Huda diye yazılmıştır.
[206] Bu köy günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Lenkeran ilçesine bağlıdır. Bkz. Namiq Musalı, **Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı,** Hz. Pir Şeyh Şa'ban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu, 2019, s.53.

kardeşi vardı. Biri Selahaddin Reşid'dir ki başlangıçta Şiraz şehrinde yönetici imiş ve oradan büyük bir maiyetle Erdebil'e geçmiş. Şeyh Safi onu saadetli bir bakış ile cezbederek yüksek dereceye ulaştırmış ve Şeyh Zâhid onu Şam ve Yemen ahalisinin irşad etmekten ötürü oralara göndermişti. Ama her gün namaz vaktinde o hazretin (Şeyh Safi'nin) huzurunda hazır olurmuş. Onun Şiraz'da bir oğlu varmış, adı Hoca Gıyaseddin Muhammed imiş. O da değerli amcasının hizmetine gelmiş ve babasının yaşadığı zamanda vefat etmiş. Şeyh Safi'nin bir diğer kardeşi Hoca Fahreddin Yusuf idi. O da davranışlarında başarılı sayılır kişilerden birisi olup, süluk ehlinden idi ve hazretin (Şeyh Safi'nin) zamanında vefat etmiştir.

Kutbü'l-Evliya Sultan Sadreddin Musa: O hazretin (Şeyh Safi'nin) oğlu olup, onun vefatından sonra irşad halısına oturdu. Onun temiz kalpli annesi Bibi Fatıma, Şeyh Taceddin Zâhid'in (k.s.) kızı idi. Rivayetlerde şöyle meşhurdur: Derler ki onların (Şeyh Safi ile Bibi Fatıma'nın) düğün gününde Şeyh Zâhid hazretleri, yüksek rütpeli birisini tazim edercesine kalkıp oturdu. Has adamları bunun sebebini ona sordular. Cevap verdi ki yakında bu iki saygıdeğerin öylesine bir çocuğu olacak ki bütün dünyanın sultanları onun kulları makamında olacak. Ve onun doğumu haberinin müjdesi Şeyh (Safi) hazretlerine ulaştığında dedi ki bu çocuk, nikâh meclisinde Şeyh (Zâhid)'in kalkıp tazim ettiği kimsedir. Şeyh Sadreddin'in sadık müridlerinden birisi Mir Kasım Envâr hazretleridir ki onu değerli makam ve şanından bahsetmeye gerek yoktur; gerçek adı Muineddin Aslî'dir. Bir rüya görmüş ve rüyasında nurları (envâr'ı) taksim ediyormuş. Bu vakıayı Şeyh hazretlerine anlattığında Şeyh Efendi onun çok başarılı olacağını söylemiş ve bundan dolayı ona Kasım Envâr lakabını vermiştir. O, 867 (1462/1463) yılında Cam'ın Harcird adlı yerinde vefat etti. Mir Kasım, o hazretin (Şeyh Sadreddin'in) makamıyla ilgili şu birkaç beyit şiiri söylemiştir:

Şeyh Safi'nin oğlu olan Sadr-ı Velayet,
90 yıla yakın bu yolun öncüsü oldu.
Canı bedeninden göçmek istedi (Ölüm vakti yaklaştı) ve dedi ki:
Ey ölüm meleği, Allah'a kavuştur beni.
Onun durumunu gördükten sonra melek şaşırdı ve ona söyledi ki;
Ey Şeyh, Allah'ın rahmeti seninle olsun

Kasım Hoca ayrılık acısından yandı tutuştu ve ona diyor ki;
Ayrılıktan dolayı sabret, Allah'ın rahmeti seninle olsun.

Erdebil dârü'l-irşâd'ının mukaddes haziresi ve çilehanesi onun eseridir. Zamanın sultanlarından Canı Bey Han, onun oğlu Berdi Bey Han Özbek ve Emir Timur Küregen onun yüce dergâhını ziyâret ederek, hizmetler sergilemişlerdir. Vefatı 779 (1377-1378) yılında olmuştur.[207]

Sultan Hoca Ali, Sultan Sadreddin Musa'nın oğludur. Babasından sonra halkın mürşidi oldu. O günlerde hacca gitmeye ve Peygamber Efendimizin mübarek kabrini ziyâret etmeye niyetlendi. Yerine naip olarak kendi oğlu Sultan Şeyh İbrahim'i irşad postuna oturttu. Fakat bir süe sonra muhterem babasının yokluğu Şeyh İbrahim'e zor geldi ve o, babasının ardından gitti. Yolda iken babasına kavuşma saadetine ulaştı. Beraberce hac ziiyaretini yerine getirdiler ve geri dönüş yolunda o hazret (Hoca Ali); *"Rabbine, hoşnut edici ve hoşnut edilmiş olarak dön"* ayetini[208] okuyarak, Kudüs'te vefat ve oraya defnedildi.

Sultan İbrahim, Diğer adı da Sultan Şeyh Şah idi. Dârü'l-irşâda (Erdebil'e) geri döndü, velayet ve hidayet postuna geçip oraya yerleşti ve orada bir süre sonra hakkın rahmetine kavuştu.

Sultan Cüneyd, Allah onun delilini aydınlatsın. Velayet tahtına geçti. Sufi zümresi onun hizmetinde durdu. Sultanlar tarzı ile hareket etti. Feyiz bahşeden alnından dünyevi saltanat eserleri manevi vilayet gibi apaçık görünmekteydi. O hazretin amcası Şeyh Cafer idi ve Kur'an'ı iyi bilirdi. Amcasıyla arasında çıkan kavgadan ve zamanın padişahı olan Cihanşah'ın kendisine karşı olan şüphesinden dolayı vatanını terk edip Diyarbakır ve Haleb'e hareket etti. Oraların sufileri yanında yardıma koştular. Hasan Bey ve Cihanşah arasında husumet vardı. Bu sebepten Hasan Bey[209] özbeöz kız kardeşi Hatice Begüm'ü o hazret ile evlendirildi ve Sultan Haydar hazretleri (k.s.) onlardan doğdu. O hazret (Sultan Cüneyd) bir süre orada gurbette

[207] Aslında ise Şeyh Sadreddin, 794 /1392 yılında vefat etmiştir. Bkz. Javanshir, a.g.tz., s.92.
[208] Fecir (Fucurat) süresinin 18. ayeti.
[209] Metinde yanlışlıkla Cihanşah yazmıştır.

yaşadıktan sonra Erdebil'e doğru yola çıktı. Yine de amcasının düşmanlığıyla karşılaştı.

Cihanşah da Hasan Bey'e olan kin ve nefreti sebebinden o hazrete karşı adavete başlayarak, Şeyh Cafer ile birleşmiş ve kutsal türbenin yönetiminde onun elini güçlendirmişti. Bu yüzden o hazret (Sultan Cüneyd) bir kez daha Diyarbakır'a gidip, oradan bir sürü muzaffer gazilerle Trabzon'a gaza yapmaya gitti, ondan sonra Çerkes gazası niyetiyle Şirvan'a geçti. Şeyh İbrahim'in oğlu Halil oranın valisi idi ve kendi mülkünün zevale uğrayacağından endişe edip ordularıyla beraber onlara karşılık vermek için Şirvan'ın direği olan Kuba[210] dağına çıktı. Savaş anında bir okçu Âl-i Ebâ (Ehl-i Beyt) soyunda gelen o hazreti (Sultan Cüneyd'i) okla şehit etti. Bu kederli olay 860 (1455-1456) yılını takip eden iki yıl içinde gerçekleşti ve o hazretin kutsal cesedini Kurbal[211] mevkiinde defnettiler.

Ebü'l-Velayet Sultan Haydar, Allah onun delilini aydınlatsın. Kıymetli babasının yerine irşad halısına oturdu. Ebü'n-Nasr Hasan Bey ve onun muhterem eşi Selçuk Şah Begüm o hazrete çok fazla bağlılık gösterdiler ve onu saygıdeğer bir hanımefendi olan kendi kızları Alemşah Begüm ile evlendirdiler. Onlara ihtiram etmek ve ikram yapmak için bir dakika bile gecikmezlerdi. Ve bu ikisinden üç erkek çocuk dünyaya geldi. Biri Sultan Ali Padişah, diğeri Seyyid İbrahim Mirza, üçüncü de rahmetli Şah (İsmail) idi. Ondan sonra pak itikat sahibi olan sufilerin büyük bir topluluğu melek tabiatlı o sultanın dergâhına toplandılar. O hazret (Sultan Haydar) Çerkez'e karşı gaza yapma kararı aldı ve fetih bayrağını çekerek, Şirvan'a doğru yola çıktı. Halil'in oğlu Ferruh Yesâr oranın hâkimiydi ve onun kızı, Yakub Bey'in eşiydi. O, Yakub Bey'e birini göndererek yardım istedi. Yakub Bey'in basiret gözü kapalı olduğu için doğru yolu göremedi. Onun devletinin son günleriydi. O, kendi rezil askerlerini Süleyman Bijen'in komutası altında Ferruh Yesâr'a desteğe gönderdi. İki ordu arasında Tabarsaran ilinde savaş vuku buldu. Şimdi onlardan *"Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir"*[212]. Az kaldı ki Şirvan'ın şeytan ordusu perişan ve münhezim olsun. Fakat kaza yüzünden bir ok o hazretin bedenine isabet etti ve

[210] Kuba, günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bir ilçedir.
[211] Bugünkü ismiyle Kusar (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzey sınırlarında bir ilçedir).
[212] Kur'an-ı Kerim, Şûrâ (42. Sure), 7. Ayet.

orada cennnete kavuştu. "*Girin oraya (yani cennete) esenlikle, güven içinde"*[213]. Bu olay 893 (1487-88) yılında gerçekleşti.

Ebü'l-Hidayet Sultan Ali Padişah: Yakub Bey bu kötü hareketten ve kabahatli işten sonra ay ve güneş gibi parlak liderlik belirtileri saçan bu velayet ve hidayet önderini, aralarında iki kez yapılmış olan akrabalık ilişkisine rağmen İstahr kalesine gönderdi. Onlar yaklaşık dört buçuk yıl orada hapiste kaldılar. Yakub, lanetli Yezid'in sünnetine uyarak gerçekleştirdiği bu iki münkir vakadan dolayı onun ömrü ve iktidarı sona erdi ve gençliğinde öldü. Onun hanedanı çöktü. Bu ailenin hükümdarlığı senelerce, başka bir rivayete göre yüzyıllarca sürmüştü. Fakat akrabalarına karşı yaptıkları bu acımasızlık nedeniyle yok olup gittiler.

Şiir;
Bir kötülük yaptıktan sonra sana zarar gelmeyeceğinden bu kadar emin olma,
Çünkü doğada vacip (zorunlu) olunan şey mükâfattır.

Rüstem Bey'in sırası geldiğinde onun saygıdeğer halası olan Alemşah Begüm şehzadelerin hapishaneden serbest bırakılmasını rica etti. Bu rica dolayısıyla 898 (1492/1493) senesinde hapishaneden kurtulduktan sonra onun ordusuna katıldılar. O zamanda Yakub'un oğlu Baysungur ile Rüstem Bey'in arasında bir husumet vardı ve sonunda ikisinin arasında bir kavga çıktı. Baysungur, saygın şehzadelerin (Şeyh Haydar oğullarının) komutası altında bulunan muzaffer gazilerin gücü ve kahramanlığı sayesinde yenildi. Rüstem Bey onların yardımıyla böylesine bir düşmanına galip geldiği halde yine de onlardan endişe ediyor ve onları ortadan kaldırmak istiyordu. Bundan dolayı saygın şehzadeler ondan ayrılarak kutsal türbeye (Erdebil'e) doğru yola çıktılar. Bu olay Rüstem Bey'in endişesini daha da artırdı ve o, Ayba'nın ve Alihanlı Hüseyin Bey'in komutasında bulunan bir orduyu oraya gönderdi.

Tesadüfen o günlerde Sultan Ali Padişah, halifelerin ve büyük gazilerin huzurunda tacını başından çıkarıp, rahmetli Şah (İsmail) hazretlerinin mübarek başına koydu ve saf tabiat sahibi olan sufiler, hidayet ve irşad tacının şaha intikaline tanık oldular. 898

[213] Kur'an-ı Kerim, Hicr (15. Sure), 46. Ayet.

senesi sonlarında Erdebil'e bir fersah mesafedeki Baruk köyünde savaş gerçekleşti. Sultan Ali Padişah şehit oldu. Kısa bir süre sonra Ayba'yı ve Alihanlı Hüseyin'i de kötü bir şekilde katlettiler. Rahmetli Şah (İsmail) hazretleri o vilayette kalmayı doğru bulmadı ve Gilan'a gitti. Lahican'ın valisi Kârkiyâ Mirza Ali onu gördüğünde çok hoşnut ve mutlu oldu, bir dakika bile ona hizmet etmekten çekilmedi. Rüstem Bey'in defalarca adamını gönderip o hazreti (Şah İsmail'i) istemesine rağmen onu ona vermedi. Nihayet, Ahmed Bey'den sonra İran'da dengesizlik ve karışıklık boy gösterdi, memleketin insanları ayak altında kalarak çok rencide oldular. Çünkü daha o hazret (Şah İsmail) taht ve taca sahiplenmemişti, nasıl ki bir zamanlar hilafet alanı Ali'siz ve Fedek bahçesi de Zehra'sız kalmıştı.

Bazı hususiyetlerin açıklanması: Padişahın kutlu doğumu, Receb ayının 25'de Salı günü sabahının evvelinde 892 yılında (17 Temmuz 1487) gerçekleşmiştir. O da Emirü'l-Müminin Ali gibi Akrep Burcu'nda doğmuştur. Nükte: Ve burada gaibî hazinelerin nakdinden saklı sırlar vardır ki onlardan bir nükte aklıma geldi; bunu söylemem lazım. Özeti şöyledir ki ikbal avını kendi kementleriyle avlayan devletin asker ekibi kırmızı taçlar giydiklerinden dolayı Kızılbaş diye anılır olmuşlardı. İyi tesadüflerdendir ki Kızılbaş ve devlet anlamlarının ebcet hesabı ile sayısı eşittir.[214] Yüce soylu şah hazretlerinin kutlu doğumu bu aziz fırkanın devletinin iptidasıdır. Ne ilginçtir ki "Bedv-i Devlet-i Kızılbaş"[215] (Kızılbaş Devleti'nin başlangıcı) ifadesi ebcet adedi hesabıyla şahın doğum tarihine mutabıktır. Diğerleri ise aynı tarihi şu mısrada bulmuşlar: "Tulu-i neyr-i Şah İsmail" (Şah İsmail güneşinin doğuşu).

DİNİN SIĞINAĞI OLAN ŞAH (İSMAİL) HAZRETLERİNİN SALTANATI VE ONUN YILLAR BOYUNCA YAPTIĞI FETİHLER

O hazret, yaklaşık altı küsür yıl Gilan ve Lahican'da yaşadı ve o zamanlar inançlarında dürüst olan sufilerden ibaret bir topluluk oraya toplandı. Orada şahın emri altında bulunan bu fırka, Lahican sufileri adını almış oldu. O cemaat, kendi akranları arasında özel bir yere ve ayrıcalığa sahiptirler. Fetih hazırlıkları tamamlandığında, "*De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya*

[214] Bu iki kelimenin her biri 440 sayısına denk gelmektedir.
[215] Ebcet hesabıyla H. 892 tarihine işaret etmektedir.

mahkûmdur."[216] ayeti gereğince batılı kasıp kavuran hakkın güneşi kemâl ve celâl ufkundan doğup ortalığı aydınlattı. *"Eninde de sonunda da emir Allah'ındır ve o gün mü'minler Allahın nusretiyle ferahlanacaklar."*[217]

905 senesinde Piçi (Maymun) Yıl'ın Nevruz'u, Şaban ayının 10'una (11 Mart 1500) denk geldi. Çarşamba günü Muharrem ayının ortasında (Ağutos 1499) 13 yaşında bulunan rahmetli Şah (İsmail) hazretleri Deyleman'a bağlı Ordu-yi Sâmân mevkiinde Kârkiyâ'ya veda etti. Zafer kazanmak ve fethetmek için Fetih bayrağını çekerek yola çıktı. "*Dilediğin yere yönel, muhakkak ki sen desteklenmişsin*[218]*".* O kışı Talış'a bağlı Astara'nın Ercüvan ülkesinde (köyünde) geçirerek, cihanı fethetme yönünde hazırlıklara başladı. İlkbaharda oradan Erdebil'e geçti ve orada babasının, dedesinin ve ecdatlarının mezarlarını ziyâret etti. Onların kutsal maneviyatından yardım isteyip oradan Karabağ'a geçti. O esnada Sultan Hüseyin adlı birisi Cihanşah'ın torunu olduğunu iddia ediyordu. O, şahla buluştu ve onu ortadan kaldırmak istedi. Bundan dolayı şahın ordusu oradan taşındı ve Çukur Saad'a doğru yola çıktı. Oradan da Suğur Alam'a geçti.[219] Orada Karaca İlyas Rumlu, müritlerin bir grubu ile birlikte onun huzuruna gelme şerefi buldu. Menteş[220] kalesinin ahalisi, sufilerin geldiği sırada onlara saygısızlık (edepsizlik) etmişti. Bu yüzden onlar cezalandırıldılar ve bunlardan bazıları öldürdü. Oradan Kağızman üzerinden Ustaçlu oymağının meskeni olan Bingöl yaylasına gitti.

Hamza Bey Fethoğlu Ustaçlu, kendisine verilmiş olan hüküm doğrultusunda şahın gelişinin müjdesini ulaştırmak üzere önceden onların arasına gitmişti. Onu Baba Süleyman'ın babası olan Oğlan Emet Çavuşlu'nun evinde ağırladılar. Söz konusu oymağın bütün büyükleri ve yaşlıları şahı karşılamaya geldiler. Birkaç ay orada geçirdikten sonra adı geçen oymak ile beraber Sarıkaya'ya ve Tercan'a, oradan da Erzincan'a teşrif ettiler. Şah daha öncesinde ulaklar gönderip haber ulaştırdığı için Rum, Şam, Dulkadir diyarlarından ve Diyarbakır'dan müritler toplu halde geldiler. Şahın cihanı süsleyen fikri, Şirvan üzerine yürümeye karar verdi. Doğru söyleyen

---

[216] Kur'an-ı Kerim, İsrâ (17. Sure), 81. Ayet.
[217] Kur'an-ı Kerim, Rum (30. Sure), 4. Ayet.
[218] Hz.Peygamberimizin sırtındaki nübüvvet mühründe bu ifadenin yazıldığı rivayet edilmiştir.
[219] Kaynağın metninde Sugur Alam olarak yer almışsa da, diğer eserlerde Dokuz Ulam olarak yazılmıştır. Gündüz, Son Kızılbaş, s.49.
[220] Kaynağın metninde yanlışlıkla Menteşak diye yazmış. Krş. Gündüz, a.g.e., s.49.

kimselerden, özellikle de Şahkulu Halife Mühürdar'dan duyulmuştur ki Dulkadirli sufilerin toplanıp gelmesine ilişkin şahın fermanı bu kavime ulaşınca, bir ihlaslı adamın düğünün ilk gecesiydi. O, eşiyle ilişkiye girmeyerek, toplumun arasından kalkıp, hiç durmadan ulu dergâha gitti. Daha önce ise Ustaçlu oymağının büyükleri rahmetli şah hazretlerinden ailelerinin ve çocuklarının Rum'a gönderilmesini ve kendilerinin zafer kazanma peşinde şahın huzurunda olmasını rica ettiler ve bu istekler rahmetli şah hazretleri tarafından kabul edildi ve Sultan Bayezid'e iki kelimelik bir mektup gönderildi. Müritler toplandıktan sonra dünyayı ele geçirme haberini Şirvan'a gönderdi.

906 senesinde Koy (Koyun) Yıl'ın Nevruz günü, Şevval ayının 21'i (10 Mayıs 1501) Perşembe gününe denk geldi. Zafer ilan eden bayraklar Koyun Ölümü mevkiinde Kür ırmağı sularından geçti. Gülistan kalesinin yukarı tarafında, Cebani mevkiinde 7 bin muzaffer gazi, 20 bin süvari ve 6 bin yayadan oluşan düşman askerleri ile karşılaştılar. Büyük bir çabadan sonra Ferruh Yesâr, pek çok asilzadeler ve güvenilir itibar sahipleri ile birlikte öldürüldü. Mualla ordu 3 gün savaş meydanında kaldıktan sonra Şamahı'ya gitti. Oradan Hulefa Bey'i bir ordu birliği ile beraber Şirvanşah'ın oğlu Şeyh Şah'a[221] karşı gönderdi. Çünkü Şeyh Şah, savaş meydanından çekilip deniz kenarında ayak takımından bir ordu düzenlemişti. Çok meşhurdur ki derler, savaş gününde muzaffer ordunun askerlerinin çoğu zaruri eşyalarını koydukları heybelerini bir ağacın dibinde birbirinin üzerinde bırakıp savaşa gitmişlerdi ve düşman yenildikten sonra herkes kendi heybesini oradan almıştı. Gazilerin emanet ve diyaneti o dereceydi ki kimse kimsenin malına göz koymayıp herkes sadece kendi malına sahip çıkmıştı ve hiç kimsenin hiçbir şeyi kaybolmamıştı.

Düşmanlar bu haberi (Hulefa Bey'in gelişini) duyunca korkup dağıldılar ve Şeyh Şah bir tekneye binip Gilan'a gitti. Şah kışlamak için Mahmudabad'a yerleşti ve orada Şeyh Muhammed Kececi'nin torunu olan ve yıllarca Türkmen (Akkoyunlu) vezirliğini yapmış bulunan Emir Zekeriya, şah ile görüşmenin saadetine kavuştu, şahın saygısını kazandı ve ona Azerbaycan'ın anahtarı (kilid-i Azerbaycan) lakabı verildi. Şah orada iken Bakü kalesinin kuşatılmasını emretti. Kısa bir zamanda orası ele geçirildi. Ondan sonra Gülistan kalesinin de ele geçirilmesini emretti. Fakat orada

[221] Asıl adı II. İbrahim idi.

(Gülistan kuşatmasında) iken Elvend Bey'in saldırıya geçtiği haberi şahın kulağına gelince onun ortadan kaldırılmasının daha öncelikli olduğunu düşünüp kalenin etrafından kalktılar. Bu yılda İmamiyye'nin hak mezhebi yaygınlaştı ve doğruyu yansıtan "mezhebuna hakk" yani "bizim mezhebimiz haktır" ifadesi o zamanın tarihini göstermektedir.[222] Bu ebedi saltanatın başlangıç tarihi bu yıldır ve bu sıralarda o hazret (Şah İsmail) daha küçüktü.

Nükte: Hazret-i Emirü'l-müminin (Ali)'nin – ona ve soyuna selam olsun – icaz içeren kelâmında şahın zuhuruna dair gizli bir işaret bulunmaktadır. Şöyle ki o hazret (Hz. Ali) gaipten haber verme yolu ile Sahibü'z-zaman (s)'ın[223] zuhurunun belirtileri konusunda birkaç beyit söylemiştir. Bunlar onun mübarek divanında kayıtlıdır ve bu şah beyit de oradandır:

Şiir;
Bir düşüncesi ve bir çabası yok, hiçbir şey yapmayan alelade bir çocuk.

Bu beytin mucizeli sözlerindeki işaretler Şah İsmail b. Haydar b. Cüneyd el-Mûsevî'nin zuhuruna muvafık ve mutabıktır. Hazret-i Velâyet-penah'ın (Hz. Ali'nin) uçsuz bucaksız engin sır deryasından şühud sahiline erişen ve şahlar şahının kulaklarına küpe olmaya yarışır birer iri inci taneleri gibi olan bu kesin delillere göre ebed-müddet sürecek bu devlet ile Sahibü'l-emr'in (a.s) zuhuru arasında vasıta (zaman mesafesi) olmayacaktır.

Zâhir olanı görebilen göz gerekir, onsuz olmaz,
Âlemin sırrı baştanbaşa onda aşikârdır.

907 senesinde İt Yıl'ın Nevruz'u, Ramazan ayı'nın 2'si (11 Mart 1502) Cumartesi gününe denk geldi. O hazret (Şah İsmail) Kür ırmağından geçip Nahçıvan tarafına hareket etti. Son derece bahadır (kahraman) birisi olduğu için kendisine "Tozkoparan" denilen Piri Bey Kaçar'ı öncü birliğin komutanı olarak önden gönderdi. Öbür taraftan İsfendiyar'a ve Rüstem'e eşdeğer olarak görülen Şüküroğlu

[222] Ayrıca bkz. Gündüz, a.g.e., s.221.
[223] Şiilerin 12. İmamı kastediliyor.

Hasan Ağa karavul görevini yerine getirmekte (devriye gezmekte) iken Pişkin[224] tümeninin Kermavuz mevkiinde Piri Bey'in gelişi haberini işiterek kaçtı. Kısacası iki ordu Şerur[225] mevkiinde karşılaştı. Çok büyük bir savaş oldu. Büyük Bayındır emirlerinden Karçıgay Muhammed, Latif Bey, Seyyid Gazi Bey ve Pilten Bey'in ahfadı orada 8 bin kişi ile beraber öldürüldüler. Elvend Han savaştan çekilip Diyarbakır'a kaçtı. Celal bayrakları payitaht Tebriz'e saadet ve ikbal ile girdiler. Emirü'l-ümera mansıbı Lala Hüseyin Bey Şamlu'ya, sadâret görevi o hazretin (Şah İsmail'in) hocası olan Kadı Şemseddin Geylânî'ye, vezâret yetkisi ise Emir Zekeriyya'ya verildi ve kışın orada kışlak yapıldı. On iki imamın yüce ismine ve o hazretin (Şah İsmail'in) şerefli adına hutbe okundu ve para basıldı. Ayrıca İslam hatipleri ve diğer insan fırkaları din muhaliflerini ve temiz Ehl-i Beyt'in düşmanlarını kınadılar ve onları lanetlediler. "*Böylece zulmeden halkın kökü kurudu. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun".*[226] Siyer ve ahbâr ilmini (tarihi) bilen kimseler için gizli saklı değildir ki uzun zaman ihtişamla hüküm sürmüş olan eski saltanat büyükleri laneti hak eden kimselerin siteminden birkaç söz beyan etmeyi çok istemişlerse de mümkün olmamıştı. Çünkü dünyanın doğu ve batısında sözü geçerli olan Abbasî Mutazıd, 284 (897/898) yılında minberlerde Muaviye'ye lanet ettirmek ve Ehl-i Beyt (Aleyhisselam)'ın menakıbı ve onların düşmanlarının ayıplarını içeren bir sayfa okutmak istemişse de başaramamıştı.

Ayrıca kardeşlerinin her biri Fars ve Irak'ın padişahları olan, kendisi de Irak-ı Arab'ın hükümdarı bulunan Muizzüddevle Ahmed b. Büveyh çok cesaret ve kahramanlık göstererek 351 yılında Rabiussani ayında (Mayıs 962) laneti hak edenleri azarlamak amaçlı birkaç kelimeyi camilerin kapılarına nakşettirmek istedi ama yapamadı. Sonunda bazılarının tavsiyesi üzerine karar aldı ki onun yerine şu kelâmı yazdırsın: Hz. Muhammed'in Ehl-i Beytinden olanlara zulmedenlere Allah lanet etsin! Ama o kadar oldu ki sadece Muaviye'nin ismini açıkça beyan ettiler. Hanedanının gücü ve ordusunun kahrı ve galebesi apaçık bir şekilde belli olan Sultan Muhammed Hudabende 709 (1309/1310) yılında bütün kalbi ile ferman verdi ki hutbelerde ve sikkelerin üzerinde On iki imam hazretlerin ismini zikretsinler. Bazıları korkudan kabul etseler de İsfahan ehli karşı gelip kabul etmedi. Sonunda

[224] Güney Azerbaycan'da Erdebil'e bağlı bir ilçedir. Mişkin olarak da bilinir.
[225] Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Nahçıvan'a bağlı bir ilçedir.
[226] Kur'an-ı Kerim, Enam (6. Sure), 45. Ayet.

710 (1310/1311) yılında 20 bine yakın süvari tayin oldu ki oraya gidip asileri cezalandırsınlar. Onlar çok çabaladıktan sonra Sünnîlerin lideri olan Molla Ebu İshak denilen birini tutuklayıp orduya getirdiler ve Sultan ölünce onun bu iddiası da yarım kaldı. Ayrıca Sultan Hüseyin Mirza Baykara 873 (1468/1469) yılında, kendi saltanat döneminin başında hutbelerde On iki imam hazretlerinin isimlerinin beyan edilmesini istedi, ancak başaramadı. Halkın saldırıları (itirazları) o kadar fazlalaştı ki Mirza'nın vaizi olan Mîr Seyyid Ali Kayinî'yi minberden indirdiler ve ona karşı türlü türlü kötülük ettiler. Böylece basiret ve itibar sahibi olan sultanlardan hiçbiri bu işi yürütemediler ve bu bağlamda arzuları yüreklerinde kalarak ahirete göç ettiler. Nihayet rahmetli Şah (İsmail) hazretleri İlahi destek ve sonsuz tevfik ile küçük yaşta iken iki nadir işe nail oldu ve birbirinden büyük olan iki sıradışı iddiayı gerçekleştirmeyi başardı. Bunlardan birisi şudur ki o, Hazret-i Emirü'l-mü'minin (Hz. Ali) devrinden itibaren Alevi olan hiçbir kimsenin İran'da sahip olamadığı maddi saltanatı ele geçirdi. Diğeri ise şudur ki 900 yıl boyunca kapalı perdenin arkasında gizli kalan hak mezhebi kendi iktidarının başında en güzel bir şekilde güçlendirdi ve takviyesi yolunda çabaladı ve hiçbir kimse buna karşı gelmeye cesaretinde ve kudretinde bulunamadı. Ey Allah'ım, onun zat-ı akdesini kelime-i hakkın yüceltilmesi için vasıta yaptığın gibi onu masum ataları zümresi içinde haşr eyle!

Celal bayrakları (Şah İsmail'in ordusu) bu yılın ilkbaharında Alaüddevle Dulkadir'i cezalandırmaktan ötürü Erzincan'a[227] gittiler ve Aladağ'dan Tercan'a doğru ilerlediler. Elvend ise o hazretin yokluğunda Tebriz'e gelip oradan Ucan'a gitti. Bu haber yüce tahtın eteklerine ulaştığında Azerbaycan'a doğru yola çıkıldı. Şahın kendisi Makü[228] kalesinin etrafından bir grup bahadır (yiğit) ile beraber harekete geçip hızlıca ilerlemeye başladı. Ordusuyla savaşa giriştiler. Daha eceli gelmemiş olan Elvend, bu haberi duyunca Ucan'dan Hamedan'a, oradan da Bağdad'a kaçtı ve bir daha da devletin yüzünü bile görmedi.

908 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz'u, Ramazan ayının 13'ü (12 Mart 1503) Pazar gününe denk geldi. (Şah İsmail) yeniden Tebriz'in saltanat tahtına

[227] Metinde Erzincan yerine yanlışlıkla Azerbaycan diye yazılmıştır.
[228] Metinde sehven Bakü diye yazılmıştır.

oturdu. Bu yıl orada kışlak yapıp yerleşti ve ilkbaharın başlarında Irak'ı ele geçirmeye gitti. Yakub Bey'in oğlu Sultan Murad o kışta Dilkan'a[229] yerleşmişti. O, kışlaktan çıkıp 70 bin süvari ile birlikte savaş için yola çıktı. Sonunda zikrolunan yılın Zilhicce ayının 21'inde Pazartesi günü sabahı (19 Haziran 1503) Hemedan'ın Elma Kulağı[230] mevkiinde savaş başladı. Düşman taraftan emirü'l-ümera (emirlerin emiri) olan Güzel Ahmed Bayındır 10 bin kişi ile birlikte öldürüldü. Sayısız ganimet, malzemeler gazilerin nasibi oldu. O günden sonra o taifeden (Akkoyunlulardan) kimse devletin yüzünü görmedi. "*Müminleri muzaffer kılarak onlara verdiği sözünü tutan kulu Muhammed'e yardım eden ordusunu aziz/şanlı kılan tek başına kâfir ordularını hezmiete uğratan ezeli ve ebedi olan Allah'a hamdolsun".*[231]

Hazret-i Haydar-ı Kerrâr'ın (Hz. Ali'nin) teveccühü sayesinde gerçekleşmiş olan bu şanlı fetihin tarihi şu mısrada meşhur olmuştur: Emirü'l-mü'minin Haydar Ali b. Ebî Talib.

O hazretin (Şah İsmail'in) ilhamı beyan eden dili ile Nâ-Murad (Muradsız) diye isimlendirdiği Sultan Murad mağlup ve perişan bir halde Şiraz' a gitti.[232] Zafer ayetli bayraklar (Şah İsmail'in ordusu) onun akabinde hareket etti. Zikrolunan aynı yılda rahmetli Şah (İsmail) hazretleri Kirman ülkesini Han Muhammed Ustaclu'ya havale etti ve o, 600 gençle oraya doğru yola çıktı. O ülkenin valisi olan Mahmud Bey Türkmen, komutası altında 2 bin genç süvari olduğu halde çoluk çocuğuyla beraber Horasan'a kaçtı. Böylece orası, kudretli devletin valilerini yönetimi altına girdi ve o vilayetin her yeri kontrol altına alındı.

909 senesinde Sıçan (Sıçgan) Yıl'ın Nevruz günü, Ramazan ayının 24'ü (11 Mart 1504) Pazartesi gününe denk geldi. O hazret (Şah İsmail) fetih bayrağını yükselterek Fars'a gitmek üzere yola çıktı. Rabiüssani ayının 2'sinde (24 Eylül 1503) Cumartesi günü Şiraz'a girdi. Çoğu zengin ve varlıklı olan Kazerun hatiplerininün Sünnî oldukları nedeniyle öldürülmesini emretti. Oranın (Fars eyaletinin) yönetimini Keçel

[229] Delican olabilir. Rumlu, Şah İsmail, s.78.
[230] Bu yerin adının okunuşu ile ilgili bkz. Rumlu, Şah İsmail, s.79; Sümer, Safevî, s.23.
[231] Hadis-i Şerif.
[232] Bkz. Gündüz, Son Kızılbaş, s.76.

Bey[233] diye meşhur olan Dulkadirli İlyas Bey'e verdi. O günden beri orası, adı geçen oymağın (Dulkadirlilerin) tiyuludur. Cemaziyelahir ayının başında (21 Kasım 1503) şah orayı (Şiraz'ı) terk etti ve Kum'da kışlak yaptı.

Huvar, Simnan, Demavendkuh ve Firuzkuh hâkimi Mir Hüseyin Kiyâ Çelâvî, büyük bir isyan çıkardı ve Rey hâkimi İlyas Bey Aykutoğlu'nu öldürdü. Bu nedenle celal bayrakları (şahın ordusu) Ramazan ayının 12'sinde (28 Şubat 1504), Güneş Hut (Balık) burcunun on sekiz derecesinde iken Deyrükac yoluyla Rey'e geçti, oradan Çelâvîlerin elinde olan Gülhandan kalesine teşrif buyurdu ve iki gün içerisinde zor kullanarak o kaleyi fethetti. Orada ve Demavend dağında katil ve yağma yapıldı. O günlerde Kadı Muhammed Kâşî, sadaret görevinde[234] Kadı Şemseddin'e ortak kılındı. Şevval ayın 11'i Perşembe gününde (28 Mart 1504)[235] Firuzkuh kalesini kuşattılar. On bir günden sonra kalenin kutvalı (reisi) olan Ali Kiyâ Zamandar yüce dergâha gelip kalenin anahtarını teslim etti.

Şahın ordusu Hilrud (Heblerud) yoluyla Usta kalesinin dibine geldi. Hüseyin Kiyâ ve Murad Bey Cihânşâhî bu kalede bulunmaktaydılar. Şahın ordusu kaleyi kuşattı ve bir aydan sonra ırmağın suyunu kalenin üzerine yöneltince Zilhicce'nin başında (16 Mayıs 1504) Hüseyin Kiyâ ve onun arkadaşları çaresiz kalıp kaleden çıktılar. Gaziler Murad Bey'i ibret olsun diye ateşe verdiler. Hüseyin Kiyâ'yı ise kafese saldılar ve o, çok işkencelerden sonra intihar etti. Onun cesedini Rey'in Kume adlı yerinde yaktılar. Şah, adı geçen kalenin eteğinde iken Hüseyin Mirza'nın oğlu Muhammed Hüseyin Mirza[236] babasına küserek cihanın sığınağı olan dergâha iltica etti. Ayrıca Kârkiyâ Mirza Ali'nin kardeşi Kârkiyâ Sultan Hüseyin de şahın huzuruna geldi ve meramına ulaşarak kendi ülkesine geri döndü.

910 senesinde Ud (Öküz) Yıl'ın Nevruz günü, Şevval ayının 5'i (11 Mart 1505) Salı gününe denk geldi. Murad yenildiği için Bağdat'a geçince, Yezd hâkimi Murad Bey Bayındır şehrin idaresini veziri Sultan Ahmed'e bırakıp çoluk çocuğuyla Herat'a

[233] Keçel – Azerbaycan Türkçesinde "kel" demektir. Dulkadirli İlyas Bey, kel olduğunu için Keçel Bey lakabıyla tanınırdı.
[234] Safevîlerde en üst düzey din görevlisidir. Bkz. Namık Musalı,"I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi** , S.5(14), İlkbahar 2018, s.15.
[235] Eserin bazı nüshalarına göre ise Şevval ayının 15'inde.
[236] Timurlu şehzadesi olup, Sultan Hüseyin Mîrza Baykara'nın oğludur.

gitti. Âli Divan tarafından Yezd'in yönetimi Lala Hüseyin Bey'e verildi. O da Çuka Bey adlı bir hizmetkârını daruga[237] olarak Yezd'e yolladı. Sultan Ahmed onu karşıladıktan birkaç gün sonra hamamda öldürdü ve birkaç tane piyade asker toplayarak orayı zaptetti. Fetret günlerinde Eberkuh'u ele geçirmiş olan Reis Muhammed Kerre orayı muhasara altına almak amacıyla haraket etti ve birkaç gün içinde orayı istila ederek, Sultan Ahmed'i ve onun hizmetkârlarını öldürüp iktidara geçti. Celal bayrakları (şah ordusu) Hüseyin Kiyâ'yı ortadan kaldırdıktan sonra Taht-ı Süleyman yaylasına geldi. Ardından İsfahan'da kışlak yaptılar. Oradaki kışlak sırasında Mirmiraniyye ve akrabalarının kökü koparıldı. Cemazeyilahir ayının 28'inde (6 Aralık 1506) (Şah İsmail) Yezd'i kuşatmak amacıyla yola çıktı. Şehrin kendisini 20 gün sonra fethetti, şehir kalesini ise ondan 20 gün sonra ele geçirip katliam yaptı. Kerre'yi tutuklayıp kafese attılar. O günlerde Sultan Hüseyin tarafından Mir Kemaleddin Hüseyin Sadr elçi sıfatıyla geldi. Fakat elçinin getirdiği mesaj şahın kalbini kırdı ve o, oradan hızlı bir şekilde Tabes üzerine akın yaptı. Şaban ayının 2'si Çarşamba gününde (8 Ocak 1505) oradı katliam yapıp, yaklaşık yedi sekiz bin kişiyi kılıçtan geçirdi[238] ve ondan sonra Tebriz'e döndü.

Dulkadir emirlerinden İlyas Bey bir hata ettiğinden dolayı yasaya çarptırıldı (idam edildi) ve Yezd eyaleti eskisi gibi Lala Hüseyin Bey'e verildi. Şaban ayının 26'da Çarşamba günü (1 Şubat 1505) şah İsfahan'a geldi. Yolda iken Kerre intihar etti. Onun cesedini İsfahan'a getirdiler ve kendisinin kadınlı erkekli yakınlarından herkesle beraber zikrolunan yılın Şevval ayında (Mart 1505) gazap ateşinde yaktılar. O esnada Dulkadir gazileri, Kerre'nin amcasının oğlu olan Reis Aynî'nin elinde bulunan Eburkuh'u aldılar ve onu da Şiraz'da öldürdüler. Ayrıca Kadı Mir Hüseyin Meybüdî, Yezd'de öldürüldü. Bu kışlak sırasında Rum hükümdarı Sultan Bayezid'in elçisi[239] yüce dergâha geldi ve şahın ayakları altındaki halıyı öpme şerefine kavuştu.

911 senesinde Bars **(**Kaplan) Yıl'ın Nevruz günü, Şevval ayının 17'si Perşembe gününe (13 Mart 1506) denk geldi. Mualla ordu, Surluk ve Taht-ı Süleyman

[237] Moğol devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvan. Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", **TDVİA**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.505-506.
[238] Krş. Gündüz, a.g.e., s.81.
[239] Kaynağın Farsça baskısında "elçi" kelimesinin yazılması unutulmuştur.

yaylasına gitti. Zikrolunan yılda bahsi geçen savaşa[240] katılanların sorguya çekilmesi görevi korucu-başı Dede Bey Dulkadir'e havale edildi ve çok sayıda kişi katledildi. Şiraz eyaleti birkaç günlüğüne Mansur Bey Afşar'a havale edildi. Fakat Süleyman Bey Dulkadir gazaba uğrayıp yasaya çarptırılınca (idam edilince) Dulkadir ordusunun komutasını Şiraz eyaleti ile beraber Dulkadirlerin Saru-Şeyhlü oymağından olan Ümmet Bey'e lütfettiler. Ona Sultan Halil lakabı verdiler. Şah, Kazvin'in Tarm adlı yerinde kışlak yaptı. Zafer ayetli bayraklar (şah ordusu) o zamanlarda Muzaffer Sultan'ın babası Emir Hüsameddin'in hükmü altında bulunan Biye-pes Gilan'ına[241] akın ettiler. Ama sonunda yüce dergâhta bulunan kuyumcu Şeyh Necm'in[242] şefaati aracılığıyla oraya kastetmekten vaz geçip şahın ordugâhının bulunduğu Zerger-i Zünnûn-küş mevkiine geri döndüler. Ayrıca bu sıralarda Tarım hâkimi Çolpan Bey Halhâlî, yasaya çarptırıldı (idam edildi).

912 senesinde Tavışkan (Tavşan) Yıl'ın Nevruz günü, Şevval ayının 28'ine (13 Mart 1507) denk geldi. Mualla ordu Sultaniyye ve Kıydar yaylalarına gitti. Oradan da avlana avlana Azerbaycan'a geçtiler ve Hoy'da kışlak yaptılar. Galip askerler yolları kapatan ve fesat çıkaran Kürt Sarım'ı defetmek için emir aldılar. Kürtler yüksek dağlara ve zor ulaşılan yerlere çekildiler. Bu savaşta Abdi Bey Şamlu ve Saru Ali Mühürdar öldürüldüler.

913 senesinde Luy (Ejder) Yıl'ın Nevruz günü, Zilkade ayın 9'u (11 Mart 1508) Cumartesi gününe denk geldi. Şahın kulağına gitmişti ki Dulkadir oymağının başı olan Alaüddevle b. Nâsırüddevle kudretli devletin valilerine karşı kötü bir yaklaşım içindedir. Bundan dolayı onun ülkesine saldırma kararı aldı. Öncelikle Baba Süleyman Çavuşlu'nun babası olan Oğlan Emet Ustaçlu'yu elçi sıfatıyla Alaüddevleyle'ye yollayarak, fetih ayetli bayrakların o tarafa geleceğini ilan ettiler. Adı geçen Ustaçlu Emet, Göz gölü (Kaz gölü) denen oradaki bir gölde[243] 2 yıl hapis yattıktan sonra bir gece rahmetli Şah (İsmail) hazretleri ona hapisten kurtulacağının

[240] Burada Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın Şirvan'da öldürülmesi ile sonuçlanan savaş kastedilmektedir. Bu işin soruşturulmasını kendi korucu-başısı (muhafız alayı komutanı) olan Dede Bey'e havale eden Şah İsmail, bu vesile ile babasının katillerinden intikam almıştı. Bkz. Rumlu, Şah İsmail, s.107-108.
[241] O dönemde Gilan; Biye-piş ve Biye-pes diye iki bölgeye ayrılmıştı.
[242] Önceleri kuyumcu (zerger) olan bu şahıs, sonraları devlet katında vekil makamına kadar yükselmişti.
[243] "Çavuşlu Oğlan Ümmet hapiste iken rüyasında Şâh İsmâîl'i göldü. Şâh ona gölü yüzerek geçmesini ve kurtulmasını salık verdi. O da öyle yapıp kurtuldu. Şâh ona Hoy'da Yezidkan köyünü soyurgal olarak verdi." Sümer, Safevî, s.28; Gündüz, a.g.e, s.86.

müjdesini verince kış vaktinde bir gece gündüz boyunca yüzerek o gölden çıkabildi ve çok zorluklar çektikten sonra yüce dergâha ulaşma şerefine kavuştu. Yaptığı iyi faaliyetlerden dolayı kendisine çok ikramlarda bulunuldu ve Hoy'a bağlı Nezdkân mevkii soyurgal[244] olarak ona verildi. Tarihin 973 (1565/1566) yılına denk geldiği şimdiki günlerde o mevki yine soyurgal olarak onun evladına mensuptur.

Kısacası celal bayrakları (şah ordusu) Rum'a bağlı Kayseri sınırından geçti. Muzaffer ordunun öncüsü olan Dede Bey, emredilmediği halde Cihan (Ceyhan) nehrini geçti ve orada konuşlandı. Gaflete düştüğü için Dulkadir Türkmenleri gece iken onun üzerine saldırdılar ve onu nehrin diğer kıyısına geçmeye zorladılar. Şah ordusu savaş alanına ulaşıp, bir-iki konak ilerleyerek Akçakşak dağına indi. Fakat oraları zor geçilen yerler ve ağaçla dolu ormanlar olduğundan dolayı onun ülkenin bir kısmını yağmalamakla yetindiler ve Dulkadirlerin elinde olan Harput kalesini zorla ele geçirip geri döndüler. O günlerde ataları Musullu aşiretinin Emir ve emirzadelerinden olan Musullu Emir Han,[245] Elvend olayından (Elvend'in vefatından) sonra Diyarbakır'ı ele geçirmişti. O, el ve ulusuyla beraber yüce dergâha gelerek, şahın lutfuna mazhar oldu ve büyük emirlerin sırasında yer aldı. Onun getirdiği hediyeler arasında Devegözü adlanan bir la'l vardı. Diyarbakır eyaleti, ataları Ustaçlu aşiretinin reisi olan Mirza Bey'in oğlu Han Muhammed Ustaçlu'ya verildi ve o, orada çok sayıda fetihler yaparak, adı geçen vilayeti kılıç gücüyle ele geçirdi. Ezcümle Alaüddevle, son derece yiğit olduğundan dolayı Sarı Kaplan diye anılan oğlu Kasım Bey'i onun üzerine gönderdi.

Han Muhammed, Herzin'de kışlak ettiği vakit muhalifler bütün güçleri ile onunla savaştılar. Kudretli devletin ordusu az sayıda olmasına rağmen onlara galip geldi. Kasım, diğer akrabaları ve Dukadir büyükleri ile birlikte bu savaşta esir edildiler ve öldürüldüler. Düşmanların kesik başlarını Hoy kışlağında muallâ dergâha getirdiler. Bir kez daha Alaüddevle, oğulları Kör Şâhruh ve Ahmed Bey'i 14 bin süvari ile Muhammed Han'a karşılık vermeye gönderdi. İki taraf Amid'de karşı karşıya geldi. Orduların yiğitleri birbirlerine saldırmadan önce her iki ordunun köpekleri birbirini

[244] Toprağa dayalı, vergi muafiyeti bulunan ve vârislere geçebilen bir tür bağıştır. Bkz. Mehmet Ölmez. "Soyugal", **TDVİA,** C.37, İstanbul, 2009, s.388-389.
[245] "Musullu Türkmenlerinden Emîr Bey'in oğlu Gülabi Bey'in oğluydu. Akkoyunlular zamanında uzun yıllar Diyarbakır eyalaletinin valîliğini yapmışlardı." Rumlu, Şah İsmail, s.124.

fark edip birbirlerine girdiler. Sonunda bizim köpeklerimiz muhaliflerin köpeklerine galip geldiğinde herkes zafere ulaşacaklar diye mutlu oldular. Her iki taraf yerlerini aldılar. Han bir ordu birliğiyle beraber tuzak hazırladı. Dulkadir ordusu bizim ordunun merkezîni dağıttı ve korkusuz bir şekilde ganimet toplamaya başladılar. Aniden Han pusudan çıkarak kılıçlarıyla orduyu tek nefes ile alt üst etti. Alaüddevle'nin evlatları ve onun oymağının önderleri öldürüldü. Onların başlarını dünyanın sığınağı olan dergâha götürdüler. Şah, Hoy ve Selmas'ta kışlak yaptı.

914 senesinde Yılan Yıl'ın Nevruz günü, Zilkade ayının 19'u Pazar gününe (11 Mart 1509) denk geldi. Rahmetli şah hazretleri Arap Irakı'nı fethetmek için yola çıktı. Hemedan yaylasına hümayun ordusunu kurdu. Orada Dulkadirli muhaliflerin kesik başları yüce tahtın eteğine getirildi. Yine orada iken yüksek vekâlet mansıbı, aslen Reşt'ten olan kuyumcu Emir Necm'e verildi. O, hükümlerin (fermanların) arka tarafına emirlerin mühürlerinden daha yukarıda kendi mührünü vurmaya başladı ve hesap işlerini kendi üzerlerine aldı. Artık Türkleri mülkiyet ve mal işlerine müdâhil etmedi. Ayrıca oradan cihanın boyun eğdiği hüküm doğrultusunda Halil adlı bir yasavul[246] Bağdat valisi Bârik Bey'e özel armağanlar (hılatlar) götürdü ve onu itaat göstermeye davet etti. Bârik onu çok saygıyla karşıladı. Kendi şiracısı olan Ebu İshak'ı onunla beraber dergâha yolladı, kendisi ve ordusu taç (Kızılbaş tacı) takarak şereflendiler. Ebu İshak yüce tahtın eteğine geldiğinde Bârik Bey'in durumunu ve itaatini arz etti. Rahmetli şah hazretleri söyledi ki; Onu o zaman muhlis olarak göreceğiz ki endişelenmeden hizmetimize gelsin. Ebu İshak geri döndü. Bârik Bey bu haberden üzüldü ve isyan etmek fikrine vardı.

İlk önce tacını (Kızılbaş tacını) başından attı ve hisara kapanarak savunmma yapmayı düşündü. Ardından oranın seyyidlerinin büyüklerinden olan Seyyid Muhammed Kemûne'yi tutuklayarak derin bir kuyuya hapsetti ve hisara erzak depoladı. Bu haber izzet ve celal sahibi olan şahın kulağına gittiğinde Lala Hüseyin Bey'ı monkolay (öncü birlik) komutanı tayin ederek, fetih bayraklarını açmak suretiyle o tarafa yönelik harekete geçti. Bârik oranın ahalisinin büyük bir kısmının Şiî olduğunu ve kendisine karşı geleceklerini bildiği için zorunlu olarak kaçtı. Bağdatlılar Seyyid

[246] Yasavul sözcüğü Moğolcadaki Yasa kelimesinden alınmıştır. Sultanın huzurunda emirleri ve fermanları icra eden memurlardır. Zülfiye Veliyeva, *"Safevi Devlet Teşkilatı(Tezkiretü'l Mülük'e göre)",* Basılmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2007, s.230.

Muhammed'i hapisten çıkardılar, şahın adına hutbe okutup sikke bastılar. Şahın zafer âyetli bayrakları Cemaziyelahir ayının 20'sinde (16 Ekim 1508) Bağdad'a girdi. Şah, Mirza Pir Budak'ın Çeharbağ'ında durdu ve o sırada imamlarının mezarına ziyarete gitti. Bu esnada o diyarın ahalisini her daim rahatsız eden Gazne[247] Araplarına karşı yürüdü ve onların kulaklarını çekti (uyardı, gözdağı verdi). Şah, o kırlarda aslan avlamakla meşgul olup.

Bu olaydan sonra bu tür canavarların (aslanların) avı koruk yapıldı (yani bu avı sadece şah yapabilirdi ve başkasına yasaktı). Şah, kendisine aslan haberini ulaştıran her bir kişiye ödül olarak eğerli bir at verirdi. Oradan Bağdat'a geldiklerinde divan emiri Hulefa Bey Taliş'i oranın hâkimi tayin etti ve ona Halifetü'l-Hulefâ (halifeler halifesi) lakabını verdi. Ayrıca Seyyid Muhammed'i imamların oradaki mezarlarının tevliyeti ile görevlendirerek, onu suvari birlik, maiyet, davul ve sancak sahibi yaptı.[248] Oradan Huzistan'ı ele geçirmek ve Müşaşaların[249] kökünü kazımak için yöneldiler. Yoldayken Mir Necm, Lala Bey ve Bayram Bey Karamanlı da Şah Rüstem Abbasî'nin ulusuna karşı akın yapmak için görevlendirildiler. Fetih bayrağını Havize tarafa götürerek, Müşaşa topluluğunu tek hamlede ortadan kaldırdılar ve o ülkenin tamamını ele geçirdiler. Akabinde Kûh-i Gilûye tarafından Şiraz'a gittiler ve kışlak yapıp kışı orada geçirdiler. O sırada elçilik görevi ile Lar hâkiminin yanına gitmiş bulunan Ahi Bey, oranın hâkimi olan Mir Alaülmülk'ün gönderdiği peşkeşlerle beraber dergâha geldi. Orada iken Mir Necm'in tavsiyesi ile Emir Yar Ahmed Huzânî İsfahanî vezir olarak atandı, Molla Şems İsfahanî ise âli divan müstevfisi[250] tayin edildi.

915 senesinde Yunt **(**At) Yıl'ın Nevruz günü, Zilkade ayının sonuna, Pazartesi gününe (Mart 1510) denk geldi. Zikrolunan yılın ilkbaharında şah, Şiraz şehrinden Irak'a doğru yola çıktı. Bu esnada hem sadâreti hem de eyaleti elinde bulunduran, Yezd, Kaşan ve Şiraz'ın yöneticisi olan Kadı Muhammed Kâşî uygunsuz davranışlarda bulundu. Mir Necm'e beslediği düşmanlık da bunun üzerine eklenince

[247] Bu yerin adı Tekmiletü'l-Ahbâr'da Gaziye diye geçmektedir. Bunlar, çıkardıkları karışıklıklarla meşhur olan عنيزه (Anize) Arapları olabilirler. Bkz. Mousavi, a.g.tz., s.32.

[248] Bu özelliklere sahip olmak, şahtan emirlik makamı almak anlamına gelmekteydi. Musalı, Şah İsmayılın hakimiyyəti, s.308.

[249] 1435-1924 yılları arası Hûzistan'da Havîza ve çevresine hâkim olan Arap asıllı Şiî hânedanı. Osman Gazi Özgüdenli, *"Müşa'şa'lar",* s.155-156.

[250] Şah'ın yardımcısı vekâlet makamının yanı sıra mali-mülki işlerden sorumlu görevlerde bulunmaktaydı. Bunlardan birisi demali işlerle ilgili divanın başkanı ve ona bağlı olan bazı memurlar için verilen bir addır. Musalı,*"I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî…."* s. 36.

o, Safer ayında (Mayıs-Haziran 1509) Köşk'te katledildi. Yine aynı günlerde Kazvin, Soğuk Bulak, Rey ve Havar hâkimi olan, Dede Bey Dulkadir diye bilinen Abdal Bey emirlikten indirildi ve onun ordusu ile ülkesi Zeynel Han Şamlu'ya verildi. Sadâret[251] makamının tüm sorumluluğu ise yüce seyyidlerin öncüsü ve dürüst âlimlerin en erdemlisi olan, aslen Astarabadlı olup, Şiraz'da doğmuş bulunan, babası tarafından Mazenderan valisi Daî-i Sagir Muhammed b. Zeyd'in soyundan gelen ve annesi tarafından Allâme Emir Seyyid Şerif Cürcanî'nin torunlarından olan Mir Seyyid Şerif b. Taceddin b. Mir Murtaza b. Mir Taceddin Ali'ye havale ettiler. O günden sonra yüce sadâret yetkisi seyyidlerden başka kimsenin eline geçmedi. Keyhan gezegeni gibi yürüyen ordu Azerbaycan'a geldi. Birkaç gün Tebriz'de durdular. Orada divan emirlerinin başı olan Lala Hüseyin Bey Şamlu'yu emirlik görevinden aldılar ve onun koşununu (ordusunu) Muhammed Bey Ustaçlu'ya teslim ederek, ona Çayan Sultan lakabını verdiler. O sıralarda vekil Mir Necm-i Gilanî, Şebüster'in Hamne mevkiinde akciğer iltihabı (zâtü'l-cenb) hastalığından dolayı vefat etti[252] ve Mir Yar Ahmed Huzânî onun yerine atanarak, Mir Necm-i Sânî (İkinci Mir Necm) lakabını aldı. Hoy'da kışlak yaptılar.

Kışın Şirvan'a yürüş (askerî sefer) düzenlediler. Saadetli bayraklar eşliğinde Şirvan'a doğru göç üstüne göçler (akınlar) yapıldı. Oranın valisi olan Şeyh Şah, Bugurd kalesine sığındı. Fakat Bakü ve Şabran gibi diğer kalelerin yöneticileri (kutvalleri) şahın huzuruna geldiler ve şahın lütfuna mazhar oldular. Sadece Derbend kalesi muhafızları muhalefet gösterdiler ve bu yüzden fetih bayrakları o tarafa doğru harekete geçtiler. Oranın yöneticileri (kutvalleri) olan Yar Ahmed ve Ağa Muhammed Bey önce direniş gösterseler de birkaç gün sonra zor ve perişan bir durumda kalarak, şahın tahtının eteğine geldiler ve böylece o kale de fethedilmiş oldu. Oranın hükûmeti Mansur Bey'e, o ülkede fethedilen diğer toprakların yönetimi ise Lala Hüseyin Bey'e verildi. O sıralarda şahın emri üzerine, velayet sahibi olan rahmetli Sultan Haydar'ın cesedi Teberistandan[253] dârü'l-irşâd Erdebil'e nakledildi. Oradan Karabağ'a giderek, kışın geri kalan süresini orada geçirdiler.

---

[251] Efendiyev, a.g.e., s.351.

[252] Hakan İskender Şan'ın (Şah İsmail'in) vekili Necmeddn Mesud Tebriz civarında bulunan Hamne'de verem hastalığı nedeniyle öldü. Rumlu, Şah İsmail, s136.

[253] H.Rumlu ve T.Gündüz gibi tarihçilerin eserlerinde Teberistan yerine Teberseran-Tabersaran diye geçmektedir. Teberistan, Mazenderan'ın bir diğer adıdır. Teberseran-Tabersaran ise Kafkasya'da bir bölgenin ismidir. Gündüz ve Rumlu'nun öne sürdükleri versiyon daha doğrudur. Çünkü Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, Kafkasya'ya,

916 senesinde Koy **(**Koyun) Yıl'ın Nevruz günü, Zilhicce ayının 12'si Çarşamba gününe (12 Mart 1511) denk geldi. Bahar mevsiminde şah Harakan yaylasına yöneldi. Rahmetli şah hazretlerine haber ulaştı ki Özbek ordusu Kirman'ın bazı yerlerini yağmalamıştır. Bundan dolayı şah, Kadı İsa Sadr'ın yeğeni Kadı Nurullah Ünsî'yi ve bir diğer kez Şeyhzade Lahicî diye meşhur olan Şeyh Muhyiddin Ahmed'i elçi olarak Şeybek'in[254] huzuruna göndererek, onu bu tür kötü işler yapmaktan vaz geçirmeye çalıştı. O da buna karşılık son elçilikten sonra Emir Kemaleddin Hüseyin Ebiverdî'yi şahın dergâhına göndermek suretiyle şaha küstahça mesajlar iletti. Bu davranış şaha çok ağır geldiğinden dolayı adı geçen yayladan Horasan'a doğru yola çıktı. Damgan'a yetişince orada olan Şeybek'ın damadı Ahmed Sultan ve Astarabad'ın hâkimi görevinde bulunan Hoca Ahmed Kunkurat firar ettiler. Horasan'ın çoğu vilayetleri Özbekler tarafından terk edildi. Bu yerlere âli divandan darugalar tayin edildi. Rahmetli şah hazretleri İmam Rıza'nın kutsal türbesini ziyaret ettikten sonra Serahs'a geçti. Şeybek Han, Recep (Ekim 1510) ayının sonlarında büyük bir zorlukla Hara'tan Merv kalesine çekildi. Dana Muhammed Afşar donanımlı ordusunun monkolay (öncü birlik) komutanı olarak harekete geçip, Tahirabad mevkiinde Özbek ordusunun bir kısmıyla karşılaştı. Dana Muhammed'in öldürülmesine rağmen zaferi kendilerine ilke edinmiş olan gaziler Özbekleri yenerek, onları Merv kalesinin kapısına kadar kovdular. Ardından şahın ordusu gelerek şehri kuşattı.

Fakat kuşatma işe yaramadı. Bu yüzden Şaban ayının 28'i (30 Kasım 1510) Çarşamba gününün sonunda celal bayrakları (şah ordusu) kalenin etrafından çekilerek, Cuma gecesine kadar Mahmudî nehrinin kıyısında beklediler. Bir korçu (korucu)[255] aracılığıyla Şeybek'e kınama ve serzeniş içeren bir mektup yolladılar. Ertesi sabah Talhistan'a[256] doğru yöneldiler. Emir Han Musullu'yu köprünün başında kalması için görevlendirerek kendisine buyurdular ki düşman geldiğinde savaşmayarak geri çekilsin ve orduya birleşsin. Şeybek bu vaziyete kanarak, 15 bin

---

Şirvan üzerine yapmış olduğu sefer sırasında öldürülmüştü. Gündüz, Son Kızılbaş, s.34 ve Rumlu, Şah İsmail, s.134.

[254] Şeybek, dönemin Özbek hanıdır.

[255] "Korucu" ve "korcubaşı" kelimeleri şöyle açıklanmaktadır: "Korçular (korunmak, korukçu, koruyucu) - ülkenin merkezini, askeri strateji ehemmiyetli kalelerini, şehirlerini, köprülerini, geçitlerini koruyan devlete bağlı silahlı birliktir. Veliyeva, a.g.tz, s.189.

[256] Tekmiletül Ahbâr'da Talhatan olarak yazılmştır. Bkz. Mousavi, a.g.t., s.35.

Özbek ile kaleyi terk ederek harekete geçti. O, Emir Han'ın kaçmasının güçsüzlükten kaynaklandığını düşünerek, Mahmudî nehrini geçti. Şahın ordusu hemen geri dönerek onlara saldırdı. Sabahtan gün batımına kadar çok zorlu bir savaş gerçekleşti. Şeybek çaresiz kalınca 500 süvariyle beraber bir harabeye sığındı. Burun Sultan Tekelü ve diğer gaziler onlara saldırdılar. Özbek bahadırlar dehşete kapılarak birbirini ayakladılar. Şeybek de el ayak altında kalıp öldü. Onun başını kesip, rahmetli şah hazretlerine götürdüler. Özbek ordusunun komutanlarının (serdarlarının) çoğu, o sıradan Can Vefa Mirza ve Kanber Bey yakalanıp öldürüldüler. Şeybek'in veziri Hoca Mahmud Sagarçı aslında Şiî idi. O, şehrin (Merv'in) anahtarını şahın dergâhına yolladı. Şah ona merhamet ve lütuf göstererek, onu vezirlerin sırasına dâhil etti. *"Feth-i Şâh-ı dîn-penâh" (Dinin sığınağı olan şahın fethi)* bu ilginç olayın tarihi oldu. Zafer ayetli bayraklar Herat'a hareket ettiler ve Ramazan ayının 20'sinde (21 Aralık 1510) şehre girdiler. Orada kışlak yaptılar. Orasının hükûmeti Lala Bey'e, Merv'in yönetimi ise Dede Bey'e verildi. Kışlak yurdunda (yurt-ı kışlak) iken Horasan'ın şeyhülislamı Seyfeddin Ahmed b. Yahya b. Sa'deddin et-Taftâzânî mezhebî muhalefette bulunduğu için öldürüldü. Yine şah orada iken "Han Mirza" diye bilinen Mirza Sultan Üveys b. Mirza Sultan Mahmud Ebu Saidî, şahın hizmetine geldi ve büyük bir saygıyla karşılanarak kendi ülkesi olan Hisar-ı Şadman'a geri döndü.

917 senesinin (1511/1512) bir kısmı Koy (Koyun) Yıl'a, diğer kısmı ise Piçi (Maymun) Yıl'a denk geldi. Celal bayrakları Maveraünnehir'i ele geçirmek için yola çıktılar. Muzaffer ordu Meymene ve Faryab'da kamp kurdu. Özbek hakanları affedilmeleri için şahın huzuruna geldiler ve devlet erkânından şefaat istediler. Onlar Vezir Hoca Mahmud'u kendilerinin affedilmesi için vesile ettiler. Onun aracılığı sayesinde onların işi yoluna girdi. Belh, Endihud, Şibirgan, Çiçektü, Meymene, Faryab, Mürgab ve Garcistan eyaleti Bayram Bey Karamanlu'ya havale edildi. Mualla ordu oradan kalkarak Irak' geçti. Bu sıralarda 15 bin kişiye yakın[257] Tekelüler Rum'da ayaklanmış, Rum emirleri ile defalarca savaşmışlardı. Onlar, Erzincan havalisinde bir kafileyi yağmalamış, kafiledeki yaklaşık 500 kişiyi öldürmüşlerdi. Ayrıca uygunsuz olan diğer davranışlarda da bulunmuşlardı ve bu

[257] İdrîs-i Bitlisî, yirmi bin kişi olduklarını kaydeder. Bkz. **Selim-Şâhnâme,** (Çev. Hicabi Kırlangıç), Hece Yayınları, Ankara, 2016, s.87.

haberler şaha ulaşmıştı. Rey'in Şehriyar adlı yerinde şah, bunların reislerinin cezalandırılması yönünde ferman verdi. Diğerlerini ise emirlerin arasında dağıtarak onların hizmetine verdiler. Kum'da kışlak yapıldı. Emir Abdülkerim ve Mazenderan hâkimi Ağa Muhammed Ruzefzun, dünyanın sığınağı olan dergâha geldiler. Oranın (Mazenderan'ın) vergisi 30 bin tümen olarak belirlendi. Bunun bir kısmı önceden nakit olarak verilecek, diğer kısmı ise vadeli şekilde ödenecekti.

Sadr makamında[258] bulunan Mir Seyyid Şerif bu görevinden istifa ederek, imamların Irak'taki kutsal mezarlarını ziyaret etmeye gitti. Bu yüce mansıp ise Zilhicce ayının başlarında (19 Şubat 1512) İslam memleketleri içinde seçkin ve Peygamber Efendimizin soyundan gelenler arasında örnek bir şahsiyet olan Mir Abdülbaki'ye verildi. Şahın zaferini[259] tebrik etmekten ötürü etraf ülkelerden elçiler, özellikle de Mısır ve Şam padişahı Kansu'nun ve Rum sultanı Bayezid'in elçileri dergâha geldiler. Bu yıl Sultan Selim'in kendi babası ve kardeşleri ile arası açıldı ve o, bunlardan bazılarını ortadan kaldırdı. Sultan Murad üzüntülü bir şekilde firar ederek, şahın dergâhına sığındı. Babür Padişah, şahın hizmetkârlarının yardımıyla Maveraünnehir'i istila etmişti. Şah kışlak yurdunda iken onun bu devletten yüz çevirdiği konusunda bir haber ulaştı. Şah, onu tenbih etmekten ötürü Emir Necm-i Sânî'yi görevlendirdi ve Horasan'ın bütün emirlerinin Emir Necm-i Sânî'ye tabi olması yönünde karar verdi. Emir Necm-i Sânî, Zilhicce ayının son on günü (Mart 1512) içinde Kum'dan çıkarak harekete geçti.

918 senesi (1512-1513) Piçi (Maymun) Yıl'a denk geldi. Piçi Yılı, Perşembe günü Zilhicce'nin 22'sinde (11 Mart 1512) başladı. Bu yılın baharında büyük ordu Surluk yaylasına ve Taht-ı Süleyman'a geçti ve mutlulukla güzel zaman geçirdiler. İsfahanda kışlak yaptılar. Ama Emir Necm ki doğuya doğru yola çıkmıştı, göç üstüne göç edip Belh'e vardı, 20 gün orada durdu ve orada Horasan'dan kendisiyle beraber getirdiği Emir Muhammed b. Emir Yusuf'u Mirza Babür'ü çağırmak için Hisar'a gönderildi. Recep ayında (Eylül-Ekim 1512) Termez köprüsünden geçerek Derbend-i Âhenîn denilen Teng-i Hekçek'e[260] geldi. Orada onunla Babür Padişah arasında

[258] En yüksek din görevlisiydi ve devletin dinî politikasının yürütülmesinden sorumlu memurdu. Musalı, *"I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî..."*, s.17.
[259] Merv civarında Özbek hükümdarı Şeybek Han üzerinde kazanılmış olan zafer söz konusudur.
[260] Tekmiletü'l-Ahbâr'a göre: Teng-i Çiçek (Çiçek Boğazı). Bkz. Mousavi, a.g.tz, s.36.

görüşme oldu. Birlikte Hazân'ye doğru yol aldılar. Oranın hâkimi Ak Polat Sultan, direnmeğe gücü olmadığından, aman dileyerek teslim oldu. Halkutu Bahadır Yüz Pelengi ise kaleyi savunmaya başladı. Özbeklerin bir bölümü öldürüldü. Oradan Karşı'ya gittiler. Oranın hâkimi Şeyhim Mirza direniş gösterdi. İki üç gün sonra orayı zorla aldılar. Büyük küçük, Türk Tacik demeden herkesi katlettiler. Aralarında bilgin ve şair kişiler de olmak üzere yaklaşık on beş bin kişiyi öldürdüler. Oradan göç edip Buhara'ya iki fersah mesafeye kadar geldiler.

Oradayken haber ulaştı ki Şeybek'in oğlu Timur ve Küçüncü'nün oğlu Ebu Said, Canı Bey'in ve Ubeyd'in yardımıyla Buhara'ya geliyorlar. Bu yüzden Bayram Bey Karamanlu'yu bir grup askerle onları defetmeye gönderdiler. Özbekler, savunma güçleri olmadığı için Gicdüvan kalesine çekildiler. Mir Necm bunu duyduğunda, muzaffer ordunun diğer kısmıyla beraber orayı kuşatmaya gitti ve birkaç gün boyunca o kalenin etrafında bekledi. Her ne kadar o yörenin özelliklerini iyi bilen Babür Padişah ve Hoca Mahmud, Emir Necm'e orada kalmanın doğru olmadığını söyleseler de o kabul etmedi. Ramazan ayının 3'ünde (12 Kasım 1512), Salı günü sabah vakti Canı Bey ve Ubeyd oraya vardılar. Kaledeki emirler de onlara katıldılar. Savaş başladı. Savaş sırasında öldürülen ilk kişi Bayram Bey oldu. Emir Necm'e tabi olan diğer emirler, Emir Zeynelabidin Safevî ve pek çok Safevî gazileri yakalanarak katledildiler. Canı Bey, Zilkade ayının başlarında (8 Ocak 1513) Herat'ı kuşatmak için gelerek, Kehdistan ovasına (Üleng-i Kehdestan) indi. Onun arkasından Ubeyd de gelerek, Sağ-Selman'a yerleşti. Kuşatma işi iki ay sürdü, fakat Özbekler başarılı olamadılar. Bu ürkütücü haber İsfahan'da yüce tahtın eteğine ulaştı ve yeniden Horasan'a sefer (yürüş) düzenleme kararı alındı.

919 senesinde Tahakuy (Tavuk) Yıl'ın Nevruz'u, Cuma günü muharrem ayının 3'üne (11 Mart 1513) denk geldi. Bu günün sabahında Özbekler Herat'ı kuşatmayı bıraktılar. Canı Bey, Ceyhun'dan geçerek kendi ülkesine gettı. Fakat yakın bir sürede nehirden geçmiş bulunan Muhammed Timur, Mürgab hududunda Ubeyd ile birleşip, birlikte kutsal Meşhed'e gittiler. Onlar Merv'den Esferayin'e kadar olan yerleri istila ettiler. Herat'ta gıda azaldığından dolayı oradaki komutanlar Lala Hüseyin Bey ve Ahmed Sultan Müstevfî[261] orada kalmayı uygun görmeyip, Tebes ve Sistan yoluyla

[261] Bu şahıs Ustaçlu oymağından olup, asıl adı Sofu oğlu Ahmed Sultan'dır. Kirman valisi görevinde bulunmuştur. Bkz. Sümer, Safevî, s.46.

Irak'a geçtiler. Herat'ın mutaassıplarından olan Hoca Ebülvefa ve diğerleri bu haberi Timur Sultan'a ulaştırdılar ve onu oraya davet ettiler. O da oraya gidip Cihân-ârâ bahçesine vardı. Herat'ın haricileri (havâric) kargaşa meydana getirerek, pek çok kişiyi Şiî oldukları suçlamasıyla katlettiler. Sonunda Emir Muhammed Yusuf'un tedbiri ile bu karışıklık sakinleşti. Keyhan (Satürn) gibi şevketli ordu Horasan'a yürüyüş yapmak amacıyla Rey'e geldi. Sarıkamış mevkiine vardıklarında, vekil ve emirü'l-ümerâ (emirler emiri)[262] makamları Mir Abdulbaki Nimetüllahî'ye verildi. Bu sıralarda ulemanın allamesi olan Mir Seyyid Şerif, kutsal türbesinin ziyaretinden dönüp Fars'a gitmişti. Ona değerli armağanlar göndererek sadâret görevini ona havale ettiler. Bu iki büyük şahsiyet arasındaki huzursuzluğu gidermek için Mir Abdulbaki'nin kızlarından birini Mir Seyyid Şerif'e nikâhladılar. Şimdiki Mir Seyyid Şerif de bu iki yüce güneşin nikâhından 910[263] yılının Zilkade ayında doğdu. Böylece zafer bayrakları Horasan'a doğru harekete geçip Kalpuş yaylasına vardılar. Orada Şiraz hâkimi Sultan Halil'i ordunun monkolay (öncü birlik) komutanı olarak ileri gönderdiler. Bunu duyan Ubeyd Özbek kutsal Meşhed'den firar ederek, Şirşütür yolundan, Çarcuy (Cerco) köprüsünden geçerek Buhara'ya gitti ve Horasan'ın bazı büyüklerini de beraberinde götürdü. Ayrıca Timur Sultan da Herat'ın büyüklerini, örneğin Mir Muhammed Yusuf'u göç etmeye zorlayarak Semerkand'a kaçtı.

O günlerde o diyarda şevket sahibi bir hükümdar yoktu. Sultan Hüseyin Mirza zamanında biraz itibar kazanan, Şeybek döneminde biraz daha yükselen, onun oğlu Muhammed Timur'un fetret döneminde müşir olan Ebü'l-Kasım Bahşî, bu kargaşadan yararlanarak mutlak bir iktidar sahibi olmak istedi. Bu yüzden de başına adam toplayarak, fitne ve fesat çıkardı. O, birkaç gün boyunca Herat'ı kuşattı. Fakat sonunda Fuşenc hâkimliğine atanmış olan Piri Sultan oraya varınca onun fitnesi sona erdi. Saadet bayrakları Kalpuş'tan Râdkân ovasına (Üleng-i Râdkân) indi. Merv'i bırakıp kaçtığı için diğerlerine ibret olsun diye Dede Bey'e kadın elbisesi giydirip, bir eşeğe bindirerek ordugâhın içinde gezdirdiler. Herat'tın yönetimi Zeynel Han Şamlu'ya, Belh ve oraya bağlı yerler ise Dev Sultan'a havale edildi. Emir Sultan

[262] I. Şah İsmail zamanının idari teşkilatında en önemli görevler şunlardı: vekil, emirü'l-ümerâ, korcubaşı, vezir ve sadr'dır. Vekil, Devlet teşkilatında Şah'tan sonra ikinci sırada yer alıyordu. Vekil görevini yürüten kişi Şah'ın yardımcısı oluyordu. Emir'ül Ümera, (Emirler Emiri) – En yüksek askerî makam sayılmaktaydı. Düzenli bir ordunun olmadığı ve askerî kuvvetlerin savaş sırasında Kızılbaş oymak reislerinin silahlı birliklerinden oluşturulduğu ilk Safevîler döneminde emirü'l-ümerâ mahiyet itibariyle Safevî ordusunun başkumandanıydı.Musalı, "*I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ……,"* s. 14-16.

[263] 920 olmalı.

Musullu'ya da Kain hükûmeti verildi. Yüce ordu Baba Hâkî yaylasına doğru yola çıktı. Şahruh Han Afşar'ı Kirman, Kandahar ve Germsir bölgelerini fethetmeye yolladılar. O, oranın hâkimi Şuca Bey Argun ile barış yaptı ve onun verdiği peşkeşleri dergâha getirdi. Ordu oradan Herat'ın Kehdestan adlı yerine geldi. Oradan da Irak'a doğru yola çıkıldı. İsfahan'da kışlak yapıldı.

Rahmetli şah hazretleri daha Horasan'a doğru yol alırken Mir Abdulbaki ile Çayan Sultan'ı, Nisa'da Sultan Muhammed Baykara b. Ebü'l-Muhsin Mirza b. Sultan Hüseyin Mirza'yı saltanata yükselterek Senabad'da isyan çıkaran bir güruhun üzerine göndermişti. Onlar da bu işi tamamlayarak İsfahan'da âlemin sığınağı olan dergâha geldiler. Tanrı kullarının en kemteri olan bu hakirin doğumu, aynı senenin Zilhicce ayında Kavs burcunda Rey yakınlarındaki Tahran'da gerçekleşti.[264] Akibeti güzel olsun!

920 senesinde İt Yıl'ın Nevruz'u, Pazar günü Muharrem ayının 15'ine (12 Mart 1514) denk geldi. Rum padişahı Sultan Selim Azerbaycan hududuna saldırdı ve bu haber İsfahan'da bulunan şaha ulaştı. Askerler saadetli bayraklarla Azerbaycan'a hareket ettiler. Çors havalisinde Diyarbakır askerleri oranın valisi Han Muhammed ile birlikte muzaffer orduya katıldılar. İki ordu Çaldıran ovasında Çarşamba günü Recep ayının 2'sinde (23 Ağustos 1514) karşı karşıya geldi. Muhammed Han, düşmanlar yolda iken onlara saldırmayı önerdi. Durmuş Han ciddi veya esprili bir şekilde dedi ki senin sözün Diyarbakır'da geçer, burada değil.

Rahmetli şah hazretleri vekil Mir Abdulbaki'ye ve sadr[265] Mir Seyyid Şerif'e ordunun merkezinde yer verdi. Sağ ve sol kanatları ise namlı emirlere havale etti. Kendisi de nefis vücudu ile bıldırcın avına gitti. Savaş ateşi alevlendi ve her iki tarafın askerlerinden yaklaşık beş bin kişi öldü. Günden güne yükselen devletin erkânından Mir Abdülbaki, Mir Seyyid Şerif, Mir Seyyid Muhammed Kemune, Han Muhammed, Menteşa Sultan'ın ağabeyi olan korucu-başı Saru Pire Ustaçlu, Lala Hüseyin, Sultan Ali Mirza Afşar ve Baba Süleyman Ustaçlu'nun kardeşi olan şıracı-

[264] Burada yazar, kendi doğumundan söz etmektedir.

[265] En yüksek din görevlisiydi ve devletin dinî politikasının yürütülmesinden sorumlu memurdu. Onun vazifesi şeriat hâkimlerinin ve ianeleri kontrol eden şahısların tayininden, seyyidlere, ulemaya, müderrislere, şeyhülislamlara, pişnamazlara (cami imamlarına), kadılara, mütevellilere, hafızlara ve kutsal türbelerin, medreselerin, camilerin ve makberlerin tüm diğer hizmetçilerine, vakıfların vezirlerine, nâzırlarına, müstevfilerine ve vakıf müesseselerinin diğer çalışanlarına başkanlık yapmaktan ibaretti. Musalı, a.g.m, s.19.

başı Pir Ömer Bey Çavuşlu şehit oldular. Rahmetli şah hazretleri mükemmel bir gayret ve hamiyetle düşman arabalarına (mevzilerine) doğru saldırdı. Bu esnada düşmanların büyüklerinden ve yiğitlerinden olan Malkoçoğlu'ya rastladı. Şah onun kafasına öylesine bir kılıç vurdu ki zırh giymiş olmasına rağmen kılıç onun göğsüne kadar kesti. Bunun ardından şah, düşmanların arabalarının zincirlerini kılıçla kırdı.[266] Yeniçerilerden oluşan kalabalık bir grubu arabaların yanında paramparça ettiler. Fakat top ve tüfek atışları sonucunda ordumuzun hem sağ ve sol kanatları, hem de merkezi darmadağın olmuştu. Bu nedenle bazı devletseverler, Haydar'a benzeyen şahın atının dizgininden tutarak, onu ister istemez savaş meydanından çekip çıkardılar ve Azizkendi tarafına hareket ettiler. Oradan da Dercezin'e kadar gittiler. Rum padişahı ise birkaç gün Tebriz'de kaldıktan sonra Rum'a geri döndü ve Amasya'da kışlak yaptı. Şah da Tebriz'e gelerek, kışı orada geçirdi. Emirü'l-ümerâ makamı Çayan Sultan'a, Dîvân-ı A'lâ nezâreti Mirza Şah Hüseyin İsfahanî'ye, sadâret ise Seyyid Ahmed Lale'nin oğlu Seyyid Abdullah'a verildi. Fakat az sonra sadâret mansıbı ondan alınarak, bu görevi daha çok hakeden Mir Cemaleddin Muhammed Şebrengî Astarabadî'ye havale edildi. Bu üç zatın her biri din ve dünya işlerinde güzel çalışmalar yaptılar. Onların zamanında Tanrı kulları asayiş içinde bulundular. Aynı yıl afetlerden ve ekinlerin azlığından dolayı Herat'ta tahıl kıtlığı yaşandı. Ayrıca bir de bu sıkıntılara Özbeklerin oraya saldırısı da eklendi.

921 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz'u, Pazartesi günü Muharrem ayının 25'ine (11 Mart 1515) denk geldi. Celal bayrakları Ucan'a geldiler. Oradan da kutsal Safeviyye türbesini ziyaret etmeye gittiler. Ondan sonra Sehend yaylasına geldiler. Kain valisi olan Emir Sultan, yüce tahtın eteğine gelip Horasan'ın bulunduğu kötü durumu arz etti. Bununla beraber Dev Sultan da Belh'ten gelerek, onun anlattıklarını onayladı. Bu nedenle Amuderya'dan Simnan'a kadar Horasan'ın saltanatı, Allah katından yardım alan, dinin sığınağı olan yüce ve bahtiyar şah hazretlerine (şehzade Tahmasb Mirza'ya) devredildi. Bundan böyle onun adını kısaca olarak Nevvâb-ı Âli (yüce hükümdar) diye anacağız. Emir Sultan'ı ise onun lalası tayin ettiler ve kendisine han unvanı vererek, Kain emirleri ile birlikte Horasan'a gönderdiler. Oranın sadâret görevini ise eşsiz bir bilgin (dânişmend) olan Seyyid Mir Gıyaseddin Muhammed b. Emir Yusuf'a verdiler. Onun aslı Rey yöresi seyyidlerinden idi, fakat

[266] Osmanlı ordusu kendi etrafında birbirine zincirlenmiş arabalardan oluşan mevziler kurmuştu.

Herat'ta neşv ü nümâ bulmuştu. Güzel davranışlarıyla ile gönülleri fetheden bir kişiydi. Şah Tebriz'de kışlak yaptı.

922 senesinde Sıçgan (Fare) Yıl'ın Nevruz'u, Salı günü Safer ayının 7'sine (12 Mart 1516) denk geldi. Yaylak Sehend'de, kışlak ise Tebriz'de gerçekleşti.

923 senesinde Ud (Öküz) Yıl'ın Nevruz'u, Çarşamba günü Safer ayının 7'sine (1 Mart 1517) denk geldi. Yaylağı Surluk'ta, kışlağı ise Nahçıvan'da yaptılar. Şirvan hükümdarı Şeyh Şah muhalefetten vaz geçerek itaatini ilan etti. Bu nedenle Mir Cemaleddin Muhammed Sadr ve Mirza Şah Hüseyin onun gönlünü rahatlatmak için Şirvan'a gittiler ve vaatlerde bulunarak onun kafasındaki korkuyu bertaraf ettiler. Bunun ardından onlar kışlak yurdunda şahın huzuruna geri döndüler.

924 senesinde Bars (Kaplan) Yıl'ın Nevruz'u, Perşembe günü Safer ayının 26'sına (9 Mart 1518) denk geldi. Kışlak yurdundan Aykar yaylasına, oradan da avlana avlana Surluk'a, oradan da Talvar ırmağına gittiler. Orada yaklaşık bir ay boyunca balık tutmaya meşgul oldular. Oradan ağır yükleri (ağruk) Mirza Şah Hüseyin ile beraber Kum'a yolladılar. Şah ordusu avlanmayı sürdürerek, Bisütun ve Çemçal etrafına geldi. Oradan Kum kışlağına doğru hareket ettiler ve Ramazan ayında (Eylül 1518) gidecekleri yere vardılar. Mazenderan hâkimleri vergi ödemeyi ihmal ettikleri için Durmuş Han ve Zeynel Han Şamlu, onları cezalandırmak üzere harekete geçtiler. Zilhicce ayının 7'sinde (10 Aralık 1518) Evlad ve Kelis kalelerini kuşattılar. Ayın 11'inde Kelis'i fethettiler. Ağa Muhammed, Evlad kalesini kendisi teslim etti. Kısacası Mazenderan, devlet adamları tarafından fethedildi. Mazenderan, Rüstemdar ve Hezarcerib hâkimleri, İsfahan havalisinde yüce dergâha geldiler ve onların taksiratı affedildi.

925 senesinde Tavışgan (Tavşan) Yıl'ın Nevruz'u, Rabiülevvel'in 10'una (12 Mart 1519) denk geldi. Tebriz'de kışlak yaptılar. Karkiya Sultan Ahmed, Gilan'ın Lahican şehrinden yüce dergâha geldi ve şahın sonsuz lütfuna mazhar oldu. O esnada Emire Dibac'ın isyanının haberi geldi. Karar verildi ki Durmuş Han ve Zeynel Han, Rustemdar ve Mazenderan serdarları ve Kârkiyâ ile beraber, onun ülkesi üzerine gitsinler. Bu haber ona ulaştığında son derece aciz ve perişan bir halde affedilmesi

için Kârkiyâ'dan aracı olmasını istedi. Divane Abdullah ile Halife Seyyid Ali'yi dergâha gönderdi. Kârkiyâ onun suçunun affını istedi ve bu isteği kabul gördü. Kârkiyâ ona yazdı ki şahın huzuruna gelmekten başka çaren yok. Bu yüzden Emire, Kârkiyâ'nın tavsiyesine uyarak, Hemedan ovasında şahın eşiğini öpmeye geldi ve sonsuz iltifatla karşılandı. Şah, ona son derece lütuf göstererek Muzaffer Sultan lakabını verdi ve o, şah ile akraba olma izzetine kavuştu.[267]

926 senesinde Luy (Balık) Yıl'ın Nevruz'u, Pazar günü Rabiülevvel ayının 21'ine (11 Mart 1520) denk geldi. Tebriz'de kışlak yapıldı. Celal bayrakları Kaşan'dan oraya doğru yolda iken tıp ilminde eşi benzeri bulunmayan ve şahın hizmetinde son derece saygın bir konuma sahip olan Mevlana Alâeddin Ahmed b. Mevlana Sadreddin Ali Şirazî, Berhavar mevkiinde göğüs hastalığından vefat etti. Karşısında cihanın boyun eğdiği hüküm ile Kör Süleyman, Şiraz hâkimi Sultan Halil'i katletti. Tesadüfen, "Hayf ez Sultan Halil" (Sultan Halil'e yazık) ifadesi ebcet hesabıyla bu olayın tarihi oldu. Şiraz eyaleti ve onun koşunu (ordusu), asıl adı İzzeddin olan ve bundan önce korucu-başı görevinde bulunan Ali Sultan Çiçeklü'ye havale edildi. Kışlak yurdunda iken Rum hünkârının (Sultan Selim'in) vefatına dair haber geldi. *"Zevâl-i Hüdâvendigâr"* (Hünkâr'ın zevali) ifadesi bu olayın tarihi oldu. Rahmetli şah hazretleri, Durmuş Han ile Zeynel Han'ı Firuzkuh kışlağına gönderdi ki eğer Horasan'da bir karışıklık meydana gelirse Emir Han'a yardıma gitsinler. Haşmetli bayraklar Sultaniye ve Güzeldere havalisinde yazı geçirdiler (yaylak yaptılar).

927 senesinde Yılan Yıl'ın Nevruz'u, Pazartesi günü Rabiülevvel'in 2'sine[268] (10 Şubat 1521) denk geldi. Nahçıvan'da kışlak yapıldı. Dev Sultan, Gürcistan'a askerî sefer etti ve oranın serdarlarından Levend, Gurgura ve David'i hediyelerle birlikte dünyanın sığınağı olan dergâha getirdi. Dev Sultan bu seferde ümeradan olan Çirkin Hasan Tekelü'yü yasakları çiğnediği için öldürdü. Mazenderan, Rüstemdar ve Hezarcerib valileri kendi vergilerini ödediler ve Ağa Muhammed'den başka onların hepsi kendi vilayetlerine gittiler. Ağa Muhammed ise firar ederek Mazenderan'a kaçtı. Onu yakalamak için Çuha Sultan görevlendirildi. Onu Mazenderan'da tutuklayarak orduya götürdüler. Sözü edilen yılda Pazar günü Cemaziyelahir ayının

[267] Şah kendi kızı Haneş Begüm'ü onunla nişanladı. Bkz. Mousavi, a.g.tz, s.41.
[268] Belki de Rabiulahir olmalıdır.

19'unda (26 Mayıs 1521) Ubeyd, Herat'ı kuşatmaya geldi, Cuma günü Recep ayının 2'sinde (8 Haziran 1521) ise Maverünnehir'e döndü. Emir Han, Mir Muhammed Yusuf'a karşı kalbinde kin beslediği için onu Babür Mirza ile işbirliği yapma suçlamasıyla Salı günü Recep ayının 6'sında (12 Haziran 1521) hapsederek İhtiyareddin kalesine gönderdi. Ertesi gün ise adı geçen erdemli seyyid idam edildi. Şaban ayının başlarında Emir Han'ın Şahkulu adlı hizmetkârı, Herat'tan gelerek bu kötü haberi şaha ulaştırdı. Şah hazretleri çok sinirlendi. Mualla ordu baharın başlarında Ucan, Sehend ve Marağa yaylalarına yöneldi. Şirvan padişahı Şeyh Şah, Ramazan ayının sonunda (1521 yılı Eylül ayı başlarında) Binat mevkiinde eşiği öpmeye geldi ve şah tarafından iyi karşılandı. O, şahın hizmetinde rahatlık ve huzur içinde zaman geçirdi. Sonunda geri dönme izni alarak, kendi memleketine gitti. Horasan'ın yönetimi Emir Han'dan alınarak, Durmuş Han'a verildi.

928 senesinde İt Yıl'ın[269] Nevruz'u, Salı günü Rabiüssani ayının 12'sine (11 Mart 1522) denk geldi. Bu yılın kışında şahın kışlağı Tebriz'de vuku buldu. Kışlak yurdunda Emire Dibac'ın düğünü gerçekleşti. Şeyh Şah'ın oğlu Sultan Halil dergâha geldi ve tam bir saygıyla karşılandı. Keyhan (Satürn) gibi yürüyen ordu Sehend ve Ucan yaylasına geldi. Emir Han, bahtiyar nevvâb (şehzade Tahmasb) ile beraber Cemazeyilahir ayında (Mayıs 1522) muala orduya teşrif ettiler. Rahmetli şah hazretleri, oğlunun kutlu yüzünü görmekten mutlu oldu. Emir Han, zor bir hastalığa yakalandı ve Pazar günü Şaban ayının 12'sinde (7 Temmuz 1522) vefat etti.

929 senesinde Koy (Koyun) Yıl'ın Nevruz'u, Perşembe günü 24 Rabiussani'ye (10 Mayıs 1523) denk geldi. Kışlak Tebriz'de yapıldı. Salı günü Cemaziulahir ayının 28'inde (14 Mayıs 1523) günün sonunda, önceleri rikâbdârlar[270] serdarı olan, sonrasında ise emirlik mertebesine yükselen Mihter Şah Kulu Arabgirlü, cümletü'l-mülk ve muhtarü'd-devle (vekil) makamında bulunan Mirza Şah Hüseyin İsfahanî'yi aralarındaki düşmanlık sebebiyle hançerle vurdu. Muhafaza (keşik) görevindeki diğer korucular bunun şahın emri olduğunu zannederek onu paramparça ettiler. Az sonra Mihter Şah Kulu ele geçirildi ve yasa ile cezalandırıldı. Ne ilginçtir ki bu olayın [ebcet ile] tarihi, "Mirza Şah Hüseyin İsfahanî"dir. Onun cesedini mukaddes

[269] Tekmiletü'l-Ahbâr'a göre: Yund (At) Yıl. Bkz. Mousavi, a.g.t., s.42.
[270] Rikâbdâr – üzengi tutan (hükümdar ata binerken onun üzengisini tutan). Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s.1044.

Kâzimiyye Mehşedi'ne naklettiler. Bu sene Şiraz, Ali Sultan'dan alındı ve Mirza Şah Hüseyin'in ordusu (koşunu) ile birlikte yüce nevvâba (şehzade Tahmasb'a) verildi. Vekilü's-saltana (saltanatın vekili) olan Çayan Sultan Eşerlü Ustaçlu doğal eceliyle vefat etti. Onun naşını da Bağdad'a götürdüler. Celal bayrakları Ucan ve Sehend yaylalarına gittiler. Onun mansıbı Celaleddin Muhammed Tebrizî'ye verildi.

930 senesinde Piçi (Maymun) Yıl'ın Nevruz günü, Cuma günü Cemaziyülevvel ayının 5'ine (11 Mart 1524) denk geldi. Kışlak Nahçıvan'da yapıldı. Kışlak yurdundan çıkıp, yabani at avlamak için Şeki ülkesine gittiler. Döndüklerinde Gök Tepe ve Savalan yaylalarında vakit geçirdiler. Şeyh Şah orada tekrar şaha hizmet için gelip, kendi meramına kavuştu. Celal bayrakları ziyaret niyeti ile Erdebil dârü'l-irşâdına gidip, orayı ziyaret ettiler. Oradan Serab'a yöneldiler. Şah ordusu Sayın geçidinde durdu. Orada Çayan Sultan'ın oğlu olan ve babasının yerini almış bulunan Bayezid Sultan vefat etti ve bu yüksek makam Dev Sultan'a verildi. Bu esnada şahın durumu kötüleşti. Tabiplerin yaptıkları tedavi yetersiz kaldı. Pazartesi günü Recep ayının 19'u (23 Mayıs 1524) sabahında dünyanın meskûn olan dörtte bir kısmının saadetli şahının ruh kuşu bedeninden ayrılarak cennete göç etti ve orada bulunan atalarının ve pak imamların ruhlarına katıldı. "Tâb mazcahü"[271] (kabri nurlu olsun) ifadesi onun vefatının tarihidir. Ama şairlerden birisi bir diğer tarihi şiirle aktarmıştır:

Güneş gibi cihanı ışıklandıran bir şah vardı,
O, yeryüzünden zulüm tozunu yok etmişti.
Aslan avcısı olan bu şahın vefat tarihi,
Din sultanı (Hüsrev-i din)[272] ifadesinden oluştu.

DİNİN SIĞINAĞI OLAN VE ALLAH'TAN YARDIM ALAN TAHMASB ŞAH HAZRETLERİ

[271] Harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı Ebcet hesabına göre 930'dur. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1523/1524 yıllarına tekabül etmektedir. Anlaşıldığı üzere yukarıda ki bilgi doğrudur.
[272] Harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı Ebcet hesabına göre 930''dur. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1523/1524 yıllarına tekabül etmektedir. Anlaşıldığı üzere yukarıda ki bilgi doğrudur.

Onun saadetli doğumu İsfahan'ın Şahabad mevkiinde Çarşamba sabahı Zilhicce'nin 26'sında 919 yılında (22 Şubat 1514) Kuzu burcunda gerçekleşti. Aşağıdaki şiir bu konuda söylenmiştir:

Varlık mülküne geldiği zamanın tarihi,
"Âftâb-ı âlem-efrûz"dur (dünyayı aydınlatan güneş)
.
Sonsuza değin saltanata sürmek üzere Pazartesi günü Recep ayının 19'u 930 senesi (23 Mayıs 1524) Piçi (Mamun) Yıl'da tahta oturdu.

Nazım:
Dünyanın şahı Tahmasb, Allah'ın yardımı ile
Gazi Şah'tan sonra altın tahta oturdu.

Nükte: Burada Murtaza'nın (Hz. Ali'nin) (s.a.v.) olağanüstü kelamına vâkıf olanların peşinden gittikleri şüphesiz manalar içeren gizli saklı hikâyelerin birini söyleyebiliriz. Buyurmuşlar ki; Her kavmin bir devleti vardır, bizim devletimiz ise ahir zamandır. Bu rivayetin açıklaması şu şekildedir: Bu devletin (Safevî Devleti'nin) sahibi hem soy bakımından, hem de hak tariki bakımından Hz. Ali'ye ulaşmakta olup, maddi sultanların devletlerinin sonuncusudur ve bu devlet, aralıksız olarak Sahibü'l-emr'in[273] (s.a.v.) zuhuruna değin devam edecektir. Bu açıklamamızı destekleyen husus şudur ki o hazretin (Hz. Ali'nin) kelamı gizemli ve saklı anlamlar içerdiği için bu kelamdaki "Âhirü'z-zaman" kelimesi ebcet sayıları ile 930'a denk gelmektedir; bu ise şahın (Tahmasb'ın) tahta oturduğu yıla işaret ediyor. Şüphesiz ki bu husus konuyu açıklamaktadır, yani her kavmin bir devleti vardır, fakat ebedi sürecek olan devlet bizim devletimizdir.

Şiir:
Zamanın ahkâmının sonunda senin çağın tarihtir,
Cihanın menşûrunun evvelinde senin adın tuğradır.

[273] Şiilerin 12. imamı olan Mehdi Sahibüzaman kastedilmektedir.

Bu bahtiyar cülûsun saadetli olduğuna dair bir diğer tanık şudur ki bazı kişiler onun tarihini doğru dürüst hesaplayarak "zıll" (gölge) olduğunu söylemişlerdir. Şüphesiz ki sultanlar, Allahın gölgesidirler.

Şiir:
Tahtta oturan taç sahiplerinin hepsi,
Allah'ın yeryüzündeki gölgeleridirler.
Lakin mürşid-i kâmil olan şahtan[274] başka,
Mutabık ve kapsayıcı bir gölge (tam bir rehber) yoktur.

Allah kelimesi (ebcet ile) 66'dır. Allah'ın kudretine ümit şöyledir ki kendi isimlerdenin içinde en muazzamı olan bu ismin bereketiyle bu devletin süresini Sahibü'z-zaman'ın (a.s.) zuhuru zamanına kadar devam ettirsin ve şah hazretlerinin ömrü, dinin koruyucusu olan bu kutsal zatın zamanına değin uzansın.Yüce ordunun hikâyesine gelirsek, bunlar Sayın geçidinden göç ettiler ve Sehend yaylasına gittiler. Orada Hoca Celalaeddin Muhammed ve Mevlana Edhem Münşî, yasaya çarptırıldılar (idam edildiler). Dev Sultan ve Çayan Sultan'ın kardeşi olan Mustafa Sultan ortaklaşa vekâlet makamına sahib oldular. Divan-ı Âli nezareti ise Kadı Cihan Hasanî Seyfî Kazvinî'ye verildi. Onun tavsiyesi üzerine Şaban ayında (Haziran 1524) Mir Kıvameddin Hüseyin Nakib İsfahanî, sadaret görevinde Mir Cemaladdin Muhammed'e ortak oldu. Şahın kışlağı Tebriz'de yapıldı.

931 senesinde (Takaguy) Tavuk Yıl'ın Nevruz günü, 16 Cemazeyilevvel Cumartesi gününe (11 Mart 1525) denk geldi. Celal bayrakları Ucan ve Sehend yaylasına gittiler. Orada dinlenerek güzel zaman geçirdiler.

Nükte: Bu yıl ilk kez Âli Divan menşûrları (fermanları) üzerine Şah Tahmasb'ın güneşe benzer mührü vuruldu ve onun feyzinin ışınları halka yansıdı. Münşîler (kâtipler) şahın mührü üzerine "Bende-i Şah-ı Velâyet Tahmasb" sözlerini nakşettiler bu bu sözlerin ebcet ile toplamı bu yıla denk geldi. Bu hoş tesadüf, karşısında cihanın boyun eğdiği ve güneş gibi nur saçan şah hükmünün gücünü gösteren bir kanıttır. Bu

[274] Safevî şahları aynı zamanda Safeviyye tarikatının mürşid-i kâmili idiler ve kendi şahıslarında hem maddi hem de manevi iktidarı birleştirdiklerini iddia ediyorlardı.

sene Özbek ordusu Horasan ülkesine hücum etti. Bu yüzden celal bayrakları Horasan'a doğru yola çıkarak Ali Han Bağı'na kadar geldiler. Fakat sonunda bu yürüş (akın) iptal edildi. Bu ebedi devletin yüksek sütunu (rükn-i rekîn) olan Dev Sultan, Ustaçlu emirlerine karşı kötü zanna kapılarak, Özbek saldırılarını önleme bahanesiyle dünyanın sığınağı olan dergâhtan ayrılarak Lar yaylasına gitti. Orada İsfahan valisi Çuha Sultan Tekelü, Şiraz valisi Ali Sultan, Hemedan tiyuldarı[275] Karaca Sultan Tekelü ve Meşhed hâkimi Burun Sultan ona katıldılar ve her beraber yüce dergâha yönelerek karışıklığa neden oldular. Bu hakirin[276] amcası ve babası bu kargaşada mihnete uğrayarak, helak ve vefat şerbetini içtiler. Köpek Sultan diye bilinen Mustafa Sultan kendi selameti ve devletin korunması için Türkmenkendi'ne kadar giderek, adı geçen emirleri saygıyla karşıladı. Onlar hep beraber dünyanın sığınağı olan dergâha yöneldiler. Şah, Çerendab'da iken onlar gelerek onun ayağını öpme şerefine kavuştular. Aynı gün karışıklığın yatıştırılması bahanesiyle Karınca Bey Ustaçlu ile Narin Bey Kaçar'ı öldürdüler. Kadı Cihan'ı tutuklayarak Nuri kalesine gönderdiler. Onun mansıbını Mir Cafer Saveci'ye verdiler.

Köpek Sultan, duruma ayak uydurarak kendi ülkesine[277] gitti, oradan da Gürcistan üzerine gaza akını yaptı. Çuha Sultan onun yerine hükümlere mühür bastı. Kışlak Tebriz'de gerçekleşti. Sadaret makamında bulunan Mir Cemaleddin Muhammed ve nakabet görevinde bulunan Mir Muhsin Rızavî Kummî cennete göç ettiler. Bu iki büyük şahsiyetin vefatının tarihi; *"Emin olarak, selâm ile oraya (cennete) girin"*[278] âyet-i kerîmesidir. Aynı yıl içinde Horasan valisi, Abdi Bey Şamlu'nun oğlu Durmuş Han vefat etti. Şiraz hâkimi Ali Sultan da Tebriz'de vefat etti. Onun makamını önce yeğeni Murad Sultan'a, ardından da Hamza Sultan Camışlu Dulkadir'e havale ettiler.

932 senesinde İt Yıl'ın Nevruz günü, Cemazeyilevvel ayının 21'i[279] Pazartesi gününe (5 Mart 1526) denk geldi. Yüce dergâhı terk ettikten sonra ülkesi elinden alınan Köpek Sultan, Tekelülerle savaşmak niyetiyle Recep ayının başlarında (22 Nisan 1526) Halhal yoluyla Sultaniyye'ye geldi. Han Muhammed'in oğlu Kılıç Han, Menteşa Bey Şeyhlü, Bedir Bey ve Gürd Bey gibi bazı Ustaclu emirleri de ona

[275] Tiyuldar – tiyul sahibi, ıkta sahibi demektir.
[276] Bu hakir derken yazar kendisini kastediyor.
[277] Onun ülkesi, Nahçıvan ve İrevan (Revan) idi. Bkz. Efendiyev, a.g.e., s.105.
[278] Hicr Suresi, 46. ayet.
[279] Tahran neşrinde Mim nüshası diye isimlendirilen bir nishada 27'si diye yazmaktadır.

katıldılar ve şah ordusuna doğru yöneldiler. Şaban ayının 14'ü (26 Mayıs 1526) Cumartesi günü kuşluk vaktinde Sincük mevkiinde büyük bir savaş vuku buldu. Burun Sultan ve Karaca Sultan Tekelü öldürüldüler. Ama sonunda Ustaclu emirleri geri çekildiler ve Ebher'e geldiler. Orada Tekelü akıncıları (ılgar-ı Tekelü) onlara yetiştiler. Zaruret yüzünden oradan Tarım'a giderek, Reşt hâkimine sığındılar. Abdullah Han Ustaçlu ile Kadı Cihan da Kazvin'de Tekelülere karşı muhalefette bulunduklarını beyan ettiler. Kirman valisi Ahmed Sultan Sufi Oğlu Ustaçlu da onlara katıldı. Ancak sonunda onların bu ittifakı dağıldı. Kadı Bey diye bilinen Kadı Cihan Gilan'a gitti; Abdullah Han ile Ahmed Sultan da Rey ve Havar'a gittiler. Bir kez daha Ustaçlularla Tekelüler arasında Harzadebil ülkesinde savaş gerçekleşti. Ustaçlular yenilerek Reşt'e gittiler. Şah ordusu ise Kazvin'de kışlak yaptı ve bu, şahın orada yapmış olduğu ilk kışlaktır.

933 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz günü, Cemazeyilahir'in 9 'u (1 Mart 1527) Salı gününe denk geldi. Cuma günü ayın 24'ünde (16 Mart 1527) celal bayrakları kışlak yurdundan çıkarak, Horasan'a yürüş (sefer) etme amacıyla Soğuk Bulağ'a kadar geldiler. Reşt'te bulunan Ustaçlu emirleri Halhal üzerinden Erdebil'e geçtiler. Oranın hâkimi olan Badıncan Sultan Rumlu savaş sırasında Köpek Sultan'ın korucusu olan Ahmed Bey Ağa Çavuşlu tarafından öldürüldü. Oradan Dev Sultan'ın ordusunun bulunduğu Çukur Sa'd'a yöneldiler. Dev Sultan ile Çuha Sultan, bu haberi duydular ve Cuma günü Ramazan ayının 7'sinde (26 Mayıs 1527) Nahçıvan'ın Arpaçay'ında onların karşısına dikildiler. Savaş vuku buldu. Kazara Köpek Sultan'a bir tüfek kurşunu isabet etti ve o öldürüldü.

Eşikağası Derviş Bey Türkmen ve Bayram Bey Karamanlu'nun oğlu Muhammedi Bey ele geçirilerek katledildiler. Celal bayrakları Soğuk Bulag'dan Sultaniye'ye giderek, orada beklediler. Emirler döndükten sonra Güzeldere yaylasına gittiler. Orada Perşembe günü Şevval ayının 26'sında (14 Temmuz 1527) bütün bu karışıklığın müsebbibi olan Dev Sultan, Çuha Sultan'ın tahrikiyle öldürüldü. Onun ordusunu (koşun) kendi hizmetkârlarından olan Süleyman Bey Rumlu'ya verdiler. Çuha Sultan tek başına vekâlet görevini üstlendi. Şah yine Kazvin'de kışlak yaptı. Çarşamba günü ayın 24'de Ahi Sultan Tekelü ve Demri Sultan Şamlu, Bistam civarında Ubeyd Han Özbek ile yaptıkları savaşta öldürüldüler. Kazvin hâkimi olan

Ahi Sultan'ın ordusu (koşun) ve ülkesi, Çuha Sultan'ın hizmetkârlarından olan Muhammed Bey Şerefeddinoğlu Tekelü'ye havale edildi ve ona Sultan unvanı verildi.

934 (1528) senesinde Sıçgan (Fare) Yıl'ın Nevruz günü, Çarşamba günü Cemazeyilahir'in 19'una (11 Mart 1528) denk geldi. Recep ayında (Mart-Nisan 1528) mualla ordu Harakan yaylasına gitti. Herat, Kazvin ve Astarabad valiliklerini yürütmüş olan Zeynel Han Şamlu; Sebzevar hâkimi Çekirge Sultan Şamlu ve Save tiyuldarı Mustafa Sultan ile beraber Şaban ayının 21'i (11 Mayıs 1528) Pazar günü Firuzkuh'da Zeyneş Bahadır'a karşı savaşta öldürüldü. Bu haber şaha ulaştığında o, göç ederek Horasan'a doğru yola çıktı. Çuha Sultan, Sultan Meydanı'ndan akın ederek Damgan'a saldırdı, oranın kalesini aldı, Zeyneş'i öldürdü ve kafasını dergâha gönderdi. Celal bayrakları Horasan'a yöneldi. Şah ordusu Cam hududunda kamp kurdu. Aynı yıl Ramazan ayının 14'ünde (2 Haziran 1528) o zamanda Kelhor'un valisi olan Nohut Sultan adıyla meşhur olan Ali Bey'in oğlu Zülfikar, çöl arasında bulunan bir yaylaya akın ederek, onu (amcası Musullu İbrahim Han'ı)[280] aniden katletti. Daha sonta Bağdat'a giderek orayı istila etti, amcası oğullarının çoğunu, bilhassa Emir Han'ın oğlu Mercümek Sultan'ı öldürdü ve tüm Arap Irakı'nın yönetimini eline aldı.

935 senesinde Ud (Öküz) Yıl'ın Nevruz'u, Perşembe günü Cemazeyilahir ayının sonuna (Şubat/Mart 1528) denk geldi. Muharremin 15'i (29 Eylül 1528) Cumartesi gününde bütün Özbek sultanları bir araya gelerek, şahın hizmetkârlarına karşı savaş açtılar. İlk başta Çuha Sultan vd. gibi bazı emirler mağlup oldular. Özbekler ganimet toplamaya başladılar. Fakat bu zaman merkezde bulunan muazzam koruculardan oluşan bir grup, Ubeyd'in bayrağına doğru saldırıya geçtiler ve onun adamlarının birçoğunu öldürdüler. Koruculardan biri ona yetişti ve kafasına şeşper[281] ile vurdu. Fakat onu tanımadığı için fazla uğraşmayarak geçip gitti. Kılıçoğlu Bahadır ve diğer hizmetkârları onu o savaş alanından çıkardılar. Onun yenilgi haberi Kuçunçı ve Canı Bey'e ulaştığında, onlar da kaçmaya başlayarak Merv'e değin durmadılar. Aynı günün ikindi vaktinde Çuha Sultan geri döndü. Celal bayrakları oradan Nişabur'a

[280] Bkz. Sümer, Safevî, s.101.
[281] Şeşper – altı dilimli topuz.

geldiler. Birkaç gün orada kaldılar. Oradan da Kum kışlağına gittiler ve Mir Nimet Hıllî'yi sadaret makamında Emir Kıvameddin Hüseyin'e ortak kıldılar.

Baharın evvelinde celal bayrakları Bağdat'a doğru hareket ettiler. Birkaç süren muhasaranın ardından Sufi Halil Musullu'nun torunu Ali Bey ve kardeşi Ahmed Bey, Zülfikar'ı yakaladılar ve kafasını keserek, Perşembe günü Şevval ayının 3'ünde (10 Haziran 1529) yüce tahtın eteğine getirdiler. Bağdat fethedildi. Muhammed Sultan Şerefeddinoğlu'na oranın yönetimi ile beraber han unvanı da verildi. Geri dönüş sırasında Melik Bey Hoyî'nin oğlu Şatır Ali, Ebher'in Farscin çimeninde öldürüldü. Kazvin'de kışlak yapıldı.

936 senesinde Bars (Kaplan) Yıl'ın Nevruz'u, Recep ayının 11'i (10 Haziran 1529) Salı gününe denk geldi. Muharrem ayının 15'inde (19 Eylül 1529) hem Özbek sultanları hem de şahın hizmetkârları yaylaya göç ettiler. Şerefabad mevkiinde Ustaçlu emirlerinden Bedir Han, Menteşe Sultan ve Karun diye meşhur olan Hamza Sultan, Çuha Sultan tarafından kendilerine güvence verildiği için busatı öpmekle şereflendiler. Onların her birine ülke ve tiyul verildi. Bu yılın Muharrem ayında Mir Kıvameddin Hüseyin Sadr, Farscin havalisinde vefat etti. Meşhur Mir Giyaseddin Mansur sadaret makamında Emir Nimetullah'a ortak oldu. Celal bayrakları Özbekleri defetmek için Horasan'a yöneldi. Özbek sultanları Merv'e toplanmışlardı. Onların hepsi bir anda kaçarak Maveraünnehir'e gittiler. Herat'ın yönetimi rahmetli Behram Mirza'ya verildi. Gazi Han Tekelü'yü de ona lala tayin ettiler. Mualla ordu Tabes çölünden Yezd'e ve oradan da İsfahan'a gelip orada kışlak yaptı. Bu askerî harekât (yasak) sırasında zamanın müçtehidi olan Şeyh Ali b. Abdülâli kuddise sırrahu da çoğu zaman şaha eşlik ediyordu.

937 senesinde Tavışkan (Tavşan) Yıl'ın Nevruz'u, Recep'in 22'si Pazar gününe (11 Mart 1531) denk geldi. Celal bayrakları Kendiman yaylasına yöneldi. Daha geçen yıl Durmuş Han'ın küçük kardeşi olan Abdi Beyoğlu Hüseyin Han başta olmak üzere Şamlu ümerası Herat'ı terk ederek, Sistan, Kic ve Mekran yoluyla Fars'a gelmiş ve Şiraz'da kışlak yapmışlardı. Bunlar bu sıralarda busatı öpmekle şereflendiler. Onlar Çuha Sultan'ın kendilerine karşı kastedeceğini anladıklarından, Zilkade ayının 3'ü (18 Haziran 1531) Pazartesi gecesinde ona saldırdılar ve o, devlethaneye sığındı.

Hüseyin Han da onu takiben buraya geldi ve savaş başladı. Orada muhafaza (keşik) görevinde bulunan Dulkadirli korucular da Şamlularla müttefik idiler. Bu korucuların arasında bulunan ve Kavurgalu obasından olan Mısır adlı birisi mızrak ile Çuha Sultan'ı vurarak öldürdü. Fakat Çuha Sultan'ın hizmetkârları onun ölümünü kimseye demeyerek sakladılar. Bu sırada çok çok Tekelü emirleri kendi askerleri (koşun) ve hizmetkârları ile beraber kendi kamplarından (yurt) çıkarak seher vakti oraya ulaştılar. Şamlular daha fazla direnemeyerek hezimete uğradılar ve geri çekildiler. Sabah vakti bu kavimden olan bazı esirler katledildiler. Tekelü ümerası, Çuha Sultan'ın büyük oğlu Şah Kubad'ı onun yerine geçirdi. Fakat Ustaçlu, Dulkadir ve Avşar gibi diğer oymaklar onlara karşı muhalefet etmeye başladılar. Birkaç gün sonra İmam Sehl-i Ali havalisinde Tekelülerle bunlar arasında savaş oldu. Şah da Tekelülere karşı olduğu için onlar bu savaşta ağır bir şekilde yenildiler.

Onların muteber şahsiyetlerinden olan korucubaşı Dürr Bey ve Halife Mühürdar öldürüldüler, kılıç artıkları ise Bağdat'a kaçtılar. Bu olayın tarihi ebcet ile "Âfet-i Tekelü"[282] oldu. Şah, Fars bozkırlarında bulunan Hüseyin Han için hediyeler gönderdi, onu orduya getirdiler ve emirü'l-ümera mansıbını ortaklaşa bir şekilde onunla Abdullah Han'a verdiler. Onların her ikisi rahmetli Şah (İsmail) hazretlerinin yeğenleri (kız kardeşlerinin oğulları) idiler. Şahın merhameti sayesinde en aşağı seviyeden emirlik zirvesine kadar yükselen Ulama Tekelü, Çuha Sultan'ın yerine geçme iddiasıyla Azerbaycan'dan yaklaşık 7 bin kişi toplayarak orduya doğru yola çıktı. Onun ayaklanması konusunda haberler şaha ulaştığında, Kıdar Peygamber Türbesi havalisinde onun üzerine akın etti. O kaçarak Van'a, oradan da Rum'a gitti ve fesat çıkarmaya başladı. Şah Tebriz'de kışlak yaptı. O günlerde Van kalesinden, Ulama'nın yanından gelmiş olan Ürkmez Sultan, söz konusu fitnede Ulama ile uyum ve ittihat içinde olduğu için yasaya çarptırıldı (öldürüldü).

938 senesinde Luy (Balık) Yıl'ın Nevruz'u, Şaban'ın 3'ü (11 Mart 1532) Pazartesi gününe denk geldi. Âli Divan nezareti makamında bulunan Mir Cafer Saveci, kendisiyle husumet içinde olan kişilerin dedikoduları sonucunda Muharrem ayının başında (19 Ağustos 1531) haksız yere öldürüldü. Durmuş Han'ın ve Hüseyin Han'ın

[282] Harfleri hesapladığımızda toplam harf sayısı Ebcet hesabına göre 937'dir. Miladi takvimden Hicri takvime çevirdiğimizde ise bu 1530/1531 yıllarına tekabül etmektedir. Anlaşıldığı üzere yukarıda ki bilgi doğrudur.

veziri olan Ahmed Bey Nur Kemal onun yerine geçti. Mir Gıyaseddin Mansur sadaretten çıkarıldı. Bu görev, fazilet ve takvada yüksek dereceye sahip olan Mir Muiziüddin Muhammed Nakib İsfahanî'ye verildi.

Rum'a gitmiş olan Ulama'ya Bitlis emirliği verildi ve o, Diyarbakır beylerbeyi Fil Paşa ile birlikte, Bitlis ve İmadiye hâkimi olarak Âli Divan'a vergi ödeyen Şeref Han'ın üzerine gelip, onu oradan kovdular. O da dünyanın sığınağı olan dergâha iltica etti. Zafer ayetli bayraklar Tebriz'den Hoy'a yöneldiler. Karankudere'ye vardıklarında Deli Yadigâr Rûzekî, Rumîlerin toplarını atarak kaçtıkları konusunda haber getirdi. Mualla ordu Çukur Sa'd'a değin giderek, oradan kışlak için Tebriz'e döndü. Hüseyin Han, Abdullah Han ve Menteşa Sultan gibi emirler kendi ülkelerine geri dönmek için izin alarak, kendi ıktalarına gittiler. Aynı yılda Ubeyd Özbek, Herat'ı kuşattı ve kuşatma aktındakilerin işi çok zorlaştı.

939 senesinde Yılan Yıl'ın Nevruz'u, Şaban'ın 14'ü (11 Mart 1533) Salı gününe denk geldi. Baharın ilk zamanlarında Kamaş Oğlan[283] Özbek, yurtavul[284] şeklinde akın ederek Rey'e kadar geldi, Alaüddevle'nin oğlu Kör Şahruh'un oğlu olan ve Astarabad valisi görevinde bulunan Muhammed Han Dulkadiroğlu'nun Soğuk Bulağ'ın[285] Mahv çimenindeki ordusuna aniden saldırarak onu yüklerini ve eşyalarını yağmaladı. Şah, kendi kardeşi Elkas Mirza'yı yükselterek, onu davul, sancak, ordu ve maiyet sahibi kıldı ve Bedir Han'ı onun lalası makamına koydu.

Hasse-i şerife mühürdarı Mahmud Bey Dulkadir, Sahibabad meydanındaki tabak vurma yarışması sırasında at sürerken düştü ve öldü. Onun makamı, eşikağasıbaşı görevinde bulunan Şahkulu Halife Kavurgalu'ya, bunun görevi de Kara Veli Avcıbaşı Arabgirlü'ye verildi. Celal bayrakları Zilhicce'nin son on günü (Temmuz 1533) içinde Horasan'a askerî sefer (yürüş) ettiler. İsa Bey Mosullu'nun oğlu Musa Bey'e sultan rütbesi vererek, Azerbaycan'ın emiri tayin ettiler. Özbekler bu haberi duyunca oradan kaçıp Maveraünnehir'e geçtiler. Şah, Herat'ta kışlak yaptı. Kışlak yurdunda iken Ulama'nın Bitlis üzerine geldiği ve oranın hâkimi olan Şeref Han'ın

[283] Bazı kaynaklar da Kamış oğlan diye de geçmektedir. Bkn. Javanshir, a.g.tz, s.500

[284] Yurtavul – Çağatay Türkçesinde baskın işi için gönderilen asker topluluüuna verilen addır. Bkz. Yılmaz, Selçuk, "*M. Pavet De Courteille'nin "Dictionnaire Turk-Oriental" Adlı Sözlüğünün Türkiye Türkçesine Çevirisi ve Leksikolojik İncelemesi"*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2016, s.474.

[285] Soğuk Bulak, Kazvin'e bağlı köydür. Bazı kaynaklarda Soğuk Bulak, Savuç Bulak, Savuh Bulak diye de geçmektedir.

öldürüldüğü haberi yayıldı. İlkbaharın ilk zamanlarında şahın hükmü doğrultusunda Elkas Mirza Merv'e gitti. Hüseyin Han, Menteşe Sultan ve Emir Bey Rumlu ise Arabistan'ı[286] ele geçirmek için tayin edildiler. Şah ise mukaddes Meşhed'e gidip ziyaret etti ve Herat'a geri döndü. Mirza ve emirler de gittikleri ülkeleri fethettiler. Onlar, Arabistan'ı (Garcistan'ı) ele geçirip orada hâkimiyet kurmuş olan Şah Muhammed Seyfelmüluk'ü oradan uzaklaştırarak oraya hâkim oldular ve ardından yüce tahtın eteğine geldiler. Şiraz vilayeti Hamza Sultan'dan alınıp Sultan Halil'in kardeşi olan Gazi Han'a verildi. Zafer ayetli bayraklar Belh ve ırmak (Amuderya) taraflarına sefer etmek amacıyla Zilhicce'nin 11. günü (4 Temmuz 1533) Herat'tan çıkarak, yaklaşık 40 gün Üleng-i Nişin'de durdular.

Orada iken Ulama'nın Tebriz'e geldiği konusunda haber şaha ulaştı. Şah, Herat eyaletini Sam Mirza'ya bırakarak, Demri Sultan Şamlu'nun oğlu Uğurlu Ercan'ı[287] onun lalası yaptı. Aynı yılda şah, bütün günahlardan samimi bir şekilde tövbe etti. Şarabı (alkolü) tamamen kadagan yaptı (yasakladı). Şöyle ki korucular veziri olan Şahkulu, Safevî hanedanının eski hizmetkârlarından olmasına rağmen bu günahı işlediğinden dolayı gazaba uğrayarak katledildi. Memâlik-i mahrûsa'da (devletin vilayetlerinde) bulunan kumarhaneler, şaraphaneler, ma'cunhaneler (uyuşturucu kullanılan mekânlar) ve genel evler kapatılarak, buralardan gelen bol paralar vergi defterlerinden silindi. O zamandan bu yana 32 yıl geçmesine rağmen kimse kendisini mey ve fahişe hevesine kaptırmaya cüret edememiştir.

Beyit:
Öylesine yasaklandı ki cennetteki huri,
Pak şarabı (şarab-ı tahûr'u) unuttu.

Kuran'ı Kerimde Allah buyurduğu gibi *"Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir".*[288] Böylece hiç kuşku yok ki bu güzel amel de cennet ile ödüllendirilecektir.

[286] Arabistan yerine Garcistan olmalı. Garcistan – Afganistan'da bir bölgenin ismidir.
[287] Diğer kaynaklarda Uğurlu Ercan yerine Ağzıvar Han diye yazmaktadır. Bkz. Efendiyev, a.g.e., s.147.
[288] Nazihat Suresi, 40-41. Ayetler.

940 senesinde Yunt (At) Yıl'ın Nevruz günü, Şaban ayının 25'i Çarşamba gününe (11 Mart 1534) denk geldi. Celal bayrakları muhalifleri defetmek için Herat'ın etrafından göç etti. Oğlan Halife diye meşhur olan korucu-başı Muhammed Halife Şamlu'yu bir grup korucular ve Menteşe Sultan ile beraber önden Irak'a gönderdiler ve 21 göç ile (yani 21 yerde konaklamak suretiyle) Rey'in Kebud Kümbed mevkiine geldiler. Bu yürüşte (seferde) pek çok at, eşek ve deve telef oldu. Sağ kalan hayvanlar da zayıfladılar. Küre mevkiinde Elkas Mirza, Behram Mirza, Gazi Han, Emir Sultan, Süleyman Sultan ve Melik Bey Hoyî'yi monkolay (öncü) tayin ederek, onları Tebriz'e gönderdiler. Yüce ordu Kazvin'e geldi. Oradan da Ebher'e gittiler. Orada iken monkolay (öncü) emirlerinden haber geldi ki Hünkâr (Sultan Süleyman) gerçekten gelmiştir ve ilerleyişini sürdürmektedir. Bu yüzden ağruk (yükler) İsfahan'a gönderildi. Şah ordusu Ebher'den Kara-ağaç mevkiine gitti. Orada iken Hünkâr'ın Sultaniyye'ye ulaştığı bilgisi geldi. Bu sıralarda yüce tahtın eteğinde bulunan kişilerin sayısı 7 binden fazla değildi. Bunların da birçoğu, örneğin Hüseyin Han, Gazi Han, Muhammed Han vd. yanlış düşüncelere kapılarak nifak makamına gelmişlerdi. Bütün orduda, gerek serkâr-ı hassa-i şerife'de (şahın özel mülkiyetinde), gerek emirlerde ve gerekse de koruculardа işe yarayan atların sayısı 3 binden fazla değildi.

Bu esnada Muhammed Han Dulkadir bin atlı ile beraber, ayrıca Kaya Sultan Dulkadir ve Burun Sultan Tekelü'nün oğlu Hüseyin Sultan Tekelü, hepsi aynı anda bu devletten yüz çevirerek muhaliflere katıldılar. Devlete sadık adamlar ise "Biz kalbi kırıklarla birlikteyiz"[289] hadisi gereğince Allah'ın yardımı ve şehinşahın mükemmel ikbali sayesinde hepsi bir anda harekete geçtiler. Saldırıya geçen Rum ordusu Hz. Süleyman'ın cinlerden oluşan ordusunu hatırlatıyordu. Buna karşılık şahın sadık kullarının sayısı az, nifak erbabının sayısı ise çoktu. Buna rağmen doğru yolu gösteren imamların lutfü, kerameti, teveccühü ve muaveneti sayesinde Allah Teâlâ, bu sonsuz devleti kuvvetli düşmanların şerrinden korudu. Nasıl ki *"Biz onlara karşı galibiz*"[290] ayetinde buyurulmuştur. Onlar Allah'ın nurunu ağızları ile söndürmek istiyorlar, ancak gerçeği yalanlayan nankörlerin hoşuna gitmese de Allah nurunu tamamlayacaktır. İşte bu yüzden düşmanın şüddetli rüzgâr gibi güçlü

[289] Bu hadis için bkz. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillah b. İshâk el-Isbehânî, **Hilyet'ul Evliyâ ve Tabakâtu'l Asfiyâ,** Menkıbeler Bölümü-2, İstanbul, 2015, s.209.
[290] Kur'an-ı Kerim, Neml (27. Sure), 17.Ayet

saldırıları güneşin cihanı aydınlatan çerağını söndüremedi ve onların attıkları Frenkî[291] ve top mermileri her ne kadar asumanın kasrının bürçlarını dövseler de ona zarar veremediler.

Şiir;
Hadise taşı asuman burcuna ne hasar verebilir ki?
Rüzgârın esmesinden yıldızların nuruna ne zarar gelebilir ki?

Akrep burcunun başları (Ekim ayının sonları) olmasına rağmen dondurucu soğuk ordusu onlara hamle etti. Soğuktan onların elleri, kolları ve bütün diğer organları çalışmaz oldu. Padişahtan dervişe varıncaya kadar onların tamamı sağ salim kalabilmek için kaçıp kurtulmayı tercih ettiler. Böylesine bir olayı ne feleğin gözü görmüş, ne de zamanın kulağı böylesine bir efsaneyi duymuştu. Sübhanallah!

Beyit;
Senin padişahlığının mucizesi çok açık olsa bile,
Gönül gözü kapalı olan rakip buna itibar etmiyordu.

Kısacası yüce ordu Kara-ağaç'tan göç ederek, Atabey ribatına, oradan da Dercüzin'e geçti. Orada iken Kûh-i Gilûye valisi Elvend Han Afşar bin atlı ile beraber gelerek orduya katıldı. Onlar kendileriyle beraber taze ve güçlü atlar da getirmişlerdi. Şah, avcı-başı Mahmud Ağa Arabgirlü'ye bu atlardan birini verdi ve onu gazilerden 50 kişi ile birlikte düşmandan esir almaya gönderdi. Onlar Harakan'da düşman ordusu ("koşun"u) ile karşı karşıya geldiler ve onlardan 5 kişiyi esir alarak şaha götürdüler. Onların verdikleri bilgiden belli oldu ki Hünkâr'ın kendisi Bağdat'a gidiyor, Ulama ile Dulkadiroğlu'nu ise Tebriz'e göndermiştir. Hüseyin Han nifak yaptığı için katledildi. Gazi Han Tekelü ise kaçtı. Celal bayrakları Ulama'ya karşı Tebriz'e yürüdü. Gazi Han hemen onu durumdan haberdar etti. Onlar ikisi beraber kaçıp gittiler ve Ulama, Van kalesine sığındı. Şah 20 gün Tebriz'de kaldıktan sonra Van kalesini kuşattı. Şahın kışlağı da orada sona erdi. Hünkâr Bağdat'a gitti. Oranın hâkimi olan Muhammed Han, şahın hükmü sebebinden ve kılıç artığı Tekelülerin nifakı yüzünden Bağdat'ı terk ederek oradan çıktı. Hünkâr orayı ele geçirerek orada

[291] Avrupa tarzı ateşli silahlar kastedilmektedir.

kışlak yaptı. Zilhicce ayının 18'i (30 Haziran 1534) Perşembe sabahı zamanın müctehidi olan ve helal ile haramın ne olduğunu belirleyen Şeyh Zeyneddin Ali b. Abdülâli (k.s.) Necef'te cennet bahçesine göç etti. Onun vefat tarihi, "Muktedâ-yı Şia" (Şiilerin önde gideni)'dır.

941 senesinde Koy (Koyun) Yıl'ın Nevruz'u, Cuma günü Ramazan'ın 7'sine (12 Mart 1535) denk geldi. Hünkâr, Bağdat'tan çıkarak Altın Köprü yolundan Azerbaycan'a yöneldi. Şahın ordusu kalenin (Van kalesinin) etrafından kalkarak, Tebriz'e geldi. Arpa eken bir çiftçi iken emirlik makamına yükselmiş bulunan Melik Bey Hôyî nifak ehlinden olduğu için orada iken cezalandırıldı. Ahmed Bey Nur Kemâl'in ve onun biraderlerinin emlakine el koyarak, onları Alıncak kalesine hapsettiler. Onların makamlarını Mir İnayet Huzanî İsfahanî'ye ve Kadi Mir Hüseyin Ubeydî'nin oğlu Hoca Muin Yezdî'ye verdiler. Celal bayrakları Tebriz'den çıkıp Acem Irak'ına yöneldiler. Şah ordusu Sultaniyye'ye ulaştığında bir müddet Gilan'da ve Reşt'te alıkonulmuş olan Kadı Cihan Hasanî, yüce tahtın eteğine geldi. Şah ona merhamet göstererek yükseltti ve Safer ayında (Ağustos-Eylül 1534) onu Âli Divan veziri tayin etti. Hünkâr tekrar Sultaniyye'ye gelerek Dergüzin'e ulaştı ve ordan da Rum'a gitti.

Mısra:
Rüzgârın çölden geçtiği gibi geçip gitti.

Şah onu takip etti. Hünkâr Tebriz'e gittiğinde şah, salihlerden birinin gördüğü bir rüya üzerine Ucan'dan mukaddes türbeyi (Erdebil'deki Safevî türbesini) ziyaret etmeye yöneldi. Oradan da ordunun yüklerinin (ağruk) bulunduğu Serab'a geldi. Hünkâr'ın Tebriz'i terk ettiği haberi ulaştı. Yüce ordu önce Merend'e, oradan da Hoy'a gitti. Orada belli oldu ki Hünkar Ahlat'a gitmiştir. Bu yüzden Menteşe Sultan, Emir Bey Rumlu İnak, Şahkulu Halife Mühürdar, Budak Han Kaçar, Sadreddin Han Ustaçlu, Emin Bey Sofracı, yasavullardan, bukavullardan, kapıcılardan ve kayçacılardan oluşan bir toplulukla beraber, Behram Mirza'nın komutası altında muhaliflerin ardından gönderildiler. Şah oradan Karanku Dere'ye gidip balık tutmaya meşgul oldu. Orada iken Ulama'nın Van'da olduğu haberi geldi. Bu yüzden oraya doğru hızlı bir şekilde akın yaptılar. Bu esnada şahın ateşi azıcık yükseldiği için

Molla Hasan zaviyesinde istirahat etmek için kısa bir süre durdular. Ancak Kayapa Bey Korucu Kaçar'ı ve Şir Hasan Eymür'ü 30 atlı ile beraber haber getirmeye gönderdiler. Onlar, Ulama'nın Van'ı terk ederek kaçmasına dair haber getirdiler. Şahın ordusu ertesi gün göç edip, Van civarına geldi. Orada Şiraz valisi Gazi Han ile Yakub Sultan Kaçar; Köpek Kıran ve Hüseyin Bey Yüzbaşı'nın komutası altında bulunan 600 korucu ve emirlerin mülazımlarından 4-5 bin kişiyle beraber, Zâhid Muhammed'in ülkesini ve cemaatini yağmalamaya gönderildiler. Aynı zamanda haber geldi ki monkolay (öncü birlik) emirleri muhaliflerin çendavul (artçı birlik) komutanı olan Hacı Bey ile karşılaşarak onun 250 adamının kafasını kesmişler ve o da yalnız başına kaçıp kurtulmuştur. Kesik başları ve ahtarmaları (ganimetleri) dergâha getirdiler. Aynı günün ikindi vaktinde Süleyman Sultan Rumlu, namaz kılmak için denizin (Van Gölü'nün) kenarına gittiğinde, Adilcevaz ve Erciş arasında yaklaşık 30 bin atlı gördü ve durumu şaha iletti. Şah da Söken oğlu Şahkulu Halife'yi, Behram Mirza'ya bu durumu haber vermek üzere yolladı ve yardıma ihtiyaç olduğu zaman arz etmelerini buyurdu.

Ondan sonra şah, Vostan'a gitti ve Behram Mirza'dan doğru haberler alabilme amacıyla orada durdu. Aynı günün öncesinde deniz kenarını gezmeye giden Helhel Bahadır Arabgirlü ve korucu Kör Şeyhi Çemişkezeklü, kendi ordusundan kaçmış olan bir Rumî'yi getirdiler. Onun anlattıklarından belli oldu ki Ulama, Diyarbakır beylerbeyi ile birlikte Van kalesine gitme amacıyla Vostan'a kadar gelmiştir. Elkas Mirza'nın yasavullarından birisi gidip baktı ve bu haberin doğru olduğunu onayladı. Bu yüzden oradan geri döndüler. Şah hemen Türkmen koruculardan 80 kişiyi haber almak için o tarafa gönderdi. Bu esnada Kara İsmail ve Kör Şehsüvar gelerek, muhaliflerden birinin kesik kafasını, diğerini de esir olarak sağ salim getirip geldiler. Esir alınan bu şahsın anlattıklarından belli oldu ki Hünkâr Ahlat'tadır, Ulama'yı ise Van'a göndermiştir. Şah derhâl hızlıca saldırıya geçme emrini verdi. Himmet meşalesini yaktılar. Tam bu sırada, Vostan'a gitmiş bulunan korucular 17 Rumî'yi yakalayıp getirdiler. Şah, Türkmen ve Dulkadir korucularından 300 kişiyi önden gönderdi. Saadet ile o tarafa doğru yola çıktılar. Van ile Vostan'ın arasındaki nehrin üzerinden geçit olmadığı için orada ahşaptan bir köprü yaptılar. Böylece zafer bayrakları oradan geçip gittiler. Muazzam korucuların bazıları köprünün üzerinden, bazıları da sudan geçerek yüce maiyete katıldılar. Kürdistan'ı yağmalamaya gitmiş

olan emirler de gelerek köprüden geçtiler. Onlar da o taraftan meşalelerin ateşini görünce şahın atlara arpa yedirmek amacıyla buraya indiğini zannederek oraya yöneldiler. Oraya yetişen herkes onların yanına indi. Ulama, eski bir sipahi olduğu için meşaleleri görünce celal bayraklarının geldiğini anladı ve kendi arkadaşı olan paşa ile beraber firar etme kararı aldı. Gece vakti şah askerleri saldırıya geçtiler. Sabahleyin şah kendi has adamlarından iki bin süvariyle beraber Gevaş geçidinde onlara ulaştı. Bir kısım muhalifler öldürüldü. Dev Pervane ve Muhyi Çelebi Alaybeyi esir alındılar. Onlar İbrahim Paşa'nın Behram Mirza üzerine saldırdığını söylediler. Bu zafer sonucunda muhalifler o sahrada cıva gibi bulunmaz oldular. Şahın ordusu oradan geri döndü. Bu sırada Behram Mirza'dan bir arzuhâl geldi ki özeti şu şekildeydi: İbrahim Paşa bizim üzerimize gelse de, onlardan 7 kişi korçuların kılıçlarıyla öldürüldüğü için kaçıp gittiler.

Böylece aynı anda İbrahim Paşa bir taraftan, Ulama ve Muhammed Paşa da diğer taraftan yenilgiye uğrayarak perişan bir halde Hünkâr'ın ordusuna gittiler. Onun ordusunun düzeni bozuldu, hemen yola koyuldular ve herkes kendi memleketine gitti. Böylece kudretli devletin gücüyle düşman mağlup edildi, Erciş ve Van ülkeleri fethedildi. Oranın valiliği ve kütvallığı Ahmed Sultan Sufi oğlu Ustaclu'ya verildi; kale için gerekli yiyecek ve ihtiyaçlar temin edildi. Şahın askerleri Ahlat'a ve Adilcevaz'a kadar Hünkâr'ın peşinden gittiler; gölün (Van Gölü'nün) güney tarafından ise Kürdistan'ın ortasına girerek asi Kürtleri cezalandırdıktan sonra Gevaş ve Vostan yoluyla Van'a geldiler. Gevaş'ta iken, defalarca itaatsizlik gösteren ve taksirat yapan Elvend Han Afşar'ı cezalandırmak için bir şıhne (emniyet memuru) tayin edildi. Onun ülkesini ve koşununu (ordusunu) Afşar Mansur'un torunu ve Hasan Sultan'ın oğlu olan Muhammedi Bey'e verip, ona Şahruh Han lakabını taktılar. Oradan da saadet ve mutlulukla Tebriz'e gidip orda kışlak yaptılar.

942 senesinde Piçi (Maymun) Yıl'ın Nevruz'u, Ramazan ayının 17'sine (10 Mart 1536) denk geldi. Payitaht Tebriz'de eğlence ve sevinç ile kışlak yapıldı. Emire Dibac'ın Şirvan'dan getirilmesi nedeniyle şehri bir hayli süslediler. Ona deri elbiseler

giydirerek kafese attılar, son derece aşağıladılar ve sonunda idam ederek layık olduğu cezaya çarptırdılar.[292]

943 senesinde Tahaguy (Tavuk) Yıl'ın Nevruz'u, Ramazan ayının 27'si (9 Mart 1537) Pazar gününe denk geldi. Muharrem ayının 8'i (27 Haziran 1536) Salı gününün sonunda hassa-i şerife hekimi (şahın özel hekimi) olan Molla Rükneddin Kâzerûnî'nin emlakine el koyuldu ve o, gazaba uğradı. Yaz sonunda Ucan yaylasına, oradan da mukaddes türbenin (Erdebil'deki Safevî türbesinin) ziyaretine gidildi. Bu yıl, Üsküye seyyidlerinin yükselişinin başlangıcı oldu. Sadr makamında bulunan Mir Muizzeddin Muhammed görevden alındı ve bu yüksek mansıp, Şüşter'in büyük seyyidlerinden olan Mir Şemseddin Esedullah Maraşî'ye verildi. Ardından şah, Horasan'a yürüş (sefer) etme amacıyla Kazvin'e geldi ve orada birkaç gün kaldı. Rabiulahir ayının 10'u (26 Eylül 1536) Salı sabahında oradan Rey'e geçti. Yıllarca Âli Divan'ın münşiliğini (kâtipliğini) yapmış olan Hoca Mirek Şerefeddin Kirmanî orada vefat etti. Onun vazifesi, Emir Zekeriya'nın kardeşi Muhammedi Bey'e verildi. Bu sıralarda Gilan padişahı vefat ettiği için oranın yönetimi Behram Mirza'ya havale edildi ve Kazvin'de kışlak yapıldı.

Baharda Behram Mirza, Lahican'a yöneldi ve oranın birçok yerini ele geçirdi. Bu sıralarda o, şah tarafından Muzaffer Sultan lakabı almış bulunan ve oranın halkı arasında büyük saygı gören Hurkiya'yı vekil Hasan Ağa Şamlu'nun ve vezir Hoca İnayet'in tavsiyeleri üzerine hapsetti. Bu olay, oranın diğer emirlerinde güvensizlik meydana getirdi ve 944 yılının Aşura gününde (19 Haziran 1537) onların hepsi bir anda ayaklandılar. Behram Mirza orada kalmayı uygun görmeyerek, Deryavek yaylasına çıktı. Bu yıl Ubeyd Özbek, Herat hâkimi Sufyan Halife ile savaşarak, onu Nişabur'un Abdülabad kalesinde kuşatıp ele geçirdi ve öldürdü. Ondan sonra Herat'ı ele geçirmek için harekete geçti ve orayı kuşattı. Safer ayının 27'si Salı günü sabahında (5 Ağustos 1537) Sultan İbrahim Eminî'nin[293] oğlu Muhammed Tahir, Hoş kapısı taraflarında bir delik açarak, Özbekleri oradan içeriye soktu. Bu yüzden şehir

[292] Gilan hâkimlerinden olan ve Muzaffer Sultan lakabıyla tanınan Emire Dibac, Safevîlere sırt çevirerek Osmanlılarla beraber hareket ettiği için idam edilmiştir. Bkz. Mousavi, a.g.tz., s.64.

[293] Horasanlı bir tarihçi olup, Şah İsmail'in zaferlerini anlatan Fütûhât-ı Şâhî isimli bir eser yazmıştır. Bkz. Efendiyev, a.g.e., s.26.

Özbeklerin eline geçti. Bunun üzerine celal bayrakları Reyden Damgan ve Bistam'a doğru yöneldiler. Oradan da Nisa ve Ebiverd'e gittiler.

Bu esnada Sam Mirza'yı getirmek için Tabes'e gitmiş olan emirler onunla birlikte yüce dergâha geldiler. Onun fitne ve fesat çıkaran bazı hizmetkârları yasa ile cezalandırıldılar. Şahın ordusunun gelişine dair haberler Ubeyd'e ulaşınca Herat'ı terk ederek Maveraünnehir'e kaçtı. Şahın askerleri o kışta daima yürüşler (akınlar) yaptıkları için ordu ehli havanın son derece soğuk olması ve çokça kar yağması yüzünden bir hayli zorluk çekti. Nisa'dan Merv'e gittiler. Orayı aldıktan sonra Herat'a döndüler. Bir süre sonra Kahdahar tarafa hareket ettiler. O ülkenin tamamı ve Daverzemin bölgesi Memâlik-i Mahrusa'ya (Safevî Devleti'ne) katıldı. Oranın yönetimi Budak Han Kaçar'a verildi. Oradan Herat'a teşrif ettiler. Oranın idaresi, cihan ehlinin şehzadesi olan Ebü'l-Galib Sultan Muhammed Mirza'ya verildi ve Muhammed Han Şerefeddinoğlu onun lalası tayin edildi. Şah oradan göç ederek Irak'a yöneldi.

944 senesinde Luy (Balık) Yıl'ın Nevruz'u, Pazartesi günü Şevval'in 9'una (11 Mart 1538) denk geldi. Cemaziyelahir ayında (Kasım 1537) şahın ordusu Tahran civarında kamp kurdu. Aynı gün Mir Kıvameddin Nurbahş'ın tutuklanması konusunda hüküm verildli. Recep ayının başlarında (4 Aralık 1537) dinin ve dünyanın sığınağı olan şah, Kazvin'e geldi ve birkaç gün orada kaldı. Güneş, Kova Burcu'na girdiği gün (21.01.1538) Tebriz'e doğru yola çıktılar ve Şevval ayının ortasında (Mart 1538) oraya ulaştılar. Kışın geri kalan bölümünü orada geçirdiler. Bu devletin yetiştirdiği kıvrak bir sipahi olan Havaf melikzadesi Hoca Kelan Melik, şeytanın kandırmacası ile yolunu kaybetti ve devletin valilerine karşı geldi. O, Havaf'ın İstah kalesini ele geçirdi ve isyan etmeye başladı. Şahın emri üzerine bazı emirler onun üzerine gönderildiler. Üstat Şeyhi Topçu'yu, ona nasihat etmek için yolladılar. Fakat o, bu biçareyi (Üstat Şeyhi'yi) bir ok atışıyla öldürdü. Sonunda, sağlamlığı bütün İran ve Turan'da meşhur olan bu kale, hiç kimsenin aklının ucundan geçmeyecek bir şekilde kudretli devletin valileri tarafından fethedildi. Kışın sonunda onu (Hoca Kelan Melik'i) yüce dergâha getirdiler. Şahın emri üzerine onu Nasriyye minaresinden bir ayağından asarak en kötü bir şekilde öldürdüler.

945 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz'u, Çarşamba günü Şevval'in 21'ine (12 Mart 1539) denk geldi. Bu yıl şahın fermanı üzerine Elkas Mirza diğer emirlerle Şirvan ülkesini almaya gitti. Oranın valisi olan Sultan Ferruh oğlu Şahruh, Beykurd (veya Bigurd/Bugurd) kalesine sığındı. Bu kale o zamanlar sağlamlığı ve dayanıklılığı açısından meşhur bir kaleydi. Şirvanlılar bu kaleyi şahtan başkasına teslim etmeyeceklerini söylediler. Bu yüzden muzaffer bayraklar, Rabiulahir ayının 19'da (14 Eylül 1538) Merend'den oraya doğru hızlıca harekete geçtiler ve Pazartesi günü Rabiulahir ayının 27'de (22 Eylül 1538) bu kale fethedildi. Şairlerden biri, öyle bir kaside söyledi ki herbir mısraından bu ünlü fethin tarihi ortaya çıkıyor. Şu iki beyit bu kasidedendir:

Beyit
Felek zirvesinde oturanların tarzı ile birbirinin peşinden
Bölük bölük geldiler ve nallar safında saf tuttular.
Böylesine bir asker ve böylesine bir topluluk ile her nereye giderse,
İkbal onu istikbal etmek (karşılamak) için önüne çıkar.

Cuma günü Cemaziyilevvel ayının 3'ünde (27 Eylül 1538) Gülistan kalesi ve diğer kaleler de fethedildi. Cuma günü ayın 10'unda (4 Ekim 1538) Lala Hüseyin Bey ve Şirvan askerlerinin bir grubu öldürüldü. Cumartesi günü ayın 25'inde (19 Ekim 1538) bu kalenin tahrip edilmesi yönünde emir verildi ve bu yüzden orası günümüze kadar harabe durumdadır. Pazartesi günü Cemazeyilahir ayının 18'inde (11 Kasım 1538) Şamahı'dan dönüş yoluna çıkıldı. Perşembe günü ayın 21'inde köprüden geçtiler. Yolculuk sırasında Çarşamba günü ayın 27'sinde şah, fetih esnasında çaba sarfetmiş olam emirlere değerli hediyeler sundu. Pazar günü ayın 22'sinde Tebriz sarayına geldiler.

Hoca Muzaffer Bitikçi'nin torunu olan Muhammed Salih de ataları gibi, cihan ehlinin sığınağı olan bu dergâhın has hizmetkârlarından idi. Dedesinden sonra o, şahın merhametine mazhar olmuş, davul ve sancak sahibi olmuş, sultanlık makamına yükselmişti. Fakat tüm bunlara rağmen o, devlete karşı geldi ve Astarabad valisi Sadreddin Han'ı kovarak fesat çıkarmaya başladı. Mezkûr han, Bistam'dan onun üzerine saldırdı. Şahverdi Bey Kengerlü de onu yakalayarak dergâha getirdi. Şah, bu

nankörün katline ferman verdi. Onu da Nasriyye minaresinden aşağı attılar. Böylece Hoca Muzaffer'in soyu tükendi. Bu yıl kışlak Tebriz'de vuku buldu.

946 senesinde Sıçgan (Fare) Yıl'ın Nevruz'u, Perşembe günü Zilkade'nin 2'sine (10 Mart 1540) denk geldi. Bu yıl Ubeyd Özbek'in ölüm haberi şaha ulaştı. Hasan Sultan Reyşehrî defalarca nankörlük etmişti. Oysaki o, kardeşi Şah Ali ve babası Mir Ebu İshak köy ileri geleni iken bu devletin himayesinde eyalet hâkimi gibi yüksek bir makama ulaşmışlardı. Şahın fermanı üzerine Dulkadirlerden ve Afşarlardan oluşan bütün Fars vilayeti emirleri Reyşehir kalesini kuşatmak ve onu ele geçirip şahın dergâhına getirmek için gönderildiler. Şiraz valisi Gazi Han ve diğer emirler bir müddet orayı kuşattılar. Sonunda şah tarafından onun mallarını zapt etmek üzere görevlendirilmiş olan Mir Seyyid Şerif, ona vaatlerde bulunarak onu kaleden çıkarmayı başardı.

Şevval ayının başlarında (9 Şubat 1540) Gazi Han, Miyane'de hastalanarak vefat etti. Onun eyaletini ve koşununu (ordusunu) Keçel Bey Hacılar'ın oğlu İbrahim Han'a verdiler. Hasan Sultan, Tebriz'de yasaya çarptırıldı (cezalandırıldı). Çavlı Bey Afşar'ın oğlu Mehdi Kulu Sultan, Kunkura lakabıyla meşhurdu. O, şahın desteği sayesinde yüce sultan rütbesi almış ve birkaç yıl Şüşter hâkimi görevinde bulunmuştu. Sonunda gururuna yenik düştü, şeriatın ve padişahın hükmüne karşı gelerek, bir an olsun şaraptan vaz geçmez oldu. Bu yüzden onun amca oğullarından olan birkaç sultan onu ortadan kaldırmak için görevlendirildiler ve onu abluka altına aldılar. Sonunda Mehdi Kulu'nun kardeşi Sevindik, bu yılın Zilhicce ayının 6'sında (13 Nisan 1540) Salı günü onu öldürerek, kafasını şahın huzuruna gönderdi. Tebriz'de bazen veba salgını olduğu için ordu Zercerud'e gitmişti. Sonunda Tebriz'e dönerek, kışı orada geçirdiler.

947 senesinde Ud (Öküz) Yıl'ın Nevruz'u, Cuma günü Zilkade'nin 12'sine (10 Mart 1541) denk geldi. Bu yılın baharında (şah ve maiyeti) Surluk yaylasına gittiler. Gazi Han Tekelü, Rumîlerden (Osmanlı'dan) yüz çevirip, cihanın sığınağı olan dergâha geldi. Şirvan'ın Salyan, Mahmudabad ve diğer bazı bölgeleri tiyul olarak ona verildi. Üzerinde fetih ayetlerinin yazılı olduğu bayraklar Tiflis'e yönelerek, orayı ve etrafını fethettiler. Kışlak Tebriz'de vuku buldu.

948 senesinde Bars (Kaplan) Yıl'ın Nevruz'u, Cumartesi günü Zilkade'nin 4'üne (19 Şubat 1542) denk geldi. Şahın ordusu Ucan'a ve oradan da Sehend'e gitti. Elkas Mirza ve Şeki hâkimi Derviş Muhammed Han, cihanın sığınağı olan dergâha gelerek, ardından kendi ülkelerine geri döndüler. Kışlak Tebriz'de gerçekleşti.

949 senesinde Tavışkan (Tavşan) Yıl'ın Nevruz'u, Zilhicce'nin 5'ine (12 Mart 1543) denk geldi. Bu yıl Belh hâkimi Canı Beyoğlu Kesken Kara tarafından Han Çehre ve Buhara'nın sahibi olan Ubeyd oğlu Abdülaziz tarafından Hudabirdi gibi Özbek elçileri şahın huzuruna gelerek hediyeler sundular ve sonrasında dönüş izni alarak çekip gittiler. Onlara mihmandarlık yapmış olan Hacı Ağa da onlarla beraber elçilik göreviyle gitti. Celal bayrakları yaylak mevsiminin ardından sonbahar aylarında Huzistan'a yöneldiler. Şaban ayının başlangıcında (10 Kasım 1542) Perşembe gününde Dizful civarına ulaştılar. Oranın idaresi Ebülfetih Sultan Afşar'a verildi. Kışlak Kum'da gerçekleşti.

950 senesinde Luy (Balık) Yıl'ın Nevruz'u, Zilhicce'nin 17'sine (7 Mart 1544) denk geldi. Baharda Sirişd, Kezar ve Han Görmez yaylalarına gittiler. Hemedan'a bağlı Nihavend etrafında şahın sağlığı bozuldu ve halk ızdıraba kapıldı. Sonunda şifa belirtileri göründü ve müminler sanki taze bir hayat bularak, çok mutlu oldular. Tanrı'ya şükürler olsun! Ahbabımızdan birisi bu konuda şu iki üç beyti söylemiştir:

Nazım
İnsanlık olarak bize vaciptir ki bugünden başlayarak,
Mahşer gününe kadar günde bin kere şükredelim.
Zira gözlerimiz ile gördüğümüz Allah'ın lütfudur,
Ve onun sağlığının haberi Allah'ın rahmetidir.
Sen zamanın canısın ve canlar senin canına bağlıdır,
Senin canınla zamanın canı birbiriyle bağlantılıdır.

O sıralarda büyük emirler ve şerefli gaziler, Abdullah Han ve Şah Ali Sultan'ın önderliğiyle Kelhor ulusu[294] üzerine saldırma emri aldılar. Çünkü bu mekruh güruhun isyan ve fesat çıkarmasına dair haberler daima şahın kulağına gitmekteydi.

[294] Bugünkü İran – Irak sınırında yaşamış olan bir Kürt kabilesidir.

Emirler onları katledip yağmaladılar ve ganimetlerlerle beraber sağ salim şahın dergâhına geldiler. Salı günü Receb ayının 12'sinde (11 Ekim 1543) şah, kışlak yapmak üzere Kazvin'e geldi. Gazi Han Tekelü defalarca itaatsizlik ve nankörlük yaptığı için ortadan kaldırılılması yönünde ferman verildi. Bu yılın sonlarında (1544 yılı başlarında) şahın fermanı ile Elkas Mirza onu ve kardeşi Mustafa Bey'i hizmetkârları ile birlikte Şirvan'a bağlı Mahmudabad'da katletti. Onların küçük kardeşi de Kazvin'de katledildi.

951 senesinde Yılan Yıl'ın Nevruz'u, Çarşamba günü Zilhicce'nin 27'sine (11 Mart 1545) denk geldi. Perşembe sabahı Rebiüssani'nin 14'ünde (5 Temmuz 1544) yaylağa gitmek için Kazvin'den çıktılar. Tam bu sıralarda sultanların sığınağı olan dergâha iltica eden Hümayun Padişah,[295] Ebher çimeninde şahın huzuruna geldi ve saygıyla karşılandı. Onun getirdiği hediyeler arasında dört miskal ve dört dang[296] ağırlığında bir elmasparçası da vardı. Bu yaz mevsimini Surluk ve Taht-ı Süleyman yaylalarında geçirdiler. Defalarca avlanmaya gittiler. Bu avlanmalardan birinde, hassa-i şerife alemdarları olan Kaçar halifelerinden Ebülkasım, yanlışlıkla atılan bir okla öldürüldü. Kışlak, Kazvin'de vuku buldu.

.

952 senesinde Salı günü Rabiulevvel'in 22'sinde (3 Haziran 1545) Bala Kümbet'e doğru hareket ettiler ve Sultaniyye'ye kadar gittiler. Çünkü Tebriz'de veba salgını ortaya çıkmıştı. Oradan İmamzade Abdülazim Aleyhisselam türbesini ziyarete gittiler. Oradan da Damgan'a ve Ali çeşmesine hareket etmeye devam ettiler. Kazvin'de kışlak yaptılar. Cumartesi günü Ramazan ayının başlangıcında (6 Kasım 1545) bu şehir, padişahın adımları ile şereflendi. Kışlak yurdunda iken, Elkas Mirza'nın isyan haberi geldi. Aynı zamanda Hemedan ve Huzistan vilayetlerinin valisi olan Behram Mirza'nın ve Herat valisi Muhammed Han'ın da itaatsizlik içinde olduğu konusunda söylentiler dolaşmaya başladı. Fakat onların her ikisi birbirinin peşi sıra şahın dergâhına gelerek, gönüllerdeki kuşkuları bertaraf ettiler. Aynı yılda Menteşe Sultan Ustaçlu vefat etti.

---

[295] Babür Padişah'ın oğludur.

[296] Dang – altıda bir demektir. Burada ifade edilen dört dang ise bir miskalin altıda dörtlük (veya üçte ikilik) kısmını oluşturmaktadır.

953 senesinde Yunt (At) Yıl'ın Nevruz'u, Perşembe günü Rabiulevvel ayının 19'una (20 Mayıs 1546) denk geldi. Celal bayrakları Kazvin'den çıkıp, Harakan'a yöneldiler. Cumartesi günü ayın 22'sinde Rudek-i Virkan mevkiinden tazim edilmesi vacip olan İmamzade Abdülazim Aleyhisselam'ı ziyarete gidip, oradan Ucan'a yöneldiler ve ardından Tebriz'e geldiler. Orada birkaç gün kaldılar. Bu esnada Elkas Mirza'nın annesi Hakan Beği Hanım ve Elkas'ın büyük oğlu Sultan Ahmed Mirza, onun affını istemekten ötürü şahın huzuruna geldiler. Şah onun taksiratını affetti ve yüksek rütbeli emirlerinden Seyyid Bey Kemune'yi, Bedir Han Şamlu'yu, Şahkulu Halife Mühürdar'ı, Sevindik Bey Korucubaşı'nı, mukaddes türbenin (Erdebil'deki Safevî türbesinin) mütevellisi olan Masum Bey Safevî'yi, Mir İbrahim Safevî'yi ve kazaskeri onun annesi ile birlikte gönderdi. Onlar Cevad'da[297] onunla mülakat ederek, ona bir daha itaatsizlik etmemesi konusunda yemin ettirdiler. Şah, emirleri yolcu ettikten sonra kendisi ordu ile Gürcistan üzerine hareket etti. Şuragöl ve Çenk'ten[298] geçerek Gürcistan'a girdi. Kış mevsiminin büyük bir bölümünü o diyarı fethetmek ve kâfirlerin şerrini defetmek ile geçirdiler. Oradan Karabağ'a geldiler. Zilhicce ayının 11'inde (2 Şubat 1547) Koyun Ölümü mevkiinde Kura ırmağından geçip, Şirvan ülkesine geldiler. Daha sonra Aras ırmağından da geçtiler ve Ali Çoban'da durdular.

954 senesinde Koy **(**Koyun) Yıl'ın Nevruz günü, Muharrem ayının 18'i (10 Mart 1547) Cuma gününe denk geldi. Bu sırada Elkas Mirza'nın Çerkes savaşında yenildiği haberi geldi. Şeki hanı Derviş Muhammed'in kardeşi Şah Nazar ve Mirza'nın emirlerin ve hizmetkârlarından olan korucu-başı Ahmed Bey Ustaçlu ve diğerleri katledilmişlerdi. Elkas Mirza, yenilmiş olan ordusuyla beraber, Şamhal Kaytak'ın memleketi olan Tarko'nun havalisine geldi. Oradan Derbend'e hareket etti. Orada kendi ismine altın sikke bastırdı. Annesini ve kendisinin güvenilir hizmetkârlarından olan Köhne Şahverdi ile Tenbellü Ahmed'i ve diğerlerini kale muhafazası için orada bırakıp, kendisi daha sağlam ve korunaklı bir yer olan Hınalık'a yöneldi. Onun adamları bölük bölük firar ederek şahın dergâhına geldiler. Onun güvenilir adamlarından olan Çoban Bey Ayçekoğlu Ustaçlu'yu ve Kör Sohrab Dulkadir'i yakalayarak dergâha getirdiler. Elkas, Hanalık'tan Kumuk ve Kaytak'a

[297] Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde, Aras ve Kura ırmaklarının birleştiği yerde bulunan bir köy.
[298] Tekmiletü'l-Ahbâr'a göre: Pembek. Bkz.: Mousavi, a.g.tz., s.75.

doğru hareket etti. Monkolay (öncü) emirlerinden Şahkulu Halife, Şahverdi Sultan Ziyadoğlu ve Muhammedi Bey Musullu, Şirvan'ın dağ eteğindeki Miskin Ahtı köyünde onun üzerine saldırarak, onun hizmetkârlarının birçoğunu katlettiler. O da çok az kişiyle firar ederek, Şamhal kavmine sığındı. Oradan Azov (Azak) üzerinden denizle Kefe'ye, oradan da İstanbul'a gitti. Celal bayrakları, yazın Şamahı üzerindeki Cebani yaylasında yaylak yaptılar ve Gülistan kalesini fethettiler. Devletyar Gulam Hoca, Tamgacı Hoca Mirican'ın oğlu Mir Muhammed ve bir bölük fitneciler yasaya çarptırıldılar. Bu kalenin tahrip edilmesi konusunda hüküm verildi. Ayrıca Derbend kalesini de ele geçirdiler. Oranın (Şirvan'ın) idaresi şehzade İsmail Mirza'ya verildi ve Gökçe Sultan Kaçar, onun lalası tayin edildi. Ülkenin diğer kısımları emirler arasında dağıtıldı. 1 700 tümen meblağındaki şahlık altınını (zer-i şahlık) oranın fakirlerine sadaka olarak verdiler. Sonbaharın başlarında Kura ırmağından geçerek, Şaban ayının 26'sı (11 Ekim 1547) Salı gününde Tebriz sarayına ulaştılar. Orada Elkas Mirza'nın hizmetkârları hakkında soruşturma yürütüldü. İtaatsizlik ve isyan yapmış olanlar cezalandırıldılar. Orada kışlak yapıldı.

.

955 senesinde Piçi (Maymun) Yıl'ın Nevruz günü, Muharrem ayının sonuna (11 Mart 1548) Pazar gününe denk geldi. Cemaziyeahir'in 4'ünde (12 Şubat 1548) mualla ordu Tebriz'den göç ederek Şenb-i Gazan havalisine geldi. Oradan Ana Hatun vadisine, oradan Kemer-dere'ye, oradan da Eşkenber yaylasına gittiler. O sıralarda nankör Elkas'ın fitnesi arttı. Hünkâr ona yardım etmek için Azerbaycan'a geldi. Merend'de bulunan öncü (monkolay) emirlerden Abdullah Han ve diğerleri Hünkar'ın karavullarına (nöbet yapan askerlerine) karşı hamleler gerçekleştirdiler. Fakat onlara (Osmanlı askerlerine) peş peşe takviye kuvvetler katıldığı için emirler savaşmayı uygun bulmadılar ve Eşkenber'de bulunan orduya katıldılar.

Henüz Huzistan, Kûh-i Gilûye, Fars, Kirman ve Irak'ın emirleri gelmedikleri için onların gelip ulaşmasını beklemek amacıyla Eşkenber'den ırmak kenarına indiler. Hünkâr, Cemazeyilahir ayının 20'sinde Perşembe günü (27 Temmuz 1548) Tebriz'e geldi. Fakat dört gün sonra Salı gecesi, ayın 25'inde oradan geri çekilerek, Van tarafa yöneldi. Bu sırada şahın kızı Perihan Hanım'ın hayırlı doğumu mezkûr ırmak kenarında gerçekleşti. Aynı zamanda düşmanların geri çekildikleri konusunda haber gelmesi, dünya ve din prensesinin (Perihan Hanım'ın) saadetli kademlerinin ne kadar

mübarek olduğunu cihan ehline apaçık gösterdi. Şerefli emirlerden İbrahim Han ve diğerleri düşmanları takip etmekle görevlendirildiler. Muzaffer bayraklar Çaldıran ovasına geldiler. Oradan İsmail Mirza ve bazı emirler, Kars kalesini tamir etmek için orada bulunan muhaliflerin üzerine gönderildiler. Şahın kendisi de bizzat mübarek vücuduyla düşman ülkesine yöneldi. Pasin, Sarısu, Hınıs, Ahlat, Erzurum, Tercan, Bayburt ve Erzincan'ın tamamı, ta ki Harput ve Trabzon havalisine kadar uzanan topraklar, muzaffer askerlerin ayakları altında kaldı ve zaptedildi. Şah Pasin'e vardığında, Kars'daki muhaliflerin üzerine gitmiş bulunan İsmail Mirza ve yanındaki emirler yaklaşık iki bin kişinin kesik kafasını ve ganimetleri yüce dergâha getirip geldiler. Belli oldu ki oradaki düşman birliği yedi sekiz bin kişiden ibaret olup, Dulkadiroğlu Muhammed Han'ın küçük kardeşi Ali Bey'in komutası altında idiler ve onlar mağlup edilerek öldürülmüşlerdir. Yine aynı yerde Astarabad hâkimi Şah Ali Sultan Ustaçlu'nun alemdarı olan İskender Ağa bir katar katırla Ali Sultan Özbek'in ordusuna ait kesik kafalar, davullar ve sancakları yüce tahtın eteğine getirip geldi. Şah Ali Sultan, bin beş yüz askere sahip olmasına rağmen Kümbed-i Kabus havalisine düşmanın yedi bin kişilik ordusuyla savaşmış ve onları yenmişti. Şah Erzincan'a ulaştığında, Dulkadir yüzbaşılarının her biri kendi adamlarıyla karavul (bekçilik) görevi yapmaya gitmişlerdi.

Onlar istirahat edip uyudukları yerde Hünkâr'ın muteber emirlerinden olan Osman Paşa 600 kişiyle beraber pek bilinmeyen bir yoldan gelip onların üzerine saldırdı. Fakat onlar, kudretli devletin gücü sayesinde düşmana galip gelerek, onların başlarını, ganimetlerini, altın ve gümüş eğerli binek atlarını âlemin sığınağı olan dergâha getirdiler. Ramazan ayının 14'ü Çarşamba gününde (17 Ekim 1548) şahın ordusu Erzincan şehrinden göç ederek, Azerbaycan'a yöneldi. Şevval ayının başlarında (3 Kasım 1548) Çukur Sa'd'ın Üç Kilise havalisinde durdular. Oradan İsmail Mirza'yı, Abdullah Han'ı ve Gökçe Sultan'ı Şirvan'ı zapt etmeye gönderdiler. Mualla ordu, Şeki ülkesini ele geçirmek için Kura ırmağı kenarına yöneldi. Elkas Mirza, Şevval ayının 3'ünde (5 Kasım 1548) Bağdat yolundan Hamedan'a gelip, Behram Mirza'nın ve Çerağ Sultan'ın ordusunu yağmaladı. Oradan da Kum, Kaşan ve İsfahan'a yöneldi. Ordu ehlinin bütün yükleri (ağruk) İsfahan'da olduğu için Elkas Mirza orayı ele geçirmek istedi. Bu haberler, Karabağ'da bulunan şahın kulağına ulaştı. İsmail Mirza ve diğer emirler derhal geri döndürüldüler. Şirvan hükûmeti

Abdullah Han'a verildi. Şahın kendisi saadet ve ikbal ile bu kışta Halhal ve Erdebil yolundan Kazvin'e ulaştı. Bu haberler önceden Elkas'a ulaştığı için o, İsfahan'dan göç ederek, Fars'a yöneldi. İzedhas kalesini elegeçirip, orada katliam yaptı. Orada da kalmayarak, Şuşter'e gitti. Zilhicce ayında (Ocak 1549) orayı kuşattı ve saldırıya geçti. Az kalsın orayı ele geçirecekti. Fakat sonunda ebedi devletin valilerinin ve sadaret görevinde bulunan Mir Şemseddin Esedullah'ın oğullarının, özellikle de Mir Zeyneddin Seyyid Ali'nin ve Mir Veciheddin Abdülvehhab'ın çabaları sayesinde başaramadı. Adı geçen bu şahıslar, o diyarın ahalisinin ileri gelenleridirler. Onlar Rum ordusunun saldırıya geçtiği her yerde fedakârca direniş gösterdiler ve onların saldırılarını geri püskürttüler. Sonunda Elkas korku içinde oradan geri çekildi ve Dizful'da da bir şey yapamadı; Sebab kalesi yolundan Bağdat hududuna gitti.

956 senesinde Tahaguy (Tavuk) Yıl'ın Nevruz günü, Safer ayının 11'i Pazartesi gününe (11 Mart 1549) denk geldi. Celal bayrakları, Rabiussani ayının 9'da (7 Mayıs 1549) Kazvin'den çıkıp, Harakan yaylasına gittiler. Oradan da göç ederek Kürdistan'a yöneldiler. Elkas Mirza, Rumîlerden (Osmanlı'dan) yüz çevirdiği için Şehrizur etrafında ikamet ediyordu. Şah bir iki kez büyük seyyidlerden bazılarını, örneğin İmam Rıza'nın mukaddes türbesinin hizmetkârı olan Mir Abdülazim Baylekanî'yi Elkas'ın yanına göndererek, ona iltifat gösterdi. Ancak o, şahın huzuruna gelip gelmeme konusunda tereddüt ediyordu. Bir keresinde Rum ordusu gece ansızın ona saldırdı ve onun etrafındaki topluluğu dağıttı. O da çaresiz kalıp, Sorhab Erdelan'ın ülkesinin dağlarına sığındı. Sonunda İslâm memleketlerinin seçkini olan Şah Nureddin Nimetullah'ın aracılığıyla Salı günü Ramazan ayının 9'unda (1 Ekim 1549) Elkas ve onunla beraber olan 21 kişi şahın dergâhına geldiler.

İki gün sonra İbrahim Han'ın ve Hasan Bey Yüzbaşı'nın kontrolünde onu Kahkaha kalesine gönderdiler. Böylece bu büyük fitne, ebedi devletin uğuru sayesinde en güzel bir biçimde bertaraf edildi. Bu yüzden de "vaz'-ı nîk" (güzel vaziyet) ifadesi ebcet hesabıyla bu olayın tarihi oldu. Bu sıralarda şehzade Behram Mirza hastalandı ve Ramazan ayının 19'unda (11 Ekim 1549) Cuma gecesi cenet bahçesine gitti. Onun cenazesini mukaddes Meşhed'e götürüp, orada defnettiler. O, 923 senesinde Şevval ayının 17'sinde (2 Kasım 1517) Cuma günü doğmuştu. İzzetli ve saadetli bayraklar kışlak için Kazvin'e geldiler. Elkas Mirza'nın isyanından ve Hünkâr'ın

Tebriz'e gelişinden sonra Şirvan ülkesi Şirvanşahlar soyundan gelen Burhan adlı birisinin eline geçmişti. Sonbaharın sonunda oranın hâkimiyeti şah tarafından Abdullah Han'a verildi ve Azerbaycan emirleri de ona yardım için tayin edilerek o tarafa gönderildiler. Abdullah Han, Cevad'da gemi ile Kura ırmağından geçerek, Ali Çoban adlı yerde durdu. Burhan da Şirvan ordusunu toplayarak, Beykara vadisine gitti. Orası çok sağlam bir yerdi ve onun etrafında çok adam vardı. Bu yüzden onun üzerine saldırmak çok zordu. Abdullah Han 15 gün boyunca Ali Çoban'da durdu ve gaipten gelecek güzel bir müjdeyi beklemeye başladı. Şahın bitip tükenmek bilmeyen saadeti sayesinde aniden Burhan doğal eceliyle vefat etti. Şirvanlılar da onun akrabalarından olan Mihrab adlı yaşlı bir adamı saltanata yükselttiler ve hendek kazarak kendi mevzilerini sağlama almaya çalıştılar. Bu haber Abdullah Han'a ulaştığında, onların sığınağına saldırarak, orayı ele geçirdi. Mihrab kaçıp kurtulsa da, onun askerlerinin çoğu öldürüldüler.

Bu olaydan sonra deniz kenarında bir ada olan ve her iki tarafından Kura ırmağı denize dökülen Derav'da Burhan'ın akrabalarından Kurban Ali adlı birisi, Şirvan ricalinden oluşan kalabalık bir gurupla bir araya gelerek, hendek kazmak suretiyle oradaki mevzilerini sağlama aldılar. Abdullah Han, kış olmasına rağmen oraya yöneldi. Değişik taraflardan gaziler gemilere atlayarak, saldırıya geçtiler. Bir hayli çabaların ardından o kale fethedildi. Kurban Ali'yi ve onun adamlarının çoğunu katlettiler. Ondan sonra Şirvan bilmerre muhaliflerden temizlendi. Bu yılın Zilkade ayında (Kasım-Aralık 1549) prenses hanımefendi[299] İmam Rıza türbesini ziyaret etmek üzere Kazvin'den yola çıktı. İleri gelenlerden Mühürdar Şahkulu Halife ve muazzam koruculardan oluşan bir grup, bu sefer sırasında hanımefendinin tahtırevanı etrafında bulunup, ona eşlik ettiler.

957 senesinde İt Yıl'ın Nevruz günü, Safer ayının 22'si (12 Mart 1550) Salı gününe denk geldi. Cemazeyilevvel ayının 19'u (5 Haziran 1550) Perşembe gününde yüce ordu Kazvin'den Sultaniyye yaylasına yöneldi. Oradan da Azerbaycan'a hareket edip, ailelerini ve göçlerini Kazvin'e gönderdiler. Bayındır Bey Melkenoğlu ordunun başındaydı. Aynı yılın Rabiulevvel ayında (Mart-Nisan 1550) Elkas Mirza vefat etti.

[299] Bu prenses, Şah Tahmasb'ın kız kardeşi olup, ismi Sultanım'dır. Bkz. Abdi Bey Şirazî, **Tekmiletü'l-Ahbâr,** (Tashih: Abdülhüseyin Nevâî), Neşr-i Ney, Tahran, 1369, s.103.

O, 922 yılında Cuma günü Safer ayının 10'unda (15 Mart 1516) doğmuştu. Şahın kışlağı Karabağ'da oldu.

958 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz günü, Rabiulevvel ayının 4'ü (11 Mart 1551) Perşembe gününe denk geldi. Şeki hâkimi Hasan Beyoğlu Derviş Muhammed, uzun ömürlü devletin sayesinde büyük bir iktidar sahibi olmasına ve han lakabı almasına rağmen defalarca itaatsizlik göstermişti. Onun cezalandırılması şart oldu. Bu yüzden celal bayrakları onun ülkesini fethetmek için yola çıktılar. Cumartesi günü Cemaziyelahir ayının 9'unda (14 Haziran 1551) Kiş kalesi ferhedildi. O, firar ettiği sırada Çerendab Sultan Şamlu'nun en aşağı düzeyli hizmetkârı olan Köse Pir Kulu Çeride onu öldürdü. Aynı yılda bir Frenk elçisi, Hürmüz yolundan gelip, nefis hediyeler ve armağanlar getirdi. Ardından izin isteyerek, geldiği yoldan geri döndü. Yine aynı yılda Şahkulu Sultan Ustaçlu mukaddes Meşhed'den geldi ve Çukur Sa'd valiliğine atandı. Onun ülkesini ise Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadir'e verdiler. Yine aynı yılda Âli Divan'da vezaret görevinde bulunan Hoca Emir Bey azledildi.

Yüce ordu oradan (Şeki'den) Gürcistan'a gitti. Tümük kalesi fethedildi. Bu arada bazı askerlerde veba hastalığı görüldüğü için şahın emriyle onları ordudan ihraç ettiler. Şahın kışlağı Karabağ'ın Kara-ağaç adlı yerinde gerçekleşti. Aynı yılda Din Muhammed Özbek, o taifenin ünlü bahadırlarından olan Kulu Muhammed'i, Kadı Şemseddin Muhammed Râzî Hasanî'nin kardeşi olan Kadı Ataullah ile birlikte, dünyanın sığınağı olan dergâha gönderdi. O, şah tarafından saygıyla karşılanarak, ardından izin isteyip geri döndü. Fakat Sebzevar'a vardığında, Din Muhammed'in Merv'de vefat ettiği haberini duydu. Bu yüzden korkuya kapılarak, oradan yalnız başına firar edip kaçtı.

959 senesinde Sıçgan (Fare) Yıl'ın Nevruz günü, Rabiulevvel ayının 15'i Cuma gününe (11 Mart 1552) denk geldi. Bu yıl birkaç sebepten dolayı celal bayrakları düşman ülkesi üzerine yöneldiler. Ramazan ayında (Ağustos-Eylül 1552) şah ordusu Ahlat'a ulaştı ve kaleyi fethetti. Oranın ahalisinin can ve mal güvenliği sağlandı. Oradan çıkıp Erciş kalesini kuşatmaya gittiler.

960 senesinde Ud (Öküz) Yıl'ın Nevruz günü, Rabiulevvel ayının 25'i Cumartesi (11 Mart 1553) gününe denk geldi. Bir müddet sonra yeniçeriler ile İbrahim adlı birinin komutası altındaki Buhti aşiretinden olan Kürtlerin arasında husumet meydana geldi. Yeniçeriler, gazileri surların üzerinden içeri çektiler. Böylece kale alındı ve Kürtler öldürüldüler. Elkas Mirza'nın korucu-başısının dayısı oğlu olan Ali Bey Musullu'nun oğlu Bediüzzaman da orada katledildi. Bu sırada büyük emirlerin bazıları İsmail Mirza önderliğinde İskender Paşa'nın üzerine Erzurum'a giderek zafer kazandılar, onun askerlerinden bazılarını öldürdüler, Dulkadir sancağının sahibi olan Keser İsa gibi bazı Rum büyüklerini de esir ederek, mualla orduda onları yasaya çarptırdılar (idam ettiler). Bu sefer esnasında Muhammed Bey Düğeroğlu'nun kutval olduğu Bargiri kalesi eman ile fethedildi. Oradan da ordu Kürdistan'ı yağmalamaya gitti. Sağ salim ve ganimetlerle beraber geri döndüler. Bu mübarek yürüş (sefer) bütün kış boyunca sürdü. Rabiulahir ayının ilk on gününde (Mart 1553) şah, Nahçıvan'a geldi. Oradan Seyyid Şemseddin Dilicanî Rum'a elçil olarak gönderdi.

Mualla ordu yaylağa yönelerek, Urumî (Urmiye) ülkesine gitti. Oradan da Selmas ve Hoy'a yollandılar. Bu sefer sırasında Kürdistan'ın bazı kaleleri fethedildi. Ardından geri dönüp, yine Nahçıvan'a yöneldiler. Yıllarca itimadü'd-devle (başvezir) görevinde bulunan Kadı Cihan, bu yüksek makamdan istifa ederek, Kazvin'e yerleşmişti. Bu esnada o, bir hacetini dile getirmekten ötürü dergâha gelmişti. Fakat geri dönüş yolunda Zencan'da Cuma günü Zilhicce ayının 17'sinde (24 Kasım 1553) gün batışı vaktinde vefat etti. Onun vefat tarihi de ebcet ile "Kadı Cihan"dır. Doğum tarihi ise 888 senesinin Muharrem ayının 12'si (20 Şubat 1483) Perşembe sabahıdır. Vezir-i azam Rüstem Paşa'nın Hünkâr'ın büyük oğlu Sultan Mustafa ile arası iyi değildi. O, son derece kurnazlıkla Hünkâr'ın kendi oğluna karşı tavır almasını sağladı. Bu sene Hünkâr, Acem seferine çıktığı esnada oğlunu katletti. Bu olayın tarihi "mekr-i Rüstem" oldu. Ayrıca Sultan Mustafa'nın oğlu Sultan Mehmed de katledildi. Bunun da tarihi "sitem-i mükerrer" oldu.

961 senesinde Bars (Kaplan) Yıl'ın Nevruz'u, Rabiulahir ayının 7'si (12 Mart 1554) Pazar gününe denk geldi. Şah, Nahçıvan kışlağındaydı. Hünkâr'ın sefere çıktığı ve Halep'te kışlak yaptığı haberi geldi. Şah, böylesine güçlü bir düşmana karşı müdafaa yapabilmek için orduyu hazırlamaya başladı. Perşembe günü Recep ayının 6'sında (7

Haziran 1554) mualla ordu Pazar-çay'a doğru hareket etti. Şaban ayının sonlarında (Temmuz 1554) Hünkâr, Nahçıvan'a geldi ve iki gün sonra aynı ayın 27'sinde (28 Temmuz 1554) geri döndü. Celal bayrakları Gürcistan'a yöneldiler. Yaklaşık bir ay Şürşad ve Kurkura ülkelerinde oturdular ve kâfirleri yağmalamaya meşgul oldular. Böylece Ramazan (Ağustos 1554) sona erdi. Bu esnada Hünkâr, Erzurum'da idi. Oltu kalesi üzerine gitmiş olan bir grup emir, bu işte bir faydanın olmadığını görünce geri dönüp, Kanlı-çimen'e geldiler ve Hünkâr'ın yakın adamlarından olan Sinan Bey'i yakalayarak dergâha gönderdiler. Şahın maiyeti de bir ordu eşliğinde Kanlı-çimen'e geldi. Rum ileri gelenleri tarafından barış sağlanması için çabalar gösterildiğinden dolayı şah, Sinan Bey'in kanını dökmekten vazgeçip, onu Şahkulu Bey Kaçar ile birlikte Hünkâr'ın yanına gönderdi. Şah, oradan da Levasan'ın[300] ülkesine girip, büyüklü küçüklü yaklaşık 30 bin esir aldı. Kışı orada geçirip, daha sonra Berda'ya geldiler. Eşikağası-başı Ferruhzad Bey'i elçi olarak (Rum'a) gönderdiler.

962 senesinde Tavışkan (Tavşan) Yıl'ın Nevruz'u, Rabiulahir ayının 17'si Pazartesi gününe (11 Mart 1555) denk geldi. Şahın maiyeti Tebriz'e hareket etti. İsmail Mirza için toy (düğün) yapıldı. Sonra kışlak için Kazvin'e gidildi. O yılın Rabiulevvel ayının 14'ünde (6 Şubat 1555) Şiraz valisi İbrahim Sultan gazaba gelerek azledildi ve Fars eyaleti Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadir'e verildi. Edhem oğlu Şahruh Bey de oraya daruga olarak gönderildi; ayrıca İbrahim Han'dan tercüman vergisinin[301] alınması da ona havale edildi.

963 senesinde Luy (Balık) Yıl'ın Nevruz'u, Rabiulahir ayının 28'i (11 Mart 1556) Perşembe gününe denk geldi. Bu yıl Herat'ın idaresi şehzade İsmail Mirza'ya verildi. Salı günü Rabiulahir'in 6'sında (18 Şubat 1556) Ali Sultan Tekelü ile birlikte Kazvin'i terk edip, oraya doğru yola çıktı. Salı günü Cemazeyilevvel'in 26'sında (7 Nisan 1556) Herat'a vardı. Sultan Muhammed Mirza, Cuma günü Şaban ayının 4'ünde (13 Haziran 1556) Ali Sultan ile birlikte Herat'tan çıkıp, Şevval ayının sonlarında (1556 yılının Eylül ayı başlarında) dünyanın sığınağı olan dergâha geldi. Celal bayrakları önce Deryavek yaylasına, oradan Çukur-Sa'd'a ve oradan da Soğuk-bulag'a gittiler. Orada Ali Sultan Tekelü gazaba uğradı ve korucuların tekmeleri

[300] Dönemin Gürcü beylerindendir.
[301] Tercüman vergisi – yolsuzluk yapan devlet adamlarının hazineye geri ödemek zorunda kaldığı bir vergidir.

altında öldürüldü. Yine aynı yılda Behram Mirza'nın oğlu Sultan İbrahim Mirza, şahın lütfuna mazhar olarak mukaddes Meşhed'e vali olarak atandı. Rabiulahir ayının başlangıcında (13 Şubat 1556) Perşembe gününde o, oraya doğru yola çıktı. Yine bu yıl şahın fermanı üzerine emirler ve ileri gelenler bütün günahlardan töbve ettiler. Aşağıdaki şiir parçası, bu olay için söylenmiştir:

Kıta;
Din ülkesinin sultanı âdil Tahmasb Şah,
Yemin verdi ve tövbe ettirdi din ordusunu.
Tövbenin tarihi "tövbeten nasûha" (samimi tövbe) oldu,
Bu ilahi bir sırdır, buna münkir olma.

Sadaret görevinde bulunan Mir Şemseddin Esadullah Sadr sağlığının bozuk olması ve yaşlılık nedeniyle Tebriz'de ikamet ediyordu. Onun yerine sadaret görevine oğlu Mir Seyyid Ali vekâlet ediyordu. Bu yıl o (Mir Şemseddin Esadullah Sadr) öldü ve cesedini mukaddes Meşhed'e gömdüler. 888 senesinde (1483-1484) doğmuştu.

964 senesinde Yılan Yıl'ın Nevruz'u vuku buldu. Bu sene Herat hükûmeti ferman ile Sultan Muhammed Mirza'ya verildi. Cumartesi günü Safer ayının 9'unda (12 Aralık 1556) Korucu-başı eşliğinde o tarafa doğru yola çıktı. Salı günü Rabiulahir ayının 9'unda (9 Şubat 1557) Herat'a ulaştılar. Korucu-başı, Pazartesi günü Cemazeyilevvel ayının 27'sinde (27 Mart 1557) İsmail Mirza'yı Herat'tan çıkarıp, oranın musallasına (namazgâhına) getirdi. Pazartesi günü Cemâziyelâhir ayının 5'inde (5 Nisan 1557) oradan göç ederek, Tabes yolundan Yezd'e ve oradan Save'ye geldiler. Emir-i Divan olan İtimadüddevle Masum Bey Safevî onu Kahkaha kalesine götürdü. Aynı yılda celal bayrakları Sehend yaylasına, oradan da Tebriz'e gittiler. Kadı Misafir'in oğlu Kadı Muhammed ve Ustad Şeyhi Topçu'nun oğlu Haydar Bey tutuklandılar, her ikisi de Alamut kalesine hapsettiler ve orada öldüler. Aynı yılda Cumartesi günü Şevval ayının 8'inde (4 Ağustos 1557) Herat hâkimi Muahmmed Han Tekelü vefat etti. Yine aynı yılda kışlak Kazvin'de vuku buldu ve orada sadaret makamı eski sadr Mir Muizzeddin Muhammed'in oğlu Mir Takiyeddin Muhammed'e verildi.

965 senesinde Yunt **(**At) Yıl'ın Nevruz günü, Cemazeyilevvel ayının 8'i Salı gününe (26 Şubat 1558) denk geldi. Ramazan ayının 11'i (27 Haziran 1558) Salı gününde celal bayrakları Harakan yaylasına gittiler. Sultaniye ve Tarımeyn sahibi olan divan emiri Bedir Han Ustaçlu ve Mühürdar Şahkulu Halife, Astarabad'a sefer ile görevlendirildiler. Cumartesi günü Şaban ayının 10'unda (28 Mayıs 1558) Kazvin'den çıktılar. Diğer emirlerden Yâdigâr Muhammed Bey Tarhan Musullu, Hasan Bey Fetih oğlu Ustaçlu, Şahkulu Bey Çavuşlu gibileri, Çerendab Sultan'ın oğlu Abbas Ali, Ahmed Bey Kaya oğlu Kaçar, Kasım Ali Sultan Turgut oğlu Şamlu, Kûh-i Gilûye hâkimi Rüstem Han Afşar ve başkaları da onlara katıldılar. Onlar Astarabad hâkimi İbrahim Han ile birlikte Türkmenoğlu'nun[302] üzerine gittiler. Onlar (Türkmenler) kendi yöneticileri olan Abay ile birlikte Etrek çölüne çekildiler. Emirler hızla onların peşinden gittiler. O gece yol esnasında Şahkulu Halife'de şiddetli kulunç hastalı görüldü ve o, Salı gecesi Ramazan ayının 18'inde (4 Temmuz 1558) vefat etti. Emirler ırmak kenarına kadar gelip, onlardan (düşmandan) bir belirti bulamadıkları için geri döndüler. Bu esnada Ali Sultan Özbek, Türkmenlerin yardımına yetişti. Daha öncesinde şah, emirleri son derece uyararak, onlara gönderdiği hükümlerde yazmıştı ki: "Eğer Ali Sultan gelirse, savaşa girmeyip, durumu bana bildiriniz". Fakat emirler buna aldırmayarak kibirlendiler ve hep beraber Cürcan ırmağını geçtiler. Ali Sultan Özbek çaresiz kalarak, kendi ordugâhının etrafında bir hendek kazdırıp, oraya sığındı ve mevzilere tüfekçiler yerleştirdi. Emirler savaşa başladılar ve Pazar günü Şevval ayının 21'inde (6 Ağustos 1558) onun karşısında mağlup oldular, bazıları katledildiler ve bazıları esir alındılar.

Böylece onlar, şahın emrine karşı gelmenin bedelini ödediler. Pazartesi günü Cemaziyelevvel ayının 23'ü (13 Mart 1558) gecesinde Nevruz'dan sonra Kazvin'e iki kez sel geldi. Yaklaşık iki bin ev harap oldu. Türkler ve Tacikler büyük zarar gördüler. Aynı yılda rahmetli Şeyh Zeyneddin Cebelamilî'yi Rumîler Mekke'de tutuklayarak, İstanbul'a götürdüler. Perşembe günü Recep ayının 12'sinde (30 Nisan 1558) onu mezhep taassubu sebebiyle şehid ettiler. Aynı yılda kışlak Kazvin'de vuku buldu. Astarabad'da çokça fesat çıkarmış olan Türkmen Abay, Cemaziyelahir ayının 6'sı (26 Mart 1558) Perşembe gecesinde Hoca Muhammed Muzaffer Bitikçi ve onun

[302] Metinde Türkmenoğlu yazmışsa da, Türkmân-ı Oklu şeklinde de tashih edilebilir. Belli olduğu üzere o yıllarda Astarabad civarında yaşayan Türkmenlerin Oklu aşireti Safevî iktidarına karşı ayaklanmıştı. Bkz. Münşi, a.g.e., Bakü baskısı, s.237.

hizmetkârları tarafından öldürüldü. Onun kafasını aynı ayın 27'sinde Cuma günü dergâha getirdiler.[303] Çarşamba günü Rabiulevvel ayının 17'sinde (7 Ocak 1558) şah saadet ve mutlulukla eski saraydan yeni saraya taşındı.

966 senesinde Koy **(**Koyun) Yıl'ın Nevruz'u, Cemazeyilahir ayının ilk gününe (11 Mart 1559) Cumartesi'ye denk geldi. Havalar ılımlı geçtiği için şah yaylağa gitmedi. Bu yıl haber geldi ki Hünkâr'ın oğulları arasında husumet meydana gelmiş ve sonunda savaş vuku bulmuştur. Bu haberin gerçek olduğu defalarca teyit edildi. Sonunda Eleşgird ve Kağızman hâkimi Yadigâr Bey Pazukî'den bir adam gelerek, Pasin bölgesinde birkaç çadır görüldüğünü söyledi. Bu esnada Şahkulu Sultan Ustaçlu'nun hizmetkârı Çukur-Sa'd'dan gelerek, Sultan Bayezid'in çavuş-başısı olan Ali Ağa'yı da beraberinde getirdi. Onun sefaretinin hulasası şuydu ki eğer şah bize yanında yer verecekse, dergâha gelelim. Daha sonra haber geldi ki Sultan Bayezid, Pasin'de paşalara yenilmiş ve Çukur-Sa'd'a gelmiştir. Bu yüzden Hasan Bey Yüzbaşı'yı nakit paralardan ve emtialardan oluşan değerli hediyelerle onu karşılamaya gönderdiler. Bu sırada, daha önce Gürcistan'da esir edilmiş olan Sinan Bey, Hünkâr'ın tarafından ve Durak Ağa da Sultan Selim'in hizmetkârı olarak elçi sıfatıyla geldiler ve haberciler Sultan Bayezid'in gelişinin yakın olduğu haberini getirdiler.

967 senesinin Piçi (Maymun) Yıl'ın Nevruz'u, Cemaziyelahir ayının 13'ü (11 Mart 1960) Pazartesi gününe (9 Nisan 1560) denk geldi. Sultan Bayezid, Kazvin civarına ulaşınca bütün emirler ve ileri gelenler onu karşılamaya çıktılar. Muharrem ayının 21'i Çarşamba gününde (23 Ekim 1559) ikindi namazı esnasında onu şehire getirdiler ve o, yeni meydanda şahla karşılaşma şerefine kavuştu. Ben fakir, o gün daima İlahi lütufla desteklenen bu ebedi devletin ihtişamını kanıtlayan garip bir olaya bizzat kendi gözlerimle tanıklık ettim. Özetleyecek olursam, Sultan Bayezid ok, kılıç, tüfek gibi silahlarla silahlanmış olan, iyi atlara binmiş olan ve savaşa hazır durumda bulunan sağlam bir ordu ile meydana girdiğinde şahın yanında sadece korucu-başı ve ok-yay ve kılıç ile silahlanmış bazı korucular vardı. Şah kendisi bizzat onu karşılayarak, meydanın ortasına ayak bastı. Bir anda yabancı ordu güneş misali sağını ve solunu hâle gibi sardı. Şahın yardımcıları ve muhafızları ondan iki ok atışı mesafede bulunuyorlardı. Ben değersiz zerre, Şeyh Ali'nin huzurunda bir çatı

[303] Bu paragaf içinde kronolij ardışıklığın bozulduğu görülmektedir.

köşesinde durarak, olup biteni izliyordum. Aniden bu garip durumu farkettim ve beni korku sardı. Birkaç kez Âyetü'l-Kürsî'yi okudum. Şu durum parlak bir güneş gibi ortaya çıktı ki:

Beyit
Eğer yerden göğe kadar fitne yükselse de,
Allah koruduktan sonra kötülükten ne korku olabilirki?

Kısacası, onu büyük bir saygıyla karşıladılar ve eski saraya yerleştirdiler. Cuma günü şah kendi mübarek ayaklarına zahmet vererek onu selamlamaya gitti ve ona şefkat göstermekten bir an olsun geri durmadı. Birkaç gün sonra sözü geçen meydanda büyük bir ziyafet tertip edildi ve ona yaklaşık iki bin tümen nakit para ve ürünler hediye edildi. Şah kendisi, dünya sultanlarının öpüş yeri olan eli ile onun başına murassa bir püskül taktı. Fakat o, son derece kibirli ve ahmak birisi olduğundan dolayı gerektiği şekilde teşekkür bile etmedi. Onun gelişinin tarihi şu mısrada anlatılmıştır: "Söyle ki Muharrem ayı ve Koy (Koyun) Yılı idi". Şah, onun günahının bağışlanmasını babasından istemek üzere dergâhın güvenilir adamlarından ve harem koruculardan olan Yüzbaşı Ali Ağa Akcasakal'ı Sinan Bey ile beraber Hünkâr'ın huzuruna gönderdi.

Ayrıca Erişti Ağa'yı da Durak Ağa ile birlikte Sultan Selim'in yanına yolladılar. Bu olaylar gerçekleştiğinde, yanındaki bazı müfsitlerin, özellikle de Dev Kuduz ve Sinan Mirahur'un tahrikleriyle Sultan Bayezid doğru yoldan saparak, şahın maiyetinden ayrılmayı düşündü. Ancak Kara Uğurlu, Nişancı Mustafa ve Çerkes Mahmud bu durumu Yüzbaşı Hasan Bey'e ilettiler. Sultan Bayezid bunu duyunca bir gece onların her üçünü halvete çağırdı ve orada öldürdü. Fakat şah, bu konuda onun yüzüne karşılık hiçbir şey söylemedi ve ona lütuf ile şefkat göstermeye devam etti. Sultan Bayezıd'ın hizmetkârlarından olan Trabzonlu Arap Muhammed, muhlis bir Şiî idi. Bu sıralarda o, bir iş için Mazenderan'a gitmişti. Geri döner dönmez, şah ile Sultan Bayezid Saadetabad bahçesinde gezerlerken, onlara yaklaştı ve şaha alçak sesle şunları söyledi: "Ölmeden önce size arz etmem gereken bir çift sözüm var". Şah, ona divanhanede randevü verdi. Sultan Bayezid'in etrafındaki herifler bundan kuşkulandılar ve bahçeden eve gidince Recep ayının 21'i (17 Nisan 1560) Perşembe

gününde o biçareyi öldürdüler. Şah, bunu duyunca iki nedenden dolayı kederlendi: biricisi, mümin bir adamın haksız yere öldürlmesine üzüldü ve ikincisi, eğer onlar böylesine bir cesarette bulunabiliyorlarsa, demek ki gerçekten büyük bir ihanet içindedirler diye düşündü. Böylece onları kontrol altına almaktan başka bir çare bulunamadı. Şahın bu durumdan dolayı üzgün olması haberi herkese ulaştı. Cuma gecesi namazın ardından insanlar Bayezid'in evinin kapısına saldırdılar, onu kınayıp lanetlediler, onun kapısına ve çatısına taş atmaya başladılar. Bu olay, şahın rızası olmadan, kaotik bir şekilde meydana geldi. Artık bu gruba (Bayezid'e ve çevresine) güven kalmadı. Bu yüzden Cuma sabahında bazı emirler onun evine gittiler, şahın emri ile onu ve oğullarını saraya getirdiler. Aynı günün ikindi vaktinde onu hapsettiler, Lala Paşa, Ferruh Bey, Sinan Mirahur, İsa Çeşnigir, Hoca Anber vd. gibi müfsit hizmetkârlarını ise katlettiler.

Onun büyük oğlu Orhan'ı Hasan Bey'e, Sultan Mahmud'u Masum Bey'e, Sultan Mehmed'i Korucu-başı'na ve Sultan Abdullah'ı Mir Seyyid Şerif'e teslim ettiler. Kendisini ise sarayın içinde gözetim altına aldılar ve bu iş için korucuları görevlendirdiler. Ramazan ayı başlarında (26 Mayıs 1560) şah rahatsızlandı ve hastalığı yaklaşık bir iki ay sürdü. Allah'a şükürler olsun ki sağlığına kavuştu. Salı günü Cemazeyilevvel ayının 15'inde (12 Şubat 1560) Gürcistan hâkimi Levend'in oğlu İsa Han, İslâmiyet'i kabullenme saadetine kavuştu. Şah ona büyük saygı gösterdi ve rütbesini yükseltti. Bu olayın tarihi hakkında şöyle dediler: "Levend'in oğlu İsa sıdkıyla Müslüman oldu". Şahın yakın ve güvenilir adamlarından olan yay ve ok korucusu Hasan Bey Çavuşlu bu yılda Cumartesi günü Zilhicce ayının 17'sinde (8 Eylül 1560) vefat etti.

968 senesinde Tahaguy (Tavuk) Yıl'ın Nevruz'u, Cemaziyelahir ayının 24'ü (12 Mart 1561) Salı gününe denk geldi. Bu yıl kışlak ve yaylak Kazvin'de oldu. Hünkâr'ın elçileri, onun yakın ve güvenilir adamlarından olan Maraş hâkimi Ali Paşa ve kapıcıbaşı Hasan Ağa başta olmak üzere 706 kişilik bir heyetle Cumartesi günü Cemaziyelahir ayının 9'unda (25 Şubat 1561) Çukur-Sa'd'ın İrevan (Revan) şehrine vardılar, Recep ayının 22'si Salı gününde (8 Nisan 1561) ise Kazvin'e geldiler. Bütün havas ve avam adamlar onları karşılamaya çıktılar. Pazar günü ayın 27'sinde (13 Nisan 1561) onlar şahın huzuruna gelerek büsatı öpme şerefine nail olup, Hünkâr'ın

gönderdiği kılıç kemeri, hançer kemeri gibi murassa ürünlerden, nefis Frenk ve Rum kumaşlarından, diğer pek çok nefis eşyalardan, birkaç hızlı attan oluşan hediyeleri ve armağanları güzel bir tarzda sundular. Şah, onlara büyük saygı gösterdi. Ardından şah, büyük emirler sınıfından olan Cafer Bey Kengerlü Ustaçlu'yu kendi elçisi olarak tayin etti ve onlarla birlikte Rum'a gönderdi. Şaban ayının 15'inde (1 Mayıs 1561) Gürcü Levend'in oğlu Gürgin, Şahverdi Sultan Ziyadoğlu ile savaş sırasında öldürüldü. Rum elçileri şahın huzurunda bulunduklarında, Gürcü pehlivanların kesik başları ve onlardan ele geçirilen ganimetler ve esirler şaha takdim edildiler. Şevval ayının 15'inde (29 Haziran 1561) Hünkâr'ın vezir-i azamı ve damadı olan Rüstem Paşa doğal eceliyle öldü. O, zengin bir miras bırakmıştır ki içinde iki bin samur derisinin de bulunduğunu söylüyorlar. Cumartesi gecesi Rabiulahir ayının 10'unda (29 Aralık 1560) büyük emirlerden ve şahın yakın adamlarından olan Hasan Bey Yüzbaşı Ustaçlu, Zilkade ayının 9'unda (22 Temmuz 1561) şahın vekili ve Seyfiyye seyyidleri ailesinin şerefi olan Kadı Cihan'ın oğlu Mirza Eşref, Zilhicce ayının 3'ü (15 Ağustos 1561) Cuma sabahında şahın piş-namazı (imamı) olan Seyyid Muhammed Cebelamilî, Zilhicce ayının 17'sinde (29 Ağustos 1561) ise Âli Divan'ın müstevfisi olan Hoca Kasım Natanzî[304] vefat ettiler.

969 senesinde İt Yıl'ın Nevruz'u, Recep ayının 5'i (11 Mart 1562) Çarşamba gününe denk geldi. Muharrem ayının 28'i Salı gününde (8 Ekim 1561) şah, balık tutmak için Tarım'a yollandı. Sefidrud ve Şahrud ırmaklarının kavuşma mekânı olan Herzevil'e kadar gitti. Birkaç gün boyunca avlandı. Oradan döndüğünde, şahın kız kardeşi olan, hayırseverlikte ün kazanan, Sultanım diye meşhur olan prenses Mehinbanu hastalandı ve Çarşamba gecesi Cemâziyelâhir ayının 14'ünde (19 Şubat 1562) vefat etti. Doğumu 925 (1519) yılında vuku bulmuştu. Sadr Mir Takiyeddin Muhammed, adı geçen hanımın öğretmeni olan Mevlana İmadeddin Ali Şerif Astarabadî, haremin eşikağası-başı olan Yolkulu Bey, rahmetli hanımın cenazesini müminler şehri olan Kum'a götürüp, Hazret-i Masume hanımın[305] yanında defnettiler. Çarşamba günü Cemaziyelevvel ayının 1'inde (7 Ocak 1562) Gilan sufilerinden[306] olan ve yaşı 90'ı geçmiş bulunan korucu-başı Sevindik Bey Afşar, Rabiulahir ayının ortalarında (23

[304] Natanz – İran'da bir şehir ismidir. Kaynağın Tahran baskısında Natanzî yerine yanlışlıkla Nazar diye yazılmıştır.
[305] Şiilerin yedinci imamı Musa el-Kâzım'ın kızıdır.
[306] Şah İsmail iktidara gelmeden önce Gilan'a sığındığı dönemde onun yanında bulunan Kızılbaşlara "Gilan sufileri" denilmekteydi.

Aralık 1561) Save hâkimi Emir Han oğlu Mercümek Sultan oğlu Yadigâr Muhammed Bey Musullu Tarhan, Cumartesi günü Safer ayının 22'sinde (1 Kasım 1561) kazasker Mir Feyzullah, Safer ayının 7'sinde (17 Ekim 1561) nazır-ı büyutat Kadı İmad, Perşembe günü Zilkade ayının 25'inde (27 Temmuz 1562) Mirza Kâfî Münşî vefat ettiler. Bu yıl elçi olarak Rum'a gönderilen yasavul-başı Veli Bey Ustaçlu, oranın elçileri olan Van hâkimi Hüsrev Paşa, Sinan Bey Ceşnigir, Ali Ağa Çavuşbaşı ve 200 diğer kişiyle Perşembe günü Zilkade ayının 14'ünde (16 Temmuz 1562) Kazvin'e vardı. Ayın 17'si gecesinde Saadetabad Bağı'nda şahın ayağını öptüler. Hünkâr'ın kendi eliyle yazdığı bir mektup getirmişlerdi. Bu mektup, dostluk ve anlaşma ruhuna sahipti. Ayrıca o diyardan getirmiş oldukları armağanları da sundular. Onlara saygı gösterildi. Daha öncesinde şah, Ferruhzad Bey'i göndererek Hünkâr ile barış antlaşması yaptığı için "*Verdiğiniz sözü yerine getirin"* ayeti[307] doğrultusunda bu muahedeyi ihlal etmeyi doğru bulmadı.

Ayrıca halkın genel yararı da düşmanlık kapısının bağlı tutulmasından yanaydı. Şah bütün işlerde halkın menfaatini göz önünde bulundurmuştur ve bulundurmaktadır. Bu yüzden Sultan Bayezid, oğullarıyla beraber Perşembe günü Zilkade ayının 21'inde (22 Ağustos 1562), Hünkâr'ın ricası üzerine elçilere teslim edildi ve Hünkâr'ın emriyle onların hepsini öldürdüler. Şahın ne eli ne de kılıcı bu işe bulaşmadı. Aynı ayın sonunda elçiler onların cesetlerini Rum'a götürdüler. Rabiulahir ayının 20'sinde (28 Aralık 1561) Gürcistan hâkimi Levasan Gürcü'nün oğlu Davud Bey dergâha geldi. O, bir grup Gürcü bahadırıyla beraber Müslüman olma şerefini buldu. Ona Tiflis'in idaresi ve han rütbesi verildi. Bu sene kışlak ve yaylak Kazvin'de vuku buldu.

970 senesinde Tonguz (Domuz) Yıl'ın Nevruz'u, Recep ayının 16'sı Perşembe gününe (11 Mart 1563) denk geldi. Pazar günü Safer ayının 19'unda (18 Ekim 1562) Rum'a elçi olarak gitmiş bulunan Cafer Bey Kengerlü, Hünkâr'ın elçisi olan İlyas ile birlikte şahın dergâhına geldiler. Getirdikleri hediyeler arasında kadife ve altın nakışlı çullarla kaplanmış, murassa eyerlere sahip kırk tane koşu atı, 30 bin tümene eşdeğer olan 15 bin Kıprıs eşrefîsi (altını), pek çok Rum, Frenk, Mısır ve Yemen'in nefis ve değerli ürünleri vardı. Bu iki üç yıl boyunca Levend oğlu İsa Han, şahın

[307] Kuran-ı Kerşm, İsra suresi, 34. Ayet.

dergâhında yüksek rütbeye ulaşmıştı ve büyük emirlerden ve devlet erkânından daha önde oturur olmuştu. Babasının dininden vaz geçerek şahın dergâhına sığındığı için her yıl ona altı yedi bin tümen meblağında ödül verilirdi.
Fakat bir keresinde Gürcü bahadırların tahrikiyle şarap içip domuz etinden kebap yiyerek, kendisine yapılan tüm bu iyilikleri unuttu ve firar etme hayaline kapıldı. Onun yakın hizmetkârlarından biri bu durumu şaha arz etti. Soruşturma başlatıldı ve bu söylenenlerin doğru olduğu kanıtlandı. Çarşamba günü Rabiulahir ayının 26'sında (23 Aralık 1562) onu tutukladılar. Salı günü Cemazeyilevvel ayının 16'sında (11 Ocak 1563) ise onu Alamut kalesine götürdüler. Bu yılın Recep ayının 13'ünde (8 Mart 1563) sadr görevinde bulunan Mir Takiyeddin Muhammed İsfahanî azledildi. Zilkade ayında (Haziran-Temmuz 1563) Irak'ın, Fars'ın ve Huzistan'ın sadareti Astarabad'ın melek sıfatlı seyyidlerinden olan Mir Şemseddin Muhammed Yusuf'a verildi. Zilhicce ayının ikinci on günü içinde (01-10 Ağustos 1563) ise Horasan, Azerbaycan ve Şirvan'ın sadareti eski sadr Emir Şemseddin Esadullah Maraşî'nin oğlu Mir Zeyneddin Seyyid Ali'ye verildi. Cuma günü Şaban ayının 8'inde (2 Nisan 1563) hassa-i şerife tabibi olan Hekim Nureddin Muhammed b. Mevlana Kemaleddin Hüseyin vefat etti. Bu olaydan önce, Pazartesi günü Recep ayının 27'sinde (22 Mart 1563) ise Kadı-oğlu diye meşhur olan Mevlana Kutbeddin Muhammed Bağdadî vefat etti. Bu sene de kışlak ve yaylak Kazvin'de vuku buldu

971 senesinde Sıçgan (Fare) Yıl'ın Nevruz'u, Recep ayının 27'si Cumartesi gününe (5 Mart 1564) denk geldi. Şah, bu yılın yazını ve kışını Kazvin'de geçirdi. Masum Bey Safevî'yi ve bazı emirleri Mazenderan üzerine gönderdiler. Sonunda oranın hâkimi Sultan Murad Han'ın şefaat istemesi ile sorun halledildi. Adı geçen hâkim, eski yıllardan kalan vergileri ödemeyi taahhüt etti. Bu yıl Belh hâkimi Canı Bey Sultan'ın oğlu Pir Muhammed Han, müfsitlerin tahrikiyle mukaddes Meşhed'in civarına geldi. Fakat kudretli devletin gücü sayesinde hiçbir tahrip yapamadan kendi ülkesine geri döndü. Ardından dayısı Tülek Bahadır'ı özür dilemek için şahın dergâhına gönderdi. Şah onu iyi karşıladı ve yasavul-başı Hasan Bey Şamlu'yu onunla beraber Pir Muhammed Han'ın yanına gönderdi. Bu yıl Ali Sultan Özbek ve yeğenleri, Horasan'a baskın yaptılar. Şahın bütün himmeti, İslâm'ı yüceltmeye yönelik olduğu için o, herkesi bu hak yoluna davet etmeyi kendine ilke edinmişti. Bu yüzden bu birkaç yıl içinde Maveraünnehir Özbeklerinin ileri gelenlerinden nice nice

kişiler Hac niyetiyle gelerek, buradan Hicaz'a gitmişlerdir ve kendi makamlarına göre saygı görmüşlerdir. Ayrıca Perşembe günü Zilhicce ayının 14'ünde (24 Temmuz 1564) Bekr valisi Sultan Mahmud Han'ın elçisi olan Seyyid Ebülmekarim, değerli armağanlarla şahın dergâhına geldi. Daha önce oraya elçi olarak gönderilmiş olan Fethi Bey Pervaneçi'nin oğlu Hakverdi Bey de onunla birlikte geri geldi. Bu yılın Nevruz gecesinde şahın kız kardeşi Mehd-i Ulya Haneş Begüm vefat etti. Murtaza-yı Memâlik-i İslâm, Hacca gitmek niyetiyle Kazvin'den Bağdat'a gitti. İmamların oradaki kutsal türbelerini ziyaret ettikten sonra bazı engellerden dolayı Hemedan'a döndü. Cuma günü Zilhicce ayının 15'inde (25 Temmuz 1564) Hemedan'da vefat etti. Doğumu Perşembe akşamı Şevval ayının 13'ü 912 senesinde (26 Şubat 1507) vuku bulmuştu.

972 senesinde Ud (İnek) Yıl'ın Nevruz'u, Şaban ayının 8'i (11 Mart 1565) Pazar gününe denk geldi. Bu yıl Masum Bey Safevî başta olmak üzere Irak ve Kirman'ın büyük emirleri Horasan'a sefer etmekle görevlendirildiler. Çünkü Habuşan kalesini Özbekler zorla ele geçirip, Ali Sultan'ın veziri olan Mir Şehriyar'a devretmişlerdi. O da orayı kendi akrabalarına vererek, kendisi Ali Sultan'ı görmeye gitmişti. Oranın ahalisinin bir kısmı Pehlivan Kumru'nun önderliğinde devletseverlik göstermiş, Şehriyar'ın adamlarından bazılarını öldürmüş, bazılarını da kovmuşlardı. Bu yüzden Ali Sultan oraya ordu sevk ettiyse de ardından geri çekilmek zorunda kaldı. Bu nedenle Pehlivan Bey Kumru, şahın lütfuna mazhar oldu ve bazı yerler ona tiyul olarak verildi. Âli Divan'dan gelen ferman doğrultusunda Habuşan kalesinin, Nişabur'un ve Esferayin'in yönetimi Aykut Bey Çavuşlu Ustaclu'ya verildi.

Babası Muhammed Han'ın ardından Herat valisi olan Kazak Han Tekelü'nün yaptığı zulümün haberleri yüce tahtın eteğine ulaştığı için bu yıl Horasan'a gitmiş bulunan emirlere ve Sultan İbrahim Mirza ile Bediüzzaman Mirza gibi şanı büyük şehzadelere onun zülmünü ortadan kaldırma görevi verildi. O esnada Kazak'ın kardeşlerinden Mustafa Bey ve Müseyyib Bey ona karşı suikast girişiminde bulunsalar da bir şey yapamadılar. Bu yüzden onlar, devlete sadık olan bir grup Tekelüler ile beraber şehirden çıkarak, Guryan hâkimi Safi Veli Halife Rumlu'nun yanına gittiler. Kazak, bir diğer kardeşi Hüseyinkulu'yu ve kendi oğlu Cafer'i kalabalık bir toplulukla onların peşinden gönderdi. Pazar günü Cemaziyelahir ayının

10'unda (13 Ocak 1565) Guryan civarında savaş vuku buldu. Mustafa Bey yenildi. Kazak'ın diğer kardeşleri olan Ahmed Bey ve Müseyyib Bey ise bazı hizmetkârlarıyla beraber esir alınarak Kazak'ın yanına götürüldüler. Ayrıca Safi Veli'den de Mustafa Bey'i ve diğer kaçanları teslim etmesi talep edildi; eğer vermezse onun kalesini zorla alıp, kendisini de cezalandıracaklarını söylediler. Bu esnada emirlerin karavulları (bekçileri) oraya vardılar. Akabinde Kum hâkimi Veli Halife Şamlu ve Halil Bey Siyah-Mansur Kürd gibi emirler savaşa girerek, Kazak'ın adamlardan birçoğunu öldürdüler. Kazak bunu duyğunda kolu kanadı kırıldı.Bu sırada bir haber daha geldi ki emirler Büryan ribatına ulaşmışlar. Onun ordusunun geri kalanı da kaçıp dağıldı. O, küçük bir grupla cihan ehlinin şehzadesi Sultan Muhammed Mirza'yı ve onun oğlu Sultan Hasan Mirza'yı da yanına alarak İhtiyareddin kalesine gitti. Diğer taraftan şehzadeler ve emirler Herat'a geldiler ve ayın 16'sı (19 Ocak 1565) Cuma gününün ikindi vaktinde onu kaleden çıkararak, bir yere hapsettiler. Bu olayları yüce tahtın eteğine arz ettiler.

Kazak, istiska (vücudda su toplanması) hastalığına yakalandığından dolayı öldü. Onun için dünya işkencesi bittiyse de ukba azabı başladı. Ayrıca Şaban ayının 12'si (15 Mart 1565) Perşembe gecesi, yani Ud Yıl'ın Nevruz'unun dördüncü gününde şah, Hazret-i Sahibü'l-emr'i (Şiilerin gaib imamını) rüya âleminde gördü. Ertesi gün o, memâlik-i mahrusa'nın (devlete bağlı vilayetlerin) toplam 30 bin tümen meblağında olan tamga vergisini bağışladı. Böylece şah öyle bir ihsanda bulundu ki yeryüzü sultanlarının hiçbiri bu ihsanın onda birini bile etmemişlerdi. Bu eserin istinsahı, Peygamber Efendimizin hicretinin 990 yılında Rabiulevvel ayının ortasında (9 Nisan 1582) tamamlanmıştır.

SONUÇ

XIV-XVI. yüzyıllar arası Oğuz Türklüğü (Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Devletleri) hakkında ne kadar çok tarihî eserler yazılmış olmasına rağmen *Târîh-i Cihân-ârâ* kendine özgü değerini korumaktadır. Ana kaynak niteliğinde olan bu eser kendine has ve başka kitaplarda olmayan olayları da içermektedir. Kadı Ahmed Gaffârî de ecdatları gibi tarihçi, yazar, şair vs. özelliklere sahiptir. Ailesi ilk zamanlarda Save'de otururken sonrasında Kazvin'e yerlemişlerdir. Kendisi *Târîh-i Nigâristân* ve *Târîh-i Cihân-ârâ* adında iki eser yazmıştır. Safevi şehzadeleri ve emirlerinin hizmetinde bulunmuştur. Onun *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eseri Şah Tahmasb Safevî adına yazılmıştır. Sarayda görev aldığı için, olaylara bizzat şahit olmuştur. Kendinden önceki yazılmış eserlerden de faydalanarak eserini yazmıştır. İbn Bezzâz Erdebilî'nin *Safvetü's-Safâ*'sı, Şeyh Muhammed Cezerî'nin *Cihadiyye* isimli risalesi, Ebu Bekr Tihrânî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye*'si, Mir Yahya Kazvinî'nin *Lübbü't-Tevârîh*'i onun başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Kadı Ahmed Gaffârî, özellikle de XIV-XV. asırlarda gerçekleşmiş olan olayları anlatırken kendinden önceki tarihçilerin eserlerine başvuru yapmakla kalmamış, sözlü rivayetlerden ve kendi gözlemlerinden de yararlanmıştır.

Kadı Ahmed kendinden önceki tarihçilerin eserlerinden etkilendiği ve yararlandığı gibi, onun *Târîh-i Cihân-ârâ*'sı da kendinden sonra yazılmış olan Safevî kronikleri ve genelde Safevî tarihçiliği üzerinde tesirini bırakmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan yararlanmış müelliflerin başında Kadı Ahmed'in muasırı olan *Tekmiletü'l-Ahbâr* yazarı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazî gelmektedir. Bunun yanı sıra Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh* ve İskender Bey Münşi'nin *Târîh-iÂlem-ârâ-yı Abbâsî* isimli eserlerinde de *Târîh-i Cihân-ârâ*'dan alıntılar yapılmıştır. Böylece Kadı Ahmed Gaffârî'nin hayatı ve faaliyetleri daha XVI. yüzyıldan itibaren Farsça vakayinamelerde ve tezkirelerde ilgi odağı olmuş, yine aynı dönemde onun *Nigâristân* isimli bir diğer tarih eseri Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Pek çok Türk, İranlı, Hintli, Batılı ve Rus araştırmacıları kendi eserlerinde *Târîh-i Cihân-ârâ*'ya başvuru yapmışlardır. Tez çalışmamızda biz, *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın özellikle de XIV-XVI. yüzyıllarda Oğuz Türklüğünün tarihi açısından önem taşıyan kısımlarını ilk kez Türkçeye kazandırmaya çalıştık.

Kadı Ahmed Gaffarî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli çalışmasını incelediğimizde bir takım hatalara rastladık. Bunlardan bazıları şunlardır;

- Günümüzde hala da tartışması yapılan önemli bir konu, Kadı Ahmed Gaffârî ve diğer bazı tarihçilerin Ertuğrul Gazi'nin babasının Süleyman Şah olduğunu söylemeleridir. Oysaki Süleyman Şah'ın Osmanlıların atası değil de Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olduğu konusunda sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Diğer bir rivayette ise Ertuğrul Gazi'nin babasının Gündüz Alp olduğu söylenilmektedir. Tarihçilerin bir kısmı Gündüz Alp versiyonunu savunurken, diğer kısım da Ertuğrul'un babasının Süleyman Şah olduğu görüşündedirler.

- Orhan Gazi'nin ölüm tarihini Kadı Ahmed Gaffârî 1357 tarihi olarak vermiştir. Oysaki günümüzdeki tarihî kitaplarla karşılaştırma yaptığımızda bu bilginin yanlış olup esas ölüm tarihinin 1362 yılı olduğunu görmekteyiz.

- Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli eserinde Murad Gazi'nin (I. Murad) iki oğlu olduğundan bahsedilirken günümüz tarihî kaynaklarında dört oğlunun olduğunun kanısına varmaktayız.

- Fatih Sultan Mehmed'in ölümü hakkında elde ettiğimiz kaynakların birçoğunda, Gebze'ye yakın Tekir Çayırı veya Hünkâr Çayırı ordugâhına indi ve 886 Rabiulevvel'inin 4'ünde Perşembe günü akşama yakın (4 Mayıs 1481) elli bir yaşında vefat ettiği yazılmaktadır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'da Keli Düzü / Külli Dizi denilen yerde vefat ettiği söylenilmektedir. Muhtemelen yanlış yazılmıştır. Ele alıp incelediğimiz diğer tüm kaynaklarda böyle bir bilgiye ya da isme rastlanılmamıştır.

- Kadı Ahmed Gaffârî, Sultan Selim'in tahta oturuş yılını 1510-1511 arasında diye belirtirken diğer tarih kitaplarında araştırma yaptığımızda bu yılın 1512 olduğunu tespit ettik.

- Kadı Ahmed Gaffarî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli çalışmasında devletlerin siyasi tarihleri ve yer, şahıs isimleri ile bilgiler verildiğinde bazı hatalara rastladık. Örnegin, Hicri tarihleri Miladi'ye çevirdiğimizde haftanın günleri ile ilgili bazı çelişkiler ortaya çıktı. TTK'nın çevirimiçi Tarih Çevirme Kılavuzu'nda belirtildiği üzere; tarih

dönüştürme işlemi astronomi biliminin ölçütlerinden hareketle, ayın ve yerin periyodik hareketlerine bağlı olarak yapılmaktadır. Ay başlangıçlarının saptanması, hilal şeklinin görünürlüğü kimi zaman meteorolojik koşullardan bile etkilendiği için, astronomik takvim hesabı ile Hicri takvimin tarihsel uygulaması arasında, teorik olarak, ±2 günlük sapmalar olması ihtimalini doğurmaktadır. Böylece bu husus, bahse konu çelişkilerin sebebini açığa kavuşturmaktadır.

- Yer isimlerini gelince, Şirvan'daki bir kasabanın ismi Sure-Merve yazılması gerekirken Suda-Huda yazılmıştır. Menteş ismi Menteşak diye ifade edilmiştir. Makü yazılması gerekilen yere ise Bakü yazılmıştır.

Yukarıda zikri geçen birtakım hataların yanı sıra Târîh-i Cihân-ârâ'da yer alan bilgilerin çoğu sağlam bilgiler olup, diğer kaynaklarca da teyit edilmektedirler. Kaynağın Farsça metninde pek çok Türkçe kelimelerin de kullanıldığını görmekteyiz. Örnek verecek olursak, Türkçe askeri terimlerden Bahadır, Ordu, Yeniçeri, Kullukçu, Ilgar (akın), Karavul (muhafaza birliği), Korucu-başı, İnak, Çendavul, Çeri, Kengeç, Yasavul, Koruk, Koşun, Yürüş, Kutval, Daruga, Monkolay, Korçu/Korucu, Keşik, Avcıbaşı, Yasak, Sığınak, Ahtarma (ganimet) vs.; Türkçe siyasi terimlerden Eşikağasıbaşı, Ülke, Sancak, Ulus, Han, Bey, Begüm, Yasa, Kadagan (yasak) vs.; Göçebe hayatıyla ilgili kavramlardan Oymak, Yurt, Yaylak, Kışlak, Çomak, Çöl, Göç, Üleng, Toy, Ağruk (yük); Türkçe coğrafi isimlerden Sürmelü, Alıncak, Kızıl-Ağaç, Gümüş Kümbet, Kara-ağaç, Güzel-dere, Karankuru-dere; Türkçe şahıs adları ve lakaplardan Oğuz, Baysungur, Aykut, Kara, Kutlug, Burun, Uğurlu, Oğlan vd. gibi kelimelere bu kaynakta rastlamaktayız. *Târîh-i Cihân-ârâ*'da kullanılan bu kelimelerin çoğunun günümüz Türk lehçelerinde de kullanıldığını görmekteyiz.

Diğer bis husus Türklerin mali-dini-siyasi işlerde kullandıkları takvimlerdir. Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserinde Safevî Devleti tarafından kullanılan on iki hayvanlı Türk takvimine rastladık. Fakat Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri bu takvimi aktif bir şekilde kullanmamışlar. Osmanlı Devleti, idari ve mali işlerde güneş yılını esas alan Rumî takvimi (Rumî-Şemsî) kullanırken, dini işlerde ise ay yılını esas alan Hicri takvimini (Hicrî-Kamerî) kullanmışlardır. Hicri takvim ayları, Muharrem, Safer, Rabiulevvel, Rabiulahir, Cemaziyelevvel,

Cemaziyelahir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilhicce olarak adlandırılmaktadır. Karakoyun ve Akkoyunlu Devleti Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah tarafından hazırlatılan güneş yılını esas alan Celâlî takvimini kullanmışlardır fakat İlhanlılar zamanında Celâlî takvimi üzerinde bazı değişiklikler yapılarak adına İlhanlı takvimi denilen yeni bir takvim meydana getirilmiş, bu takvimde yılbaşı yine Nevruz günüdür. Diğer bir takvim ise Türklerin kullanmış olduğu en önemli kronolojik sistemlerinden olan on iki hayvanlı Türk takvimidir. İran araştırmacılarına göre on iki hayvanlı Türk takvimi Moğol zamanında İran'a gelmiş ve Safevîler zamanında da resmi takvim olarak kabul edilmiştir. Bu takvim, Türk boyları arasında en çok tercih edilen takvimlerinden birisidir. On iki hayvanlı Türk takvimi on iki hayvanın adı ile adlandırılmış ve on iki senelik devreden oluşmaktadır. Nevruz'un Türk takvimine göre yılbaşı olduğu özellikle belirtilir. Safevî Devleti'nde de Hicri takvimin yanı sıra on iki hayvanlı Türk takvimi tercih edilmiştir. Yıllara göre hayvan isimleri şu şekildedir; Sıçgan (Sıçan) yılı, Ud (Öküz) yılı, Bars (Kaplan) yılı, Tabışkan-Tavışkan (Tavşan) yılı, Luy (Ejder) yılı, Yılan yılı, Yunt (At) yılı, Koy-Kuy (Koyun) yılı, Biçin-Piçi (Maymun) yılı, Takaguy (Tavuk) yılı, İt yılı, Tonguz (Domuz) yılı. Bunlar Safevî kaynaklarında da bu şekilde sıralanmışlardır.

Kadı Ahmed Gaffarî *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserinde Safevî Devleti'nin siyasi olaylarını yukarıda bahsettiğimiz on iki hayvanlı Türk takvimine göre ele almıştır. Eserin özellikle Osmanlı kısmında padişaha övgü nitelikle Arapça şiirler yazılmış ve Kuran-ı Kerim'den ayetlere ve hadislere yer verilmiştir. Osman Gazi'nin Şeyh Edebali'nin evinde gördüğü rüya ve Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul Fethi hakkında önceden verilmiş müjdelerle ilgili Kadı Ahmed Gaffârî de bilgiler aktarmaktadır. Çalışmamızda bunlara ayrıntılı şekilde yer verdik.

Bir diğer değineceğimiz konu savaş esnasında öldürülen önemli devlet adamlarının başını kesip diğer düşman devletinin liderine gönderilmesidir. Bazen de öldüren kişinin memleketine gönderilir, dosta düşmana karşı o öldürülen kişinin başı gezdirilirdi. XIV-XVI. yüzyıllar Oğuz Türklüğünde dikkatimizi çeken diğer bir husus da padişahların saraylarında şairlerin bulunması ve canlı bir kültür hayatının var olmasıdır. Bunlara örnek verecek olursak; Sultan Süleyman zamanında Emîni mahlaslı şairin yaşadığı, Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah'ın Hakikî mahlasını

kullanarak şairlik yönlerini ortaya çıkardığı, ünlü şair Abdurrahman Câmî'nin Fatih Sultan Mehmed'e övgü nitelikli kasideler yazdığı, Kadı Ahmed tarafından zikredilmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde öncelikle Şah Tahmasb dönemi Safevî tarihçiliği tanıtılmaya teşebbüs edilmiştir. Bu kısımda genel tarihler başlığı altında altı tarihçi ve eserleri, hanedan tarihleri kısmında ise dört tarihçi ve eserleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından Kadı Ahmed Gaffârî'nin hayatı ve *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli eseri ele alınmıştır. Tezimizin ikinci ve son bölümünde ise *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın ilgili kısımları Türkçe tercüme edilmiştir. Çevirdiğimiz kısımdaki bilgiler Osmanlı hanedanının şeceresi ile başlamış olup, bu devletin kuruluşundan itibaren Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Gazi, Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman, Musa Çelebi, Çelebi Mehmed, Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid ve Sultan Selim dönemlerinin olaylarını ele alarak, Sultan Süleyman zamanına kadarki süreci aktarmaktadır. Karakoyunlu hanedanına gelince, öncelikle bu sülalenin ataları olan Bayram Hoca ve Kara Muhammed hakkında kısa bilgiler verilmiş, ardından Kara Yusuf, Kara İskender, Cihanşah Mirza ve Hasan Ali gibi hükümdarların zamanında vuku bulan gelişmeler ele alınmıştır.

Akkoyunluların şeceresi zikredildikten sonra Kara Osman'ın faaliyetlerine kısaca temas edilmiş, akabinde bu hanedanın Uzun Hasan, Sultan Halil, Sultan Yakub, Baysungur Mirza, Rüstem Bey, Göde Ahmed, Muhammedi Mirza, Elvend Bey ve Sultan Murad gibi padişahlarının tarihi kaleme alınmıştır. Eserin Safevî tarihinden bahseden kısmı daha kapsayıcıdır. Burada öncelikle Safevîlerin soy ağacı aktarılmış, Firuzşah'tan itibaren Safevî atalarının hayat hikâyesi özetlendikten sonra bu soydan gelen Erdebil şeyhlerinin (Safiyeddin, Sadreddin, Hoca Ali, İbrahim, Cüneyd, Haydar ve Sultan Ali) faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Eserin Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın iktidar yıllarından bahseden kısımları daha ayrıntılı olup, bu süre zarfında her yıl geçen siyasi olayları ana çizgileri ve tarihleri ile krnolojik sıraya göre aktarmaktadırlar. Böylece Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ* isimli bu eseri günümüzde Ortaçağ'ın sonları ve Yeniçağ'ın başlarında Oğuz Türklerinin tarihini araştıran tarihçiler açısından önemli bir eserdir. Bu kitapta Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletlerinin hem iç siyasetine hem de birbirileri arasındaki ilişkilere ve rekabete dair çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Siyası olaylarının yanı sıra söz konusu kaynağın, bu devletlerin yönetici sınıflarının temsilcileri olan

kişilerin biyografisinin de zenginleşmesine yardım edeceği görüşündeyiz. Eserin genel gayesi siyasi tarihin yazılması olsa da burada devletin ileri gelenlerine tiyul, ıkta, soyurgal gibi toprak paylarının verilmesi, tamga vergisinin ortadan kaldırılması gibi bazı sosyo-ekonomik bilgilere de rastlamaktayız. Safevî dönemine ait önemli ve temel kaynaklardan sayılan bu eserin dikkatlice okunması icap etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, H. (1994). Dursun Fâkîh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 10,* 7-8.

Aksun, Z. N.(1994). *Osmanlı Tarihi.* C.1. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Allouche, A. (2001). *Osmanlı – Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi* (Çev. A.Emin Dağ). İstanbul: Anka Yayınları.

Altıkulaç, T. (1999). İbnü'l-Cezerî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 20,* 551-557.

Anonim (1992). *Tevârîh-i Al-i Osman – F.Giese neşri* (Hzr. N.Azamat). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Anonim (2015). *Kızılbaşlığın Tarihi – Târîh-i Kızılbaşiyye* (Çev. Ş.Deniz ve H. Asadi). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Anonim (2016). *Kızılbaşlar Tarihi – Târîh-i Kızılbaşan* (Çev. T. Gündüz). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Arayancan, A.A. (2010). *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi (siyaset-teşkilat-iktisad-din-kültür)-1438-1467.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Âşıkpaşazâde (2003). *Osman Oğullarının Tarihi* (Hzr: K.Beydilli – M.A.Yekta Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.

Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevî Devleti Tarihi.* Ankara: Gece Kitaplığı.

----------(2015). Safevî Tarih Yazıcılığı ve Genel Özellikleri. *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu* (s.230-234). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.

Balta, S. (2018). Türkiye'de Safevî Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları* (s.323-374). İstanbul: Demavend Yayınları.

Beydilli, K. (2013). Yeniçeri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 43,* 450-462.

Bostan, İ. (1989). "Alanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *2,* 339-341.

Çakmak, M.A. (2005). Akkoyunlu - Karakoyunlu Mücadeleleri, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(3), 75-105.

Çetin, A. (2007). Yahyâ Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'hinde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler. *TTK Belleten, 260,* 53-64.

----------(2007). Yahyâ Kazvinî'nin Lubbe-et Tevârîh'inde Selçuklularla Alakalı Bilgiler. *Gazi Türkiyat, Güz, 1*, 183-192.

Çetin, A. – Dilek, K. (2007). *Safevî Tarihinin Kaynakları.* Ankara: İraniyet Yayınları.

Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat.* 29. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi..

Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillah b. İshâk el-Isbehânî (2015). *Hilyet'ul Evliyâ ve Tabakâtu'l Asfiyâ, Menkıbeler Bölümü-2*. İstanbul.

Faroqhi S. – Fleet K. (Editörler). (2006). *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu: 1453-1603* **(**Çev. B.Üçpunar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Efendiyev, O. (2018). *Azerbaycan Safevî Devleti: 16. Yüzyıl* (Çev. A.Asker). İstanbul: Teas Press Neşriyat Evi.

Ebu Bekr-i Tihrani. (2014). Kitab-ı Diyarbekriyye (Çev. M.Öztürk). Ankara: TTK.

Emecen, F. (2010). Süleyman I, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 38,* 62-74.

Erdem, İ. (1990). Akkoyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara Yülük Osman Beyin Hayatı ve Faalîyetleri. *Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Dergisi, 34* (1-2), 99-108.

Ferzeliyev, Ş. (1983). *Azerbaycan XV-XVI esrlerde (Hasan bey Rumlunun Ehsenüt-Tevârîh eseri üzre).* Bakü: Elm Neşriyyatı.

Ghereghlou, K. (2016). Ḥayâti Tabrizi (Qâsem Beg). *Encyclopædia Iranica,* http://www.iranicaonline.org/articles/hayati-tabrizi adresinden erişilmiştir. (yayın tarihi: 28 Haziran 2016).

Gökbilgin, T. (1974). Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi. *Tarih Enstitüsü Dergis, 4* (5), 89.

Gündüz, T. (2010). Tahmasb, Safevî Şâhı (1524-1576). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39,* 413-415.

_____ (2018). *Son Kızılbaş Şah İsmail.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Hammer, J.V. (2015). *Büyük Osmanlı Tarihi***.** C.1. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hınz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Çev. T.Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK.

Hüseynli, Z. (2015). Farsça Yazan Türk Tarihçilerin Türk Tarihine Yaklaşımları (16 17. Yüzyıllar). *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu* (s.221 -228). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.

Hoca Sadeddin Efendi (1979). *Tâcü't-Tevârîh* (yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu). C.4. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İdrîs-i Bitlisî (2016). *Selim-Şâhnâme* (Çev. H.Kırlangıç). Ankara: Hece Yayınları,.

İnalcık, H. (2006). Murad I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31,* 156-164.

İsgəndər bəy Munşi Türkman (2009). *Tarix-i aləmara-yi Abbasi.* C.1. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: O.Ə.Əfəndiyev və N.S. Musalı. Bakı: Təhsil nəşriyyatı.

İskender Bey Münşî. *Târîh-i Âlem-i Ârâ-yi Abbâsi (*Çev. Ali Genceli). TTK Kütüphanesi. No: Ter/51.

Javanshır, B. (2007). *İranda ki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar /1576).* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7,* 367-369.

Karagözlü, V. (2014). Emîni /Sai, Kağıd Emîni Hızır Çelbi-zade Mehmed Emîni Efendi (ö.1008/1599). *Türk Edebiyat İsimler Sözcüğü,* No: 9722.

Karatay, F.E. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu***.** C.1. İstanbul:Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.

Kazvînî, Abdüllatif (2011). Safevî Tarihi (Çev. H.Mohemmednejad). Ankara: Birleşik Yayınları.

Kazvînî, Kadı Ahmed Gaffârî (1342). Târîh-i Cihân-ârâ (neşr. H.Nirâkî). Tahran: Kitâbfürûşî-i Hâfız.

Konukçu, E. (1993). Cihan Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 7, 536.

Koşik, H.S. (2013). Nûşirevân-ı Âdil'in Hikmetlerini içeren Mensur Bir Nasihat Nâme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal, Bilimler Dergisi, 6,* 135-144.

Lamartine, A.D. (2015*). Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi.* C.1. (Çev. M.R. Uzmen). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Macit, M.H. (2013). Hakîkî, Cihânşâh. *Türk Edebiyatı İsimler Sözcüğü*, No. 24170.

Mousavi, N. (2018). *Tekmilet'ül Ahbâr'ın Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

Muhammedoğlu, A.S. (1997). Hasan-ı Rumlu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16,* 346-347.

Musalı, N. (2011). *Şah İsmayılın hakimiyyəti (Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl əsəri əsasında).* Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı.

_____ (2015). Safevî Dönemi Tarih Yazımında On İki Hayvanlı Türk Takvimi. *I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (TÜKAS) Bildirileri* (s. 259-269). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

_____ (2015). Safevî Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasb ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevî – Osmanlı Savaşları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2* (5), 1-31.

_____ (2018). I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İçtimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5* (14), 1-46.

_____ (2019). *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı.* Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'ban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları.

Mustafaev, Ş. (2017). Safevî Tarih Yazımında Osmanlılar, Şah İsmail ve Şâh Tahmasb Devirleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *3* (1), 1-49.

Neşâtî, Mevlânâ Muhammed b. Hüseyin Kâtib. (2017). *Tezkire-i Şeyh Safî* (Hzr. F.Tokat). C.I-II. Ankara: Grafiker Yayınları.

Okumuş, Ö. (1993). Câmî, Abdurrahman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7,* 94-99.

Ölmez, M. (2009). Soyugal, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37,* 388-389.

Özgüdenli, O.G. (2004). Meraga. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29,* 162-163.

_____ (2006). Müşa'şa'lar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32,* 155-156.

_____ (2008). Rey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3,* 40-41.

_____ (2012). Tiyûl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41,* 207-208.

Rumlu, Hasan (2004). *Şah İsmail tarihi, Ahsenü't-Tevârîh* (Çev. C.Cevan), Ankara: Ardıç Yayınları.

_____ (2006). *Ahsenü't-Tevârî* (Çev. M.Öztürk). Ankara: TTK.

_____ (2017). *Safevî Şâhı II. İsmail: Kahkaha Kalesinin 20 Yıllık Mahpusu* (Çev. H.Asadi ve Ş.Deniz.). İstanbul:Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Safakiş, H.R. (1390). *Safevîyan der Güzergâh-ı Tarih.* Tahran: İntişarat-ı Suhan.

Şah, S.(2007).*Safvetü's-safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve menkıbeleri.* C.I-II. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, İ.(2002). Kemah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 25,* 219-220.

Şah Tahmasb-ı Safevî (2001). *Tezkire* (Çev. H.Kırlangiç). İstanbul: Anka Yayınları.

Şimşirgil, A. (2010). *Kayı-II.* İstanbul: Tımaş Yayınları.

_____(2013). *Kayı I.* İstanbul: KTB Yayınları.

Şirazî A. (1369). *Tekmiletü'l-Ahbâr* (Tashih: Abdülhüseyin Nevâî). Tahran: Neşr-i Ney.

Şükürov, Q. (2016). *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri (907-930 /1501-1524).* Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sam Mirza-yı Safevî. (1314). *Tuhfe-i Sami* (Bâ tashih ü mukabele-i V.Destgerdî). Tahran: Matbaa-i Armağan.

Seccadi, S. (1996). Gaffârî, Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö.975/1567). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13,* 280-281.

Selçuk, Y. (2016). *M. Pavet De Courteille'nin Dictionnaire Turk-Oriental Adlı Sözlüğünün Türkiye Türkçesine Çevirisi ve Leksikolojik İncelemesi.* Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları.* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Sümer, F. (1989). Akkoyunlular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2,* 270.

_____ (1992) *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihân Şâh'a kadar).* Ankara: TTK.

_____ (1999). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü.* 2. Baskı. Ankara: TTK,

_____ (2001). Karakoyunlular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24,* 435-436.

Storey, C.A. (1972). *Persian Litarute* (Translated Into Russian and Revised With Additions and Corrections by Yu. E. Bregel). Part II. Moscow: Central Department of Oriental Literature.

Taflıoğlu, M.S. (2012). İran Türk Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi. *Turan-Sam, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 4* (13), 105-115.

Turgut, V. (2016). Osman Gazi'nin Kimliği Meselesi ve Cihânşümül Bir DevleteİsminIn Verilmesinin Sebepleri Üzerine. *Akademik İncelemeler Dergisi,* 11 (1), 83-120.

Uslubaş, T. – Keskin, Y. (2016). *Geçmişten Günümüze Osmanlı Alfabetik Osmanlı Tarihi.* İstanbul: Venedik Yayınları.

Uzunçarşılı, İ.H. (1970). Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü. *Belleten Dergisi,* 34 (134), 231-234.

_____ (2011). *Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukkaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar***.** Ankara: TTK.

Woods, J.E. (1993). *Akoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme* (Çev. S.Özbudun). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi bəy Şirazi (1996). *Təkmilatül-əxbar: Səfəvi dövrü – Şah İsmayıl və Şah Təhmasib dövrlərinin tarixi* (Fars dilindən tərcümə, müqəddimə və şərhlər: Ə.Rəhimli). Bakı: Elm nəşriyyatı.

Veliyeva, Z. (2007). *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l Mülük'e göre).* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yakıt, İ. (2017). *Türk –İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme.* Ankara: Ötüken Yayınları.

Yakupoğlu, C. (2018). Azerbaycan'ın Hoy Yöresinde Türk Egemenliği. *History Studies, 10* (2), 177-195.

Yazıcı, T. (1998). Hoy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 18,* 258.

Youssef-Jamālī, M.K. (1981).*The Life and Personality of Shāh Ismā'īl I (1487-1524*). Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh.

Yuvalı, A. (1993). Daruga. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8,* 505.

EKLER

EK-1: Resimler

Resim 1.) Şah İsmail (1487-1524) (Venedikli bir ressam tarafından çizilen bu resim, Florence'nin Uffizi Galerisi'nde sergilenmektedir). Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Shah_Ismail_I.jpg (05.06.2006)

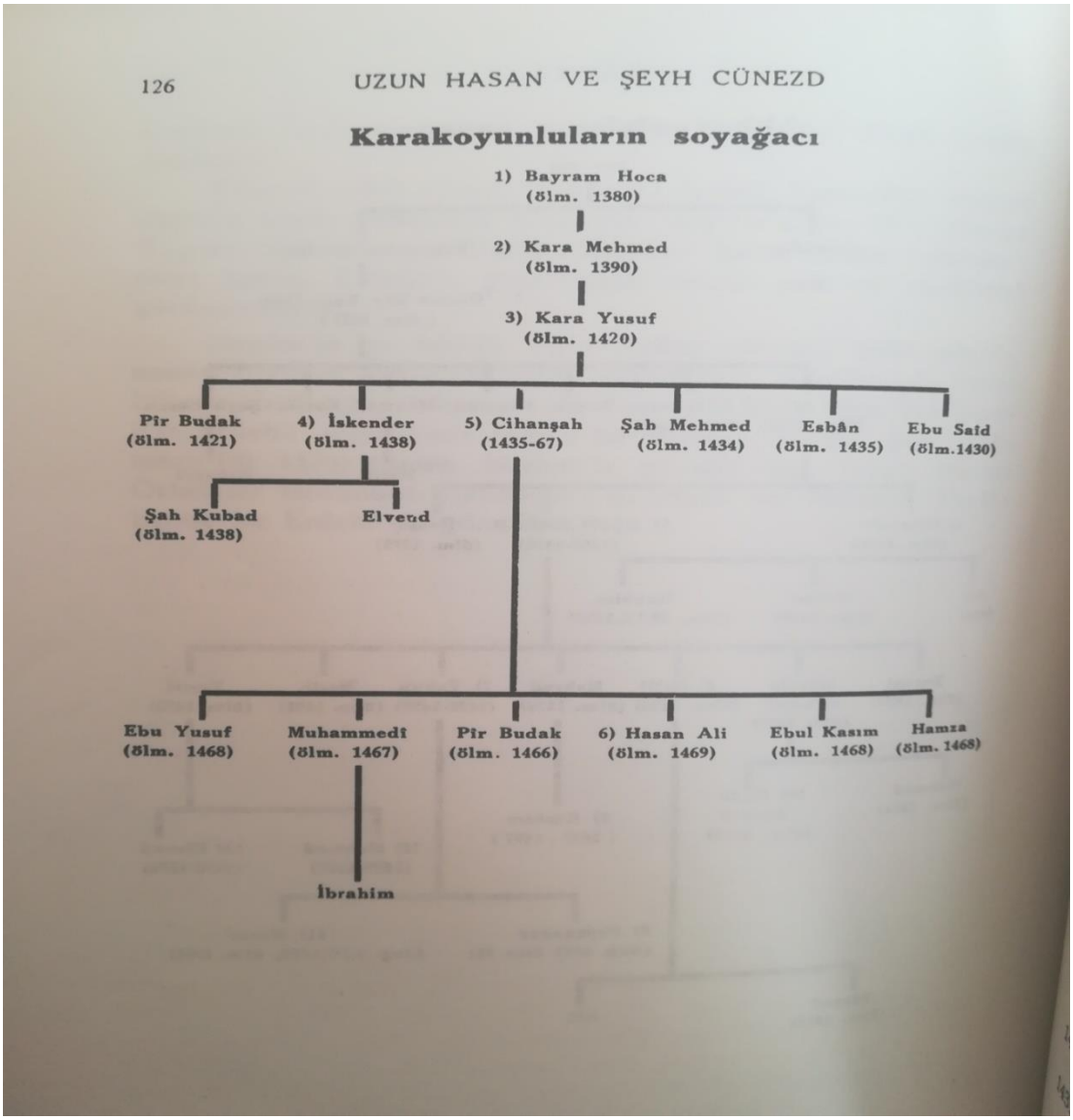
Resim 2.) Şah İsmail Devrinde Basılmış Olan Bir Safevî Sikkesi (913/1507) Kaynak: http://www.parscoins.com/itemdetail.asp?sz=lg&type=S&item=2780 (05.06.2006)

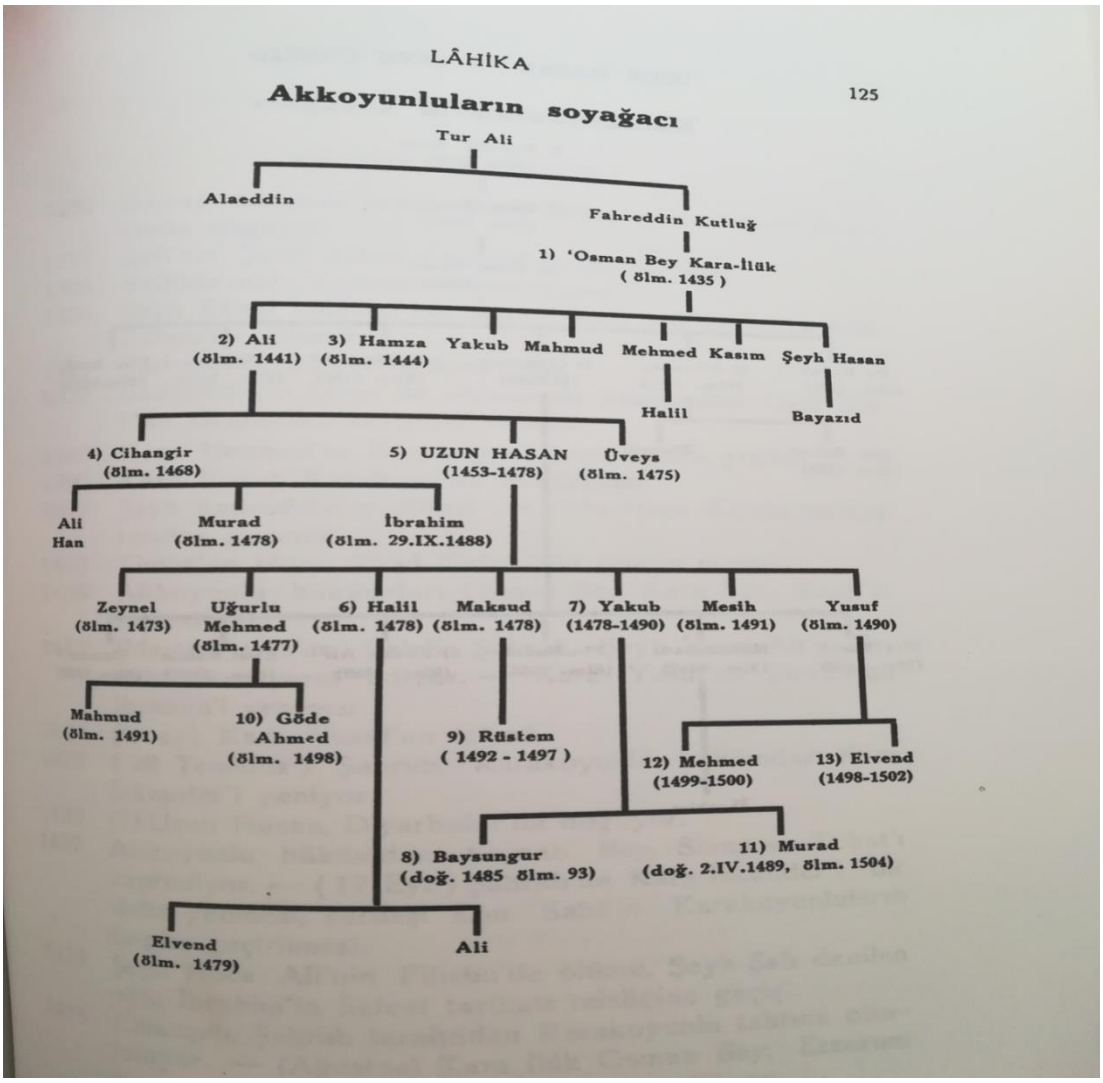
Resim 3.) Çihil sütun sarayının ana holünün batı duvarında Şah Tahmasb'ı (Kırmızı giysili) sarayda eğlenirken tasvir edilen resim. Tufan Gündüz, "Tahmasb", T.D.V.İ.A, C.39, 2010, s.413-415.

Resim 4.) Walther Hınz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1992.

Resim 5.) Walther Hınz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1992.

EK- 2: Târîh-i Cihân-ârâ'nın Farsça Metni

صفحهٔ هیجدهم در سلاطین آل عثمان

ونسبت او برین وجه ذکر کرده‌اند عثمان **بن** ارطغرل **بن** سلیمان **بن** قیا الب **بن** قزل بوغا **بن** بایندر **بن** اوی حولج آقا **بن** طغان **بن** سون **بن** بایسنقر **بن** باقی آقا **بن** سونجاق آقا **بن** توقتمور **بن** نصاق **بن** کوك الب **بن** اغورخان .

مقدمه سلیمان شاه در فترت چنگیز از حوالی مروخان باخیل خانهٔ خودمتوجه روم شده در آن حدود بمحاربهٔ کفار اشتغال داشت پس از چند گاه از اماسیه رجعت کرده بحوالی حلب آمد ودر پیش قلعهٔ جعبر خواست تاخیل خود را از فرات گذرانیده در آب غرق شد ویرا در ظاهر قلعه دفن کردند و اورا سه پسر بود سنقرو کوندغدی و ارطغرل ،اولاد واتباعش بهمان راهی که آمده بود عود نموده ارطغرل از برادران تخلف نموده در روم ماند برادران دیگر بعجم رفتند و ارطغرل مدتی بجنك کفار اقدام نموده وی را سه پسر رشید کوندروساروبند و عثمان ، ارطغرل ساروبند را که بر وجهی اشتهار داشت پیش سلطان علاءالدین کیقباد سلجوقی روان داشته بواسطهٔ رشد قبول تمام یافت و سلطان قرا حصار وبلجیك و طومالاج داغی را بدبشان قشلاق وییلاق داد و سلطان بدفع کفار تتار گرفتار شده سفارش آن حدود به اولاد ارطغرل کرد و ایشان در آن سر حد زد و برد مردانه کرده در آن اثنا در سنهٔ سبع و ثمانین و ستمائه ٦٨٧ ارطغرل فوت شد گویند عمرش بنود و سه سال رسیده

عثمان بجای پدر سرور قوم شد دربعضی نسخ مذکور است که اویکبار دردیهی در خانه‌یی نزول نموده صاحب منزل گفت مصحف در پس پشت تو نهاده است وی فی‌الفور بر جسته روبدانجانب نشست و آن شب بنماز وذکر گذرانیده ناگاه در میانهٔ خواب وبیداری شنید کسی میگوید که چون این ادب از تو بظهور رسیده سلطنت به اولاد تو ارزانی شد عثمان بن ارطغرل که این طبقه بدو منسوب‌اند در سنهٔ ثمان و ثمانین و ستمائه ٦٨٨ برقرا حصار دست‌یافت و ابتدای این دولت از آن سال گیرند قضا را «بدوعثمان» موافق تاریخ است (١) و درجمله‌یی

١ــ دو کلمهٔ «بدوعثمان» موافق ٦٧٣ است

ازجمادات سنهٔ تسع و ثمانین ٦٨٩فقیه طورسون نام خطبه باسم عثمان خوانده اطلاق سلطنت بر و کردند وکار اوروزبروز بالا گرفته ویرا فتوحات بسیار دست داد و بربعضی ازولایات استیلا یافت و بعد از سی وهشت سال حکومت درسنهٔ سبع وعشرین وسبعمائه ۷۲۷ درگذشت حسب‌الوصیه در کومش قبهٔ بروسا مدفون گردید .

اورخان

بن عثمان بر مسند پدر نشسته در اتساع ملك کوشیده شهرازنك را که از معظمات مداین‌روم‌است درسنهٔ‌احدی‌وثلاثین۷۳۱ بگرفت و باهتمام سلیمان پاشا ولد رشیدش در سنهٔ احدی و ثلاثین ۷۳۱ کلی بولی مسخر ساخت و سلیمان پاشا در سنهٔ تسع و خمسین۷۵۹درحین فتح‌بلادبردست کفار بقتل آمده اورخان بعدازو بدوماه درگذشت .

مرادغازی

بن اورخان بحکم وراثت‌برتخت‌نشسته بسعی‌لالاشاهین ورهنمونی از مونس‌بیك [ادرنه] را در سنهٔ احدی وستین و سبعمائه ۷٦۱ بگرفت و بفرمودهٔ قرارستم قرامانی خمس کیب‌باریافت نموده‌بصوابدیدقراخلیل چندرلو غلامان کیب را ملازم ساخته یکی چری نام نهاد و چون در حصار انجو گز که به شکری مقدوعی مشهوراست کلاه طلا دوزی چند یافتند آنرا بر سر غلامان نهاده از آن زمان اسکوف در میان ایشان پیدا شد و در حدود سنهٔ ثلاث و ثمانین و سبعمائه ۷۸۳ کوتاهیه وبلاد کرمیان وولایت حمید و بیك شهری واق شهرالکاسکه ایلی را مفتوح ساخته و در سنهٔ احدی و تسعین و سبعمائه ۷۹۱ بجنك لازفرنك رفته غالب آمد وبر سرتلی ستاده‌نظارهٔ اطراف میکرد، ناگاه‌یکی از کفار که مجروح وضعیف بود افتان و خیزان متوجه آن طرف شد و چنان مینمود که میخواهد خود را در میان کشتکان پنهان سازد یا واجب‌العرضی دارد نزدیکان خواستند تا او را منع کنند سلطان ایشانرا نگذاشت ناگاه خود را بوی رسانیده بیکضرب پادشاه را بکشت زیرا دو پسر بود یکی یعقوب دیگری بایزید .

ایلدرم‌بایزید

بن مراد را بسلطنت بر داشته یعقوب چلبی را هلاك کردند اما سلطان بایزید بغایت غیور و قهار وجبار بوده و تا آن(زمان) آل عثمان بنابر ملاحظهٔ علما برظاهر شراب نخوردندی وی مجلس بزم آراست و دفتر و دیوان که تا آن زمان درمیان ایشان نبود حسب الارشادقراخلیل و قرارستم پیدا شده مدار برحساب و کتاب نهاد و درعهد او ارباب دولت پسران امردبر علانیه نگه‌داشتی وی در سنهٔ اثنی وتسعین ۷۹۲ بمحاصرهٔ استنبول رفته درآن اثنا شنید که سلاطین‌فرنك بدفع او می‌آیند از سر آنجا برخاسته با ده هزار سوار که همراه داشت از کمال‌غیرت

به استقبال رفت شیخ محمد جزری در جهادیه آورده که : «من در آن وقت‌بدو ملحق شدم وازاولاد کسی که خود را بدو رسانیده ارطغرل صاحب اباسلیق بود با هشت هزار کس بدو پیوست و آوازهٔ کفار چهارصد هزار کس بود و اقل روایت دویست هزار بالجمله تلافی فریقین دست داده من در آن وقت باحادیث و روایات دل او را امید میدادم خود با فوجی در کمین شده در حینی که کفار قلب او را شکسته لشکرش را میدوانیدند بیکبار همچو برق خود را بریشان زد همانا که لفظ ایلدرم در آنجا بروی اطلاق‌شده دراندك وقتی اهل اسلام غالب‌آمده‌قتل واسر بی‌نهایت‌شد واز آنجمله‌سلطان چهارغلام بمن بخشید من نیز اسیری گرفته بوده هیچ کدام زبان یکدیگر نمیدانستند واین دلالت بر بعد بلاد ایشان میکند »وهم‌او از شیخ رمضان وزیر سلطان نقل میکند که یکی از مسلمانان هشتاد [نفر] از فرنك‌اسیر کرده بود ایلدرم بایزید از آن فتح‌بلند آوازه شده فتوحات گوناگون نمود وملکش اتساع تمام یافت آخر از کمال غرور بامیر تیمور تنازع کرده حمایت سلطان احمد جلایر وقرایوسف ترکمان نمود آخر چنانچه مذکور شد بدست او گرفتار گشته میرتیمور میخواست که‌باز مملکت روم بدودهد درآن اثنادر آق شهر در پنجشنبه‌چهاردهم شعبان سنهٔ خمس وثمانمائه ۸۰۵ بمرض خناق وضیق النفس وفات یافت قضارا «فوت ایلدرم بایزید» موافق تاریخ است ویرا شش پسر بود ارطغرل که درجنك مذکور ناپدید شد وهمانا که نام اصلی او مصطفی است وسلیمان و سلطان محمد وموسی وعیسی‌وقاسم .

امیرسلیمان

امرای پدرش چون علی پادشاه آینه‌بیك سوباشی وحسن آقا و غیره اورا برداشته بروم ایلی برده بسلطنت نشاندند وسلطان محمد بامامیه رفت وعیسی بایل قرایسی وموسی درخدمت پدربود بموجب فرمودهٔ میر تیمور نعش پدررا به بروسابرده بسلطنت‌نشست سلیمان قصد اوداشت اما بواسطهٔ ادمان شراب‌کاری‌نساخت وموسی به‌بلاد فرنك رفته لشکری درادرنه برسراو آورد وسلیمان درآن وقت درحمام بود فی‌الفور بیرون آمده بگریخت ودرآن اثنا گذرش بردیهی‌افتاده اورا درسنهٔ ثلاث عشر وثمانمائه ۸۱۳ اهل آن‌موضع بکشتند.

موسی چلبی

قایم مقام پدر بود بعد از برادرش سلیمان اقتدار تمام یافته مردم آن ده را که جرأت نموده بودند بالتمام بسوخت‌و چون دربند قصد امرای پدربود ودرصدد تربیت غلامان،همه از و برگشته به برادرش سلطان محمد پیوستندواورا در دفع برادر محرض گشتند ومیانهٔ ایشان بقتال رسیده شکست برموسی افتاد وبکی از ملازمانش درحین گریز اسب اورا پی کرده گرفتار گردید ودرهمان شب

اول سنهٔ اربع عشروثمانمائه ۸۱٤ بخبه هلاك شده نعش اورا ببروسا بردند.

سلطان محمد

بن ایلدرم بایزید بعد از برادر برسریراقتدار نشسته درحینی که بدفع برادراشتغال داشت محمدبیك فرامان اوغلی لشکربه‌بروسا کشیده بمحاصره مشغول بود همین که‌نعش موسی را دید که بدان نزدیك‌آوردندبگریخت ندیمی‌که داشت بدوگفت ما که از مردهٔ آل عثمان چنین میگریزیم اگر زندهٔ ایشان می‌آمد حال ماچگونه خواست شد؟ آخرسلطان محمد درسنهٔ اربع وعشرین و ثمانمائه ۸۲٤ در ادرنه وفات یافت.

سلطان مراد

بن سلطان محمد بموجب‌ولی‌العهدی واهتمام امرا چون عوض پاشا وبایزید پاشا وابراهیم پاشا بسلطنت‌رسیده درمبادی حال‌او شخصی ظهور کرده دعوی نمود که مصطفی پسرایلدرم بایزیدم ورومیان اورا دوزمه مصطفی نام نهادند ومدتی فتنهٔ اودر کشید ودولت سلطان مراد متزلزل بودتادوزمه‌را درسنهٔ خمس وعشرین ۸۲۵اسیر کرده پیش او آوردند وسلطان اورا دفع کرده سلطنت بروقرار گرفت برادرانش‌نیز بااو تنازع نموده آخر همه به‌قوت دولت مقهورشدند تاآنکه درشهور سنهٔ‌ثمان‌واربعین‌وثمانمائه۸٤۸دلش‌ازسلطنت صوری گرفته هوای‌عزلت کرد وتخت را به پسرش سلطان‌محمد واگذاشت آخر درچهارشنبه اول محرم سنهٔ اربع وخمسین ۸٥٤ باجل طبیعی درگذشت.

سلطان محمد بن سلطان مراد درششم محرم مذکور بی مزاحمت غیر برتخت نشست پادشاه کامکار توفیق آثاراست بغایت فاضل وفضیلت‌پرور جامی قصاید غراباسم او گفته در یکی از آنها ایمائی بدین معنی کرده .

شعر :

کم کسی برسریرجاه و جلال چون تو کرد اکتساب فضل و کمال

ازجمله تاییداتش آنکه‌همت برتسخیراستنبول گماشته‌نخست‌خواست‌تامددفرنك‌از آنجامنقطع گرددبنابرین دوقلعه بردو کنار گاه آنجا که آنجمله‌یکی‌موسوم است به بغاز کسن درسنهٔ ست‌وخمسین ۸۵۶ بنا کردیکی ازشعرا درآن تاریخ گفته : نظم

حصن حرس‌الدنیا عن حادثة‌الدوران قدبرزافلا کا فی‌الرفعة والاتقان

للدین به عزللکفر به نقصان تاریخ مبانیه : بنیان محمد خان

ودرسنهٔ سبع‌وخمسین۸۵۷متوجه تسخیر آنجا که‌دست‌تسلط هیچ‌پادشاهی بدو نرسیده بود شده‌بتدبیر غرایب‌وتصانیف بدیعه آنجارا درسه‌شنبه بیستم ربیع‌الاول سنهٔ مذکوره جبراً وقهراً بگرفت یکی‌از فضلا «بلدة طیبة» موافق تاریخ یافته (۱) میانهٔ او وحسن پادشاه

۱ــ هاء «بلده» و «طیبه» تاء محسوب شده است

کدورتی حادث شده مهم بقتال رسیده درمرتبهٔ اول اغورلومحمد پسر حسن بیك خودرا برمنقلای اوزده خاص مراد امیرالامرای اورا بکشت اما چون درچهارشنبه نوزدهم ربیع الاول سنهٔ ثمان وسبعین وثمانمائه ۸۷۸ درحدود ارزنجان تلاقی فریقین دست داد شکست بر حسن بیك افتاده زینل بیك پسرش بقتل آمد **وینصرك الله نصراً عزیزا** تاریخ آن فتح یافته‌اند (۱) آخر درعصر پنجشنبه سیم ربیع الاول سنهٔ ست وثمانین [وثمانمائه] درحوالی کای دیزی فرمان یافت ولادتش درسنهٔ ثلاث وثلاثین وثمانمائه ۸۳۳

سلطان بایزید در روز شنبه نوزدهم شهر مذکور برتخت نشسته برادرش جم سلطان از قرامان که الکای او بود متوجه بروسا گشت سلطان از آن واقف شده بالشکرها نهضت کردودرراه احمد پاشا ملحق شد وتلاقی اخوین در ینکی شهر دست داد شکست برجم سلطان افتاد وعاقبت شراو کفایت شده وی درسلطنت اقتدار تمام یافت ولایات بیش از پیش مفتوح ساخت بتخصیص دربیستم محرم سنهٔ خمس و تسعمائه ۹۰۵ [قلعه اسه تخی (۲) که معظم الکای فرنك است بگرفت ودرسنهٔ ست وتسعمائه] ۹۰۶ ولایت بی نهایت قرون ومتون وقلاع وبقاع آنجارا مسخر گردانید آخر باغوای پسرش سلیم جماعت یکیچری ازو برگشته پدر وپسررا دراغرش کوی میانهٔ ادرنه واستنبول در شهور سنهٔ ست عشر و تسعمائه ۹۱۶ قتالی صعب دست داده بردست پسر گرفتار شده دریکی از قلاع محبوس گردید ودرآخر صفر سنهٔ ثمان عشر وتسعمائه ۹۱۸ در گذشت ولادتش سنهٔ خمسین وثمانمائه ۸۵۰ جامی دفترعدل سلسلة الذهب را باسم او کرده چنانچه ازین چند بیت ظاهر است نظم :

کاش نوشیروان کنون بودی — عدلش از پیشتر فزون بودی
تاز دعوی عدل شرمنده — خسرو روم را شدی بنده
مهبط العز والعلی سلطان — بایزید ایلدرم شه دوران

واز بدایع آنکه این مصراع از روی حساب موافق حوالی [سال] جلوس اوست کمالایخفی

سلطان سلیم بن سلطان بایزید درسنهٔ ست عشر بادشاه شد برادران خود سلطان احمد وسلطان غور قوت بااکثر اولاد واقربا بکشت و بربلاد ذوالقدر قرامان استیلا یافت ودرسنهٔ احدی وعشرین ۹۲۱ قلعهٔ کماخ ازمستحفظان حضرت شاه غفران پناه گرفته هم درین سال لشکر به الکای ذوالقدر کشید علاءالدوله را قهر نمودوقشلاق در بروسا کرد ودرسنهٔ اثنی وعشرین ۹۲۲ از آنجا بملاطیه آمده

۱ــ با احتساب الف « الله » و « نصراً » و « عزیزاً » و لام مکرر «الله» ۸۷۹ است .

مصطفی نامی که‌دراصل ترکمان بودو به‌بیقلوچاووش‌اشتهارداشت بدیاربکر فرستادآنجا را بگرفت و قراخان استاجلو برادرخان محمد را بکشت وخود لشکر بدیار عرب کشیده درحوالی مرج نزدیکی حلب باقانصو غوری پادشاه مصرو شام جنك کرده اورا بکشت ودرسنهٔ ثلاث وعشرین [وتسعمائه]۹۲۳ درحوالی مصر باردیگر باغلامان چرکس مصاف داده غالب‌آمد وقشلاق درمصر کرد ودر حرمین شریفین زادهماالله شرفاً خطبه باسم او خواندند ودرسنهٔ‌ست وعشرین درحوالی اغرش‌کوی مرضی پیداکرده تمامی اطبا از علاج عاجز گشتند [قضارا درهم آنجاکه پدررا اسیر کرده بود خود نیز مغلوب سر پنجهٔ تقدیر گردید(۱)]

سلطان‌سلیمان بن سلیم خان در وقت فوت پدردراماسیه بود بقدغن تمام اورا باستنبول برده بر تخت نشاندند امینی شاعر قصیده یی که هر مصراعش‌تاریخ جلوس است در سلك نظم‌کشیده این بیت از آنجاست

بیت :

بداده زمان ملکت کامرانی بکاوس عهد و سلیمان ثانی

و او ولایت بی‌نهایت‌برالکای موروثی افزوداز جمله در شهور سنهٔ‌سبع و عشرین ۹۲۷ قلعهٔ بلغرادودر هفتم صفرسنهٔ تسع و عشرین و تسعمائه ۹۲۹ قلعهٔ رودس را فتح نمود اگرچه بتحریك فوجی کافرنعمت چون الامه تکلو وغیره با بندگان نواب اشرف اعلی خلد ملکه درصدد خلاف شده [چهارکرت لشکربه آذربایجان‌کشیده اما بموجب الامور بخواتیمها] آخردرمقام تلافی ورضاجویی کوشیده در سنهٔ تسع و ستین و تسعمائه ۹٦۹ قواعد صلح استحکام پذیرفت مبانی و داد چون بنیان‌سبع شدادمتمهدگردید و عالمیان ازطرفین بدان مبتهج و مسرور گشتند این قطعهٔ از اهلای وقت در آن باب وارد شده

شعر :

شکر خدا کز کرم کردگار قاید اقبال درین کهنه دیر

مشتلق صلح شهان جهان داد و فکندآتش حسرت بغیر

ضابط ایام چو تاریخ صلح جست خرد گفت که الصلح خیر

ویومناهذا بر اورنك خسروی روم و فرنك و سایرامصار و اقطار برأ و بحراً متمکن است

صفحهٔ نوزدهم درسلاطین قراقوینلو

که ایشان را یارانی نیزخوانند

قرایوسف بن‌قرامحمدو او از امرای‌سلطان‌محمدجلایر است‌ودخترش‌درخانهٔ سلطان و او را در سنهٔ اثنی‌وتسعین وسبعمائه۷۹۲در شام‌بکشتند

۱ــ م بجای این قسمت نوشته : ودرهمانجا فوت شد.

بن تورمش بن بیرام خواجه و او ملازم سلطـان اویس ایلکانیست و پس از واقعهٔ او مقدم اویماق اولاد خودشده دیگر بواسطهٔ اقوام در حمایت خیل او در آمده خود را برو نسبت کردند و برالکای سنجارو موصـل و ارجیش استیلا یـافت و نشـو ونمای آن فرقه ازوست و در سنهٔ اثنی و ثمانین و سبعمائه ۷۸۲ وفات یافت ، اما قرایوسف بغایت دلیر و مردانه و بهادر بوده چنانچه با امیر تیمور مکرراً مخالفت نموده و بـه اتفاق سلطان احمد جلایر بروم رفت و ازآنجا بشام آمد وپادشاه آنجا [ملك اشرف] بنابرتدارك خاطر امیر تیمورهر دورا در بند کرده‌ویرادر آن وقت پسری متولد شد مسمی به پیربوداق گردید و سلطان احمد او را بـه پسری قبول کرده پس از واقـعهٔ میرتیمور از قید خلاص شده هزار سوارکه با او بدان ولایت آمده بودند و پراکنده شده مجتمع شدند و از آنجا فرارکرده تاکنار آب فرات یکصد وهشتاد جنك با سر نشینان ومستحفظان کرده همه وقت غالب آمده و اویماقش بدو پیوسته قلعهٔ اونیك را متصرف شده‌ودرغرهٔ جمادی الاولی سنهٔ سبع وثمانمائه ۸۰۷ درحوالی نخجوان بامیرزا بابکر جنك کرده ظفر یافت وچون نوبتی دیگر بااومصاف داده میرزا میرانشاه را

بکشت و بالکلیه بر آذربایجان وعراق‌عرب و بعضی از عراق عجم استیلا یافت ومیرزا شاهرخ بادویست هزار سوار بعزم دفع او به ری رسیده وحفاظ پای‌تخت بجهت استیصال خصم دوازده هزار نوبت سورهٔ انا فتحنا ختم کردند قرایوسف با وجود شدت مرض از کمال غیرت ازتبریز به‌اوجانان آمده درآنجا درروز پنجشنبه هفتم ذی‌القعدهٔ سنهٔ ثلاثو عشرین ۸۲۳ وفات‌یافت‌ودرآن وقت‌ازفرزندانش کسی‌حاضر نبود اردویش چنان بهم بر آمد که‌هیچ‌کس‌بکسی‌نپرداخت اورا برفراش‌خوابیده گذاشته متفرق‌شدند وخیل‌والوسات بدانجا رسیده رخوت اورابیردند وطمع درگوشوارهای مرصع‌او کرده فرصت بدر کردن نیافته باگوش‌بریدند واورا شش پسربود اول پیربوداق که اورا پادشاه کرده دربرابر او خود چماق زرین بدست گرفته برسر پااستادی بدین بهانه که او پسر سلطان احمد است واو درعهد پدر فوت شد وبعد ازآن قرایوسف سلطنت باسم خود کرده دیگر شاه محمد است واوبیست و سه سال حاکم بغداد بوده در هجدهم ذی‌الحجه سنهٔ ست و ثلاثین وثمانمائه ۸۳۶ بردست باباحاجی همدانی کشته شد . ودیگر امیر اصفهان است که بعضی اوان اورا اسبان‌واسبند خوانند واو بغداد را از برادرش بتغلب گرفته بعد از حکومت دوازده سال درسه شنبه بیست‌و هشتم ذی‌القعدهٔ سنهٔ ثمان و اربعین ۸۴۸ فرمان یافت . وپسردیگرابوسعید است که او درسنهٔ ثمان‌وثلاثین ۸۳۸بردست برادرش‌اسکندر بقتل آمد .

قرااسکندر

بن قرایوسف درغایت شجاعت ونهایت پردلی‌بود وپس از واقعهٔ پدر به سلطنت‌نشسته‌درروز دوشنبه بیست و هفتم رجب سنهٔاربع وعشرین وثمانمائه۸۲۴در الشگرد قاقران درموضع بخشی بامیرزا شاهرخ دوشبانروز مصاف داده کمال جلادت وبهادری بجاآورده آخرچون طاقتش طاق شده منهزم‌بروم رفت وبعد از مراجعت میرزا به آذربایجان آمده به سلطنت نشست و یکی از ظرفاً درآن باب‌املا نموده شعر:

سکندر خود شه مارا زد وجست شه‌ماهمملکت بگرفت و بگریخت

و کرت‌دیگر میرزا بقصد او لشکر کشیده در روز شنبه هفدهم‌ذی‌الحجه سنهٔ اثنی‌وثلاثین ۸۳۲ درظاهر سلماس قتال‌شده‌اسکندر دوروز کوشش بهادرانه نمود چون بخت‌مساعد نبود بازشکست متوجه روم‌شد درغیبت میرزا، باز به آذربایجان استیلا یافت و در شهور سنهٔ تسع وثلاثین۸۳۹ که میرزابمدافعهٔ اوبری آمد میرزا جهانشاه بن‌قرایوسف بخدمتش رسیده منظور نظر تربیت گردید و دفع شراسکندر را بدو حواله کرد . مصراع «بد مست را بغمزهٔ ساقی حواله کن»

جهانشاه میرزا

بن قرایوسف که گاهی میل نظم نموده حقیقی تخلص داشت بتفویض میرزا شاهرخ والی آذربایجان گشته در قزل آغاج طالش قشلاق نمود برادرش اسکندر از روم برگشته از قشلان سرمه لو به تبریز آمده آنجا را متصرف شد و جهانشاه بمدافعه شتافته بین الاخوین در اوایل سنهٔ اربعین وثمانمائه ۸٤۰ در صوفیان مرند (۱) جنك شد اسکندر منهزم بقلعهٔ النجق رفته در آنجا یکشنبه بیست و پنجم شوال سنهٔ احدی و اربعین ۸٤۱ بردست پسرش شاه قباد که مفتون بریکی ازقیان پدر بود کشته گشت ونعش اورا به قلهٔ اخی سعدالدین واقع درولیان کوه تبریز نقل کردند ، وعم برادر زاده را قصاص کرده (۲) درتمامی آذربایجان اورا مخالفی نماند ودرسنهٔ احدی وخمسین ۸۵۱ لشکر بگرجستان کشیده بر آنجا ظفر یافت و درسنهٔ احدی وخمسین ۸۵۱ بقصد برادر زاده‌اش الوندبن اسکندر بدیار بکر رفته بعضی محال آنجارا بتصرف آوردو در سنهٔ ست وخمسین ۸۵٦ بر ولایت عراق دست یافته درسنهٔ سبع وخمسین ۸۵۷ دراصفهان قتل عام نموده ودرسنهٔ تسع و خمسین ۸۵۹ بر بغداد استیلا یافت و آنجارا از دست برادرزاده‌اش واز اصفهان شك(٤) انتزاع نموده تاهرات بگرفت ومیرزا علاءالدوله بن میرزا بایسنقر بدو پناه آورده در آن اثنا سلطان ابوسعید از ماوراء النهر بجنك او آمده از آذربایجان خبر خروج حسن علی پسرش رسید. جهانشاه بالضرورة با اوصلح نموده برگشت وحسن علی گریخته باز بقلعهٔ باکو متحصن شد وپدراز گناه او گذشته بالضرورة ویرا پیش خود آورد آخر میخواست قصدش کند زوجه‌اش بیکم نگذاشت آخراورا ازقلمروخود اخراج نمود و پسردیگرش

۱ـ ع : صوفیان تبریز. ۲ـ یعنی جهانشاه شاه قباد را بقصاص پدرش بکشت

پیربوداق چون درشیراز عصیان می‌ورزید اورا از آنجا عزل نموده به بغداد فرستاد و حروف این‌مصراع مخبر ازآن تاریخ است مصراع «حقیقی‌کام دل یابد زشیراز (۱)» و او تابدانجا رفته همچنان برعقوق اصرار مینمود و جهانشاه درسنهٔ تسع و ستین ۸۶۹ بمحاصرهٔ آنجا رفت و بعد ازیکسال‌فتح نموده درصباح‌یکشنبه دوم ذی‌القعده سنهٔ سبعین وثمانمائه ۸۷۰ برادرش‌محمدی‌پیربوداق‌را بکشت‌ودرسنهٔ اثنی‌وسبعین ۸۷۲ بقصد حسن‌بیك اشکربدیار بکر کشیده بواسطهٔ شدت (۲) زمستان ازصحرای موش باز گشت وچون عادت‌او آن بود که درشب می‌نشست وروز می‌خوابید چنانچه پادشاه روم اورا شب پره‌نام کرده بود دروقتی که او درمنزل درخواب بود و خلاصهٔ لشکر با اردو بمنزل دیگر رفته حسن‌بیك فرصت یافته باشش هزار سوار برسر او ریخت وی در دوزادهم ربیع‌الثانی سنهٔ مذکوره دروقت فرار بردست مجهولی بقتل آمد وپسرانش محمدی و ابویوسف اسیر شده محمدی مقتول‌وابویوسف مکحول شدند شعر :

ثانی عشر ربیع ثانی دربضع سنین چنین اثر بود

ولادت جهانشاه درمدرسهٔ‌ماردین درحوالی‌سنهٔ‌ثمان‌وثمانمائه ۸۰۸ .

حسن‌علی بن جهانشاه‌چون‌پدر اورا ازقلمرو خود اخراج نموده بودبنزد حسن‌بیك‌بدیاربکر رفته مراعات یافت ومکرراً ارادهٔ‌اردوی پدر کرده‌دراثنای راه توهم کرده بازپیش حسن‌بیك آمدهمچنان رعایت‌یافته‌آخر فسق‌والحاد او ظاهر شده وحسن‌بیك عذرش‌خواسته پیربوداق که بااو درمشرب اتحاد داشت برادر را نزد خود برد ودر واقعهٔ او بچنك پدر افتاد بار دیگر درقلعهٔ ماکو مقید شد بعد از پدر خلاص گشته به تبریز آمد پیش از آن دختران اسکندر آرایش بیگم وشاد سرای در تبریز خروج‌نموده برادرخود حسین علی را که‌به [لباس]فقردرآمده بود بسلطنت‌موسوم ساختند وبیگم حرم محترم جهانشاه که بانی‌عمارت مظفریه است درآن وقت درقشلاق خوی بود و بعد از استماع آن حادثه به قلعهٔ جوشین مراغه رفته بواسطهٔ اطفای نایرهٔ دختران اسکندر برادر خود قاسم بیك را بایك دختر به تبریز فرستاد ودختران اسکندر اسیر گشته پسرش کشته شد وچون آمدن حسن‌علی به تبریز شایع گردید مقالید،فلاع

را بدست آورده خزاین را بر فوجی ارزال ، که ایشانرا چولی خود میدانست قسمت نمود و [قریب] یکصد و هشتاد هزار سوار راموا جب داد وبرادرش ابوالقاسم که از کرمان خروج کرده خواست که اصفهان رابگیرد میسرش نشد ناچارالتجا به برادر آورده بفرمودهٔ وی کشته شد وبیگم زن پدرش را که ملك الخیرات وباعث حیات او بود بخبه هلاك کرد و برداران اوقاسم و حمزه را به تیغ گذرانید القصه بشآمت آن خونهای

۱ـ موافق ۸٦۵ است . ۲ـ ع : قرب

ناحق ودیگر قبایح،لشکری عظیم بدان عظمت که درخوی برابر حسن بیك درآمدند از کمال وهم برگرد خود خندق زده آخر قلقچیان اردوی حسن بیك بضرب سنك فلاخن ایشان را ویران ساخته حسن علی نزد جماعت قرامانلو ببردع گریخت واز آنجا به اردبیل آمد ودروقت رسیدن سلطان ابوسعید بمیانه درخدمت شیخ جعفر صفوی پیش وی آمده در روز واقعهٔ سلطان فرار نموده بهمدان رفته فتنه می انگیخت حسن بیك اغرلو محمد پسر خودرا به ایلغار برسراو فرستاده درشوال سنهٔ ثلاث وسبعین وثمانمائه ۸۷۳ بردر همدان بدست افتاده بقتل رسیده وآن طبقه بدو منقرض شدند .

صنعهٔ هشتم درسلاطین آق قوینلو

که ایشانرا بایندری نیز گویند

ابوالنصر حسن بیك **بن** علی بیك **بن** قراعثمان **بن** قتلغ بیك **بن** درعلی **بن** پهلوان بیك **بن** ازی **بن** ادریس **بن** سنقر **بن** بابل **بن** هابیل **بن** قراچالی [**بن** قراچه] **بن** اورخان **بن** قیدوخان بن جادلتو **بن** شکتو **بن** التان‌خان **بن** طغان‌خان بن طغاجار **بن** یولقتلغ **بن** آق بالیق **بن** سنقر **بن** بیردی **بن** ادریس **بن** مودود طغان **بن** آق طغان **بن** ایلکان **بن** ایله کان **بن** بیله کن **بن** شکور **بن** بایسنقر **بن** سالور **بن** یلدوز بن اورمارت **بن** بیات (۱) **بن** ایغور **بن** ایلدوز کن **بن** یسوت **بن** یکدوزخان **بن** (۲) یلدوز بن ایلك **بن** بغراخان **بن** طغان **بن** ایلور **بن** جاولدور **بن** یلدوز بن بایسنقر **بن** ایلکان **بن** ایلك خان **بن** بکتدر **بن** بایندر که نسبت بدو آن قوم را بایندری خوانند **بن** کن خان **بن** اغورخان و نسب او پیشتر با آدم مذکور شده حسن بیك اباًعن جداز حکام محروسهٔ دیاربکر وجدش قراعثمان ازشجعان مشهور بوده درشهور سنهٔ تسع وثلاثین وثمانمائه ۸۳۹ چون اسکندر قرایوسف ازصدمهٔ میرزاشاهرخ فرارمیکرد قراعثمان سرراه بروی گرفته میخواست تااورادست گیر کند درائنای حرب وضرب قراعثمان ازاسب افتاده سرش جراحت عظیمی یافت واورا به ارزن الروم برده چون هشتاد ساله بود بدان درگذشت ودرآنجا مدفون گشت اسکندرهم درآن ایام آنجارا گرفته

اورا از گوربدرآورده سرش بریده بمصرفرستاد ولایزال میانهٔ این دوطایفه خصومت میبود تا آنکه دولت جهانشاه بکمال رسیده خواست که خاندان دشمن را بالکلیه بر اندازد بنابراین در عاشورشوال سنهٔ اثنی و سبعین ۸۷۲ از قشلاق تبریز بیرون آمد قصد دیاربکر کردخبر که بحسن‌بیك رسید لشکرخودرا جمع‌کرده برادرش، جهانگیربیك با پسرش ابراهیم بیك ومرادبیك بوی ملحق شدند درآن اثنا تفأل بکلام‌الله کرده این آیه برآمد **اذهب الی‌فرعون انه طغی** وچون‌جهانشاه به صحرای موش رسید قاسم پروانچی که از امرای معتبر وحاکم طارم و قزوین بود به قراولی مقرر شده شکست

۱ــ م : سایت . ۲ــ م : بکندورخان

یافت وبهادران [آق‌قوینلو باطراف‌وجوانب تاخته‌چریك خصم را قتیل واسیرمیگردانیدند وجهانشاه درمقام‌ایلور چند روز توقف نموده بعد ازکنکاج امرمراجعت نمود ازاین جانب سرداران] آق‌قوینلو گفتندچون اوبماضرری نرسانیده‌بازگشت، مانیز برگردیم حسن‌بیك، قبول نکرد وچون جهانشاه ازآن یورت کوچ کرده دردامان کوه فرود آمد ازآنجا بمقام مستحق‌نزول نمودحسن‌بیك باشش هزار سوار ازاردو بیرون رفته عزیمت جنك کرد از قراول خبرپرسید؟ گفت: که جهانشاه اردوبیش فرستاده بامقربان درمنزل بخوابست. حسن‌بیك روان شد چون‌بحوالی خوابگاه اورسید،پادشاه را ازوصول اوخبر داده [سوار شده‌وفئتین درهم آویخته مجهولی بجهانشاه‌رسیده‌ناشناخت]بروضرب‌منکری زد واو فریادکرد که مرامکش پیش حسن بیك برکه‌ترافایده‌ها کند وچون ازآن زخم بیتاب بود سرش رابریده وهم کرد که مبادا بروضرری رسدبالضروره هیچ اظهارنکرد آخربیروی، کرده اسب وبراق‌اوراشناخته سرش را پیداکرد نزد سلطان ابوسعیدبخراسان فرستادند اولادش محمدی‌و[ابو] یوسف گرفتارگشتند و حسن‌بیك از آنجا برگشته به قشلاق آمده وبهارحسب‌الاستدعای‌اهالی بغداد بدانجا رفته پیرمحمد الیاوث حاکم‌آنجا ویرا درآنجا نگذاشت حسن‌بیك‌بعد از محاصره چهل روز لشکر به‌آذربایجان کشیده درخوی حسن‌علی ویران شده از امرای اوشاه‌منصور،شاه‌سوار بیك وامیر ابراهیم‌شاه بخدمت حسن‌بیك آمدند ودرین‌وقت‌امیرعزیدارغون از قبل سلطان ابوسعیدبداروغگی

تبریزرسیده بودحسن‌بیك ازآن منزل بنخجوان‌رفت و سلطان ابوسعید از میانه متوجه قراباغ شده حسن‌بیك مکرراً ایلچی‌فرستاد تنزل کرد وفائده نداد واردوی جغتای‌در برابر محمودآباد فرود آمد و حسن‌بیك از صلح نومید شده بهادران آق‌قوینلو بر اطراف وجوانب اردوی ایشان تاخت کرده قتل‌وغارت و اسیر میکردند و بارخانهای سلطان ابوسعید از هرجاکه می‌آمد میبردند وهم درآن اوقات حسن‌بیك پیغام چند به فرخ یسار والی شروان داده شروانیان نیز تردد برطرف کردند چنانچه قحطی شد

در اردوی جغتای که اسبان خاصهٔ سلطان دوازده‌شبانروز علیق نیافتند بالضروره‌رجعت کرده چون امیرمزید ارغون که امیرالامرای سلطان بود در قراولی گرفتار شد سلطان ابوسعید والدهٔ خودرا به طلب صلح فرستاده نومید بازگشت یکبار اردوی بدان‌عظمت وبران شده بااولاد بگریخت وزینل‌بیك پسر حسن‌بیك اوراتعاقب نموده بگرفت[ورسید باو آنچه رسید] وحسن‌بیك درآن زمستان درمغان قشلاق کرده داروغگان بتمامی ولایت آذربایجان وعراق روان داشت و دربهار به‌ییلاق همدان آمده اغرلومحمد را بدفع ابویوسف که درآنولا درفارس هجوم نموده بود فرستاده خود ازعقب رفت ودر پانزدهم ربیع‌الثانی سنهٔ اربع ابویوسف مکحول بردست اغرلو محمد کشته شد واورا

دیگرخصمی نماند [وبعد از واقعهٔ روم اغرلومحمد بنابرسببی چند رنجیده درسنهٔ تسع وسبعین ۸۷۹ به بغداد رفت] وازآنجا بروم رفت وسلطان محمد مقدم اورا گرامی داشته دختربدو داد وکوده احمد درآنجا ازوی متولد شد ودرزمان‌پدر حکومت‌بغداد بمقصود بیك‌بن حسن متعلق بود واتابکی او بداناخلیل بن کودمحمدبن قراعثمان وچون ایشان اغرلومحمدرا از آنجاگذرانیده بودند مغضوب شده مقصودبیك بفرمودهٔ پدرش(۱) سلطان خلیل برادرش مقید بود وداناخلیل از ترس بمیان مشعشع گریخته حسن‌بیك اورا استمال‌ساخته ایالت بغدادبدو داد ودراحدی وثمانین۸۸۱ لشکر بگرجستان کشیده وتفلیس رابگرفت‌وهم درآن ایام عید شده جد مسودارقام قاضی حجةالاسلام که قاضی معسکر اوبود خطبه خوانده صیت اسلام درآن دیار شایع شد و دررجعت اثر ضعفی دراو پیدا شده مریض گشت‌وچون مرض اشتداد(۲) یافت سلجوقشاه بیگم مادرسلطان خلیل مسرعی برجناح‌استعجال به شیرازفرستاده اورا بتبریز آورد وپدر اورا دیده‌شرط وصیت‌بجای آورد وهم درآن ایام خبر قتل اغرلومحمد درروم به تبریز رسیده وحسن بیك درشب عید رمضان سنهٔ اثنی وثمانین وثمانمائه ۸۸۲ [وفات یافت ولادتش در ثمان وعشرین وثمانمائه ۸۲۸] مادرش‌سرای خانم واو بغایت عادل وسایس‌وبرعایامشفق بود ودرباغ نصریه که از محدثات اوست مدفون شد درتاریخ وفات اوگفته‌اند :

نظم :

بهر تاریخ وفاتش همه کس «شه دین پرور عادل» گفتند

سلطان خلیل بن‌حسن بیك بعداز پدر بپادشاهی نشسته درمرتبهٔ اول برادرش مقصود بیك را که بانی مقصودیه تبریز بود به‌قتل رسانید واین معنی موجب توحش دیگر برادران،سیمایعقوب بیك شده رخصت الکای دیار بکر که در وجه اقطاع اومقرر بود حاصل کرد وسلطان بزعم آنکه مبادا مادرش بدستورایام‌پدر

مسلط باشد همراه پسر بدیار بکر فرستاد و چون مرادبیك بن جهانگیر برادر زاده حسن‌بیك درصفرسنهٔ ثلاث‌وثمانین۸۸۳[ازساوه(۳)]برسلطان‌خروج کرده وی منصوربیك پرناك رابمدافعه فرستاده بود وی‌درسلطانیه بدوفایق آمده سلطان‌بالشکر ها تامیانه آمد واردوی مرادبیك از آن [خبر] ویران شده به فیروز کوه نزدامیر حسین کیاجلاوی رفت واو مرادبیك را بفرستادگان سلطان سپرده درچهاردهم ربیع‌الاول اوواتباع‌بقتل آمدند وسرهای ایشان را درییلاق خرقان پیش او آوردند ویعقوب[بیك] دراهمین‌بهار دردیار بکر بربرادرخروج کرده امرای‌اطراف بدو پیوستند واین‌خبر درخرقان‌بسلطان رسیده به آذربایجان رفت‌ودر کنار رودخانهٔ خوی دروقت چاشت چهارشنبه چهاردهم

۱ــ ع : پدرش سلطان خلیل . ۲ــ م : امتداد یافت . ۳ــ م ندارد

ربیع‌الثانی سنهٔ ثلاث وثمانین ۸۸۳ بین‌الاخوین جنك شده اول شکست بریعقوبیه‌افتاد عثمان بیك‌میرانشاهی که از امرای معتبر سلطان بود دراردوی یعقوب بیك درخانهٔ‌بایندر بیك نزول نموده آنرا صونك کرد وبسلام بیگم‌رفت بیکبار قضیه منعکس شده سلطان را دربالای اسب پاره‌پاره کردند وظفر نصیب یعقوب بیك‌شد .

یعقوب‌بیك

بن‌حسن بیك‌برتخت نشسته‌دراوایل دولتش، الوندبن سلطان‌خلیل درشیراز وکوسه حاجی که از اعیان بایندریه بود در اصفهان اظهار عصیان کردند ویعقوب‌بیك بایندربیك را بعراق فرستاده کوسه حاجی را بتدبیر بگرفت‌والوندرارام ساخت ودرسنهٔ خمس وثمانین۸۸۵ پشنك دواتدارقایتبای پادشاه مصر بالشکر عربستان بدیار بکر آمده یعقوب بیك خودمیخواست که بمدافعهٔ اورود امرا نگذاشتند بنابرین بایندربیك وسلیمان‌بیزن‌وصوفی‌خلیل موصلو را دربرابر روان‌داشت وتلاقی عسکرین درحوالی قلعهٔ رهادست داده پشنك که خودرا باش نام نهاده بود با دیگر امرا درجنك گرفتارشده به قتل رسید ویعقوب‌بیك بجلدی آن فتح‌ایالت اصفهان به بایندر دادواوتوقع بیش‌ازین‌داشت‌بنابرین‌دراواخرسنهٔ‌ست‌وثمانین۸۸٦عصیان ورزیده یعقوب‌بیك بمدافعه شتافته صوفی‌خلیل [که منقلای بود (۱)] اورا درظاهر ساوه‌بکشت ویعقوب بیك قشلاق درقم نمود ودرسنهٔ سبع وثمانین ۸۸۷ به تسخیر گرجستان رفته قلعهٔ اخست وحصار خاتون را بگرفت ووجه تسمیهٔ آنجاآنست که زر وزیور خواتین‌آنجا

درآن قلعه مخزون میبود ودرسنهٔ ثمان و ثمانین و ثمانمائه ۸۸۸ طرح بهشت انداخته اکثر اوقات ییلاقش سهند وقشلاقش درتبریز میبود واوقات بعیش وطرب میگذرانید و میلی تمام‌به شعرا و شاعران داشت آخربه قشلاق قراباغ رفته [در یورت سلطان طرح اقامت انداخت درخلال آن‌احوال (۲)] مادرش بیحضورشده دربیست و هشتم ذی‌الحجه

سنهٔ خمس وتسعین ۸۹۵ فوت شد ویوسف‌بیك برادرش وخودش هردو بیمار بودند و واقعه‌والده‌ازیشان پنهان داشتند تادرشب جمعه شب عاشورا یوسف‌بیك مرده قضیه اورا نیز مخفی داشتند ومرض یعقوب بیك روزبروز زیاده گشته چون مرفوع طمع شده صوفی خلیل که لله و مربی بایسنقر پسرش بود سلطان علی میرزا بن سلطان خلیل را که فرسلطنت داشت در دوشنبه غرهٔ صفرمقید نموده درشب‌رحلت یعقوب‌بیك بکشت‌ویعقوب بیك درعصر پنجشنبه یازدهم صفرسنهٔ ست وتسعین وثمانمائه ۸۹۶ وفات کرد وصوفی خلیل بافوجی که خصومت داشت ازمیان برداشت ازجمله قاضی عیسی صدر را درچهار شنبهٔ هشتم ربیع‌الاول مقید ساخته دردوشنبه سیزدهم دراردو بازار از حلق کشید

۱، ۲ــ م ندارد.

بایسنقر میرزا بن یعقوب‌بیك بسعی صوفی خلیل وامرای موصلو بسلطنت‌نشست ومیانهٔ بایندریه خلاف تمام دست داده بعضی امرا وشاهزاده ها مسیح‌بیك بن حسن پادشاه رابسلطنت برداشتند ومیانهٔ ایشان وصوفی خلیل جنك‌شده مسیح بیك بقتل آمد ورستم‌بیك بن مقصود بیك بن حسن بیك گرفتار شده اورا برقلعهٔ النجق بردند و محمود بیك بن‌اغرلو محمد گریخته بهمدان رفت و شاه علی‌بیك پیرناك اورا بسلطنت برداشته صوفی خلیل لشکر بدان‌صوب کشیده ایشان را درحدود بروجرد درجنك بکشت درآن اثنا سلیمان‌بیزن ازدیار بکر برصوفی خلیل خروج کرده درحدود قلعه وان میانهٔ‌فریقین جنك شده‌دراواخر سنهٔ ست‌وتسعین۸۹۶صوفی‌خلیل بقتل آمدوسلیمان بجای صوفی خلیل جملة‌الملك بایسنقر میرزا شد .

رستم بیك بن مقصود بیك درالنجق مقید بود ابراهیم‌بیك بن دانا خلیل که به ایبه‌سلطان اشتهار داشت باقرق سیدی علی حاکم النجق متفق شده باتفاق لشکر قاجار اورا از قلعه بیرون آورده متوجه دفع سلیمان شدند و امرا از وبرگشته برستم‌بیك پیوستند وسلیمان منهزم بدیار بکررفته درآنجا بردست نورعلی‌بیك، برادربزرك ایبه سلطان کشته‌شد وبایسنقر نزد جدمادری خودفرخ‌یساربه شروان آمد ودراواخر رجب سنهٔ‌سبع وتسعین ۸۹۷ رستم بیك بتخت نشست و یکمرتبه فتنها تسکین یافت ودرآن تاریخ وارد شده نظم :

چون بسلخ رجب نشست به تخت هست تاریخ او « بسلخ رجب»

ودرسنهٔ ثمان وتسعین ۸۹۸ کوسه حاجی دراصفهان بااو یاغی شده وی [عزیمت عراق کرد وبیشتر (۱)] نورعلی‌بیك پیرناك ولشکری بدفع او نامزد کرد امرا در حدود قم اورا بکشتند شهیدی شاعر درآن واقعه گوید شعر :

عزم قم کردی شها و فتح دیگر یافتی گردن حاجی زدی و کعبه رادریافتی

دراوایل ذی‌القعده سنهٔ ثمان وتسعین۸۹۸ درحدود گنجه وبردع میانهٔ رستم‌بیك وبایسنقر میرزا جنگ شده بایسنقر کشته گشت .

کوده احمد بن اغزلومحمد بن‌حسن‌بیك دراثنی وتسعمائه ۹۰۲ ازروم بررستم بیك خروج نموده متوجه ایران شده ودومرتبه میانهٔ اوورستم‌بیك جنك شده بواسطهٔ نفاق امرا بتخصیص حسن‌بیك علیخانی که دختر اغورلومحمد درخانه داشت رستم بیك [مغلوب گردید بگرجستان گریخت واحمدبیك به‌تبریز رفته ودرکرت دوم درذی‌القعده سنهٔ مذکور رستم بیك]مقبوض شده بقتل آمد ولفظ «قبض» موافق تاریخ است احمد بیك خواست تابطریق‌روم‌برمنهج‌عدل‌باشد بنابرین حسن بیك‌دامادش

۱ــ م ندارد .

ومظفربیك پسر منصوربیك پیرناك را بکشت دیگر امرا از و متنفر (۱) شدند از جمله ایبه سلطان رخصت کرمان که به‌تیول او بود حاصل نموده چون بحدود فارس رسید قاسم پیرناك اورا به شیراز دعوت کرده درمخالفت‌پادشاه همدستان شد ودرحوالی‌خواجه حسن ماضی از نواحی اصفهان درفصل زمستان درعصر چهارشنبه هیجدهم ربیع‌الثانی سنهٔ ثلاث وتسعمائه ۹۰۳ باپادشاه مقاتله کرده وی کشته شد چون او کوتاه قد،دست و پاقصیر بود به‌کوده احمد اشتهار داشت و یکی از ظرفا درآن باب گفته :

شعر :

کلم روم که‌سلطان جهانش کردند فصل دی‌آمد و درخاك نهانش کردند

محمد میرزا بن‌یوسف بیك‌بن حسن درجنك‌خواجه حسن ماضی درخدمت کوده احمد از آنجا گریخته به یزد رفت ونورعلی‌بیك بایندر واشرف‌بیك برادرش اورا به سلطنت برداشته به اصفهان آمدند اما درآنجا مدخل نیافتند از آنجا به‌کوه کیلویه رفته منصوربیك واولاد با او اتفاق نموده‌برسر قاسم بیك پیرناك بشیراز رفتند ودردینه عجم جنك کرده غالب آمدند و شیراز را به منصور بیك افشار داده متوجه اصفهان شدند درین مرتبه اهالی آنجاباستقبال آمده وی از آنجا درگذشته بری رفت وقشلاق‌درآنجا کرده بعزم محاربهٔ برادرش الوند بیك لشکربه آذربایجان کشید ودرشوال‌سنهٔ اربع‌وتسعمائه۹۰٤درعزیز کندی‌بین‌الاخوین جنگ‌شده ایبه سلطان که مختارالسلطنهٔ الوند بود کشته شده محمدی میرزا غالب آمده ودرتبریز نزول نمود

برادران ایبه سلطان که در آنجا مقید شده بودند بیرون آورده به شیراز نزد قاسم بیك بردند محمدی میرزا لشکریان صوب کشیده در موضع عسکران تران گردن اصفهان در سنهٔ خمس و تسعمائه ۹۰۵ جنك شده محمود میرزا بعد ازغلبه واستیلا بنابر بی احتیاطی مغلوب گشت واسیر گردیده بقتل رسید .

الوندبیك

بن یوسف بیك را امرای دیار بکرچون قاسم بیك بن جهانگیر برادر حسن بیك وسیدغازی بیك حافدبیلین بیك بن حاجی بیك بن درعلی به سلطنت برداشته به آذربایجان آمده [پس از آن از برادرش شکست یافته بدیار بکر رفت و پس از او به آذربایجان آمده] متصدی امر سلطنت گردید ودرسنهٔ خمس و تسعمائه ۹۰۵ سلطان حسین نام شخصی دعوی پسرزادگی (۲) جهانشاه میرزا کرده لشکر بسیاری بروجمع شدند میانهٔ اووالوندبیك جنك شده الوندبیك غالب آمده اورا بکشت ودرسنهٔ سبع وتسعمائه ۹۰۷ درسرور حضرت شاه غفران پناه با او مصاف [کرده واکثر معتبران آق قوینلو چون قرجغای محمد وغیره کشته شدند الوندپریشان

۱ــ ع : متفرق . ۲ــ م : پسری

وسرگردان میگشت تاآنکه به بغدادرفت واز آنجابدیار بکرافتاد ودرآنجا باقاسم بیك دائی پسر جهانگیر میرزا والی آنجا مصاف] داده غالب آمد و بسمت سلطنت موسوم گردید آخر درسنهٔ عشر وتسعمائه ۹۱۰ باجل مقرر وفات یافت .

سلطان مراد

پسر یعقوب بیك چون ایبه وقاسم بیك براحمد بیك غالب آمدند سکه وخطبه باسم او که درآن وقت درشروان پیش جدش فرخ یسار بود کردند اما قاسم بیك بشیراز رفته ایبه بآذربایجان آمد ودرین وقت الوندبیك خروج کرده متوجه آذربایجان بود فوجی که سلطان مراد از شروان بیرون آورده بود با ایبه درصدد خلاف درآمده ایبه باایشان جنك کرده سلطان مراد را در قلعهٔ رویین دربند کرد بعد از آن به امداد برادران ایبه بسلطنت نشسته بعد از محمدی میرزا اقتدار یافت والوندبدفع اولشکر کشیده دراوایل سنهٔ ست ۹۰۶ درحوالی قیدار تقارب فریقین دست داده بتوسط اهل صلاح قرار برآن یافت که آذربایجان ودیار بکرمتعلق به الوندبیك باشد وعراق وفارس بسلطان مرادتعلق داشته باشد سلطان مراد بفارس

رفته قاسم بیك رادرهفتم صفر سنهٔ سبع ۹۰۷ درچشمهٔ صلاح الدین بگرفت وبقلعهٔ اصطخر فرستاد واز آنجابه قلعهٔ اصفهان نقل نموده درهمان سال او ویارعلی بیك ولدنورعلی بیك را بکشتند ودررمضان این سال یعقوب جان برادر ایبه سلطان را حکومت فارس داده خود بعراق رفت و درروز دوشنبه سوم صفر سنهٔ ثمان وتسعمائه ۹۰۸ ابوالفتح بیك برادر

زادهٔ حاجی بیك بایندر که حاکم کرمان بود ایلغار بشیراز آورده یعقوب‌جان از طرف بیضا بدر رفت وابوالفتح اقتدار تمام یافت در آن اثنا در کوههای فیروزآباد شکار کرده بقلهٔ کوهی بلند برآمد بیکبار درشنبه هشتم شعبان سنهٔ ثمان ۹۰۸ از کوه درافتاده و بمرد وسلطان مراد دردوشنبهٔ چهارم ذی‌الحجه سنهٔ ثمان وتسعمائه ۹۰۸ درجنك حضرت شاه غفران پناه شکسته بشیراز واز آنجا [به‌دزفول واز آنجا] به بغداد رفت وقریب پنج سال ونیم سمت سلطنت آنجا داشت آخر درسنهٔ اربع عشر وتسعمائه ۹۱٤ از توجه‌رایات جلال خبردار شده باتفاق باریك بیك پرناك که سالها مطلق العنان عراق عرب بود بدیار بکر گریخت واز آنجا پیش علاءالدوله ذوالقدر رفت ودختر اورا بخواست واز آن دختر اورا دوپسر یکی یعقوب ودیگری حسن متولد شد ودرحینی که سلطان سلیم متوجه قتال حضرت شاه غفران پناه شد همراه بوده ودرمراجعت به تسخیر دیار بکر مأمور گردیده درعرفه درجنك دورمش بیك قورچی باشی شاملو بقتل آمد وسراورا دردوازدهم شوال سنهٔ عشرین وتسعمائه ۹۲۰ به تبریز درخدمت حضرت شاه غفران پناه آوردند ولادتش شب شنبه سیزدهم رمضان سنهٔ خمس وتسعین وثمانمائه ۸۹۵ وباریك بیك درخدمت خواند گار بود آخر چشمش قصور کرده درمکه مجاور شد ودرآنجا وفات کرد بموت سلطان مراد دودمان آق قوینلو بالکلیة مندرس شده درآن ایام که این سه کودك از نسل

حسن بیك بایکدیگر درتنازع بودند هرج ومرج بحال ممالك راه یافته اصناف بلایا نصیب برایا گردید وبشدت طاعون ووبا ومحنت قحط وغلامبتلا بودند .

نسخهٔ ثالث

دراحوال قدسی مآل حضرات اساطین سلاطین‌ابد قرین علیه علویه صفویه که خاتم سلاطین دنیا ورافع‌الویهٔ شریعت بیضاانند .

سلطان شاه اسماعیل انارالله برهانه وثقلت بالحسنات میزانه **بن** سلطان حیدر **بن** سلطان جنید **بن** سلطان شیخ‌ابراهیم **بن** سلطان خواجه علی **بن** سلطان‌صدرالدین موسی **بن** سلطان شیخ صفی‌الدین اسحاق **بن** شیخ جبرئیل **بن** شیخ صالح **بن** شیخ قطب الدین **بن** شیخ‌صلاح الدین رشید **بن** محمد الحافظ **بن** عوض‌الخواص **بن** فیروزشاه **بن** زرین کلاه **بن** سیدابراهیم **بن** سیدجعفرسید محمد بن‌سیداسماعیل **بن** سیداحمد **بن** سید محمد اعرانی **بن** سیدابوالقاسم محمد **بن** ابوالقاسم حمزة بن الامام‌الهمام موسی الکاظم علیه‌السلام

بیان شمه‌یی ازحال اجداد واولادوالانژاد

اول کسی که از آن حضرت بولایت اردبیل نقل فرمودند سید فیروز شاه‌است که معروف بزرین کلاه بوده تشریف شریف بدان ولایت برده در حوالی بیشه کنار درموضع رنگین رحلت اقامت انداخته بعبادت حق جل و علا اشتغال داشت بعد از آن **سیدعوض** خلف صدقش از منزل رنگین‌نقل‌وتحویل‌نموده درقریهٔ اسفرنجان که از توابع اردبیل است منزل گزید و درآنجا مرغ روح پرفتوحش بعالم قدس پرواز کرد .

سیدمحمد ولدارشدش برزیلوچهٔ قائم مقامی نشسته شمه یی از حال غرایب مآلش آنکه در سن‌هفت سالگی ایشان را ناگاه‌غیبتی‌دست داده‌پس‌ازانقضای هفت سال بیکبار درخانهٔ پدر بزرگوار [حاضر] شد همگنان دیده بدیدار آن سلالهٔ اطهارروشن گردانیدند قبای عنابی در برو دستار سفیدی برسر مصحفی حمایل کرده زبان الهام بیانش بتلاوت کلام ملك علام اشتغال داشت آخرچنان واضح شد که جنیان مؤمن او را بمیان خود برده در آن مدت بحفظ کلام و تعلیم فرایض اشتغال داشت ولهذا ملقب بحافظ شده‌اند .

سیدصلاح‌الدین رشید بن سید محمد چون بسن رشد رسیده‌اهالی گلخوارانرا بدان حضرت ارادتی شده دریوزهٔ قدوم سعادت لزومش بدانجا کردند .

سیدقطب‌الدین نیزساکن‌آن قریه بود تا لشکری از گرجیان بتاخت آن‌ولایت

آمده آن حضرت با متعلمان بشهر تشریف برده درگوشه یی مختفی گردید وازناوران گرج دست بقتل وغارت برآورده ناگاه خدمت سید بیکی از آن ملاعین دچار شده شمشیری برگردن مبارکش زده در میان کشتگان افتاد وشب هنگام یکی ازمسلمانان بسروقت ایشان رسیده وی را بوثاق شریف رسانیده بعد از چندگاه از آن زخم خلاص گشته پس ازمدتی بروضهٔ رضوان خرامید .

سیدصالح سلالهٔ ارجمندش قائم مقام‌شده .

بعد ازآن حضرت سیدامین الدین **جبرئیل**سرحلقهٔ ارباب ارادت گشته قبورمقدسهٔ آن بزرگان دین درقریه گلخواران [اردبیل‌مشهور] است یزار و یتبرك

قطب‌الافاق‌شیخ‌صفی الحق والحقیقة و الدین‌اسحاق قدس الله تعالی‌سره عزیز شرح مقامات علیه و کرامات جلیهٔ آن حضرت زیاده ازآنست که درین مختصرات گنجد و درین باب بعضی از ارباب اخلاص‌واعزاز چون مرحوم البراز وغیره خوارق عادات

ایشان را چنانچه باید بسطی داده‌اند و آن تألیف نفیس را « صفوة الصفا» نام نهاده خلاصهٔ احوال فیض مآل آن خیرآل آنست که خدمت‌ایشان از راه‌طریق، مریداسوة الاولیاشیخ‌زاهدجیلانی اندواومریدسیدجمال‌الدین‌تبریزی‌واومریدشیخ‌شهاب‌الدین‌ابهری‌و سلسلهٔ ولایت ارشاد ایشان منتهی بحضرت امیرالمؤمنین و قایدالغرالمحجلین صلوات الله علیه وآله اجمعین میگردد و شیخ زاهد علیه الرحمة در سوده هوده حوالی شروان مریض گشته محمد خلیلان نام مریدی رابطلب آن‌حضرت‌بگلخواران فرستاده آن‌حضرت به اسب جردهٔ خود سوار شده طی آن مسافت هفت هشت روزه را بیك روزه کرده نماز خفتن بملاقات حضرت شیخ‌فائز گشته‌ایشانرا نقل بگیلان فرمودند و خدمت شیخ درآنجا در شهورسنهٔ سبعمائه ۷۰۰ بغرفات جنان روان‌شده در موضع سیاوردمدفون شد و مسند ارشاد بدان حضرت سپرد و آن سرور ارباب‌سداد به ارشاد فرق عباد اشتغال داشته اکثر مغولان را ارادتی عظیم بدان حضرت پیدا شد وخلقی ببرکت انفاس قدسی ایشان از اذیت آن طبقه مصون ماندند ، از جملهٔ کراماتی که مشاهد آن طبقات شد یکی آنست که روزی امیر چوپان سلدوز که امیرالامرای ایران بود بعزم شکاربکوهستان طارم رفته داشتیمور راکه مقرب وانیاق او بود بر اسب تند سرکشی سوارکرد و او از خوی تکاور بیخبر بیکبار از عقب شکار دوانیده دیگرعنانش ضبط نتوانست نمود هردو از قلهٔ کوه پریده چوپانرا اضطراب عظیمی دست داد بهرحال خود را بدان دره رسانیده اسب را پاره پاره وداشتیمور را بسلامت دید حیرتش دست داد از وی سبب آن سؤال کرد وی گفت درحالتی که بعین الیقین قطع امید از خود کرده حضرت شیخ را دیدم که درهوا گریبان مراگرفته آهسته برزمین نهاد لاجرم جمهور ترکان بواسطهٔ

آن و دیگرامور غریبه حلقهٔ ارادت آن مهر سپهر سیادت را درگوش کشیده اوازهٔ هدایت وولایت ایشان بشرق‌و غرب رسیده فوج فوج از ترك وتاجیك بدرگاه خلایق پناهش‌شتافته‌دست‌انابت واستغفاردر ذیل آن عالی مقدار میزدند چنانچه یکبار امیر چوپان از آن حضرت سؤال کردند که مریدان شما بیشتر باشند یا لشکریان ما ایشان فرمودند که در ایران‌تنها بمثابه‌یی‌است که در برابر هریك ازاصحاب جلادت صد نفر از ارباب ارادت هستند تا بدیگر بلاد چه رسد گویند همه جا خصوصا در ولایت سراندیب که از آنجا تا ایران سه سال راه است جمع کثیری ازمریدان ایشان هستند زادهم‌الله تعالی تا آنکه بعد از صبح دوشنبه دوازدهم محرم خمس وثلاثین و سبعمائه ۷۳۵ شهباز روح مقدسش ازآشیانهٔ بدن پروازنموده برشرفات جنان فی مقعد صدق عند ملیك مقتدر

نشست آن حضرت را دو برادر اعیانی بود یکی صلاح الدین رشید که در مبادی حال بحکومت شیراز اشتغال داشته‌اند و از آنجا باکوکبهٔ عظیمی بـه اردبیل آمده بیك نظر همایون ایشان منجذب گشته برتبهٔ اقطار رسید وبفرمودهٔ شیخ زاهد بارشاد اهالی شام و یمن رفت اما در همه ایام وقت نماز بخدمت آن حضرت حاضر میگشت و او را در شیراز پسری‌خواجه‌غیاث‌الدین‌محمد نام‌بودبخدمت عم بزرگوار آمده هم درحیات پدر وفات یافت و برادر دیگر ایشان خواجه فخرالدین یوسف بود اونیز نظر یافته از اهل سلوك گردید ودر عصر آن حضرت وفات یافت .

قطب‌الاولیا سلطان‌صدرالدین‌موسی خلف‌صدقش بعد ازارتحال آن حضرت بر قالیچهٔ ارشاد مستقر گردید والدهٔ مقدسهٔ آن عالی مقدار بی‌بی فاطمه دختر شیخ تاج الدین [زاهد] قدس سره است مشهور است که در روز عقد حضرت شیخ زاهد به طریقی که کس عالی شأنی را تعظیم کند بر خاست ونشست و خواص ارباب اختصاص از سرآن استفسار نموده جواب دادند که عن قریب ازین‌هر دوبزرگوارعظیم القدری تولد خواهد نمود که سلاطین روی زمین با اودر مقام بندگی باشند و چون مژدهٔ قدوم فیض لزوم او بحضرت شیخ بزرگوار رسید فرمودند این آن کسست که شیخ ما در مجلس عقد جهت او قیام فرمود از جملهٔ مریدان آن حضرت میرقاسم انوار قدس سره است که شرح جلالت قدراو محتاج به ایراد نیست که نام اصلی او معین الدین عـلی‌است و چون خوابی دیده بود که قسمت انوار میکنند و صورت واقعه بعرض آن حضرت رسانیده بموجب اشارت کثیر البشارت ایشان مسمی بقاسم انوار شد وفاتش درخروجرد جام درشهور سنهٔ سبع و ستین و ثمانمائه ۸٦۷ میرقاسم چند بیتی در مرثیهٔ آن حضرت گفته شعر:

صدر ولایت که نقدشیخ صفی داشت — قرب نود سال بود رهبراین‌راه

جانش بوقت رحیل عطسه‌زد وگفت — یاملك الموت قد وصلت الی الله
حالت اورا چوملك دید عجب ماند — گفت که یاشیخ الف یرحمك الله
سوخته شد خواجه قاسمی زفراقت — صبر کن اندر فراق صبرك الله

و از آثار ایشان حظیرهٔ مقدسه وچله خانهٔ دارالارشاد اردبیل است سلاطین زمان و جانی بیك خان و پسرش بردی بیك خان ازبك وامیر تیمور گورکان بقدم نیازمندی بدرگاه فلك اشتباه ایشان رسیده خدمات بتقدیم رسانیده‌اند [وفاتش در شهور سنهٔ تسع و سبعین و سبعمائه ۷۷۹ واقع شد]

سلطان‌خواجه‌علی بن سلطان صدر الدین موسی بعد از آن حضرت مرشد خلایق گشته در خلال آن ایام ارادهٔ زیارت بیت الله الحرام و طواف مرقد مطهر سید انام فرموده ولد ارجمندش سلطان شیخ ابراهیم را به نیابت خود بر مسند ارشاد نشاند و پس از اندك وقتی مفارقت پدر بزرگوار برآن نخبهٔ اطهار زور آورده از عقب ایشان شتافت و در یکی ازمنازل سعادت ملازمت دریافته‌باتفاق، حج‌الاسلام بجای آوردند و در حین مراجعت آن حضرت ندای ارجعی الی ربك راضیة مرضیة اصغا نموده در قدس فرمان یافته درآنجا مدفون گشتند.

سلطان ابراهیم المشهور بسلطان شیخ شاه بدارالارشاد عود فرموده بر مقر ولایت و هدایت متمکن گردیدند و بعد از انقضای اجل مقرر

سلطان‌جنید انارالله برهانه به‌اورنك‌ولایت تکیه‌فرموده زمرهٔ صوفی آن‌صفت‌امین باخدام ملك‌تمکین بتورهٔ سلاطین‌سلوك نموده ازناصیهٔ فیض بخشش‌چون آثارسلطنت‌صوری همچون انوار ولایت معنوی واضح بود عم آن حضرت شیخ جعفر که درحقیقت مصحف عم بود در مقام نزاع شده خدمتش بواسطهٔ آن و بنا برسوء ظن پادشاه وقت جهانشاه جلای وطن نموده بصوب دیاربکروحلب‌نهضت نمودند وصوفیان آن حدود بملازمتش شتافته چون میانهٔ حسن بیك و جهانشاه خصومتی بودعلی‌رغم جهانشاه خواهراعیانیهٔ‌خود خدیجه بیگم را درسلك ازدواج‌آن حضرت کشیده حضرت سلطان حیدر قدس سره ازآن خدر معلی متولد شد و آن حضرت‌بعد ازچندگاه درآن غربت بسر برده بودند عنان عزیمت بصوب اردبیل معطوف داشته [دیگر باره] بواسطهٔ خصومت الارقاب‌کالعقارب وآنکه جهانشاه‌بواسطهٔ تقاضیت‌حسن بیك درعدوات‌آن‌حضرت‌بجد بوده‌باشیخ جعفر وصلت نموده دست او را در رتق و فتق آستانه منورهٔ مقدسه قوی‌گردانیده بود کرت دیگرحضرت ایشان عزم رحیل‌نموده‌بدیاربکر نزول‌فرمودندو از آنجا با فوجی از غازیان ظفر شعار بغزای طرابزون رفته بعد ازآن به نیت غزای چرکس بشروان نهضت فرمودندو خلیل

بن شیخ ابراهیم والی آنجااز زوال ملك اندیشناك شده با لشکری در قبه کوه پایه شروان بمدافعه شتافته در اثنا جنك وجدال تیری بر مقتل آن خلاصه آل عبا آمده بعز شهادت فایز شدند وآن واقعهٔ محنت قرین دریکی ازسنین متجاوز از حدود ستین و ثمانمائه ۸٦۰ روی نموده جسد اقدس‌آن حضرت را درموضع قوربال مدفون ساختند [وآن مزار کثیر الانوار مطاف اهل اطراف است (۱)]واین نخستین لشکر کشی‌است که درین راه دین خاندان اقبال‌آشیان واقع شده.

ابوالولایه سلطان حیدر انار الله برهانه بر جای پدر والاگهر بر قالیچهٔ ارشاد نشسته ابوالنصر حسن بیك وحرم محترمش سلجوقشاه بیگم ارادت کاملی بدان حضرت آورده صبیهٔ خود محمد علیا و خدرمعلی علمشاه بیگم را در عقد ازدواج آن حضرت در آورده در اعزاز و اکرام ایشان دقیقه یی فروگذاشت نمیکردند و آن حضرت را از آن خدراعلی سه پسر والاگهر بوجود آمد سلطان علی پادشاه و سید ابراهیم میرزا و حضرت شاه غفران پناه بعد از آن جمع کثیر ازصوفیان پاك اعتقاد بر درگاه آن خسرو فرشته نهاد مجتمع گشته به نیت غزای چرکس خاطر همایونش قرار گرفته لوای کشورستان بصوب ممالك شروان بر افراشته فرخ یسار پسر خلیل حاکم آنجا که دخترش در خانهٔ یعقوب بیك بود کس فرستاده التماس مدد کرد و یعقوب را چون دیدهٔ بصیرت سمت وابیضت عیناه پیدا کرده راه صواب برو پوشیده شد آخر دولتش بود جمعی از عساکر خذلان مآثر بسر کردگی سلیمان بیزن بمدد روانه داشت و بین الفریقین فریق فی الجنة وفریق فی السعیر درولایت تبرسران اتفاق مصاف داده نزدیك رسیده بود که حزب شیطان شروان منهزم و پریشان شوند از قضا تیری بربدن همایون آن ولایت پناه آمده بمتنزهات خلدبرین و غرفات ادخلوها بسلام آمنین فرمودند و این واقعهٔ عظمی در سنهٔ ثلاث و تسعین و ثمانمائه ۸۹۳ روی نمود

ابوالهدایه سلطان علی پادشاه یعقوب بیك پس ازاقدام برین فعل شنیع وامر قبیح زراری سپهر هدایت ولایت را که آثار سروری ازاسرهٔ همایون شان کالبدر فی الدجیة والشمس فی الضحی می درخشید باوجود آنکه دو مرتبه قرابت داشتند بقلعهٔ اصطخر فرستاده قریب چهار سال و نیم در آنجا موقوف بودند ویعقوب بشآمت این دوامر منکر که فی الحقیقة اقتدا به سنت سنیهٔ یزید علیه اللعنه کرده بود ازعمرو دولت برنخورده جوان مرك شده و نسلش برافتاد وآن خاندان که سال ها (۲) صاحب فرمان بودند بشومی قطع صلهٔ رحم بالکلیة مستأصل شده ویران گشت شعر :

چو بد کری مباش ایمن ز آفات که واجب شد طبیعت را مکافات

---

۱ - م ندارد ۲ - م قرنها

چون نوبت برستم بیك رسید مهدعلیا که عمهٔ محترمهٔ او بوداستدعای استخلاص شهزاده‌ها فرمود بنابرآن در شهور سنهٔ ثمان و تسعین ۸۹۸ ازقبیدرهائی یافته تشریف به اردوی اوآوردند و در آن وقت بایسنقر بن یعقوب با رستم بیك در منازعه بود بینهما بقتال رسیده و بایسنقر به نیروی شجاعت غازیان ظفرفرجام که در رکاب حضرات شاهزاده ها

بودند مغلوب شد اگر چه بدولت ایشان رستم بر خصمی چنان غالب شد امـا پیش از پیش از ایشان در حساب شده اندیشهٔ قصدی داشت حضرات از آن مشوش گشته متوجه حظیرهٔ مقدسه شدند و این نیز علاوهٔ اندیشه آن جفا پیشه شده لشکری به با شلامیشی ایبه وحسین بیك علیخانی بدانجا روان داشت اتفاقا در آن ایام سلطان علی پادشاه در حضور خلفا وغازیان عظام بی تقریب تاج از سر خود برداشته بر تارك مبارك حضرت شاه غفران پناه نهاده و صوفیان صافی ضمیر از آنجا استدلال انتقال افسر هدایت و ارشاد بدان جمشید فریدون کردند بالجمله تلاقی فئتین در اواخر سنهٔ ثمان ۸۹۸ درقریه بادوق یك فرسنگی اردبیل دست داده حضرت سلطان علی پادشاه ، شهد شهادت چشیده عنقریب ایبه و حسین علیخانی به سوء حال بقتل آمدند و حضرت شاه غفران پناه صلاح در بودن آن ولایت ندیده تشریف بگیلان بردند ومغفرت دستگاه کارکیا میرزا علی والی لاهیجان از آن بغایت متبهج و شادمان گشته دقیقه‌ای از دقایق خدمتکاری نامرعـی نگذاشت و با وجود آنکه رستم بیك مکرر کس بطلب آن حضرت فرستاده فایده نداد

تا آنکه بعد از احمد بیك هرج و مرج بی پایان به ایران راه یافته سکان این ممالك پایمال حوادث و ممالك شدند و بی تکلف تخت و افسر بی آن حضرت « چون خلافت بی علی بود است و بی زهرافدك»

ایراد بعضی خصوصیات: ولادت همایون پادشاه ربع مسکون اول صباح روز سه شنبه بیست وپنجم شهر رجب المرجب مصدوقهٔ «جبا عش تری رعجبا» سنهٔ اثنی وتسعین وثمانمائه ۸۹۲ بطالع عقرب [موافق طالع همایون حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله وسلامه علیه (۱)] **نکته** و در اینجا از رموز خفیه که نقد کنوز غیبیه است نکته‌یی بخاطر فاتر رسیده که از ایراد آن ناچار است خلاصه آنکه فرقهٔ دولتمندجنود بسی مانند که صید اقبال بکمند ایشان حاصل است بنابر تیجان تاج وهاج آل بقزلباش انتساب یافته‌اند ازاتفاقات حسنه لفظ قزلباش ودولت درعدد یکسانند وابتدای دولت آن فرقهٔ علیه میلاد کثیرالاسعاد حضرت شاه والانژاد و ازبدایع آنکه «بدودولت قزلباش» بحسب عدد منطبق بر تاریخ زمان میلاد و دیگران این مصراع یافته‌اند « طلوع نیرشاه اسماعیل

ایراد ایـام سلطنت حضرت شاه دین پناه و کلمات فتوحات ایشان برتوالی سنین

۱ــ م : ندارد

آن حضرت قرب شش سال وکسری در گیلان و لاهیجان تشریف داشتند و درآن اوان فوجی از صوفیان صادق الایمان در آنجا فراهم آمده آن فرقه که در آنجا در ملازمت بودند بصوفیان لاهیجان مسمی شده آن جماعت را بین الاقران قرب ومنزلتی دیگرست بالجمله چون اسباب کشورستانی ومقدمات جهانبانی فراهم آمده بود بمقتضای

قل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا آفتاب حق افروز باطل‌سوز از مطلع کمال و افق جلال بظهور و بروز رسیده **لله الامر من قبل ومن بعد ویومئذ یفرح المؤمنون** سنهٔ خمس وتسعمائه ۹۰۵ نوروز پیچی‌ئیل روز چهارشنبه دهم شعبان درمنتصف‌محرم حضرت شاه غفران پناه [که سن مبارکش مشروع به سیزده کرده بود (۱)] از موضع اردوی سامان ازتوابع دیلمان کار کیا راوداع فرموده قرین فتح ظفر بصوب « توجه حیث شئت فانك منصور » لوای جهانگشایی بر افروخت و در آن زمستان قشلاق در الکای ارجوان استار [از اعمال (۲)] طالش فرموده بتدابیر جهانگیری پرداخت و بهار از آنجا تشریف به اردبیل برده سعادت زیارت حضرات قدسی سمات آبا واجداد دریافته ازبواطن قدسیهٔ ایشان استمداد نمودند وازآنجامتوجه قراباغ گشته درآنولا سلطان حسین نامی که دعوی فرزندزادگی جهانشاه میکرد با انحضرت ملاقات کرده درمقام غدری بودبنابرین اردوی‌همایون کوچ فرمود متوجه‌خجور سعد[گشت] و از آنجا به ثغورآلاه‌رفته درآنجا قراجه الیاس روملو با فوجی ازارباب ارادت بشرف ملازمت سرافراز شدند وچون اهالی قلعه منتشق در وقت آمدن صوفیان

بی آدابی بدیشان کرده بودند گوشمال دیده بعضی بقتل رسیدند و از آنجا (۳) از راه قاقرمان متوجه ییلاق منکوگون که درآن ولانشیمن اویماق استاجلو بود شده حمزه بیك فتح اغلی استاجلو حسب الحکم بمژدهٔ تشریف قدوم همایون پیشتر بمیان ایشان رفته او را در خانهٔ اغلان است چاوشلو پدر بابا سلیمان فرود آوردند و تمامی ریش سفیدان وسرداران اویماق مذکور بمرافقت او به استقبال شتافتند بعد از نزول اجلال بمیان ایشان و چند ماهه توقف همچنان با اویماق مذکور بسارووقیاوتر جان و از آنجا به ارزنجان‌تشریف بردند و در آنجاقشون‌تا قشون از ارباب و اصحاب اخلاص از دیار روم و شام و ذوالقدر و دیاربکر ولایات که پروانجیان اشرف بطلب ایشان رفته بود جمع شده رأی جهان ارای بیورش شروان قرارگرفت از ثقات صحت شعار خصوصا از شاه قلی خلیفه مهردار استماع افتاد که در آن ولا چون فرمان همایون بطلب صوفیان ذوالقدر بمیان آن قوم شرف صدور یافت شب زفاف‌یکی از اهل اخلاص بود بی‌آنکه بخلوت عروس در آید از مجلس بر خاسته بی توقف شده متوجه درگاه معلاگردید و مقدمان اویماق استاجلو از حضرت شاه غفران پناه استدعا نمودند که خانه کوچ و

۱ـ ۲ـ م : ندارد . ۳ـ از اینجا تا «نکته» بین نسخ اختلاف درعبارات است وما از نسخهٔ «ع» که اکمل بود آوردیم.

پسران خود را بجانب روم فرستاده و خود در رکاب ظفر انتساب باشند التماس ایشان درجه قبول یافته دو کلمه بسلطان بایزید قلمی فرمودند و بعد از اجتماع اهل ایقان خبر جهان گشایی بصوب شروان روان کردند .

ست و تسعمائه ۹۰٦ نوروز قوی‌ئیل پنجشنبه بیست‌ویکم‌شعبان اعلام ظفراعلام از قویون اولومی‌از آب کر گذشته در بالای‌قلعهٔ گلستان‌درموضع‌جنانی‌با هفت‌هزار از غازیان نصرت فرجام با مخالفان که بیست هزار سواروشش هزارپیاده بودند ملاقات فرموده بعد از کشش و کوشش‌بسیارفرخ یسار واکثراعیان واهل اعتبار[او ازتیغ انتقام گذشتند و] اردوی معلی‌سه روزدرحوالی‌جنگ‌گاه‌نشسته به‌شماخی تشریف‌بردند وازآنجا خلفابیك را بافوجی‌بدفع شیخ شاه ولد شروانشاه که از جنگ‌گاه بدررفته درکنار دریاجمعیتی از اجامره‌ساخته بود روان ساخت .

شهرت تمام دارد که روزی که جنگ می‌شد چون اکثرلشکریان ظفرپیکر سپاهی و هرکدام را خورجینی بود که بعضی اسباب ضروری خود بار کرده بودند جمیع آنها را در پای درختی‌بر سرهم ریخته متوجه قتل گشتند بعد ازشکست اعدا امانت و دیانت غازیان بمرتبه‌یی‌بودهر کدام‌متاع خودرا صاحبی کردند وهیچ چیز ازهیچکس فوت نشد

مخالفان بمجرد استماع آن خبر مضطر و متفرق شده شیخ شاه بکشتی نشسته متوجه‌گیلان شد وقشلاق همایون در محمود آباد مقرر گشته در آنجاامیر زکریا فرزند زادهٔ شیخ محمد کججی که سالها وزیرترکمان بود بسعادت ملازمت رسیده قدم اوموافق طبع شریف‌افتاد اورا کلیدآذربایجان خواندند و ازآنجافرمان‌بمحاصره‌قلعهٔ باکو فرموده در اندك وقتی آن حصار بحیز تسخیر درآمد و از آنجا به تسخیر قلعهٔ گلستان فرموده در آنجا خبر هجوم الوند بیك بمسامع جلال رسیده رأی صواب نمای دفع او را اهم دانسته از سر قلعه بر خاستند درین سال مذهب حق امامیه انتشار یافت و کلمهٔ صادقه «مذهبنا حق» (۱) مبنی بر تاریخ آنزمان است و مبدء این سلطنت ابدی الاتصال این سال و درین وقت آن حضرت صبی‌بود .

نکته ودرینجااشارت‌خفی بظهورآن سروردر کلام اعجاز انجام حضرت‌امیرالمؤمنین صلوت الله علیه و آله واقع است چه چند بیتی درباب علامات ظهور صاحب الزمان علیه صلوات الله الملك المنان بر سبیل اخبار ازمغیبات ازآن حضرت منقولست و در دیوان شریف ایشان مسطور و این شاه بیت از آنجاست شعر:

صبی من الصبیان‌لارای عنده ولا عنده جد ولاهو یفعل

از بدایع اسرار غیبی آنکه کلمات معجزآیات این بیت مطابق و موافق عدد کلام

۱ ـ ع : « الحق مذهبك » و عدد هر دو ۹۰۵ است .

صدق انجام **ماهوالاشاه اسماعیل بن حیدربن الجنیدالموسوی** است وظاهرازلجة الاسرارنامتناهی حضرت ولایت پناهی لؤلؤ دوشیزه که درخورآویزهٔ گوشوارشهنشاهی بوده باشد به ساحل شهود رسیده واین برهانیست‌ساطع که میانهٔ این دولت ابدانجام و ظهور حضرت صاحب‌الامر علیه‌السلام واسطه‌نخواهد بود بیت :

دیده میباید وگرنه هرچه ظاهرمیشود سرعالم‌سربسردروی هویدا کرده‌اند

سبع وتسعمائه ۹۰۷ نوروزایت‌ئیل‌شنبه دوم رمضان آن حضرت ازآب کرعبور فرموده‌بصوب‌نخجوان‌نهضت‌نموده وپیری‌بیك قاجار که اوراازکمال بهادری توزقپرن گفتندی بمنقلاروان شده ازآن طرف‌حسن آغاوشکراغلی که اورا قرینهٔ اسفندیار ورستم میدانستند بقراولی آمده درکرماوز تومان پیشکش خبر پیری بیك شنیده روبوادی فرار نهاد القصه‌تلاقی عسکرین درموضع‌سرور روی نموده حربی عظیم دست‌داد واعاظم امرای بایندری چون قارچقای محمد ولطیف‌بیك وسیدغازی‌بیك احفاد بیلن‌بیك‌باهشت هزار نفر دیگر بقتل‌آمده الوندخان به‌تك پابیرون برده بدیار بکر گریخت ورایات جلال بدارالسلطنه تبریز بسعادت واقبال نزول فرموده منصب‌امیر الامرائی به حسین‌بیك للهٔ‌شاملو وصدارت بقاضی شمس‌الدین جیلانی که معلم آن حضرت بود و مهم وزارت

بامیرزکریامفوض داشتند ودرآن زمستان قشلاق درآنجا واقع شده رؤس منابرووجوه دنانیرباسامی سامی حضرات ائمه‌هدی علیهم‌افضل الصلوة ونام نامی آن‌حضرت مزین گشت وهمچنین خطبای اسلام وسایرفرق انام زبان بطعن ولعن مخالفان دین و معاندان اهل بیت طاهرین گشادند **فقطع دابرالقوم‌الذین ظلموا‌والحمدلله رب‌العالمین**

تنبیه برمنحصران فن سیر واخبارپوشیده نخواهد بود که عظمای سلاطین سلف که مدتها قواعد حشمت ایشان مشید ومبانی شوکتشان ممهد گشته بود هرچندخواستند که کلمهٔ چندکه کنایه از ستم ملاعین باشد برزبان‌گذرانند مقدورشان نشد چون معتضد عباسی که حکم اوبرشرق وغرب عالم جاری بود درسنهٔ اربع و ثمانین ومائتین ۲۸٤ خواست‌تابرمنابرلعن‌معاویه کند وصحیفه‌بی که‌مخبر بودازمناقب‌اهل بیت‌علیهم‌السلام‌ومثالب اعدای ایشان بخواند میسرنشد و همچنین معزالدوله احمدبن بویه که هریك از برادرانش پادشاه فارس‌وعراق‌بودندوخودش‌فرمان فرمای عراق‌عرب ودر کمال‌شجاعت‌و دلاوری درربیع‌الثانی سنهٔ احدی‌وخمسین و ثلاثمائه ۳۵۱ خواست تا کلماتی که بطریق کنایه لعن ملاعین لازم آید بردر مساجد نقش کند مقدورش نبود وحسب‌الصلاح بعضی برآن قراریافت که بجای آنها این کلام قلمی نمایند که **لعن‌الله الظالمین من آل محمد من‌الاولین والاخرین** اما این قدر شدکه ذکراسم معاویه را بصریح ذکر کنند وبدستور سلطان محمد خدابنده که قدمت دودمان اووقهر و غلبه لشکر مآلش

مخفی ومستور نیست‌درشهور سنهٔ‌تسع وسبعمائه۷۰۹ازصمیم‌قلب فرمان‌دادتادرسکه‌وخطبه اسامی حضرات‌ائمهٔ‌هدی ذکر کنند بعضی ازیم قبول نموده اهالی اصفهان بقدم ممانعت پیش آمدند وقبول نمیکردند تادرسنهٔ عشر ۷۱۰ قریب بیست هزار سوار مقرر شد که بدانجا روند ومتمردان راتأدیب کنند بعد از زحمت بسیارمقدم سنیان ملاابواسحاق نامی راگرفته به اردو آوردند وآن مدعا بواسطهٔ حلول اجل سلطان بیك از پیش نرفت و همچنین سلطان حسین میرزا بایقرا درسنهٔ ثلاث وسبعین وثمانمائه ۸۷۳ در بدو دولتش خواست که درخطبه نام همایون حضرات ائمهٔ هدی علیهم‌التحیةوالثناذکر کنند از پیش نرفت هجوم عام بمرتبهٔ رسید که میرسید علی قاینی واعظ میرزا را از منبر بزیر کشیده انواع‌اهانت کردند وهیچ یك ازسلاطین صاحب بصیرت وتعین براجرای چنین حقی‌توفیق نیافتند واین معنی درخاطر خطیرشان گره شد به علیین شتافتند تاآنکه حضرت شاه غفران پناه بمحض تاییدالهی وتوفیقات نامتناهی [باوجود صغرسن (۱)] بزدوامرغریب ودومدعای عجیب که یکی از آن دیگری اغربست موفق گشتند اول مهم سلطنت صوری که‌از عهد حضرت امیرالمؤمنین‌هیچ کس ازحضرات علویه درایران بدان فائز نشده‌بودند دیگر دربدو دولت مذهب حقی راکه درین نهصدسال درپس پردهٔ حجاب مانده بود به احسن وجهی تقویت و تمشیت نموده احدی راحد ویارای آن نبوده که درمقام‌ممانعت آید **اللهم کماجعلت ذاته الاقدس واسطةلاعلاء کلمة الحق اجعله محشورا فی‌زمرة آبائه‌المعصومین .**

ورایات جلال درین‌بهار بواسطهٔ گوشمال علاءالدوله ذوالقدر متوجه آذربایجان گشته ازراه الهداغ بترجان فرمودند والوند درغیبت آن حضرت به تبریز آمد واز آنجا باوجان رفت این خبربپایهٔ‌سریر اعلی رسیدعنان یکران کشورگشایی به‌آذربایجان معطوف‌ساخته‌درحوالی قلعهٔ باکو بافوجی از بهادران‌ایلغارفرمودند الوند که دراجلش بحسب تقدیر تأخیری بود ازآن حادثه واقف شده از اوجان، بهمدان از آنجا به‌بغداد گریخت ودیگر روی دولت ندید .

ثمان و تسعمائه ۹۰۸ نوروز تنگوزئیل یکشنبه سیزدهم‌رمضان‌مجدداً برسریر سلطنت تبریز نشسته این سال قشلاق‌درآنجا نمودند ودراوایل بهارمتوجه تسخیرعراق گشته سلطان مرادبن یعقوب‌بیك درآن زمستان دردیلکان قشلامیشی نموده بود ازقشلاق بیرون آمده باهفتاد هزار سوار داعیهٔ مصاف داشت آخر در صباح دو شنبه بیست و چهارم ذی‌الحجه سنهٔ مذکور درمرحله‌ایله تولاغی همدان قتال صعبی دست داده کوزل احمد بایندر که امیرالامرا بود باده هزار کس ازمخالفان بقتل رسیدند واسباب و جهات

۱ــ م ندارد .

بیحساب نصیب غازیان گردید [ودیگری از آن طبقه روی دولت ندید .

الحمدلله الذی صدق وعده ونصر عبده‌واعزجنده وهزم الاحزاب وحده ولاشیئی بعده(۱)]

تاریخ این فتح نامدار که بمحض توجه حضرت حیدر کرار روی نموده بود این مصراع مشهور شد «امیرالمؤمنین حیدر علی‌بن ابی‌طالب» و سلطان مراد که بزبان الهام بیان آن حضرت بنامراد موسوم شد شکسته وعنان گسسته به شیرازرفت ورایات نصرت آیات متعاقب اوحرکت کرده[وهم درین سال حضرت شاه غفران پناه الکای کرمانرا بخان‌محمد استاجلو حواله فرموده او باششصد جوان متوجه آنجاگشته‌محمود بیك ترکمان والی آن‌الکابا آنکه دوهزار جوان سوار داشت‌بااهل وحشم متوجه‌خراسان شده آنجا بتحت تصرف اولیای دولت قاهره درآمد جمیع توابع‌ولواحق آن ولایت مسخر گردید (۲)]

تسع وتسعمائه۹۰۹ نوروزسیچقان‌ئیل دوشنبه بیست چهارم رمضان [آنحضرت] لوای عالم گشای بصوب فارس برافراخته درشنبه دوم ربیع‌الثانی درشیراز نزول اجلال فرموده خطبای‌کازرونرا که‌بسیاری، صاحب مکنت وثروت‌بودند بعلت تسنن بقتل‌آوردند وایالت آنجا به الیاس‌بیك مشهور به کچل‌بیك ازقوم ذوالقدر عنایت نموده از آن‌تاریخ الی‌الان‌همچنان بتیول‌آن اویماق مقرر است ودرغرهٔ جمادی‌الثانی‌ازآنجا اتفاق‌مراجعت

افتاده قشلاق درقم واقع شده وچون از میرحسین کیاجلاوی حاکم خوار وسمنان و دماوند کوه‌وفیروزکوه عصیان عظیمی دست داده الیاس [بیك] ایغوت اغلی حاکم ری را بقتل آورده بود رایات جلال دردوازدهم رمضان که آفتاب درهیجده درجهٔ حوت بود از راه دیروکاج بصوب ری فرموده ازآنجا بقلعهٔ گلخندان که درتصرف جلاویان بود تشریف بردند در دو روز آن قلعه جبراً و قهراً مفتوح شده آنجا و دماوند قتل‌و غارت (۳) یافتند ودرآن ایام قاضی محمد کاشی در امرصدارت باقاضی شمس‌الدین شریك شده ودریازدهم (٤) شوال قلعهٔ فیروزکوه را محاصره نمود بعد از[یازده‌روز] علی کیاضمانداز کوتوال آنجا بدرگاه فلك اشتباه آمد کلید قلعه را بسپرد واردوی کیهان پوی ازراه هیلرود بپای قلعهٔ استا که حسین کیا و مرادبیك جهانشاه درآنجا بودند رفته بامرمحاصره مشغول گشتند وبعد از یکماه‌آب قلعه را انداخته بالضروره در غرهٔ ذی‌الحجه حسین کیا ورفقابیرون آمده‌غازیان مرادبیك رابواسطهٔعبرت کباب کردند وحسین‌کیا را درقفس کرده بعد از تعذیب بسیار خودرا بکشت جسد اورا درقومهٔ ری بسوختند ودرپای قلعه محمد حسین میرزا [ولد حسن میرزا] ازپدر رنجشی کرده

۱ ، ۲ــ م ندارد . ۳ــع : قتل عام . ٤ــ م : پانزدهم

التجابدرگاه جهان پناه آورده کارکیا سلطان حسین برادر کارکیا میرزا علی بملازمت رسیده مقضی‌المرام بالکاه خود رفتند .

عشرو تسعمائه ۹۱۰ نوروزاودئیل‌سه شنبهٔ پنجم شوال چون‌نامراد شکست یافته ببغداد رفت مرادبیك بایندر حاکم‌یزد آنجا را بوزیرخود سلطان احمد سپرده‌باکوچ ومتعلقان بهرات رفت واز دیوان اعلی یزدبتیول حسین‌بیك لله مقرر گشته وی جوقه بیك‌نام ملازمی را بداروغگی روان داشته‌سلطان احمد اورا استقبال نموده بعد از چند روز درحمام بکشت وپیادهٔ چند پیدا کرد آنجا را ضبط نموده ورئیس محمد کره‌که در ایام فترت بر ابرقوه دست یافته بود محاصرهٔ آنجا رفت و بعد از ایامی برآنجا مستولی شده سلطان احمد وملازمانش را بکشت واقتدار یافت ورایات جلال بعد ازرفع حسین کیابه‌ییلاق تخت سلیمان فرموده یراق قشلاق دراصفهان گرفتند و درآن قشلاق استیصال میرمیرانیه واقوام شده دربیست و هشتم جمادی‌الثانیه بمحاصرهٔ یزد حرکت نمود اصل شهر را بعد از بیست‌روز فتح‌نمودند وقلعه را پس از بیست روز دیگرمسخر ساخته قتل عام نمودند کره را گرفته درقفس کردند وچون درآن ایام میر کمال‌الدین حسین صدر از جانب سلطان‌حسین‌میرزا برسالت آمده‌خاطراقدس انورراازآن ممرغباری حاصل شده بود ازانجا ایلغار به طبس برده‌درچهارشنبه دوم شعبان [آنجارا] قتل کرده هفت هشت هزارکس از تیغ گذرانیدند و مراجعت به تبریز فرموده الیاس‌بیك میر ذوالقدر [بنابرهفوهٔ که از او سرزده بود (۱)] به یاسارسید وایالت یزد بحسین‌بیك‌لله

بدستور عنایت شده درچهارشنبهٔ بیست و ششم شعبان باصفهان عود فرموده ودرراه‌کره خودرا بکشت وجسد اورا باصفهان برده باتمامی متعلقان از ذکور واناث درشوال این سال بآتش غضب بسوختند وهم درآن و لاغازیان ذوالقدر ابرقوه را که در تصرف رئیس عینی عمزادهٔ کره بوده گرفتند واورا درشیراز بقتل آوردند و قاضی میرحسین میبدی دریزد مقتول شده ودرین قشلاق سلطان بایزیدوالی روم‌بدرگاه فلك اشتباه‌آمد بعزبساط بوس سرافراز شد .

احدی‌عشروتسعمائه ۹۱۱ نوروز پارس‌ئیل پنجشنبه‌هفدهم شوال اردوی معلی به ییلاق سرلق‌وتخت سلیمان‌فرموده درین سال پرسش حضار آن معرکه به ده بیك ذوالقدر قورچی باشی مرجوع شد جمعی کثیر بقتل آمدند و ایالت شیراز چند روزه بمنصوربیك افشارحواله شد چون سلیمان بیك ذوالقدر مغضوب گشته بیاسار رسیدقشون ذوالقدر را به امت بیك نامی از اوباق‌ساروشیخلو ذوالقدر را بایالت شیراز مرحمت فرموده اورا بسلطان خلیل ملقب گردانیدند وقشلاق همایون درطارم قزوین مقرر شد

۱ــم : ندارد .

وایات ظفر آیات یورش گیلان پیه پس که در آن وقت در تصرف امیرحسام‌الدین پدر مظفر سلطان بود فرموده آخر بشفاعت شیخ نجم زرگر که از درگاه فلك اشتباه بود از سرقصد آنجا درگذشته بموضع زرگر ذوالنون کش که معسکر همایون بود مراجعت واقع شد وچلبیان بیك خلخالی حاکم طارم بیاسارسید

اثنی عشروتسعمائه ۹۱۲ نوروز توشقان‌ئیل بیست و هشتم شوال اردوی‌معلی به ییلاق سلطانیه وقیدار فرموده شکارکنان به آذربایجان رفت وقشلاق درخوی‌واقع شد وعساکر منصور بدفع صارم کرد که بقطع طریق و فساداشتغال داشت مأمور شده اکراد خودرا بجبال بلند وعقبات سخت کشیده درآن معرکه عبدی‌بیك شاملو و سارو علی‌مهردار مقتول شدند .

ثلاث عشروتسعمائه ۹۱۳ نوروز لوی‌ئیل شنبه نهم ذی‌القعده چون بمسامع عزو جلال رسیده بود که علاءالدوله پسر ناصرالدوله سردار اویماق ذوالقدر نسبت باولیاء دولت قاهره در مقام اساءت ادبست بنابرین یورش الکاء او منظور نظر کیمیا اثر گشته نخست‌اغلان امت چاوشلو والدبابا سلیمان‌استاجلورا بطریق‌رسالت نزدعلاءالدوله فرستاد از توجه رایت فتح آیت بدان صوب اعلام داد ومشارالیه بعداز آنکه دردرياچه کورکولی‌نام درآن‌دیار دوسال محبوس بود شبی حضرت شاه غفران پناه درواقعه‌بشارت استخلاص از آن بلیه داده دریکشبانه روز به شنا از آن درياچه بیرون آمده بعد از

مشقت بسیار بعتبه بوسی درگاه فلك اشتباه سرافرارگشته به انعام واحسان بیکران و سیورغال موضع نزدکان من أعمال خوی مخصوص گشت والی یومنا که تاریخ سنهٔ ثلاث وسبعین وتسعمائه ۹۷۳ است آن موضع همچنان بسیورغال اولاد او مقرر است. بالجمله رایات‌جلال ازحدود قیصریهٔ روم عبور فرموده د ده‌بیك که منقلای لشکرظفر اثر بوداز نهر جهان بخلاف حکم عبور نموده نزول کرد وچون غفلت ورزید تراکمهٔ ذوالقدرشب بتحریر برسر اوریخته ویرا ازآب گذرانیدند وچون رایت جلال بمعرکهٔ جدال رسید یك دومنزل پیش رفته درپای کوه آق چاقشاق نزول اجلال فرموده چون عقبات سخت وبیشه پردرخت بود بعضی الکای اورا نهب وغارت فرموده قلعهٔ خربرت را که درتصرف ذوالقدر بود جبراً وقهراً گرفته معاودت فرمودند درآن ایام امیرخان موصلو که اباًعن‌جد میرو میرزادهٔ آن طبقه است وبعد ازواقعهٔ الوند بدیار بکراستیلا یافته بود باایل‌والوس خود بدرگاه فلك اشتباه آمده بمراحم خسروانه سر افراز شد ودرجرگهٔ امراء عظام درآمد وازجمله تنسوقاتی که پیشکش نمود لعل دوه کوزی بود وایالت دیاربکر به خان محمدولد میرزابیك استاجلو که پدر برپدر میران آن طبقه‌اند مفوض شد واورا درآنجا فتوحات گوناگون دست داده آن‌ولایت را بضرب شمشیر مصفاساخت از جمله علاءالدوله

لشکری بسرداری پسرش قاسم‌بیك که اورا از کمال بهادری ساروقبلان گفتند برسروی روان داشته دروقتی که اودرهرزین‌قشلاق کرده بود مخالفان بایراق وطمطراق تمام بااو جنك کرده باوجود غایت قلت به نیروی دولت قاهره بروغالب آمده قاسم وسایراقوام واعیان ذوالقدردرآن معرکه باسروقتل رسیدند وسرهای اعدارا [درقشلاق خوی‌بدرگاه معلی آوردند ونوبتی دیگرعلاءالدوله پسران خودکورشاهرخ‌واحمدبیك] باچهارده‌هزار سوار بدفع محمدخان نامزد نموده درآمد تلاقی فریقین دست‌داده پیش از آنکه‌بهادران طرفین درهم آو یزندسگان هردو اردو متوجه یکدیگرشده درهم آویختند سگان موافق کلاب مخالف را شکسته همکنان دل درظفر بستند واز طرفین تسویهٔ صفوف شده خان باقوجی در کمین رفته لشکر ذوالقدر [قلب را شکسته] بی محابا آغاز کسیب کردند بیکبارخان‌از کمین تدبیر بیرون‌آمده شمشیردرایشان نهادند ودریکنفس لشکری چنانرا زیروزبر گردانیده اولاد علاءالدوله باسرداران اویماقش بقتل رسیده سرهای ایشان بدرگاه عالم پناه فرستادند قشلاق همایون درخوی [وسلماس] اتفاق افتاد.

اربع عشروتسعمائه ۹۱٤ نوروزئیلان‌ئیل‌یکشنبهٔ نوزدهم‌ذی‌القعده‌حضرت‌شاه‌غفران پناه عزیمت تسخیر عراق عرب فرموده به ییلاق همدان معسکر همایون گردید ودرآنجا سرهای [مخالفان] ذوالقدر بپایهٔ سریراعلی رسید ودرآنجا منصب عالی وکالت بامیر

نجم‌زرگر که دراصل ازرشت بود مفوض شد و دربشت احکام مهر بربالای امرا زده مدار برحساب نهاد وترکان‌رادیگر درامورملك‌ومال‌مدخل ندادوهم درآنجاحسب‌الحکم جهانمطاع خلیل‌نام بساولی خلعتهای خاص جهت باریك‌بیك پرناك والی بغداد (۱) برده اورا به ایلی دعوت نمود وباریك اورا تعظیم تمام کرده ابواسحاق شیره‌چی‌خودراهمراه او بدرگاه فرستاد وخود ولشکرش بپوشیدن تاج سرافرازشدند وابواسحاق بپایهٔ‌سریر اعلی آمده صورت احوال باریك‌بیك وشرح اطاعت واخلاص او معروض داشته حضرت‌شاه غفران پناه فرمودند وقتی اورامخلص میدانیم که بی‌اندیشه بخدمت آید وابواسحاق‌عود نموده باریك‌بیك‌ازآن‌پیغام پریشان‌شده اندیشهٔ عصیان بخاطر آورده نخست تاج‌انداخت وخیال حصارداری بخاطر گذرانیده‌سیدمحمد کمونه راکه ازاکابرسادات آنجابود گرفته درسیاه چاه کرد وآنوقه بحصار کشید چون این خبر بمسامع عزو جلال رسید حسین بیك‌لله را منقلای ساخته لوای کشورستان بدان صوب معطوف داشت چون باریك میدانست که اکثراهالی آنجا شیعه اندو در مخالفت بااو اتفاق‌نخواهند کرد بالضروره فرار نموده بغدادیان سیدمحمد را بیرون آورده خطبه و سکه باسم همایون کردند ورایات نصرت آیات دربیستم جمادی‌الثانیه ببغداد درآمده در چهارباغ میرزا پیربوداق نزول فرمودند وهم درآن ایام متوجه زیارت‌عتبات عالیات شده درآن اثنا بتاخت‌اعراب

۱ــ ع : والی‌العهد .

غزنه که همواره اهالی آن دیار از بشان اضرار میدیدند نهضت نموده وآن جماعت را سیاست کرده درآن بادیه بنفس نفیس شکار شیر فرمودند بعداً شکارآن جانور قرق شد وهر که خبرآن بسمع آوردی اسبی بازین گرفتی وچون از آنجا ببغداد تشریف آوردند دارایی آنجا را بخادم بیك‌طالش امیردیوان‌عنایت فرموده ملقب بخلیفةالخلفا ساختند وسید محمد را بتولیت عتبات سدره مرتبات باخیل و حشم و طبل وعلم سرافراز گردانیدند واز آنجا متوجه تسخیر خوزستان وقلع وقمع مشعشع شدند دراثنای راه میر نجم وللهبیك وبیرام‌بیك بتاخت الوس شاه رستم عباسی مأمورشده لوای کشور گشای بصوب حویزه نهضت نموده یك مرتبه استیصال طایفهٔ مشعشع کردند وتمامی آن‌الکارا بحیز تصرف درآورده ازراه کوه کیلویه بشیراز فرمودند وقشلاق درآنجا واقع شد و درآن وقت اخی‌بیك که برسالت لار رفته بود باپیشکش میرعلاءالملك حاکم آنجا بدرگاه آمده وهم در آنجا حسب‌الصلاح میرنجم امیریار احمد خوزانی وزیر وملا شمس اصفهانی مستوفی دیوان اعلی شدند .

خمس عشر وتسعمائه ۹۱۵ نوروز یونت‌ئیل دوشنبه سلخ ذی‌القعده در بهاراین سال از شیراز متوجه عراق شده درآن اثنا چون قبایح اعمال قاضی محمد کاشی که صدارت راباایالت جمع کرده حکومت یزد وکاشان وشیراز بدو متعلق بود ظاهر شد و عداوت امیر نجم علاوهٔ آن گردید درشهر صفر [درکوشك] بقتل رسید وهم دراین چند روز ابدال‌بیك‌ده بیك ذوالقدررا که حاکم قزوین و ساوجبلاغ وری و خوار بود از امارت انداخته لشکر و الکای او به‌زینل‌خان شاملو شفقت فرمودند ومنصب صدارت من حیث الاستقلال به مقدم سادات عالی درجات وافضل علمای وافی کمالات میرسید شریف بن تاج‌الدین بن میرمرتضی بن میر تاج الدین علی استرابادی الاصل شیرازی المحتدوالمنشأ که ازجانب پدر درسلك احفاد داعی صغیر محمد بن زیدوالی مازندران و از نبایرامیرسیدشریف‌جرجانی علامه‌بود تفویض رفت ازآن زمان امرجلیل‌القدرصدارت بغیر از سادات بدیگران نرسیدواردوی کیهان‌پوی‌بآذربایجان درآمده‌چندروزدرتبریز توقف فرموده درآنجاحسین بیك‌لله شاملو که مقدم امرای دیوان بود از امارت افتاده قشون او بمحمدبیك سفره‌چی استاجلو که بچایان سلطان ملقب است مرجوع شد وهم درآن اوقات میرنجم وکیل در موضع خمسه شبستر بمرض ذات‌الجنب درگذشت منصب‌او بمیریار احمد خوزانی قراریافت وبمیرنجم ثانی ملقب گشت وقشلاق درخوی واقع شددر اثنای زمستان یورش شروان روی نمود ورایات اقبال آیات کوچ‌بر کوچ متوجه‌شروانات شده شیخ شاه والی آنجاپناه بقلعهٔ بیقره برده‌باقی کوتوالان قلاع چون ماکویه‌وثنابران برآن بدرگاه خلایق پناه آمده منظور نظرمکرمت شدند بغیر از دزدارن دربندکوه

که‌ازایشان‌آثار مخالفتی بظهور رسید بنابرآن لوای‌جهان گشابدان صوب حرکت کرده یار احمدوآقا محمدبیك کوتوالان آنجا در صدد ممانعت درآمدند بعد از چندروز که آثار ضعف وانکسار برایشان واضح شده بپایهٔ سریرخلافت مصیر آمده آن قلعه نیز ضمیمهٔ سایر فتوحات شد وحکومت آنجا بمنصوربیك وامارات سایرالکای مقبوضهٔ آنجا به حسین بیك‌لله مرجوع شد وهم درآن اوقات حسب‌الفرمان قضا جریان نعش غفران‌پناه ابوالولایه سلطان حیدررا ازتبرستان نقل دارالارشاد اردبیل کردند و از آنجا بقراباغ فرمود بقیهٔ زمستان درآنجا بپایان آمد .

ست عشرو تسعمائه ۹۱۶ نوروز قوی‌ئیل چهار شنبه دوازدهم ذی‌الحجه درین بهار متوجه ییلاق خرقان گشته مسموع حضرت شاه غفران‌پناه شد که لشکر ازبك‌بعضی الکاء کرمانرا تاخت‌کرده‌اند بنابرین قاضی نورالله انسی برادر زاده قاضی عیسی صدر وکرتی دیکر شیخ محی‌الدین احمد مشهور به شیخ زاده‌لاهجی را نزد شیبك فرستاده اورا ازآن حرکات شنیع منع فرمودند واودر دفعهٔ آخر امیر کمال‌الدین‌حسین ابیوردی را بدرگاه فرستاده درصحیفهٔ خود اظهار غرور کرده بود و این معنی برخاطر اقدس گران آمده از آن ییلاق متوجه خراسان شده چون بدامغان رسیدند احمد سلطان داماد شیبك از آنجا وخواجه احمد قنقرات حاکم استرآباد فرار کردند و همچنین‌اکثر ولایات خراسان از ازبکان‌خالی گشته داروغگان ازدیوان اعلی مقرر گشتند وحضرت

شاه غفران پناه بعداز[سعادت] زیارت سنیهٔ رضویه علی ساکنهاالصلوات والتحیه بسرخس متوجه شدند شیبك دراواخر رجب درعین طریقه محترقه از هرات متوجه حصار مروشده و دانامحمد افشاربالشکر جرار بمنقلای روان گشته‌درنواحی موضع طاهر آباد بافوجی‌ازازبکان‌دچار شده‌با آنکه دانامحمد کشته شد غازیان ظفر شعارازبکانراشکسته تادر حصارمرو دوانیدند ومتعاقب اردوی اعلی رسیده شهررا محاصره کردند چون در جنك حصار فائدهٔ معتدبه نبود رایات جلال آخر روز چهارشنبه بیست و هشتم شعبان عود نموده واز نهرمحمودی تاشب جمعه درآنجا توقف واقع شده مصحوب قورچی‌معتمد کتابتی‌که مشتمل برتوبیخ‌وسرزنش بود به شیبك ارسال داشتند وصباح بجانب تلخستان کوچ فرموده امیرخان موصلورا دردهانهٔ آن پل بگذاشتند مقرر برآنکه هرگاه سپاهی مخالفان‌نمایان گردد مقید بجنك نشده خودرا بجانب اردو کشد و شیبك ازآن اوضاع کول خورده بایانزده هزار ازبک از حصار بیرون تاخته فرار میرخانرا حمل برضعف نمود از نهرمحمودی بگذشت ورایات جلال عود نموده از صباح تاوقت زوال قتالی صعب دست داده چون شیبك مضطر شد با پانصدسوار خودرا باندرون خرابه‌یی انداخته آنجا راه بیرون شدن نداشت وبرون سلطان تکلوودیگر غازیان‌برایشان‌هجوم

نموده بهادران ازبك از غایت دهشت برسرهم افتاده شیبك، پایمال گشته نفسش منقطع شد وسراورا بریده بخدمت حضرت شاه غفران پناه آوردند و اکثر سرداران خیل ازبك چون جان وفا میرزا وقنبربی گرفتار شده بقتل رسیدند و خواجه محمود ساغرچی وزیر شیبك که دراصل شیعه بود کلید شهررا بدرگاه فرستاده بعنایت و مرحمت شاهانه سرافراز شده درجرگهٔ وزرا معظم شد وتاریخ آن واقعهٔ غریبه را «فتح شاه دین پناه» یافته‌اند ورایات ظفر آیات بصوب هرات حرکت نموده دربیستم رمضان بشهر درآمدند وقشلاق درآنجا مقرر شد وحکومت آنجا به للهبیك از مرو بدده بیك قرار گرفت ودریورت قشلاق شیخ الاسلام خراسان سیف الدین احمدبن یحیی بن سعدالدین التفتازانی بواسطهٔ مخالفت مذهب کشته شد وهم درآنجا میرزاسلطان اویس بن میرزا سلطان محمود ابوسعیدی مشهور بخان میرزا بخدمت آمده نوازش تمام یافت و بالکای خود حصارشادمان بازگشت .

سبع عشر و تسعمائه ۹۱۷ بعضها قوی‌ئیل و بعضها بیچی‌ئیل رایات جلال عازم تسخیر ماوراءالنهر شده میمند وفاریاب مضرب خیام نصرت گردیدوخواقین ازبك ازدرشفاعت درآمده ارکان الدوله راشفیع ساختند وخواجه محمود واسطه بود مهم ایشان رافیصل داد وایالت بلخ وادند خود وشیرغان وحیحکتو ومیمند وفاریاب ومرغاب و غرجستان به بیرام بیك قراماناو مفوض شده واردوی معلی عودنموده متوجه عراق شدند وچون درآن ایام قریب پانزده هزار تکلو درروم خروج نموده با امرای روم مکرراً جنك کرده درحدود ارزنجان قافله‌یی را تالان کرده اهل آنرا که قریب پانصد کس بودند بقتل آورده دیگرحرکات ناهنجار ایشان بذروهٔ عرض رسید بود درشهریاروی فرمان قضا جریان بسیاست سرداران ایشان واقع شده سایررا بر امرا قسمت فرمودند و قشلاق درقم اتفاق افتاد و امیر عبدالکریم وآقا محمد روز افزون حاکم مازندران بدرگاه گیتی پناه آمد مقرری آنجا بمبلغ سی‌هزار تومان مقطع شد بعضی نقد وپاره‌یی بموعد معین مقرر گردید و خدمت میرسید شریف صدر از آن مهم استعفا فرموده بزیارت عتبات عالیات سدره مرتبات رفت وآن منصب عالی دراوایل ذی‌الحجه بمرتضی ممالك الاسلام اسوة الاولاد سیدالانام میرعبد الباقی مفوض گردید بواسطهٔ ادای تهنیت این فتح نامدار رسولان اطراف چون ایلچی قانصو پادشاه مصر وشام و بایزید فرمان فرمای روم بدرگاه آمدند وچون سلطان سلیم درین سال برپدر و برادران بسط یافته بعضی را ازمیان برداشت سلطان مراد از غم فرار نموده پناه بدین درگاه آورد و چون پادشاه بامداد بندگان شاهی بر ماوراءالنهر استیلا یافته بود دریورت قشلاق خبرانحراف اوازاین دولت بمسامع عزوجلال رسیده میرنجم ثانی به تنبیه او مأمور گردید و امرای جمیع خراسان به بیعت او مقرر

گردید درعشر اخیر ذی‌الحجه از قم متوجه آن صوب شد .

ثمان عشر وتسعمائه ۱۱۸ پیچی‌ئیل [روز پنجشنبه بیست و دوم ذی‌الحجه(۱)] دربهاراین سال اردوی اعلی به ییلاق سرلق وتخت سلیمان فرمودند و اوقات شریف بکامرانی گذشته قشلاق دراصفهان مقرر شد اما میرنجم که متوجه شرق گشته بود کوچ برکوچ برظاهر بلخ رسیده بیست روز درآنجا توقف نمود ودرآنجا [امیر محمد] امیر یوسف را که از خراسان همراه آورده بود بطلب میرزا بابر بحصار فرستاد ودر رجب از معبرترمد گذاشته درتنگك حکجك که آنرادربند آهنین‌خوانند میانهٔ اووبابر بادشاه ملاقات دست داد باتفاق بجانب خزانه رفتندآق‌پولاد سلطان حاکم آنجا چون قدرت مقاومت نداشت بامان بیرون آمده گرفتار شد و هلقوتوبهادر یوزپلنگی درآن بنیاد مدافعه کرده جماعتی از ازبکان کشته شده از آنجا بقرشی رفتند وشیخم میرزا حاکم آنجا درمقام مخالفت آمده آنجارا بعد از دوسه روزجبراً و قهراً گرفته خرد وبزرك وتاجیك و ترك آنجارا ابقانکردند قریب پانزده هزار که ازآن جمله مولاناشاعر بود از تیغ بگذشتند واز آنجا کوچ کرده در دوفرسنگی بخارانزول کرده در آنجا مسموع شد که تیموربن‌شیبك وابوسعید پسرگوچونجی بامدادجانی بیك وعبید به‌بخارا می‌آیندبنابرین بیرام‌بیك قرامانلورا بافوجی‌از لشکر بدفع ایشان فرستاده چون ازبکان

قدرت مقاومت نداشتند خودرا درحصارغنجدان انداختند و میرنجم آنرا شنیده بابقیهٔ عساکر ظفر اثر بمحاصرهٔ آنجا رفت و چند روز درپای آن قلعه نشسته هرچند بابر بادشاه وخواجه محمود که ازخصوصیات آن‌جا صاحب وقوف بودند میرنجم را گفتند که بودن اینجا صلاح نیست قبول نکرده درصباح روز سه‌شنبه سوم رمضان جانی‌بیك وعبید از آنجا ایسال کرده امرای اندرون بدیشان پیوستند وآغاز جنك شده اول کسی که‌در آن معرکه کشته بودند بیرام‌بیك بود وسایر امرا که تابعیت امیرنجم (کرده بودند) ومیرزین‌العابدین صفوی وبسیاری از غازیان صفوی اسیر ودست‌گیر شدند وقتیل گشتند وجانی‌بیك دراوایل ذی‌القعده بمحاصرهٔ هرات آمده درالنك کهدستان نزول نموده و متعاقب اوعبیدخان نیزرسیده درساق سلمان فرود آمد وقریب دوماه امرمحاصره امتداد یافته ازبکان راکاری ازپیش نرفت وآن اخبار موحش دراصفهان بایهٔ سریراعلی‌رسیده عزیمت یورش خراسان مجدداً قرار یافت .

تسع عشروتسعمائه ۹۱۹ نوروز تخاقوی‌ئیل [روز جمعه (۱)] سوم محرم‌اتفاق افتاده درصباح این روز ازبکان از درهرات خاسته‌جانی ازجیحون عبور نموده بالکای خودرفته امامحمد تیمور که درآن نزدیکی ازآب گذشته بود بعبید درحدود مرغاب

۱ــ م ندارد .

پیوسته باتفاق بصوب مشهد مقدس رفتند واز مرو تااسفر این بتحت تصرف درآوردند و چون درهرات آذوقه کم شده بود امرای آنجاچون حسین بیك‌الله واحمد سلطان‌مستوفی اعلی‌صلاح دراقامت‌ندیده‌ازراه طبس‌وسیستان بعراق آمدند واین خبررا متعصبان‌هرات چون خواجه ابوالوفا وغیره به تیمور سلطان فرستاده اورا بدانجا دعوت کردند وی‌نیز بدانجا شتافته درباغ جهان آرا فرود آمد وخوارج هرات دست برآورده جمع کثیری را بعلت تشیع بکشتند آخر بتدبیر امیرمحمد یوسف یك مرتبه آن فتنه تسکین یافت اردوی کیهان شکوه بعزم یورش خراسان بری رسیده درموضع ساروقمش منصب عالی وکالت وامیرالامرایی بخدام میرعبدالباقی شفقت فرمودند وچون‌خدمت علامة العلمامیرسید شریف اززیارت عتبات سامیات عودنمود بفارس رفته بودند خلعت فاخره جهت اوارسال داشته صدارت را حواله بدو نمودند بواسطهٔ رفع غباری که میانهٔ این دوبزرك عالی جاه بود یکی‌ازبنات مکرمات میرعبدالباقی بحبالهٔ‌میرسید شریف‌قرار گرفت‌وحال میرسید شریف خلد ظله المنیف از امتزاج این دونیر عالی حرکت آمده [در ذی‌القعده سنهٔ عشر وتسعمائه ۹۱۰حاصل‌شد بالجمله‌چون‌اعلام نصرت بصوب‌خراسان‌درحرکت آمده]ییلاق کالپوش معسکر همایون شد ازآنجا سلطان خلیل حاکم شیرازرا بمقلای روان داشته بمجرد آوازهٔ زیارت فتح بزرك بموجب **نصرت بالرعب مسیرةشهر** عبید ازبك از مشهد مقدس فرار نموده ازراه شیرشتراز معبر چارجوی گذشته به بخارا رفت و بعضی

از اکابر خراسان را همراه برده بود و همچنین تیمور سلطان نیزاکابر هرات را سیما میرمحمد یوسف راکوچانیده بسمرقند گریخت ودرآن ایام چون حاکمی صاحب شکوه درآن دیار نمانده بود ابوالقاسم بخشی که درزمان سلطان حسین میرزا بقدر اعتباری داشت ودرایام‌شیبك بقدر رشدی کرده بود درفترت محمد تیمور پسر اومشیر ومشارالیه شده بود خواست تادرین هرج ومرج حاکم مطلق‌العنان گردد بنابرین جمعی را بخود متفق ساخته آغاز فتنه و فساد کرد و چند روزی هرات را محاصره کرده چون بیری سلطان که حکومت فوشنج درآن ولا نامزد اوشده بود بدان نواحی رسیده فتنهٔ اوفرو نشست ورایات اقبال ازکله پوش به النك زادگان فرموده چون دده‌بیك مرو را انداخته گریخته بود بواسطهٔ عبرت دیگران لباس زنان درو پوشانیده برخری سوار کردند و درگرداردو گردانیدند ودارائی هرات بزینل‌خان شاملو وبلخ وتوابع‌بدیو سلطان رجوع شد وامیر سلطان موصلو حکومت قاین یافت‌واردوی اعلی به‌ییلاق‌باباخاکی‌توجه نموده شاهرخ خان افشار را بتسخیر کرمان وقندهار و گرمسیر ارسال داشتند واوباشجاع‌بیك ارغون حاکم آنجاصلح نموده پیشکش‌او بدرگاه آورد اردو ازآنجا بکهدستان‌هرات آمده ازآنجا متوجه عراق گردید وقشلاق دراصفهان دست داد وحضرت شاه غفران

پناه میرعبدالباقی وچایان سلطان را دراثنای راه‌خراسان بدفع فوجی که سلطان محمد بایقرابن ابوالمحسن میرزا بن سلطان حسین میرزا به سلطنت برداشته و درسنابـاد داعیهٔ فتنه داشتند فرستاده وایشان این مهم را کفایت کرده دراصفهان بدرگاه عالم‌پناه رسیدند [ومیلاد این حقیر کمترین عبادد ذی‌الحجهٔ این‌سال بطالع قوس درتهران ری اتفاق افتاد ختم بالحسن] .

عشرین وتسعمائه ۹۲۰ نوروزایت‌ئیل یکشنبه پانزدهم (۱) محرم سلطان‌سلیم پادشاه روم بحدود آذربایجان هجوم آورده چون دراصفهان این خبر بموقف‌عرض‌رسید رایات اقبال آیات باعساکر تاییدات متوجه‌آذربایجان شده درحوالی جورس لشکرهای دیاربکرباخان محمد حاکم آنجا ضمیمهٔ سپاه ظفر پناه شد و تلاقی فئتین در صحرای چلدران درچهارشنبه دوم رجب دست داد ومحمدخان بعرض رسانید که صلاح درین است که خودرا درسر کوچ بردشمنان زنیم دورمش خان شاملو از روی جد یاهزل گفت‌وکالت تودر دیاربکر میگذرد نه اینجا حضرت شاه غفران پناه میرعبدالباقی وکیل میرسید شریف صدررا درقلب گذاشته میمنه ومیسره را بامرای نامدارسپرد وخود بنفس نفیس بشکار بلدرچین رفته ونیران قتال اشتعال یافته ازعسکرین قریب پنج هزار کس‌بعالم فنا رفتند وازامرا و ارکان دولت روز افزون میرعبدالباقی ومیرسید شریف و[میر]سید

محمد کمونه وخان‌محمد سارو وپیره‌تورچی باشی‌استاجلو برادر بزرك منتشا سلطان و حسین‌لله وسلطان علی میرزا افشار وپیره عمربیك شیره چی باشی وچاوشلو برادر بابا سلیمان استاجلو شهادت یافتند حضرت شاه غفران پناه از کمال غیرت وحمیت متوجه ارابهٔ مخالفان شده درآن اثنا ملقوج اغلی که ازاعیان دشمنان وشجعان بوددچارشده شمشیری چنان برفرق اوزدند که تاسینه‌اش بشکافت باوجود که زره پوشیده بود بزخم‌شمشیر [زنجیر] ارابه مخالف را بدونیم کرد وفوج کثیر از لشکر نیکچری را درحوالی‌ارابه پاره پاره کردند چون میمنه ومیسره وقلب بواسطهٔ توب وتفنك از هم برآمده بودند بعضی از دولتخواهان عنان یکران آن پادشاه حیدرنشان را گرفته خواهی نخواهی از لجهٔ هولناك بیرون آورده بصوب عزیز کندی‌نهضت فرمودند واز آنجا تادرگزین رفته پادشاه روم چند روزی درتبریز توقف کرده بروم مراجعت نمود ودر اماسیه قشلاق گرفت ورایات جلال به تبریز آمده درآنجا اتفاق قشلاق افتاد وامیرالامرائی بچایان سلطان ونظارت دیوان اعلا بمیرزا شاه حسین اصفهانی و صدارت به سید عبدالله ولد سید احمد لاله مفوض گشت وبعد از اندك وقتی صدارت اوتغییریافته آن منصب ازروی استحقاق واستقلال و استمال بمیرجمال‌الدین محمد شبرنگی استرابادی حواله شده

۱ـ م : یازدهم .

این هرسه ذات مستجمع‌الصفات درمهمات‌دین‌ودنیوی مساعی جمیله بظهور آورده‌درزمان ایشان بندگان خدای درمهد آسایش بودند و درین سال بواسطهٔ کثرت آفات و قلت مزروعات قحط و غلا درهرات شده تاخت ازبکان نیز علاوهٔ آن مکروهات بود .

احدی عشرین وتسعمائه ۹۲۱ نوروز تنکوزئیل دوشنبه بیست و پنجم محرم رایات جلال به اوجان آمده ازآنجا بطواف حظیرهٔ مقدسهٔ صفویه فرمود پس ازآن به ییلاق سهند آمد امیرسلطان‌صاحب قاین بپایهٔ سریراعلی آمده‌شمه‌یی از خرابی‌خراسان معروض داشت و دیو سلطان نیز از بلخ رسیده مؤید آن سخنان گفت بنابرین‌سلطنت خراسان از [کنار] آب آمویه تاسمنان به‌بندگان نواب کامیاب اقدس اعلی شاه دین پناه مؤید من عندالله که بعدازین بنابراختصار کلام بنواب اعلی‌تعبیر (۱) خواهد شد مفوض گشت وامیر سلطان را منصب الگی ولقب خانی داده با امرای قایین بخراسان روان فرمودند ومنصب صدارت ولوازم آن بسیدانشمند بی‌مانندهیرغیاث‌الدین محمدبن امیریوسف که دراصل از سادات توابع دی بودودرهرات نشو نما یافته وازکمال سلوك مرغوب جذب قلوب فرموده مرجوع شد وقشلاق همایون درتبریز واقع گشت .

اثنی عشرین وتسعمائه ۹۲۲ نوروز سیچقان‌ئیل روز سه‌شنبهٔ هفتم صفردرسهند ییلاق ودرتبریز قشلاق واقع شد .

ثلاث وعشرین تسعمائه ۹۲۳ نوروز اودئیل چهار شنبه هفتم (۲) صفر متوجه ییلاق سرلق‌شده‌یراق قشلاق‌درنخجوان گرفتند وچون شیخ شاه والی شروان ازمخالفت باانابت واستغفار مینمود بنابرین‌میرجمال‌الدین محمدصدرومیرزا شاه‌حسین جهت اطمینان او بشروان فرموده بالکلیة هراسی که درخاطر او بود بایمان مغلظه رفع گردانیده‌بودند وهم دریورت قشلاق [بملازمت آمدند .

اربع عشرین وتسعمائه ۹۲۴ نوروز پارس‌ئیل پنجشنبه بیست و ششم صفر از یورت قشلاق] به‌ییلاق ای‌قار[واز آنجا شکارکنان به] سرلق وازآنجا برودخانهٔ‌تلوار فرموده قریب‌یکماه درآنجا بشکار ماهی مشغول بوده وازآنجا اعرق را همراه میرزا شاه حسین بقم فرستاده رایات جلال برسبیل شکار بحوالی بیستون وجمچال فرموده از آنجا بعزم قشلاق قم درماه‌رمضان آنجا نزول اجلال واقع شده چون حکام مازندران‌در ادای مال تهاونی مینمودند و دورمش‌خان و زینل‌خان شاملو بواسطهٔ تنبیه ایشان توجه نموده‌درهفتم‌ذی‌الحجه[حصار]اولاد کلیس‌رامحاصره نمودندودریازدهم‌قلعهٔ کلیس‌مفتوح‌شده آقامحمدقلعهٔ اولادراخودش‌تسلیم نموده‌القصه‌مازندران‌مسخراولیاءدولت گشته‌حکام‌مازندران ورستمدارو هزارجریب‌را درحوالی اصفهان‌بدرگاه‌معلی‌رسانیدندوتقصیرات‌ایشان‌معفو گردید.

۱ــ ع : تغیر . ۲ــ م : هفدهم .

خمس وعشرین‌وتسعمائه ۹۲۵ نوروز توشقان‌ئیل شنبه دهم ربیع‌الاول‌قشلاق درتبریز واقع شده کارکیا سلطان‌احمد طاب مضجعه ازگیلان لاهیجان بدرگاه ملك اشتباه آمده مشمول عواطف بیکران گردید درآن اثنا منهیان مجملی از عصیان امیره دباج معروض داشته مقررشد که دورمش‌خان وزینل‌خان سرداران رستمدار و مازندران به اتفاق کارکیا برسرالکای اوروند وآن خبر بدورسیده درکمال‌عجز وانکسارتوسل بکارکیا نموده عبدالله دیوانه وخلیفه سیدعلی را بدرگاه فرستادند وخدمت کارکیا درخواه گناه اوکرده درجهٔ قبول یافت وکارکیا بدینوشت که علاجی بغیر از آمدن نیست بنابربن امیره‌حسب‌الصلاح‌کارکیا درالنك همدان‌بعتبه بوسی آمده بعنایات نامتناهی مفتخر ومباهی گردید واز کمال لطف بمظفر سلطان ملقب گشت وبعزمصاهرت‌بندگان اعلی سرافراز شد .

ستوعشرین وتسعمائه ۹۲۶ نوروز لوی‌ئیل یکشنبه بیست و یکم ربیع‌الاول قشلاق درتبریزشده درحینی که رایات جلال ازکاشان بدانجا میفرمودند مولانا علاءالدین احمدبن مولانا صدرالدین علی شیرازی که درفن طب بی‌بدل بود و درخدمت بندگان اعلی درکمال تقرب درمنزل برخوار بمرض ذات‌الصدر فوت شد وسلطان خلیل حاکم شیراز حسب‌الحکم جهان مطاع به ارسال گور سلیمان بقتل آمد از اتفاقات «حیف از سلطان خلیل» موافق تاریخ است وایالت شیراز وقتون اورا به علی سلطان حنجکلو

که نام اصلی اوعزالدین وقبل ازین قورچی باشی بود تفویض فرمودند ودریورت‌قشلاق خبرفوت خواندکار روم رسید و بحسب اتفاق «زوال خواندکار» مطابق آنزمان‌است وحضرت شاه غفران پناه دورمش‌خان وزینل‌خان را بقشلاق فیروزکوه مقرر داشت که اگردرخراسان دغدغه باشد ایشان بمدد امیر خان روند ورایات حشمت آیات حوالی سلطانیه وگوزل دره‌را ییلامیشی کرده .

سبع عشرین و تسعمائه ۹۲۷ نوروز ئیلان‌ئیل دوشنبه دوم ربیع‌الاول قشلاق درنخجوان شد دیو سلطان لشکر بگرجستان کشیده سرداران آنجا چون‌لوند وغرغره وداود را باییلکات بدرگاه عالم پناه آورده دیوسلطان درآن سفر چرکین حسن‌تکلو راکه یکی از امرا بودجهت ضبط ویساق بسبب جریمه‌یی که ازو واقع شده‌بودبکشت وحکام مازندران وررستمدار وهزار جریب مقطع مقرری خود داده بغیر از آقا محمد دیگران ببلاد رفتند وآقا محمد فرار نموده خودرا بمازندران انداخت وچوهه سلطان بگرفتن اوحسب‌الحکم‌مأمورشده ویرا درمازندران بچنك آورده به اردو بردندودراین سال عبید دریکشنبه نوزدهم جمادی الثانی بمحاصرهٔ هرات آمده در جمعه دوم رجب بماوراءالنهر رفت وامیرخان بنابرکدورتی‌که از میرمحمد یوسف دردل داشت ویرا به

تهمت موافقت بابرمیرزا درروزسه شنبه ششم‌رجب مقیدساخت وبقامهٔ‌اختیارالدین‌فرستاده دوروز دیگر قصد آن سید فاضل‌واقع شد ودراوایل شعبان شاه قلی نام ملازم امیرخان از هرات آمده این اخبار شنیع را رسانیده ومنشأ غضب حضرت [نواب(۱)] اعلی‌شد واردوی معلی دراول بهار متوجه ییلاق اوجان وسهند ومراغه شده وشیخ شاه پادشاه شروان درسلخ‌رمضان درمنزل بنات بعتبه بوسی‌رسیده ملحوظ انظار کیمیا آثار گردید [درخدمت نواب اعلی بعیش وحضور گذرانید] ورخصت انصراف حاصل نموده بولایت خود رفت ودارایی خراسان از امیرخان تغییر یافته بدورمش‌خان مفوض شد.

ثمان وعشرین وتسعمائه ۹۲۸ نوروز ایت‌ئیل سه شنبه دوازدهم ربیع‌الثانی درین زمستان قشلاق همایون درتبریز واقع شده دریورت قشلاق امرزفاف امیره دباج باتمام رسید سلطان‌خلیل ولدشیخ شاه پادشاه‌بدرگاه آمد اعزاز تمام یافت و اردوی کیهان پوی به ییلاق سهند واوجان فرموده امیرخان دررکاب نواب کامیاب اقدس‌اعلی درجمادی‌الاخری‌باردوی‌معلی تشریف‌آورده حضرت‌شاه‌غفران پناه بدیدار همایون‌مسرور گردید و امیرخان بمرضی صعب گرفتار شده درشب یکشنبه دوازدهم شعبان بعالم جاودان رفت.

تسع‌وعشرین و تسعمائه ۹۲۹ نوروزقوی‌ئیل‌پنجشنبه‌بیست‌و چهارم ربیع‌الثانی [درین سال قشلاق درتبریز شده درآخر روز سه‌شنبه بیست و هشتم جمادی‌الاخری] مهترشاه قلی عربگرلو که بعد ازسرداری رکابداران بمرتبهٔ امارت رسیده بود میرزا شاه حسین اصفهانی راکه جملة‌الملك ومختارالدوله بود بنابر عداوتی که بینهما بوده بخنجر زدو دیگر قورچیان کشیك بتصورآنکه مگر امراعلی‌است اورا پاره پاره کردند وبعد از اندك وقتی بدست افتاده به یاسارسیدو از نوادر اتفاقات « میرزا شاه حسین اصفهانی» تاریخ آن قضیه است ونعش‌اورا بمشهد مقدس کاظمیه علی ساکنهاالصلوات والتحیة نقل نمودند ودرین سال شیراز از علی سلطان تغییر یافته باقشون میرزا شاه حسین بنواب اعلی اختصاص یافت وچاپان سلطان اشرلواستاجلو که وکیل‌السلطنه بود باجل طبیعی درگذشت ونعش اورا نیز بیغداد بردند ورایات جلال به ییلاق اوجان و سهند فرمودند ومنصب اورا بنایب اوجلال‌الدین محمد تبریزی عنایت فرمودند.

ثلاثین وتسعمائه ۹۳۰ نوروز پیچی‌ئیل[جمعه] پنجم‌جمادی‌الاولی قشلاق‌درنخجوان شد ودریورت قشلاق بشکار اسب به الکای شکی‌نهضت فرموده پس از معاودت‌درکوك تپه وسولان میلامیشی فرموده شیخ شاه سرابی‌درآنجا باردیگر بخدمت آمده‌مقضی‌المرام گشت ورأیات جلال به‌نیت زیارت بدارالارشاد اردبیل فرموده برکات زیارات در یافتند

۱ــ مخصوص ع

واز آنجا متوجه سراب گشته در کریوه‌صاین‌معسکر همایون شد ودرآنجا بایزید سلطان ولد چایان سلطان که برجای پدر متمکن بود درگذشت و دیو سلطان درآن منصب عالی مستقر گردید مقارن‌حال مزاج همایون انحراف پیدا کرده دست تداوی مهرهٔ‌اطبا ازدامن استعلاج کوتاه گردید ودرصباح دوشنبه نوزدهم رجب همای روح همایون پادشاه ربع مسکون براوج شرفات فی‌جنات‌عدن تجری‌من‌تحتهاالانهار نشسته بارواح [مقدسه] آباواتمه اطهار پیوست اسکنه‌الله فی‌غرفات الجنات وافاض‌علیه رشحات‌الغفران وقرینهٔ اجابت دعای صدق قرین آنکه « طاب مضجعه » مطابق تاریخی که از غیب وارد شده امایکی از شعرا تاریخی دیگر بنظم آورده نظم :

شاهی که چو خورشید جهان گشت کمین　　بزدود غبار ظلم از روی زمین
تاریخ وفات آن شه شیر کمین　　ازخسرودین طلب که شدخسرو دین

حضرت شاه دین پناه مؤید من‌الله طهماسب شاه

ولادت همایونش درشهاباد اصفهان درصباح چهارشنبه بیست وششم ذی‌الحجه‌سنهٔ تسع عشروتسعمائه ۹۱۹ بطالع (؟) حمل « بطالعی که تولا کند بدان تقویم » ودرآن وارد است　　شعر :

چودرملك وجود آمد برآمد　　بتاریخ آفتاب عالم افروز

وجلوس ابدمقرونش‌در دوشنبه‌نوزدهم رجب ثلاثین‌وتسعمائه۹۳۰پیچی‌گیل‌نظم:

طهماسب شاه عالم‌کز نصرت الهی　　جابعد شاه غازی برتخت‌زر گرفتی

نکته ودراینجا از لطایف غیبی که از آن استدلال‌به الطاف لاریبی میتوان کرد وواقفان اسرار کلام معجز نظام مرتضوی صلوات‌الله علیه وآله بدان پی‌برده‌اندآنست که فرموده‌اند **لکل‌قوم دولة ودولتنا فی‌آخرالزمان** ظاهر این عبارت وافی بشارت مصرح است که این دولت که صاحبش خلد ملکه از روی نسبت بدان حضرت انتمادر طریق راه حق بدیشان اقتدا دارد آخر دول سلاطین صوری است که منتهی میشود بظهور صاحب‌الامر صلوات‌الله وسلام علیه بلافاصله اجنبی ومؤید این مدعا آنکه چون کلام آن حضرت مرموز ومکنوز است ولفظ«آخرالزمان» بحسب‌عدد ابجد نهصدو سی مطابق‌سال جلوس‌همایون لاشك که زبان حال مصدق مقال است‌یعنی‌هرقومی رادولتیست وابتدای دولت مادرجلوس ابدمأنوس است . شعر :

درآخر احکام‌زمان عهد توتاریخ　　دراول منشورجهان نام‌توطغرا

شاهد دیگر برسعود این جلوس مسعود آنکه بعضی از ملهمان طریق صواب تاریخ آنرا از روی حساب «ظل» یافته‌اند وسلاطین بیقین ظل‌الله‌اند بیت :

تاجداران مسند تمکین　　جمله ظل‌الله‌اند فی‌الارضین
لیك ظل مطابق شامل　　نیست جز شاه مرشد کامل

ولفظ «الله» شصت و شش است امیدواری بقدرت باری عزاسمه‌چنان است که بمیامن این اسم همایون که اعظم اسمای ایزد بیچون است وظروف حروفش وعاء دولت را بمقتضای **ان فی ایام دهرکم نفحات** بروایح ظهور صاحب‌العصر والاوان علیه صلوات‌الله المنان مقرون گرداند واین ذات اقدس حارس بیضهٔ دین را درظل ظلیل آن حضرت بعمرموعود وظل ممدود رساند بمنه وجوده.

القصه اردوی سپهر مانند از کریوه صاین کوچ کرده متوجه ییلاق سهند شده در آنجا خواجه جلال‌الدین محمد ومولانا ادهم منشی را بیاسا رسانیدند دیو سلطان و مصطفی سلطان برادر چایان سلطان بشرکت درامروکالت دخل نموده امر نظارت دیوان اعلی برنقاوهٔ آل قاضی جهان حسنی سیفی قزوینی استقرار یافت و حسب‌الصلاح اودر شعبان‌میرقوام‌الدین‌حسین نقیب اصفهانی درامرصدارت بامیرجمال‌الدین محمد شریك وسهیم گردید وقشلاق همایون در تبریز واقع شد.

احدی وثلاثین تسعمائه ۹۳۱ نوروزتخاقوی‌ئیل‌شنبه‌شانزدهم‌جمادی‌الاولی‌رایات جلال به ییلاق سهند واوجان فرموده بعیش وکامرانی گذرانیدند

نکته چون این سال نخستین سالیست که تبا شیر مناشیر دیوان اعلی از پرتو مهرمهر آسااز مطلع تنفیذو امضا دمیده اشعهٔ فیض آن بعالمیان رسیده منشیان قضاوقدر نقش توقیع همایون‌این کلام موزون که نظم عالمی‌بدان منوط ومقرون «بنده شاه‌ولایت طهماسب» وبحسب‌اتفاق عدد آن سال‌مزبور است بی سابقهٔ اراده‌مقرر داشتند واین‌حسن اتفاق مؤیدی است به استدامت حکم جهان مطاع آفتاب اشراق«نشان روشن‌است اینك همایون نقش توقیعش» درین سال خیل ازبك برالکای خراسان هجوم آورده رایات جلال بعزیمت‌خراسان تاباغ علی‌خان فرموده آخر فتح آن یورش شده دیو سلطان که رکن‌رکین این دولت ابد پیوند بود بواسطهٔ سوء ظنی که از امرای استاجلو داشت ببهانهٔ رفع تطاول ازبك از درگاه گیتی پناه جداشده به ییلاق لاررفت ودرآنجا اعاظم امرا چون چوهه سلطان تکلوصاحب اصفهان وعلی سلطان والی شیراز وقراجه سلطان تکلو [تیولدار همدان وبرون سلطان]حاکم مشهد پیش اومجتمع گشته متوجه درگاه معلی شدند وآغاز فتنه کردند وعم‌وپدر این بیمقدار درآن آشوب و فتن گرفتار محن شده بحکم **ان اجل‌الله لات** شربت هلاك وفوات چشیدند مصطفی‌سلطان که مشهوربه کبك سلطان بودبنابرسلامت نفس‌وملاحظهٔ صیانت دولت بقدم عزت‌واجلال امرارا تاترکمان کندی استقبال نموده باتفاق متوجه درگاه عالم پناه شد درچرنداب بشرف پای بوس رسیدندوهم درآن روز به بهانه‌یی افتان قارنجه‌بیك‌استاجلوونارین‌بیك قاجار رابقتل آوردند قاضی جهانرا گرفته بقلعهٔ نوری فرستادند و منصب او بمیرجعفر

ساوجی حواله شده کبك سلطان بنابر صلاح وقت متوجه الکای خود واز آنجا بغزای گرجستان شده چوهه سلطان بجای او مهرزد وقشلاق درتبریز مقرر شده صدارت پناه میرجمال‌الدین‌محمد ونقابت وافاضت دست‌گاه میرمحسن رضوی قمی بخلدبرین‌بشتافتند وتاریخ واقعهٔ آن دوبزرگوار آیت کریمهٔ **ادخلوها بسلام آمنین** برخاطرفاترتافت وهم درین سال دورمش‌خان بن عبدی بیك شاملو والی خراسان بعالم جاودان رفت و علی سلطان حاکم شیراز درتبریز فوت شد وجای‌اورا اول بمراد سلطان برادرزاده‌اش بعد ازآن به حمزه سلطان جامسلو ذوالقدر تفویض فرمودند.

اثنی وثلاثین وتسعمائه ۹۳۲ نوروز ایت‌ئیل یکشنبه بیست‌ویکم (۱)جمادی‌الاولی کبك‌سلطان که بعد از غیبت او از درگاه معلی‌الکای اورا بریده بودند به‌نیت مقاتله تکلودراوایل رجب ازطریق خلخال به سلطانیه آمده[بعضی از امرای‌استاجلو همچون (۲)]قلیچ‌خان ولدخان محمد ومنتشابیك شیخلوو بدربیك وکردبیك بدوپیوسته متوجه اردو شدند ودرچاشت شنبه چهاردهم شعبان درمقام سینجوك حربی عظیم واقع شده برون سلطان و قراجه سلطان تکلو کشته شدند و امرای استاجلو پشت‌کرده به [حدود] ابهر آمدند ودرآنجا ایلغارتکلو بدینان رسیده بالضرورة از آنجا بطارم رفته پناه بحاکم رشت بردند اما عبدالله خان استاجلو و قاضی جهان در قزوین اظهار مخالفت تکلو کرده احمد سلطان صوفی اغلی‌استاجلو والی کرمان بدیشان پیوست‌آخر

عقد جمعیت ایشان از هم‌گسسته قاضی جهان‌که بقاضی‌بیك اشتهار داشت بگیلان رفت وعبدالله خان واحمد سلطان بری وخوار فرمودند وباردیگر میانهٔ استاجلو وتکلو در الکای خرزدبیل جنك شده استاجلو شکست یافته به رشت رفتند ورایات بقشلاق‌قزوین فرموده [قشلاق درآنجا واقع شد واین اولین قشلاق جلال است درآنجا

ثلاث وثلاثین وتسعمائه ۹۳۳ نوروز تنکوزئیل سه‌شنبه نهم جمادی‌الثانیه در جمعه بیست وچهارم رایات جلال ازیورت قشلاق بعزم‌یورش خراسان تاساوجبلاغ‌فرموده] امرای استاجلو که دررشت بودند از راه خلخال باردبیل رفته بادنجا سلطان روملو حاکم آنجا بعد از مقاتله بردست احمدبیك آقاچاوشلو قواچی کبك سلطان کشته‌شده از آنجا متوجه خجورسعد که اردوی دیوسلطان درآنجا بود شدند دیوسلطان و جوهه سلطان که این خبر شنیدند درجمعه هفتم‌رمضان [درارپه چاهی نخجوان بدیشان رسیده جنك در پیوست قضا را تفنگی بر کبك سلطان خورده کشته شد درویش بیك ایشك‌آقاسی ترکمان ومحمدی‌بیك ولد بیرام‌بیك قرامانلو گرفتار شده بقتل رسیدند ورایات جلال [از ساوجبلاغ(۳)] بسلطانیه رفته آن قدر توقف فرمودند که امرا باز

۱ــ م : بیست و هفتم . ۲ــ م : ندارد . ۳ــ

گشته به ییلاق گزل دره رفتند ودرآنجادرروز پنجشنبه بیست بنجم شوال بانگیزچوهه سلطان دیوسلطان[که خمیر این همه‌فتنه وفساد بود(۱)] کشته شده قشون اورا بسلیمان بیك روملو که هم یکی از ملازمان اوبود دادند وچوهه سلطان درامرکالت استقلال‌تمام یافته اتفاق قشلاق‌همایون درقزوین واقع شده‌دروزچهارشنبه بیست و چهارم اخی‌سلطان تکلو ودهری سلطان شاملو درجنك عبیدخان ازبك بظاهر بسطام کشته گشتند وقشون والکای اخی سلطان که حاکم قزوین بود بمحمدبیك شرف‌الدین‌اغلی [تکلو که یکی‌از ملازمان چوهه سلطان بود (۲)] مفوض شده لقب سلطانی یافت .

اربع‌و ثلاثین‌وتسعمائه۹۳٤نوروز سیچقان‌ئیل چهارشنبه نوزدهم جمادی‌الاخری [دررجب] اردوی معلی به‌ییلاق خرقان رفته زینل‌خان شاملو که حکومت هرات وقزوین واستراباد کرده [باچکر که سلطان شاملو حاکم سبزوار و مصطفی سلطان تیولدار ساوه (۳) درروز یکشنبه بیست یکم شعبان درجنك زینش بهادر درفیروزکوه کشته شد چون این خبر بمسامع عزوجلال رسید کوچ‌برکوچ متوجه خراسان شده چوهه سلطان از سلطان میدان ایلغار بدامغان برده قلعهٔ آنجابگرفت وزینش‌را کشته سرش بدرگاه فرستاد ورایات جلال بعزم خراسان روان شده حدود جام معسکرهمایون شد وهم درچهارم رمضان این سال ذوالفقاربن علی‌بیك مشهور به نخود سلطان که درآن حین درییلاق مابین دشت بود ایلغار کرد غافل اورا به قتل آورد واز آنجابدر بغداد رفته برآنجا استیلا یافت وبسیاری ازبنی اعمام بتخصیص مرجومك سلطان بن امیرخان را بکشت ووالی تمام عراق عرب گردید .

خمس و ثلاثین و تسعمائه۹۳۵ نوروز اودئیل پنجشنبه سلخ جمادی‌الثانیه در روز شنبه پانزدهم (٤) محرم تمامی سلاطین ازبکیه بابندگان نواب اعلی مصاف داده درمرتبهٔ اول بعضی از امرا چون چوهه سلطان وغیره شکست یافته اوزبکان بکسیب مشغول شدند واز تیپ فوجی ازقورچیان عظام رویعلم عبید نهادند جمعی از مردم اورا بکشتند قورچی بدورسید شش پری‌برشانهٔوی زده‌نادانسته‌ازو درگذشت ابن‌قلج بهادر ودیگر ملازمان اوویرا از معرکه بدربرده چون خبرشکست اوبکوچدکچی وجانی‌بیك خان رسیده هزیمت کرده تامرونه ایستادندوچوهه سلطان عصرآن‌دوز برگشته رایات جلال‌از آنجا به نیشابور آمدند چند روزی توقف نموده ازآنجا بقشلاق قم فرمودند ومیرنعمت حلی را درمنصب صدارت باامیر قوام‌الدین حسین شریك ساختند و دراول بهار رایات جلال عزیمت بغداد نموده و درشعبان بدانجا نهضت واقع شد وبعد از چند روز محاصره علی‌بیك نبیرهٔ صوفی خلیل موصلو وبرادرش احمدبیك برذوالفقار دست

۱ ، ۲ ، ۳ـ ندارد . ٤ـ م ندارد . ٥ـ م : یازدهم .

یافته وسرش را بریده درپنجشنبه سوم شوال بپایهٔ سریر اعلی آوردند و بغداد مفتوح شده ایالت آنجا بالقب خانی بمحمد سلطان شرف‌الدین اغلی مفوض شده و درحین معاودت‌ولد ملك خوی شاطر علی راکه قدمت خدمت داشت درچمن فارسچین ابهر بکشت وقشلاق درقزوین واقع شد .

ست وثلاثین وتسعمائه ۹۳۶ نوروز پارس‌ئیل یازدهم رجب سه‌شنبه پانزدهم محرم تمامی‌سلاطین ازبکیه(۱) بابندگان نواب بعزم ییلاق بیرون رفته درمنزل‌شرف‌آباد امرای استاجلوچون بدرخان ومنتشا سلطان وحمزه سلطان مشهور بقارون که قبل از چوهه سلطان استمالت یافته بودند بعز بساط بوسی رسیده‌الکا و تیول جهت هریك مقرر شده درمحرم این سال میرقوام‌الدین حسین صدر در حوالی فارسچین وفات یافته میرغیاث‌الدین منصور مشهور درامر صدارت بامیرنعمت‌اللهشریك شده رایات جلال بدفع اوزبك متوجه خراسان گشتة سلاطین ازبك جمعیتی که در مرو نموده بودند بیکبار ویران شده بماوراءالنهر رفتند حکومت‌هرات‌بمغفرت پناه بهرام میرزا وللگی اوبغازی خان‌تکلو مرجوع شده واردوی معلی ازراه بیابان طبس به یزد واز آنجاباصفهان آمده قشلاق‌درآنجا شد ودرین یساق مبارك مجتهد زمان‌شیخ [علی بن] عبدالعالی قدس سره اکثر اوقات همراه بودند .

سبع وثلاثین وتسعمائه ۹۳۷ نوروز توشقان‌ئیل یکشنبه بیست و دوم رجب رایات جلال عزیمت ییلاق کندمان فرموده چون درسال گذشته امرای شاملو مقدمهم حسین‌خان [وعبیدبیك] برادر[کوچکتر]دورمیش‌خان‌هرات گذاشته ازراه سیستان وکج ومکران بفارس آمده درشیراز قشلاق کرده بودند درین وقت بعز بساط بوسی‌رسیده چون چوهه سلطان را نسبت بخود درمقام قصد ومکر(۱)می یافت بالضروره درشب دوشنبه سوم ذی‌القعده برسر او شبیخون آورده وی خودرا بدولتخانه انداخت وحسین خان اورا تعاقب‌نموده‌جنك‌درگرفت چون قورچیان ذوالقدر که‌درکشیك بودند باشاملو متفق بودندمصرنام قورچی غورغلو زخم نیزهٔ‌کاری‌برچوهه سلطان زده بدان درگذشت اما ملازمانش واقعهٔ اورا مخفی داشته مقارن آن جوق‌جوق‌امرای تکلو قشون ملازمان از یورت خود حرکت‌کرده[سحرگاه رسیدند (۲)] شاملوتاب مقاومت نیاورده بهزیمت رفتند صباح بعضی ازآن قوم که گرفتارشده بودند از تیغ گذشتند امرای تکلو شاه قباد پسر بزرگتر چوهه سلطان را بجای او نشانده دیگر اویماق چون استاجلو وذوالقدر وافشار باایشان آغاز خلاف کرده بعد از چند روز درحوالی امام سهل علی میانهٔ تکلو وایشان جنك شده‌چون‌نظرهمایون‌ازیشان‌منصرف بود شکست فاحشی یافته

۱ـ ع : قصد دیگر ۲ـ م ندارد

جمعی از معتبران [ایشان چون دربیك قورچی باشی وبعد خلیفه مهرداد بقتل آمده بقیة السیف ببغداد] گریختند «آفت تکلو »موافق تاریخ است بعداز آن نواب اعلی خلعت درعقب حسین خان [بگرمسیرفارس] فرستاده اورا باردو آوردند ومنصب امیرالامرائی بدو وعبدالله خان که هردوخواهر زادهٔ (۱) شاه غفران پناه بودندحواله رفت والامه تکلو که از پرتو مرحمت شاهنشاه از پایهٔ حقارت باوج امارت رسیده بود بارادهٔ آنکه بجای چوهه سلطان رسدموازی هفت هزار کس ازآذربایجان بهم رسانیده عزیمت اردو نمود وچون شمه‌یی ازآن کفر و عصیان‌او بمسامع عزو جلال رسیده بود درحوالی [قیدار پیغمبر] مذکور برسر او ایلغار کرده وی فرار نمود [به وان] واز آنجا بروم برفت ودرمقام فساد شد وقشلاق همایون درتبریز مقرر گشت وارکمز سلطان ذوالقدر بنابر نسبت واتحادالامه که درفتنهٔ مذکوردرآن‌چندروز (۲) از پیش الامه از قلعهٔ وان آمده بوده بیاسا رسید .

ثمان وثلاثین وتسعمائه نوروز۹۳۸ لوی‌ئیل دوشنبه‌سوم‌شعبان میرجعفرساوجی که نظارت دیوان اعلی داشت بسعایت (۳) اصحاب نکایت درغره محرم بناحق مقتول شده احمد بیك نوری کمال وزیر دورمیش خان [وحسین خان] بمنصب او رسید وهم چنین میرمبرور میرغیاث‌الدین منصور از صدارت معزول شده خدمت [میر] معزالدین محمد نقیب اصفهانی که درفضیلت وتقوی درجهٔ علیا داشت منصوب گردید وچون الامه بروم رفته اورا امارت بدلیس داده بودند او باتفاق بیل‌پاشا بکلربکی دیاربکر بر [سر] شرف خان حاکم بدلیس وعمادیه که باج‌گزار دیوان اعلی بود آمده اوراالخراج نمودند وی النجا بدرگاه عالم پناه آورد رایات ظفرآیات‌از تبریز متوجه خوی شده چون بقرامقودره رسیدند دلو یاگار روزکی خبر رسانید که رومیان تو بهارا گذاشته گریختند اردوی معلی تاچخورسعد رفته از آنجا به قشلاق تبریز آمدند و امرا چون حسین خان وعبدالله خان ومنتشاسلطان هریك رخصت الکای خود حاصل نموده‌متوجه اقطاعات خود شدند و درین سال عبید اوزبك هرات‌را محاصره تنگی کرده کار بر محصوران بغایت دشوارمیگذشت .

تسع وثلاثین وتسعمائه ۹۳۹ نوروز ئیلان‌ئیل سه‌شنبه چهاردهم شعبان اوایل بهارقمش اغلان ازبك بطریق‌یورت‌تاولی‌تاخت بری آورده برسر اردوی محمدخان ذوالقدر اغلی پسرکور شاهرخ بن علاءالدوله والی استراباد که در آن وقت درچمن

۱ــ ع : که امیرمرو وفارس وخواهر زادهٔ .
۲ــ ع : الامه در اعمال سنهٔ و هم در آن چند روز . و ظاهراً « اعمال سیئه » بوده است .
۳ــ ع : بسعادت .

محو ساوجبلاغ نشسته بود بیخبر ریخته احمال و اثقال اورا بغارت برد و نواب اعلی برادر خود القاس میرزارا تربیت نموده صاحب طبل‌و علم و خیل وحشم‌ساخت وبدرخان به للگی او منصوب گردید ومحمود بیك ذوالقدر مهردار خاصهٔ شریفه در میدان‌صاحب آباد دروقت تبق انداختن از اسب افتاده وفات یافت ومنصب او بشاه قلی خلیفه قاقور اغلوکه‌ایشك آقاسی باشی بود ومورچه او بقراولی اوجی باشی عربگرلو مفوض شده ورایات جلال درعشر آخرذی‌الحجه متوجه یورش خراسان شده موسی‌بیك‌بن عیسی‌بیك موصلو را سمت سلطنت داده امارت آذربایجان بدو تفویض فرمودند وازبکان ازآن خبردار شده بماوراءالنهر فرار کردند و قشلاق همایون درهرات واقع شده و دریورت قشلاق خبر آمدن الامه برسربدلیس‌وقتل شرف خان حاکم آنجا بمسامع جاه و جلال رسیددراوایل بهار حسب‌الحکم‌القاس میرزا بطرف مرو رفته حسین خان ومنتشا سلطان وامیربیك روملو به تسخیر عربستان مأمور گشتند ونواب اعلی بسای بطرف (۱)مشهد مقدس رفته وزیارت کرده باز بهرات معاودت‌نمودند میرزا وامرا فتح الکای مرجوعهٔ نموده وشاه محمدسیف الملوك را که برعربستان تغلب واستیلا یافته بود دفع کرده و بپایهٔ سریراعلی آمدند وایالت‌شیراز از حمزه‌سلطان بغازی خان برادر سلطان خلیل محول گردید ورایات‌نصرت‌آیات‌بعزم یورش بلخ و از طرف آب دریازدهم ذی‌الحجه

از هرات بیرون آمده قریب چهل روز درالنك نشین توقف فرمودند و درآنجا خبر آمدن الامه‌به تبریز بذروهٔ عرض رسیده سام میرزا را ایالت‌هرات داده‌اغرلوارجان‌ولد دهری سلطان شاملو را برسم للگی پیش او گذاشتند ودرین سال نواب اعلی ازجمیع مناهی توبه نصوح فرموده درباب منع شراب قدغن تمام فرمودند چنانچه شاه قلی‌وزیر تورچیان که ازغلامان قدیم این آستان فلك آشیان بود بواسطهٔ ارتکاب آن مغضوب شده بقتل رسید ومبلغ کلی ازقمار خانه‌اش‌وشراب خانه ومعجون خانه وبیت‌الطف‌ممالك محروسه از دفتر اخراج شد آنها بالکلیه مسدود الابواب شده ازآن زمان تاحال که درست سی دو سال است هیچکس‌را یارای‌هوای می وشاهدنبوده‌و نیست بیت :

چنان منع می‌شد که درروضه حور فراموش کرد از شراب طهور

لاشك که بیمن‌این‌حسنهٔ عظمی که کف نفس نفیس است ازآلایش تلذذهوی بموجب وعدهٔ کریم **نهی‌النفس عن‌الهوی فان‌الجنة هی‌الماوی** اعلی غرفات جنان و بدل آنها اقداح راح شراب طهور از کف ساقیان حور و غلمان مهیا و منتهی خواهد بود .

اربعین وتسعمائه ۹۴۰نوروز یونت‌ئیل‌چهارشنبه‌بیست‌وپنجم شعبان رایات جلال

۱ــ م : سمای بطواف .

ازظاهر هرات بعزم دفع مخالفان کوچ فرموده محمد خلیفه قورچی‌باشی شاملومشهور باغلان خلیفه را بافوجی از قورچیان منتشاسلطان را پیشتر روانهٔ عراق فرمودند و به بیست ویك کوچ بکبود گنبد ری آمدند واسب واستروشتر بسیاری درآن یورش تلف شده بقیه (۱) الاغان درغایت لاغری بودند واز منزل کره القاس میرزا وبهرام میرزا وغازی خان وامیر سلطان وسلیمان سلطان و ملك بیك خوی را برسبیل منقلای روانه‌تبریز گردانیدند واردوی اعلا بقزوین آمده ازآنجا بابهرنزول‌فرمودندو درآنجا خبر از امرای منقلای رسید که خواندکار بتحقیق آمده متوجه است بنابرین اغرق‌بطرف اصفهان رفته از ابهر بمنزل‌قراآغاج‌فرمودند ودرآنجانزول خواندکار به سلطانیه‌بتحقیق پیوست ودرآن وقت‌زیاده ازهفت هزار کس درپایهٔ سریراعلی‌نبودند مع‌هذااکثرایشان چون حسین خان وغازی خان ومحمدخان وغیر هم دل دگرگون کرده درمقام نفاق‌بودند ودرتمام اردو از سرکار خاصه شریفه وامرا و قورچیان اسبی که بکار می‌آمد زیاده از سه هزار نبود درین اثنا بیکبار محمد خان ذوالقدر باهزار سوار وقیاسلطان ذوالقدر وحسین سلطان [تکلو] ولد برون سلطان تکلو اد بارآسا ازین دولت روگردان شده بمخالفان پیوستند و دل دولتخواهان را بخار نفاق خستند بیکبار بموجب وعدهٔ صادقه **اناعند المنکسرة قلوبهم** غیرت (۲) الهی وکمال اقبال شاهنشهی بحرکت‌درآمده

با وجود هجوم رجوم جنود روم که نمونه یی‌بود از واقعه **و حشر لسلیمان من‌الجن** وقلت بندگان صادق الوفاق وکثرت ارباب نفاق] حق جل وعلا بمحض لطف وکرامت ویمن توجه ومعاونت حضرات ائمه هدی علیهم‌التحیة والثنا بیضهٔ این دولت بی انتها از شراعدای قاهره جابر بمقتضای **وان جندنالهم الغالبون** محروس ومصون داشت **یریدون لیطفئو انوراللهبافواهم واللهٔ متم نوره ولوکره الکافرون** [هجوم صرصرعاد اگرچه کنندهٔ بنیان وبنیاد است‌چراغ عالم افروز خورشید را نشاند وسنك فرنگی وتوپ هرچند برج کوب کاخ سپهررا گزند نرساند شعر :

زسنك حادثه برج سپهر را چه خلل زباد بادیه شمع ستاره را چه زیان]

وباوجود اوایل عقرب خیل سرمارا برایشان گماشت که‌دست وپا وتمامی جوارح‌واعضای ایشان از کار بازمانده جملهٔ ایشان ازپادشاه ودرویش راه سلامت پیش گرفته‌سرخویش بدربردند ونه دیدهٔ فلك مثل این واقعهٔ دیده بود ونه گوش زمانه‌افسانه‌یی‌چنین‌شنیده بود سبحان الله بیت :

بس روشنست معجزهٔ سروری تو وین کوردل حسود نمیکرد اعتبار

القصه اردوی اعلی ازقراآغاج‌کوچ کرده برباطاتابك واز آنجا بدر جزین‌نهضت

۱ـ ع : تعبیهٔ ۲ـ ع : عبرت .

کردند ودر آنجا الوندخان افشار والی کوه کیلویه رسیده بایکهزار سوار ملحق شده دوطویله اسب تازه زور گذرانید نواب اعلی محمود آقاراوجی باشی عربگرلو را یکی ازآن اسبان داده باپنجاه نفر ازغازیان را بزبان گیری فرستاده وایشان در کلنگی ، خرقان بقشونی از مخالفان من بازخورده پنجنفر ازیشان گرفته [بنظر اشرف رسانیدند (۱)] وازیشان بوضوح پیوست که خواندکار خود متوجه بغدادست والامه ذوالقدراغلی را به تبریز فرستاده وچون ازحسین‌خان آثار نفاق ظاهر شده بود قهرمان[قهربه] قتل اونافذ (۲) شده غازی خان [تکلو] بگریخت ورایات جلال برسرالامه بتبریز ایلغار فرموده باندك وقتی‌خان غازی اورا خبردار کرده باتفاق بیرون جسته الامه بقلعهٔ وان تحصن جست ونواب اعلی بعد از بیست روز توقف در تبریز بمحاصرهٔ آنجا فرموده قشلاق همایون درآنجا بپایان رسید وخواندکار بیغداد رفته محمدخان حاکم آنجاحسب‌الحکم همایون ونفاق بقیةالسیف تکلو بغداد را گذاشته بیرون آمده‌خواندکارآنجا را گرفته قشلاق کرده در[سحر پنجشنبه] هجدهم ذی‌الحجه مجتهدالایام ومبین‌الحلال‌والحرام شیخ زین‌الدین علی بن عبدالعالی قدس سره درنجف اقدس بفرادیس (۳) جنان رفت «مقتدای‌شیعه» موافق‌تاریخ‌است .

احدی واربعین وتسعمائه ۹۴۲ نوروز قوی‌ئیل جمعه هفتم رمضان خواندکار از بغداد بیرون آمده ازراه التون [کبری] کوبرك متوجه آذربایجان شده اردوی [نواب] اعلی از پای قلعه برخاسته متوجه تبریز گردید وودرآنجا ملك بیك خوی که از جوکاری بمرتبهٔ امارت رسیده وبقیة اهل‌نفاق‌بود بسیاست رسید واحمدبیك نورکمال وبرادران مؤاخذ شده درقلعهٔ النجق‌محبوس گشتندومنصب ایشان را بمیرزا عنایت‌خوزانی (٤) وخواجه معین یزدی ولد قاضی میرحسین عبیدی تفویض فرمودند ورایات جلال از تبریز متوجه عراق شده چون سلطانیه معسکرهمایون شد خدمت قاضی جهان حسنی که مدتها درگیلان‌ورشت مقید بود بپایهٔ سریراعلی رسیده بمراحم خسروانه سرافراز شده درماه صفر بوزارت دیوان اعلی اختصاص یافت وخواندکار باز بسلطانیه آمده تا درکزین رسیده واز آنجا عود نموده بروم رفت«مصراع» بگذشت چنانکه بگذرد باد بدشت» ونواب‌اعلی اورا تعاقب نموده‌چون خواندگار بتبریز رفت نواب اعلی بواسطه خوابی که یکی از صلحا دیده بود ازاوجان بطواف حظیرهٔ مقدسه رفتند واز آنجا در سراب باغرق ملحق گشته خبر رسید که خواندکار از تبریز کوچ کرده اردوی اعلی بمرند واز آنجا بخوی رفت درآنجا معلوم شد که خواندکار باخلاط رفته بنابرین

۱ــ م : ندارد . ۲ــ ظاهر هم «فرمان قهربه قتل او» صحیح‌باشد

۳ــ ع : بقراولین ٤ــ ع : یار احمد خوزانی .

منتشا سلطان وامیربیك روملو ایناق شاه‌قلی خلیفه مهردارو بوداق خان‌قاجار وصدرالدین خان استاجلو وامین‌بیك سفره‌چی‌وجماعت یساول ویکاول وقاپوچی وقجاچیان بسرداری [باشلامیشی] بهرام میرزا ازعقب مخالفان روان فرمودند واز آنجا بقرانفودره رفته بشکار ماهی مشغول فرمودند درآن روز خبر رسید که الامه دروانست لاجرم ایلغارشده درآن اثنا اندك حرارتی عارض ذات همایون شده درحوالی زاویه ملاحسن بواسطهٔ استراحت اندك توقفی نمودند اماقیابابیك قورچی قاجار وشیرحسن‌ایمور را باسی‌سوار بخبرگیری فرستاده ازیشان خبر آمد که الامه و ان را انداخته گریخته است روز دیگر کوچ شده برظاهر و ان نزول فرمودند و درآنجا غازی خان حاکم شیراز و یعقوب سلطان قاجار وششصد قورچی بسرکودکی کبك قرن وحسن‌بیك یوزباشی باچهار پنج هزار کس ازملازمان امرا بتاخت الکا و احشام زاهد محمد روان داشته ، مقارن حال خبررسید که امرای منقلای با حاجی‌بیك که چنداول مخالفان بوده دچار شده دویست و پنجاه کس اوراسربریده اوتنهاگریخته سرها واخترها بدرگاه آوردند و درعصر همانروز سلیمان سلطان روملو بکنار دریابجهت‌نماز رفته ملاحظه کرد که سی‌هزازسوار تخمیناکه میانهٔ عادلخواروارحبیس‌می‌نمود واین معنی را بذروه عرض رسانیده حسب‌الحکم شاه‌قلی خلیفه سوکنی اعلی را به بهرام میرزا فرستادندکه باخبر باشید و اگر احتیاج بمدد بوده باشد عرض نمایندبعدازآن نواب اعلی ارادهٔ وسطان فرموده بواسطهٔ

تحقیق خبر از جانب بهرام میرزا درآن منزل توقف فرمودند پیشین همانروز هلهل بهادر عربگرلو کورشیخی قورچی چمش کرکی (۱) که بگشت کنار دریا رفته بودند رومی را که گریخته می آمد آوردند از تقدیر او معلوم شدکه الامه وبکلربکی دیار بکر بعزم آنکه بقلعهٔ وان درآیند بوسطان رسیده‌یکی از یساولان القاس میرزا را فته تحقیق کرده‌اند که بندگان نواب اعلی دروان تشریف آوردند از همانجا باز آبندگان]نواب اعلی هشتاد نفراز قورچیان ترکمانرا بخبرگیری بدان صوب رخلال آن حال قرا اسماعیل وکورشاهسواررسیده سری ودیگری زنده‌از ازآن شخص معلوم شدکه خواندکار دراخلاطست و الامه را روانهٔ حکم ایلغار شده‌مشعل همت روشن کردند مقارن‌این‌حال قورچیانی هفده رومی‌گرفته آوردند ونواب اعلی سیصد نفر ازقورچیان ساخته بدان صوب بسعادت روان‌گشت و چون رودخانهٔ نمیدهد پلی از درخت برآن بسته‌اند اعلام نصرت از قورچیان عظام بعضی از پل وبعضی ازآب

بموکب اعلی پیوسته ایلغار کردند وامراکه بتاخت کردستان رفته بودند رسیده از پل گذشتند وچون درآن طرف روشنی آتش دیدند بتصور آنکه نواب اعلی جهت جو دادن اسبان نزول کرده بودند ایشان بواسطهٔ همین امر فرود آمدند و هر که میرسید دربهلوی ایشان فرود می‌آمد،چون الامه کهنه سپاهی بود از روشنی مشاعل توجه‌رایات جلال استدلال کرده با پاشای رفیق خودرا قرار برفرار میدهند و شب بندگان اعلی‌ایلغار کرده سحر بادوهزار سوار ازمخصوصان در کریوهٔ کودش بدیشان رسیده فوجی از مخالفان بقتل آمدند ودیو پروانه ومحی چلبی‌الای بیکی زنده گرفتار شده ازیشان معلوم شدکه ابراهیم پاشابرسر بهرام میرزا ایلغار کرده بیکبار مخالفن چون سیماب درآن صحرانایاب شده چتر فالك سای عزم معاودت فرمودند مقارن این عرضه بهرام میرزا رسیده خلاصه آنکه ابراهیم پاشا که برسرپا آمده بود چون هفت نفر ازیشان کشته شدند پشت بهزیمت‌داده وبیکبار ابراهیم پاشا از آنجانب والامه و محمد پاشا ازآن جانب شکسته وگسسته عنان باردوی خواندکار میریزند ولشکراو از هم برآمده درزمان کوچ کرده متوجه الکای خود میشود و به نیروی دولت قاهرهٔ اعدا منکوب والکای‌ارجیش ووان‌مفتوح شده ایالت آنجا باکوتوالی راباحمد[سلطان صوفی اوغلی] خان استاجلو مفوض شد [وآذوقه وضروریات قلعه را سامان داده (۱) وبندگان نواب اعلی عقب‌خواندکار تااخلاط و عادلجوارگامش‌فرموده از طرف‌جنوبی

دریاچه بمیان کردستان درآمده متمردان اکراد راگوشمال بسزا داده از راه کوالش ووسطان متوجه وان گردیدند ودرکوالش الوند خان افشاررا که] مکرر آثار تمرد وتقصیرات ازوسرزده بود پرتوآن برضمیر منیر افتاده شحنه به سیاست او مأمورگشته الکاوقشون او بمحمدی‌بیك پسرحسن سلطان فرزند زادهٔ افشار منصور تفویض یافته [ملقب بشاهرخ خان گردانیدند (۲)] وازآنجا کامران وکامیاب بتبریز عودفرمودند وقشلاق درآنجا اتفاق افتاد .

اثنی واربعین وتسعمائه ۹٤۲نوروز پیچی‌ئیل روز هفدهم (۳) رمضان.ربن قشلاق دردارالسلطنه تبریز بعیش وطرب گذرانیدند وجهت آوردن‌امیره دباج ازشروان شهر آرای‌عظیمی شده اورا بعد آنکه مخلع بخلعتهای حرمین ساختند درقفس کرده تشهیر و تعذیر تمام فرمودند و سیاست کردند[و اورا بجزا و سزای خود رسانیدند (٤)]

ثلاث واربعین وتسعمائه ۹٤۳ نوروز تخاقوی‌ئیل یکشنبه بیست و هفتم

۱ ـ تااینجا نسخهٔ «ع» وقد است وقه را ...

۳ـ م : شنبه هیجدهم . ٤ـ م : شنم

رمضان در آخر روز سه شنبه هشتم محرم ملارکن‌الدین کازرونی حکیم خاصهٔ شریفه مؤاخذ ومغضوب گشته‌درآخر تابستان به ییلاق اوجان فرموده از آنجا بزیارت حظیرهٔ مقدسه حفت بالانوارالقدرسه فرمودند ودرین سال ابتدای نشو و نمای سادات اسکویه است ودرآمد غمش خانی میر معزالدین محمد صدررا معذورداشته آن منصب جلیل را بمیر شمس‌الدین اسدالله مرعشی که از سادات عظمی شوشتر است تفویض فرمودند کوچ بر کوچ بعزم یورش خراسان بقزوین آمده چندروز توقف فرمودند و درصباح‌سه شنبه دهم ربیع‌الثانی از آنجا بری رفته درآنجا [خواجه] میرك شرف الدین کرمانی که سالها منشی دیوان اعلی بوده وفات یافت مهم او بمحمدی بیك برادر امیرزکریا مفوض گشت وچون درآن‌اوقات پادشاه گیلان وفات یافته بود حکومت آنجا به بهرام میرزا موجوع گردیده درقزوین قشلاق نموده دربهار که متوجه لاهیجان گشت واکثر الکا بحیز تصرف او درآمد درآن اثنا خورکیا که نواب اعلی را اورا بمظفرسلطان ملقب گردانیده بودند ودرنظرآن طایفه اعتبار تمام داشت حسب‌الصلاح حسن اقای شاملو وکیل وخواجه عنایت وزیر مقید شده این موجب نا اعتمادی سایر امرا گردیده بیکباردرعاشورسنهٔ اربع‌اظهارعصیان‌نمودندمیرزاصلاح،دربودن آنجاندیده به‌ییلاق‌دریاوك فرمودند ودرین سال‌چون عبیدازبك باصوفیان خلیفه حاکم‌هرات جنك کرده‌اورادرقلعهٔ

عبدالاباد نیشابورمحصور گردانیده بگرفت‌و بقتل آوردبنا براین‌متوجه‌تسخیرهرات گردیده بمحاصره پرداخت تاآنکه درسحر سه‌شنبه بیست‌و هفتم‌صفرمحمدطاهر پسرسلطان‌ابراهیم امینی‌درحوالی‌دروازه‌خوش‌سوراخی کرده‌ازبکان‌را بدرون‌بردو بدین‌وسیله‌شهر بدست‌ایشان افتادورایات‌جلال‌ازوی‌متوجه دامغان‌و بسطام‌شده‌واز آنجا به‌نساو ابیورد فرموده درین‌اثنا امرایی که بطلب سام میرزا به‌طبس‌فرموده بودندهمراه‌او بدرگاه‌فلك‌اشتباه آمده‌بعضی از ملازمانش که مادهٔ فتنه وفساد بودند به یاسا رسیدند وچون آوازهٔ موکب همایون به عبید رسید هرات ر انداخته بماوراءالنهر گریخت‌وبندگان اعلی در آن زمستان‌پیوسته یورش نموده اهل اردو ازکمال برودت هواو کثرت برف وسرما تعب بسیار کشیدند و از نسا بمرورفته بعد از تسخیرآن جابهرات‌عود فرمودند وبعد ازچندگاه بصوب قندهار نهضت نموده تمامی آن الکاوداور زمین وتوابع ضمیمهٔ ممالك محروسه شده ایالت آنجا به بداق‌خان قاجار مفوض شد واز آنجا بهرات تشریف آورده حکومت آنجا بشاهزادهٔ عالمیان ابوالغالب سلطان محمد میرزا وللگی او بمحمد خان شرف الدین اغلی مرحمت فرمودند واز آنجا کوچ بر کوچ متوجه عراق شدند .

اربع واربعین وتسعمائه ۹٤٤ نوروز ایت‌ئیل دوشنبه نهم شوال درجمادی ـ الاخر ظاهر طهران معسکر همایون گردید ودر آنروز حکم مطاع بگرفتن میرقوام

الدین نوربخش شده دراوایل رجب هوای قزوین از غبارسمند پادشاه دنیا و دین [پناه] عبیرآمیز گشت وچندروز درآنجا بکامرانی گذرانیده در روزی که آفتاب به برج دلو تحویل نمود عازم تبریز گشتند ودرمنتصف شوال نزول اجلال درآنجا واقع شده بقیهٔ زمستان درآنجا بپایان رسید وچون خواجه کلان ملك زادهٔ خواف که‌پروردهٔ این‌دولت وجوان سپاهی جلد بود باغوای‌شیطان راه گم‌کرده‌بااولیای دولت دل دگرگون نموده وقلعهٔ استاه خواف را مضبوط ساخته آغاز طغیان کرد وحسب‌الامر بعضی امرا بدفع او مأمورگشته استاد شیخی توبچی را به نصیحت او بدانجا فرستادندواوآن‌بیچاره را بیك [زخم] تیر هلاك کرده آخرآن قلعه که درتمامی ایران و توران بحصانت اشتهار دارد بروجهی که درضمیر هیچکس نمیگذشت [بنیروی دولت قاهره] بدست درآمده اورا دراواخر زمستان بدرگاه اعلی آورده حسب‌الفرمان قضا جریان از منارهٔ نصریهٔ تبریز بیك‌پای برگشیده ببدترین صورتی هلاك گردید .

خمس واربعین وتسعمائه ۹٤٥ نوروز تنکوزئیل چهار شنبه بیست و یکم شوال ودرین سال حسب‌الفرمان قضا جریان القاس میرزا با دیگر امرا به تسخیر الکای شروان رفته شاهرخ بن سلطان‌فرخ والی‌آنجا متحصن بقلعهٔ بیقر که درحصانت‌واستحکام شهرهٔ ایام بود شده سخن‌شروانیان آنکه این قلعهٔ را بغیراز نواب اعلی بدیگری‌نمیدهیم بنابراین رایات نصرت شعار بدانجا [نب پنجشنبه نوزدهم ربیع‌الاخر از مرند] ایلغار کرده در [عصر] روز دوشنبه بیست و هفتم ربیع‌الثانی آنجا مفتوح شد و یکی از شعرا قصیده‌یی که هرمصراعش تاریخ این فتح‌نامدارست گفته واین دوبیت ازآنجاست

بیت :

بادب سدره نشینان فلك از پی هم — فوج فوج‌آمده وصف‌زده‌درصف‌نعال
باچنین عسکرواین‌جمع کجاروی‌نهد — گر نه اقبال کند جانب او استقبال

[ودرجمعه سوم جمادی‌الاولی قلعهٔ گلستان ودیگر قلاع فتح شده در جمعه دهم حسین بیك‌الله وجمعی ازعساکر شیروان بقتل رسیدندوروز شنبه بیست و پنجم حکم بتخریب آن قلعه واقع شد تاغایت ویران استودر روز دوشنبه هیجدهم جمادی‌الاخری از شماخی عنان عزیمت منصرف داشتند. درپنجشنبه بیست ویکم‌از جسرعبور فرمودند ودراثنای یورش‌در چهارشنبه بیست و هفتم امرای عظام‌را که درفتح اهتمام نمود خلعت فاخره داده دریکشنبه بیست ودوم دردولتخانهٔ تبریز نزول اجلال واقع شد] وهم‌درین سال محمد صالح فرزند زادهٔ خواجه مظفر تبکجی که ابأعن جدازبندگان خاص این درگاه عالمیان پناه بود واو[چون] پس ازجد مشمول مراحم خسروانه گشته صاحب طبل و علم شده سمت سلطانی یافت بیکبار سررشتهٔ دولت از دست داده صدرالدین

خان والی استراباد را اخراج نموده آغاز فساد کرده خان مذکور از بسطام برسر او ایلغار کرده شاه وردی بیك کنگرلو اورا گرفته بدرگاه آورد وقهرمان قهر بقتل آن کافر نعمت نافذ شده اورا نیزاز منارهٔ نصریهٔ تبریز انداختند وبشآمت او نسل خواجه مظفر منقطع گردند درین سال قشلاق در تبریز بود .

ست واربعین وتسعمائه ۹٤٦ نوروز سیچقان‌ئیل پنجشنبه دوم ذی‌القعده درین سال‌خبر فوت عبید ازبك بمسامع جاه وجلال رسید وچون مکرراً آثار عقوق کفران نعمت از حسن‌سلطان ریشهری که اووبرادرش شاه علی [وپدرش‌میرابواسحاق که ازپرتو این دولت روز افزون] از مرتبهٔ پیشوائی (۱) ده برتبهٔ ارجمند ایالت و فرماندهی رسیده بودند بظهور رسید فرمان قضاجریان شرف نفاذ یافت که تمامی امرای فارس از ذوالقدر [والی شیراز] وسایر امرا چندگاه اورا محاصره نموده خدمت میرسیدشریف که [حسب الحکم مطاع او بضبط جهات او مأمور بود(۲)] ویرا بمواعید بدرآورده غازی خان دراوایل شوال‌درمیانه [مریض‌شده] وفات یافت ایالت وقشون اورا بابراهیم خان ولدکچل بیك حاجیلر تفویض‌فرموده حسن سلطان درتبریز بیاسا رسید و ایالت وقشون او به ابراهیم خان ولدکچل‌بیك حاجیلر عنایت فرموند وچون مهدیقلی سلطان ولد چولی‌بیك افشار که‌به‌قنقرا اشتهار یافته بود ازپرتو تربیت شاهنشاهی برتبهٔ عالی سلطان رسیده چندین سال حاکم باستقلال شوشتر بود غرور بخود راه داده بخلاف شرع وفرمان همایون یکدم ازشرب غافل نبود بنابراین چند سلطان پسر عمش بدفع او مأمور گشته آن بلده را محصور گردانیده آخر سوندك برادر مهدی قلی اورا درروز سه‌شنبه بیست و ششم ذی‌الحجه این سال کشته سرش را بدرگاه فرستاد و چون در تبریز بعضی اوقات طاعون بود واردوی اعلی به ذرجرود رفته آخر قشلاق درتبریز اتفاق‌افتاد .

سبع واربعین وتسعمائه ۹٤۷ نوروز اودئیل جمعه دوازدهم ذی‌القعده درین بهار به ییلاق سرلق فرموده غازی خان تکلو از رومیه روگردان شده پناه بدرگاه جهان پناه آورده‌والکای سالیان ومحمود آباد وغیر ذالك از اعمال شروان به تیول او مقرر شد ورایات فتح آیات متوجه تفلیس شده‌آن‌جا وتوابع مفتوح گشت و قشلاق در تبریز دست داد .

ثمان‌وابعین وتسعمائه ۹٤۸ نوروز پارس‌ئیل شنبه چهارم ذی القعده اردوی کیهان پوی به اوجان واز آنجا بسهند رفته الفاس میرزا و درویش محمد خان شکی

۱ــ ع . بینوائی ده ۱ــ م : ندارد .

بدرگاه عالم پناه آمده باز بالکای خود رفتند وقشلاق درتبریز واقع شد

تسع واربعین وتسعمائه ۹۴۹ نوروز توشقان ئیل پنجم ذی‌الحجه درین‌سال ایلچیان ازبك چون خان چهره ازجانب کسکن قرابن جانی بیك سلطان حاکم بلخ و خدا بیردی از قبل عبدالعزیز ولد [عبید] صاحب بخارا بکریاس فلك اساس آمده بیلاکات گذرانیدند ورخصت انصراف‌یافته حاجی آقا مهماندار کرد همراه ایشان‌با ایلچی گری رفت ورایات جلال ییلاق فرموده فصل‌پائیز متوجه خوزستان شده درپنجشنبه غرهٔ شعبان نزول اجلال درظاهر دزفول واقع شده حکومت آنجا بابوالفتح سلطان افشار مرجوع شده وقشلاق درقم قرار یافت .

خمسین وتسعمائه ۹۵۰ وروزلوی‌ئیل‌سه‌شنبه هفدهم ذی‌الحجه بهار به ییلاق سرشد و کزاروحان کورمز (؟) فرموده درحوالی نهاوند همدان مزاج اشرف‌اقدس‌اعلی انحرافی پیدا کرده عالمیان درلجهٔ اضطراب افتاد تاآنکه آثار صحت‌ظاهرشده‌مؤمنان را حیات تازه وسرور بی‌اندازه دست داد مصراع «شکر خداوند را اذهب عناالحزن » درآن باب این دو سه بیت بیکی از احباب مرقوم شده بود نظم :

امروز تابحشر برابنای روزگار — شکرانه واجبست بروزی‌هزاربار
زیرا که عین باصرهٔ افرینش‌است — درعین صحت‌از اثرلطف کردگار
توجان روزگاری‌وجانهابجان‌تو — وابسته‌اند جان تو وجان روزگار

درآن اوقات امرای عظام و غازیان کرام به باشلامیشی عبدالله خان و شاه علی سلطان بتاخت الوس کلهر که همواره آثار عصیان وفساد از آن گروه مکروه بمسامع جاه‌وجلال‌میرسید مقررگشته امرای ایشان را قتل و غارت نموده سالما و غانما بدرگاه عالمپناه آمدند درروز سه‌شنبه دوازدهم رجب بعزم قشلاق نزول اجلال بقزوین واقع‌شد وچون مکرراً از غازی خان تکلو شیوهٔ‌غدرو کفران بظهور رسیده بود قهرمان قهر بسیاست او نافذ شده حسب‌الفرمان قضا مضاالقاس میرزا دراواخر این سال اووبرادرش مصطفی بیك وملازمانش را درمحمودآبادشروان بقتل آورد و برادر کوچکش کش‌بیك درقزوین مقتول گردید .

احدی وخمسین تسعمائه۹۵۱نوروز ئیلان‌ئیل‌چهارشنبه بیست‌و هفتم‌ذی‌الحجه واکثرها فی‌سنة الثانیه درصباح‌پنجشنبه چهاردهم ربیع‌الثانی بعزم ییلاق‌از قزوین‌بیرون فرموده درهمان اوقات همایون پادشاه‌که‌التجا بدرگاه سلاطین پناه آورده بود در چمن ابهر بشرف ملازمت رسیده مقدمش بتعظیم وتبجیل مقرون گردند واز جمله بیلاکات او یکقطعه الماس بود بوزن چهار مثقال وچهار دانك ودرآن تابستان در ییلاق سرلق وتخت سلیمان گذرانیده مکرر شکارجرگه دست درهم داده ابوالقاسم خلفای قاجار

علم دارخاصهٔ شریفه دریکی ازآن شکارها تیر خورده فوت شد و هم درین ایام قران علویین واقع شد وقشلاق درقزوین اتفاق افتاد .

اثنی و خمسین وتسعمائه ۹۵۲در روز سه شنبه بیست ودوم ربیع الاول بصوب بله گنبد بیرون فرمودند وتاسلطانیه نهضت کردند چون درتبریز طاعون بود از آنجا بطواف امامزاده عبدالعظیم علیه السلام تشریف برده تا دامغان و چشمهٔ علی فرموده عود نمودند و قشلاق درقزوین واقع شد و درروز شنبه غرهٔ رمضان آن بلده بقدوم همایون تشریف یافت و در یورت قشلاق خبرعصیان القاس میرزا رسید. مرتبه مرتبه بتواتر رسیده و بطریق رجفه بر السنه و افواه مذکور بود که بهرام میرزا که والی ولایت همدان و خوزستان بود هوای سرکشی دارد و محمد خان حاکم هرات نیزدل دگرگون کرده از آنجا که کمال اقبال اولیاء دولت ابدی الاتصال است هردو متعاقب یکدیگر بدرگاه فلك اشتباه آمده دفع دغدغه خواطر کردند و هم در این سال منتشا سلطان استاجلو وفات یافت .

ثلاث وخمسین وتسعمائه ۹۵۳ نوروز یونت ئیل پنجشنبه نوزدهم ربیع الاول اتفاق افتاد رایات جلال ازقزوین بیرون فرموده عزم خرقان کردند ودرشنبه بیست ودوم از موضع رودك ویرکان بزیارت امامزادهٔ واجب التعظیم عبد العظیم علیه وآبائه والصلوة و والسلام رفته از آنجا باوجان توجه واقع شد و از آنجا در تبریز نزول اجلال فرمودندو چند روز توقف کردند درآن اثنا خاقان بکی خاتم والدهٔ القاس میرزا وپسر بزرگش سلطان احمد میرزا باستشفاع آمده نواب اعلی نیز از تقصیرات اوگذشته امراء عالی مقدار چون سید بیك کمونه و بدرخان شاملو وشاه قلی خلیفه مهردار و سوندك بیك قورچی باشی ومعصوم بیك صفوی متولی خطیرهٔ مقدسه ومیرابراهیم صفوی وقاضی معسکر را باوالدهٔ اوروان داشتند و ایشان در جواد با اوملاقات کرده او را سوگند دادند که دیگرقدم از جادهٔ ادب بیرون نه نهد و نواب اعلی چون امرا را [بجانب او] روان فرموده رایات کشورستان با الکا بصوب گرجستان برافراشت وازشوره کل وچنك عبورفرموده بگرجستان در آمد واکثر آن زمستان بتسخیر آن دیار ودفع شر کفاربسربرده ازآنجا بقرا باغ تشریف آوردند و در یازدهم (۱) ذی الحجه از قیون الومی ازرودخانهٔ کر گذشته بالکاء شروان درآمدند و از ارس عبور فرموده علی چوپان معسکرهمایون شد.

اربع وخمسین وتسعمائه ۹۵۴ نوروزقوی ئیل جمعه هجدهم محرم درخلال آن احوال خبر رسید که القاس میرزا در جنك چرکس شکست یافته شاه نظر برادر درویش محمد خان شکی و اعیان وملازمان میرزا مثل احمد بیك قورچی باشی استاجلو وغیره بقتل رسیده اند خود بالشکر شکسته بحوالی طرقوا دارالاماره [قرم] شمخال قیتاق آمده از

آنجا عزیمت‌در بندنمودند در آن‌جا زر بنام خودزد و والده و ملازمان اعتمادی‌خودچون کهنه شاه‌ویردی و تنبل‌لو احمد وغیره راقلعه دار آنجا گذاشته‌خودبه‌نیت‌مواضع حصین چون حبالق و غیره توجه نمود وملازمانش فوج فوج فرارنموده‌بدرگاه‌خلایق‌پناه‌آمدند، و هم درآن ایام چوپان‌بیك ایچك اغلی استاجلو وکور سهراب ذوالقدر که‌از معتمدان‌و معتبران او بودند بدست افتاده در دولتخانهٔ همایون بیاراستند و القاس میرزا در حبالق عزیمت تمق و فیتاق نموده امرای منقلای چون شاه قلی خلیفه و شاه‌وردی‌وسلطان‌زیاد اغلی و محمدی بیك موصلو در قریهٔ مسکین احنی‌از اعمال‌قهپایهٔ‌شروان ایلغار برسراو برده اکثر ملازمان اورا بقتل آوردند و او بامعدودی فرار نموده پیش‌قوم شمخال‌رفت و از آنجا براه ازو در دریا نشسته به‌کفه و ازآنجا باستانبول رفت‌ورایات جلال‌درآن تابستان درییلاق جانی بالای شماخی ییلامشی کرده قلعهٔ گلستان فتح شده دولتیار غلام خواجه و میر محمد ولد خواجه میربجان تمغاچی و فوجی از مفسدان بیاسا رسیده حکم بتخریب آن واقع شد وهمچنین قلعهٔ دربند مسخر کردند ایالت دارایی آنجا بشاهزادگی اسماعیل‌میرزاوالله‌گی اوبکوکچه سلطان‌قاجارتفویض فرمودندودیگر الکابرامراقسمت نموده زرشاهلق که مبلغ [یکهزار و هفتصد تومان] میشد بعجزهٔ آنجاتصدق فرمودند و در اوایل پائیز از آب‌کر عبور فرموده در سه شنبه بیست و ششم شعبان در دولتخانه تبریز اجلال واقع شد و در آنجا غوررسی [ملازمان] القاس میرزا کرده‌ازهر که‌آثار عقوق وعصیان ظاهر شده بود به سیاست رسیدند و آن قشلاق دست داد .

خمس وخمسین وتسعمائه نوروز پیچی‌ئیل یکشنبه سلخ محرم درچهارم‌جمادی الثانیه اردوی معلی از تبریز کوچ نموده و درحوالی شنب غازان بدولت نزول نمودندو از آنجا بدرهٔ انا خاتون و ازآن‌جا به کمر دره و ازآنجا به ییلاق اشکنبر فرمودند در آن اوقات فتنهٔ القاس نا حق شناس بالا گرفته خواندکاربجهت امداداوبه‌آذربایجان آمد و امرای منقلای چون‌عبدالله وغیره که در مرند بودند با قراولان خواندکار بقدر دست‌بردی نموده و چون مدد ایشان‌متعاقب‌میرسیدامراصلاح‌درجنك‌ندیده‌دراشکنبر باردو ملحق‌شدندوچون امراءخوزستان وکوه کیلویه‌وفارس و کرمان‌وعراق‌نرسیده(۱) بودند بمصلحت‌آنکه ایشان جمع شوند از اشکنبر برودخانه امرفرمودند وخواندکاردرپنجشنبه بیستم‌جمادی الثانی‌به تبریزآمدوبعد ازچهارروز درشب سه‌شنبهٔ بیست‌وپنجم‌رجم‌القهقری کرده بصوب وان‌روان شد و هم درآن اوقات مولود ظفر ورودنواب مستطاب‌علیه‌عالیه پریخان خانم که درظل ظلیل این دولت ابدی التظلیل بسعادات جاوید و عمر مستطیل بهره‌مند گردند هم درکناررودخانه مذکور روی نموده مقارن حال خبر رجعت‌مخالفان

۱ـ ع : رسیده

بد سگال رسیده مبارکی قدوم سعادت لزوم شاهزادهٔ دنیا و دین برعالمیان یقین گردید و امراء گرام چون ابراهیم خان و غیره بتعاقب خصما مأمور شده رایات ظفر نشان بالنك چالداران فرمودند ودر آنجا اسماعیل میرزا و بعضی امرا بر سر جمعی مخالفان که جهت تعمیر قلعهٔ قارص آمده‌ودر آنجا بودند روان داشته خود بنفس نفیس اقدس اشرف متوجه الکای اعدا شده تمامی پاسین وسارو وسوخنوس و اخلاط وارزن‌الروم و ترجان وپای پردوارزنجان تا حوالی خرپرت وطرابزون لگدکوب عساکر نصرت مآثر شده آثار تسلط اقتدار ظاهر ساختند[درحینی که‌نزول همایون بپاسین واقع‌شداسماعیل میرزا وامرایی که بموافقت او بر سر مخالفان جمعیت‌قارص رفته بودند رسیده‌موازی‌دو هزار سرو اخترمه جماعت مذکور که قریب هفت هشت هزار بسرداری علی بیك برادر اصفر محمد خان ذوالقدر اغلی بود شکسته وکشته بودند بدرگاه معلی آوردندوهمچنین درآن منزل‌اسکندر آقا نام علمدارشاه‌علی‌سلطان‌استاجلوحاکم‌استرآبادرسیده‌یکقطار استرسروطبل‌علم‌علی‌سلطان‌ازیك‌را که‌درحوالی گنبدقابوس‌باوجود آنکه مخالفان هفت هزار وشاه‌علی سلطان‌بایکهزاروپانصد کس‌بودجنك کرده‌اوراشکسته‌بودبپایهٔ‌سریراعلی آوردند(۱)]ودروقت‌نزول‌همایون‌بارزنجان‌یوزباشیان‌ذوالقدر که‌هریك‌باتابین‌خودبقراولی

رفته‌دروقتی که‌بخواب‌استراحت‌بودندعثمان‌پاشا که‌ازامرای‌معتبرخواندکار[بود] باششصد کس ازراه غیر معهود بر سر آنجماعت ریخته ایشان به نیروی‌دولت‌قاهره‌براعداغالب آمده سرو اخترمه و اسبان‌تازی با زین‌های زر ونقره بدرگاه عالم پناه آوردندتاآن که درروز چهار شنبه چهارم رمضان ازشهر ارزنجان عزیمت آذربایجان نموده‌دراوائل شهر شوال‌حوالی اوچ کلیسای جخور سعد نزول اجلال واقع شد درآنجا اسماعیل‌میرزا و عبدالله خان وکوکجه سلطان را بتسخیر شروان روان داشته اردوی معلی‌بعزم‌تسخیر [الکای] شکی متوجه کنار آب کر گردید چون القاس میرزا در سوم شوال از راه بغداد بهمدان آمده اردوی بهرام میرزا و چراغ سلطان را غارتیده بودوازآنجا متوجه قم وکاشان [و اصفهان] شده ارادهٔ‌تسخیر آنجا که تمامی اغرق اهل اردو درآن‌شهر بود داشت این اخبار در قراباغ بمسامع عزو جلال رسیده اسماعیل میرزاو امراءدیگر را بازگردانیده [حکومت شیروان را بعبدالله خان شفقت فرموده خود بسعادت واقبال] در آن زمستان‌ازراه‌خلخال و اردبیل بقزوین‌نزول‌فرموده‌چون پیشتر خبرتوجه‌رایات‌بدو رسید ازدر اصفهان کوچ نموده آهنك فارس کرد و قلعهٔ ایزد خواست راگرفته قتل عام‌نمود و در آنجا هم توقف نکرده بشوشتر رفت و در ماه ذی الحجه آغاز محاصره آنجا کرده یورش نموده نزدیك بدان رسیده بود که آنجا را بقهر وغلبه بگیردآخر

۱ ـ این قسمت را «م» فاقد است.

بیمن توجه و اهتمام اولیاء دولت ابد انجام و کمال[اخلاص] مخدومزاده‌ها صدارت‌پناه میر شمس الدین اسد الله بتخصیص میر زین الدین سیدعلی و میروجیه‌الدین‌عبدالوهاب که مرجع و مآب اهالی آن دیارند بهرجا که‌رجالهٔ روم‌هجوم‌می آوردند ایشان‌فدائی‌وار بمدافعه شتافته دفع صدمهٔ ایشان میفرمودند تا آنکه خایب‌و خاسراز سر آنجابرخاستند و در دژفول هم‌کاری نساخته ازراه قلعهٔ سباب بحدود بغداد رفت .

ست وخمسین و تسعمائه ۹۵۶ نوروز تخاقوی‌ئیل دوشنبه یازدهم صفر رایات جلال در نهم ربیع الثانی از قزوین بیرون فرموده عزیمت ییلاق خرقان نمودند وازآن جا کوچ بر کوچ متوجه کردستان گشتند چون القاس میرزا از رومیه روگردان شده در حوالی شهر زور اقامت داشت نواب اعلی یکدومرتبه بعضی از سادات بزرگ چون‌میر عبدالعظیم بایلکانی خادم آستانهٔ مقدسهٔ رضیهٔ رضویه علی ساکنها الصلوات والتحیة با نوازشات و تفقدات خسروانه ارسال گردانیده وی در آمدن و نیامدن‌ترددی‌داشت‌بیکبار لشکر روم شبیخون بر سراو برده سلك جمعیتش را از هم‌فرو ریختند بالضروره پناه بکوه [الکای (۱)] سرخاب بر اریکه اردلان برده آخر بتوسط مرتضی‌ممالك‌اسلام شاه نور الدین نعمت الله درروز سه شنبه نهم رمضان با بیست ویك‌نفراز اتباع‌بدرگاه فلك‌اشتباه‌آمده‌بعد ازدوروز مصحوب‌ابراهیم خان و حسین‌بیك یوزباشی بقلعهٔ قهقهه‌رفت و آن قلعهٔ عظیم بمیامن این دولت ابدی به نیکوتروجهی و بهترین‌صورتی فرونشست

لاجرم [وضع نیك] موافق تاریخ گردید و هم در تضاعیف‌آن‌اوقات‌شاهزادگی،بهرام میرزا طاب الله ثراه مریض شده در شب جمعهٔ نوزدهم رمضان بخلد برین رفته جنازهٔ محفوف برحمت بی‌اندازهٔ ایشانرا بمشهد مقدسه‌برده‌درآن‌جادفن کردندولادتش‌درسنه...

ثلاث‌وعشرین‌وتسعمائه۹۲۳درروز جمعه هفدهم شوال رایات‌عزو اقبال‌بقشلاق قزوین نزول اجلال فرمودند در اواخر پائیزاین‌سال الکای شروان‌را که‌بعدازفترت‌القاس میرزا و آمدن خواندکار به تبریز برهان نامی از احفاد سلاطین شروان‌بر آن جا استیلا یافته بود به‌عبدالله خان شفقت فرموده امرای آذربایجان بمدد او تعیین‌فرموده روانه ساختند عبدالله خان ازجواد با کشتی از آب کر عبور نموده در پایین‌علی‌چوپان فرود آمد و برهان لشکر شروان را جمع ساخته بدره بیقره در آمد چون آن‌جابغایت سخت بود و جمعیت بیشتری داشت بر سر او رفتن خالی از تعذری نبود عبدالله خان پانزده روز در علی چوپان نشسته انتظار لطیفهٔغیبی داشت که ناگاه‌بیك‌اقبال‌نامتناهی شاهی‌کار خودکرده برهان باجل طبیعی درگذشت شروانیان محراب نام پیری را از خویشان او بسلطنت برداشته جای خود را بحفر خندق مستحکم ساختند چون این‌خبر بخان رسید بسفناق ایشان یورش کرد وجبراً قهراً آن‌جا را بگرفت و محراب جان‌برده

۱ ـ مخصوص «ع»

مردم بسیاری از لشکریان او کشته شدند خان بعد ازین فتح بر در او که جزیره‌ایست بر لب دریا و آب کر از دو طرف آن بدریا میریزد قربان‌علی‌نام یکی از اقوام‌برهان با جمعی کثیر از رجاله شروان بدانجـادر آمده بحفر خندق دور آن‌جا را مستحکم ساخته بودند خان در عین زمستان بدانجا شتافته از جوانب‌غازیان بکشتی‌درآمده‌یورش کردند بعد از جد وجهد بسیار فتح آن قلعه نموده قربـان علی را بابسیاری ازتابعان بقتل آورده بعد از آن شروان بیکبارگی از وجود معاندان پاك شده درذی القعدةاین سال ناموس العالمین طاب‌الله مضجعها ارادةروضةرضاساکنها التحیةوالثنانموده‌ازقزوین متوجه گشتند و ازاعیان شاه قلی خلیفه مهردار و فوجی از قورچیان عظام همراه محفه علیا بودند.

سبع وخمسین‌وتسعمائه۹۵۷ نوروزایت‌ئیل‌سه‌شنبه‌بیست ودوم‌صفرودر پنجشنبه نوزدهم جمادی الاولی‌اردوی اعلا [از قزوین] متوجه ییلاق سلطانیه شدندو ازآن‌جا بآذربایجان رفتند و خانه کوچ را بقزوین فرستادند بایندر بیك ملکن اغلی برسر اردو بودوهم درربیع الاول‌این‌سال واقعهٔ القاس بیك میرزا واقع شد ولادتش‌درجمعه‌دهم‌صفر اثنی وعشرین و تسعمائه ۹۲۲قشلاق همایون در قراباغ‌بود.

ثمان وخمسین و تسعمائه ۹۵۸ نوروز تنگو زئیل پنجشنبهٔ چهارم ربیع‌الاول چون مکرراً از درویش محمد ولد حسن بیك شکی که از پرتو دولت‌روزافزون‌اقتدار تمام یافت ولقب خانی یافته آثار خلاف به ظهور رسیده بود و تنبیه او بر ذمت (۱) همت لازم آمده بنابرین رایات جلال بتسخیر الکای او نهضت نموده در روز شنبه نهم جمادی‌الاولی قلعه کیش بقهر و غلبه مفتوح شده وی درحین فرار بردست کوسه‌بیرقلی چریده که کمینه ملازم چرنداب سلطان شاملو بود بقتل‌رسید**جزاءبما کانوایعملون**و هم درین سال ایلچی فرنك که ازراه هرمز آمده‌تحف وهدایای‌نفیس‌آورده‌بودمرخص شده ازهمان راه معاودت نمود وهم درین سال شاه قلی سلطان استاجلو ازمشهد مقدسه آمده بحکومت چخور سعد مقرر شد و الکای اورا به علی سلطان تاتی اغلی ذوالقدر مرحمت فرمودند و هم دراین سال خواجه امیر بیك که دردیوان اعلی‌راه وزارت‌داشت مؤاخذه شد و اردوی اعلی از آنجا بگرجستان رفته قلعه‌تموك مسخر گردید درآن اثنا بعضی از مردم اردو طاعون پیدا کرده حسب الفرمان ایشان را اخراج کردنـد قشلاق همایون درقره‌آغاج قراباغ دست داد و درین سال دین محمد ازبك قلی محمد را که یکی از بهادران نامی آن طایفه است همراه قاضی عطاء الله برادر قاضی شمس الدین محمد رازی حسنی بدرگاه گیتی پناه فرستادکه بعد از نوازش بیکرانه خسروانه‌رخصت

۱ـ ع : دست‌همت

انصراف یافته در سبزوار خبر بدو رسید که دین محمد درمرو فوت شده بنابرین توهم بخود راه داده از آنجا فرار کرده چریده بیرون رفت.

تسع وخمسین وتسعمائه ۹۵۹ نوروز سیچقان ئیل جمعه پانزدهم ربیع الاول درین سال بنا بر سببی چند رایات جلال بالکای مخالفان توجه فرموده درشهر رمضان اخلاط معسکر همایون شدو فتح قلعه دست داده اهالی آنجا بهجان و مال امان یافتندو از آنجا بمحاصرهٔ قلعهٔ ارجیش فرمودند.

ستین و تسعمائه ۹۶۰ نوروز اود ئیل شنبه بیست وپنجم ربیع الاول بعد ازچندگاه میانه نیکچرو کردان یختی که سردار ایشان ابراهیم نامی بود خصومتی شده نیکچریان غازیان را از باره بالا کشیده قلعه مسخر و کردان مقتول شدند وبدیع الزمان پسرعلی بیك موصلو پسر خال قورچی باشی القاس میرزا در آنجا بقتل آمدودر آن یورش بعضی از امرای عظام بسرداری اسماعیل میرزا بر سر اسکندر پاشا به ارض الروم رفته بروظفر یافتند و بعضی از لشکراورا کشته بعضی از معتبر رومیه چون کسرعیسی صاحب سنجق ذوالقدر گرفتار شده در اردوی معلی بیاسا رسیدوهم درین سفر قلعهٔ بارگیری که کوتوالی محمد بیك دکر اغلی بود بامان مفتوح شد و از آنجا لشکر بغارت کردستان رفته سالماً غانماً باز آمدند و تمامی زمستان در آن یورش مبارك بسر رفته درعشراول ربیع الثانی نخجوان محل نزول همایون گردید و در آنجا سیدشمس الدین دیلجانی بسفارت روم رفت و اردوی معلی متوجه ییلاق شده الکای ارومی معسکر میمون گشت و از آنجا به سلماس و خوی واقع شده در آن سفر بعضی قلاع کردستان مفتوح گردید و ازآنجا معاودت نموده متوجه نخجوان شدند و قاضی جهان که سالها اعتماد الدوله بود از آن امر عالی استعفا نموده در قزوین معتکف گشته بود بنابر عرض حاجات بدرگاه آمده درحین معاودت در زنجان وقت غروب جمعه هفدهم ذی الحجه وفات یافت قاضی جهان موافق تاریخ است ولادتش در (۱) در صبح پنجشنبه دوازدهم محرم سنهٔ ثمان و ثمانین و ثمانمائه ۸۸۸ و چون رستم پاشا وزیر اعظم سلطان مصطفی ولد ارشد خواندکار خائف بود ازکمال مکر و تزویر کدورت او را در ضمیر پدر جای گیر ساخته در این سال درحین توجه خواندکار بعجم پسر را بقتل آورد وتاریخ آن واقعه « مکرر ستم » یافته اند وچون معاقب آن سلطان محمد پسرش هم مقتول شد «ستم مکرر» تاریخ آن گردید.

احدی وستین وتسعمائه ۹۶۱ نوروز پارس ئیل یکشنبه هفتم ربیع الاخر اتفاق افتاد و بقشلاق نخجوان درآمده خبر توجه خواندکار و قشلاق او درحلب شایع شد وخاطر

از اینجا قسمتی از نسخهٔ «ع» افتاده بود واز نسخهٔ «م» تکمیل شد.

اشرف متوجه انتظام حال عساکر شده در اندیشهٔ مدافعهٔ خصمی چنان بود تادرپنجشنبه ششم رجب اردوی معلی بجانب بازار چای نهضت نموده در اواخر شعبان خواندکار به نخجوان آمد و بعد از دوروز، روز بیست و هفتم شهر مذکورمراجعت کرد و رایات جلال بگرجستان فرموده قریب یکماه در الکای‌شرشاد و قرقره نشسته به نهب و تاراج کفار اشتغال داشتند تا رمضان گذشت و در این‌وقت خواندکار در ارزن الروم بودو فوجی از امراکه بر سر قلعه ده الطی میرفتند صلاح درآن ندیده بقانلوچمن‌عودنموده و سنان بیك که یکی از مقربان خواندکار بودگرفته بدرگاه فرستادندموکب همایون نیز سپاهی به قانلوچمن فرمودند چون اعیان اروام با اصلاح ذات البین درایام سلسله جنبانی کرده‌بودند بنا بر این نواب‌اعلی از سرخون سنان بیك گذشته‌اوراهمراه‌شاه‌قلی بیك قاجار نزد خواندکار فرستاد و از آنجا بصوب الکای لواصان توجه فرموده قریب‌سی‌هزاراسیرازصغیرو کبیربهم‌رسیدوزمستان درآن‌جابسررفت‌وازآنجا عود فرموده دربردع نزول اجلال‌واقع‌شد و فرخ زاد بیك ایشك اقاسی را باپلچی گری‌روان‌داشتند .

اثنی و ستین وتسعمائه۹۶۲ نوروز توشقان ئیل دوشنبه هفدهم ربیع الاخر موکب همایون متوجه تبریز شده جهت اسماعیل میرزاطوی نمودند وبعزم قشلاق‌قزوین متوجه آنجا گردیدند وهم درچهاردهم ربیع الاول آنسال ابراهیم،سلطان‌شیرازمغضوب بل مأخوذ شد ایالت فارس بعلی سلطان تاتی اغلی ذوالقدر مفوض شده و شاهرخ بیك ولد ادهم به داروغگی و هم بتحصیل داری وجه ترجمان ابراهیم خان مقرر گردید.

ثلاث و ستین وتسعمائه ۹۶۳ نوروز لوی ئیل چهارشنبه بیست و هشتم ربیع الثانی در این سال دارائی هرات بشاهزادگی اسماعیل میرزا مرحمت فرموده‌وی درسه شنبه ششم ربیع الثانی باتفاق علی سلطان تکلواز قزوین توجه بدانصوب فرموده‌درسه شنبه بیست و سوم جمادی الاولی در هرات نزول نمود و شهزادهٔ عالمیان سلطان محمد میرزا مصحوب علی سلطان درجمعه چهارم شعبان از آنجا بیرون آمده در اواخرشوال بدرگاه عالمپناه رسیدند و رایات جلال به ییلاق درباوك واز آنجا به‌جغور و ازآنجا بساوجبلاغ فرمودند و در آنجا علی سلطان تکلو مغضوب شده بضرب لگد قورچیان از هم‌گذشت و هم در این سال سلطان ابراهیم میرزا مخدوم‌زاده بهرام میرزا منظور نظر سیما آثار شده ایالت مشهد مقدس معلی بدو شفقت فرمودند در پنجشنبه غره ربیع الثانی متوجه آنجا شدو در این سال امرا واعیان حسب الفرمان قضاجریان‌از کل مناهی توبه کرده این قطعه‌درآن تاریخ وارد گشته قطعه:

سلطان کشوردین طهماسب شاه‌عادل — سوگند داد وتوبه‌خیل سپاه دین را

تاریخ توبه دادن شد « توبةنصوحا» — سر الهی است‌این‌منکرمباش‌این را

وچون صدارت پناه میرشمس الدین اسدالله صدر از کمال ضعف مزاج وپیری در تبریزرحل اقامت انداخته خدمت‌میرزین الدین علی خلف صدق‌ایشان به‌نیابت‌بامرصدارت اشتغال داشتند در این سال‌بجنات عدن انتقال نموده درمشهد اعلی مزکی‌رضیهٔ رضویه علی ساکنها التحیة مدفون شد ولادتش‌سنهٔ ثمان‌وثمانین‌وثمانمائه۸۸۸

اربع وستین وتسعمائه۹٦٤ نوروزئیلان ئیل در این‌سال بدستورحکومت‌هرات بسلطان محمد میرزا مرحمت شد و قورچی باشی در خدمت ایشان، روزشنبه نهم صفر بدانصوب توجه نموده در سه شنبه نهم ربیع الثانی بهرات رسیدند وقورچی باشی در دوشنبه بیست و هفتم جمادی الاولی اسماعیل میرزا را از هرات بیرون‌آورده‌درمصلای آنجا نزول نموده و در دوشنبه پنجم جمادی‌الثانی از آنجا کوچ‌بر کوچ از راه‌طبس‌بیزد و از آنجا بساوه آمده اعتماد الدوله معصوم بیك امیر دیوان صفوی او را بقلعهٔ قهقهه برد هم در این سال رایات جلال به ییلاق سهند و از آنجا به تبریزفرموده قاضی‌محمد ولد قاضی سافر و حیدر بیك ولد استاد شیخ توسخی‌منکوب شده گرفتار گشتند و هر دو در قلعه الموت محبوس شده کار ایشان در آنجابنهایت رسید و هم‌دراین‌سنه‌روزشنبه هشتم شوال محمد خان تکلو حاکم هرات وفات یافت وهم درین سال قشلاق در قزوین واقع شده در آنجا امرصدارت بمیر تقی الدین محمد بن میر معزالدین محمد صدرسابق مفوض گردید .

خمس وستین وتسعمائه۹٦٥ نوروز یونت ئیل جمعه هشتم جمادی الاولی‌در روزسه‌شنبه‌یازدهم‌رمضان رایات جلال به ییلاق خرقان فرموده امراء عظام مثل بدرخان [امیر دیوان استاجلو صاحب سلطانیه و طارمین] وشاه قلی خلیفه مهردار [حاکم]به یساق استر آباد مأمورگشته در شنبهٔ دهم شعبان از قزوین بیرون رفتند و سایر امرا چون یادگار محمد بیك [ترخان] موصلو و حسن بیك فتح اغلی استاجلو وشاه‌قلی‌بیك چاوشلو وعباس علی بیك [ولد چرندات سلطان و احمد بیك قیا اغلی قاجاروقاسم‌علی سلطان درغوت اغلی] شاملو و رستم خان افشار [حاکم‌کوه کیلویه] و دیگر امرا بدیشان پیوسته باتفاق ابراهیم خان صاحب استر آباد بر سرترکمان اوغلو رفته ایشان باتفاق اباوالی خود بحول اترك درآمده بودند امرا ازعقب ایشان ایلغاربرده‌ودرهمان شب شاه قلی خلیفه را در اثناء راه قولنج عظیمی دست داده در شب سه شنبه هجدهم رمضان درگذشت امرا تا کنار آب رانده چون از ایشان اثری نیافتند برگشتند در اثنا علی سلطان ازبك بمدد ترکمان رسیده تا آنکه نواب اعلی احکام بقدغن تمام بامرا نوشته بود که اگر علی سلطان بیاید جنك ناکرده کیفیت بعرض رسانند امرا از آن ذاهل شده ازکمال غرور نهیب اجتماعی از آب جرجان عبور نموده او ازغایت عجز

خندقی بر کنار مخیم خود کنده پناهی راست کرده بود و درعقب آن تفنگچیان نشانده امرا آغاز جنك کرده در روز یکشنبه بیست و یکم شوال ازوی شکست یافتند بعضی بقتل رسیده و بعضی دست گیر شدند و نتیجهٔ خلاف امر قضا امضا بظهور رسید [وهم در شب دوشنبه بیست و سوم جمادی الاولی بعداز نوروز بدو روزدو مرتبه سیل بقزوین آمده قریب دوهزار خانه ویران کرده مبلغها خسران ترك وتاجیك شد وهم دراین سال مغفرت پناه شیخ زین الدین جبل عاملی رارومیان درمکه گرفته باستانبول بردندو بواسطه تعصب مذهب در پنجشنبه عشراوسطرجب شهید ساختند] وهم درین سال قشلاق در قزوین واقع شده و در شب پنجشنبه ششم جمادی الثانی ابای ترکمان را که فساد بسیاری در استر آباد ازو مولد شده بود خواجه محمد مظفر بنکچی و ملازمانش کشته سر او را در جمعه بیست و هشتم شهر مذکور بدرگاه آوردند و در روز چهارشنبه هفدهم ربیع الاول نواب اعلی بمبارکی طالع و بختفیروز از دولتخانهٔ کهنه [بدولتخانهٔ] مجدد نقل و تحویل فرمودند

ست وستین وتسعمائه ۹٦٦ نوروز قوی ئیل شنبه غره جمادی الاخری چون هوا ملایم میگذشت نواب اعلی میل ییلاق نفرمودند (۱) در اثناء این سال خبررسید که میانهٔ اولاد خواندکار نزاع شده در صدد جنك و جدال اند مرتبه مرتبه این خبر به تحقیق میپیوست تا آنکه از یادگار بیك پازوکی صاحب ایشکردوقا فرمان کس رسید که خیمه چند در یاس فرود آمدند مقارن آن ملازم شاه قلی سلطان استاجلو ازجخور سعد آمده علی آقا چاوش باشی سلطان بایزید را همراه آورد خلاصهٔ سفارت آنکه اگر نواب اعلی ما را درپناه خود جای میدهد بدرگاه آییم متعاقب خبر رسید که وی در پاسین از پاشاها شکست یافته بخجور سعد آمد بنابرین حسن بیك یوزباشی را بامبلغی کرامند از نقد و امتعه باستقبال او روان داشته درین اثنا سنان بیك که سابقاً درگرجستان گرفتار شده بود از جانب خواندکار و دوراق ملازم [سلطان] سلیم برسالت رسیدندو منهیان خبر [قرب] وصول سلطان بایزید رسانیدند.

سبع وستین وتسعمائه ۹٦۷ نوروز پیچی ئیل دوشنبه سیزدهم جمادی الثانی سلطان بایزید چون بحوالی قزوین رسید تمامی امرا و اعیان باستقبال رفته وی را در نماز عصر چهارشنبه بیست و یکم محرم بشهر در آوردند و در میدان مجدد بملازمت نواب اعلی مشرف شد در آن روز این کمینه امر غریبی عجیب از کمال تایید دولت متناهی و غایت عنایت الهی که همواره شامل حال این دولت بی انتقال است برای العین مشاهده نموده مجملا سلطان بایزید با اشکری چون سد سدید همه با اسلحهٔ جنك از تیرو شمشیر و

۱ــم: فرمودند

تفنك بر اسبان تازی سوار و مهیای کار زار چون بمیدان در آمد بندگان نواب اعلی باقورچی باشی و قورچی‌وتیروکمان و شمشیر بنفس نفیس اورا استقبال نموده تا بمیان میدان قدم رنجه داشتند بیکبار لشکر دست راست ودست چپ بیگانه هالهوار احاطهٔ آن شهریار خورشید آثار کرده اعوان وانصار قریب دو تیر پرتاب دور مانده این ذرهٔ بی مقدار در خدمت شیخ علی منشا ازگوشهٔ بامی نظاره میکرد ناگاه از مشاهدهٔ آن امر غریب لرزه بر اعضای بندگان افتاده و چند نوبت آیةالکرسی خوانده برآن‌مهرسپهر تابنده دمید بیت:

اگر فتنه‌گردد سمك تاسماك چوایزد نگه دارداز بد چه‌باك

بالجمله مقدم اورا باصناف تعظیم و تبجیل تلقی فرموده او را در دولتخانهٔ قدیم فرود آوردند و درروز جمعه (برای) تهنیت قدوم او قدم مبارك‌رنجه‌داشتندو دقیقه‌یی‌از دقایق غریب نوازی و اشفاق فرو نگذاشتند و بعد از چند روز در میدان‌مذکور جشن عالی [ترتیب] کرده قریب دو هزار تومان نقد و جنس بدو مکرمت فرموده بدست همایون‌که بوسه گاه سلاطین ربع مسکونست بواسطهٔ کمال تعظیم جبههٔ مرصع‌بر سر او زدند و او از غایت‌کبر و حماقت بلوازم عذر خواهی قیام نکرد و این‌مصراع‌تاریخ آمدن اوست « بگو شهر محرم بود وقوی‌ئیل » ونواب اعلی درصدد درخواست گناه‌او

ازپدر شده علی آقا و آقجه سفیل یوز باشی حرم‌که از معتمدان درگاه بود همراه سنان بیك بهخواندکار وارشتی آغا را مصحوب دورآق نزد سلطان سلیم روان‌داشتند در خلال آن احوال بموجب وسوسهٔ بعضی مفسدان‌که درپیش اوبودند چون دیو قدوز وسنان میراخور از طریق صواب‌گشته خیال تخلف از موکب همایون‌درخاطر گذرانیده وغرا اغرلو ومحمود چرکس و مصطفی نشانچی از آنجا نفی؟ واقف شده بحسن بیك یوزباشی درین باب ایمائی کردند سلطان بایزید بر آن اطلاع یافته در شبی هر سه را بخلوتی طلبیده بقتل رسانید و نواب اعلا مطلقاً این را بروی او نیاورده همچنان در مقام مهربانی و اشفاق بودند تا آن‌که عرب محمد نام طرابزونی که شیعهٔ مخلص بود هم از ملازمان او بمهمی بمازندران رفته هم در آن اوان ازگرد راه‌رسیده درروزی که نواب اعلی و سلطان بایزید در باغ سعادت آباد سیر میفرمودندخود رابخدمت‌رسانیده آهسته‌گفت دو کلمهٔ‌واجب العرض دارم و فرصت فوت میشود نواب اعلی‌اورابدیوانخانه وعده کرده حریفان از آن بویی بردند بموجب الخاین خایف از باغ چون بمنزل خود رفتند آن بیچاره را درشب پنجشنبه بیست و یکم رجب‌که درآن شب قران نحسین‌شده بود بقتل آوردند و این خبر که بمسامع جاه وجلال رسید از دو جهت ملال فرمودند یکی آنکه مرد مؤمنی بناحق کشته شد و دیگر آن‌که در ایشان خیانت عظیمی هست

که این جرأتها میکنند بالضرورة بفکر دفع ایشان افتاده اثر ملال بندگان که بر همگنان ظاهر گشت نماز شام جمعه‌یی عوام بر درخانه او هجوم آورده آغاز طعن ولعن کرده سنك بر در و بام او انداختند هرچند اینمعنی موافق مزاج اشرف اقدس نبود اما چون امری بی اختیار واقع شده بود دیگر بر آن جماعت اعتماد نمانده بنابرین صباح جمعه بعضی از امرا بمنزل او رفته ویرا با فرزندان بدستور مقرر بدولتخانه آوردند و درعصر آن روز اورا مسلوب الاختیار ساخته ملازمان مفسد اورا چون لله پاشا وفرخ بیك و سنان میراخور وعیسی چاشنی گیر و خواجه عنبر وغیرهم بقتل آوردند واورخان پسر بزرگتر اورا بحسن بیك و سلطان محمود را بمعصوم بیك و سلطان محمد را به قورچی باشی و سلطان عبدالله را بمیر سید شریف سپردند وخودش رادراندرون دولت خانه حفظ نموده قورچیان برو گماشتند [و در اوایل رمضان مزاج وهاج اقدس اشرف انحراف پیدا کرده قریب یکدوماه در کشید] و هم در روز سه‌شنبه پانزدهم جمادی‌الاولی این سال عیسی خان پسر لوند حاکم گرجستان بسعادت اسلام رسیده منظور نظر کیمیا اثر شده و به‌مرتبه‌یی ارجمند فایز گردید و در آن تاریخ گفتند « عیسای لوند شد مسلمان از صدق » و حسن بیك چاوشلو قورچی تیر و کمان که ازمقربان و معتمدان بود درروز شنبه هفدهم ذی الحجه وفات یافت ·

ثمان و ستین وتسعمائه ۹۶۸ نوروز تخا قوی ئیل سه شنبه بیست وچهارم جمادی الثانی [وهم] درین سال قشلاق و ییلاق در قزوین واقع شد وایلچیان خواندکار مقدم ایشان علی پاشا حاکم مرعش و حسن آقا قاپوجی باشی که از جملهٔ محرمان و معتمدان بود با هفتصد و شش نفر در شنبه نهم جمادی الثانیه بایروان خچورسعد رسیده در سه شنبهٔ بیست ودوم رجب بقزوین درآمده تمامی خواص وعوام مراسم استقبال به جای آوردند و دریکشنبهٔ بیست وهفتم به تقبیل بساط جلالت مناطرسیده تحف وتنسوقات و بیلاکات از مرصع آلات چون کمر شمشیر و کمرخنجر و اقمشهٔ نفیس فرنك وروم و بسیاری از نفایس و چند نفر اسب بدو که خواندکار اتحاف داشته بود به‌آیین مرغوبی گذرانیدند و نواب اعلی بعد از [انواع] مراعات واصناف نوازشات جعفربیك کنگرلو استاجلو که در سلك امرا [ی عظام] منتظم بود بایلچی گری مقرر داشته همراه ایشان بروم روان وهم در پانزدهم شعبان گرگین ولد لوند گرجی در جنك شاه‌وردی سلطان زیاد اغلی بقتل آمده در حینی که ایلچیان روم در مجلس خلد آیین بودند سر ها و اخترمها از نادران گرجی اسیر را بنظر اشرف اعلی رسانیدند و هم‌درپانزدهم شوال رستم پاشا وزیر اعظم خواندکار که بدختر داماد خواندکار بود باجل طبیعی در گذشت گویند از جملهٔ متروکاتش دوهزار (۱) پوستین سمور بوددیگر اجناس نقودبرین قیاس

۱ ـم: سی هزار.

توان کرد و در شب شنبه دهم ربیع الثانی حسن بیك یوزباشی استاجلو که از اعاظم امرا و مقربان بود [ومیرزا اشرف . قاضی جهان وکیل شرف‌دودمان سادات‌سیفیه بود نهم شهر ذیقعده] و سید محمد جبل عاملی که‌پیش نماز نواب‌اعلی بود درسحر جمعهٔ سوم ذی الحجه و خواجه قاسم [نظر] که مستوفی دیوان اعلی بود در هفدهم ذی الحجه وفات یافتند .

تسع و ستین وتسعمائه ۹۶۹ نوروز ایت‌ئیل چهارشنبهٔ پنجم رجب‌در روز سه شنبه بیست و هشتم محرم رایات جلال بعزم شکار ماهی متوجه طارم‌شده‌تا حوالی‌خزر بیل که ملتقای سفید رود و شاه‌رودست (۱) فرموده چند روزی شکار کردندو بعدازعود از آن سفر مزاج اقدس ناموس العالمین مهین بانو الشهیره بسلطانم همشیرهٔ اعیانیه نواب اعلی که ملکة الخیرات‌وبانیة المبرات بود وعالمیان غریق‌بحر نوال ایشان‌انحرافی پیدا کرده‌درنصف شب چهارشنبه چهاردهم جمادی الاولی بعالم قدس فرمودند ولادتش سنهٔ خمس و عشرین وتسعمائه ۹۲۵ و صباح نواب اعلی بنفس‌نفیس‌تشییع‌جنازه‌محفوف برحمت بی اندازه ایشان تابشاهزاده حسین علیه السلام فرموده‌میرتقی الدین‌محمدصدر و مولانا عماد الدین علی استرآبادی معلم علیه عالیه‌ودیه‌لقلی بیك‌ایشك آقاسی‌حرم‌نعش غفران مآلرا بدار المؤمنین‌قم‌برده درجوار حضرت معصومه علیهاالسلام‌بامانت گذاشتند و در چهارشنبهٔ غرهٔ جمادی الاولی سونیك بیك قورچی باشی‌افشار که‌از صوفیان گیلان و سنش ازنود(۲) متجاوز بود و در اواسط ربیع الاخر یادگارمحمدبیك موصلو ترخان بن مرجومك سلطان بن امیر خان که حاکم ساوه بود ودرشنبه بیست‌ودوم‌صفرمیرفیض‌الله قاضی معسکر و در هفتم صفر قاضی عمادناظر بیوتات ودرپنجشنبه بیست وپنجم‌ذی‌القعده میرزا کافی میشی وفات یافتند و درین سال ولی بیك یساول باشی استاجلو که برسالت روم رفته بود همراه ایلچیان آنجا چون خسرو پاشا حاکم‌وان و سنان‌بیك چاشنی گیر و علی آقا چاوش باشی با دویست نفر در روزپنجشنبه چهاردهم ذی القعده‌بقزوین‌رسیده در شنبه هفدهم درباغ سعادت آباد بیابوس سر افرازشدند و کتابتی که بخطخواندکار آورده بودند مشتمل بعهد و پیمان ومؤکد باصناف ایمان گذرانیده پیشکشی که از آن دیار آورده بودند بعرض رسانیده نوازش یافتند وچون قبل ازاینکه‌نواب اعلی فرخزاد بیك را فرستاده بودند با خواندکار مصالحه و معاهده واقع شده بود ونواب اعلی‌به موجب **ان العهد کان مسؤلا** نقض‌آن روا نداشتند دیگر چون صلاح کافهٔ خلایق در سد باب نزاع بود بندگان نواب اعلی که درجمیع امور نظر بر صلاح حال جمهور داشته

۱ـ از اینجاتا آخر کتاب‌از نسخهٔ «م» ساقط‌شده‌است،وفقط از نسخهٔ «ع» استفاده‌شد.

۲ـع:وسنش‌از بودو تصحیح احتمالی است .

و دارند و سلطان بایزید با اولاد در روز پنجشنبه بیست و یکم ذی القعده حسب استدعای پدرش تسلیم ایلچیان کرده ایشان بفرمودهٔخواندکار همه را بخبههلاك کرده «نی دست تودارد خبر نی تیغ توآلودگی» در سلخ شهرمذکور با اجـاد ایشانبروم بازگشتند و دربیستم ربیع الثانی داود بیكپسر لواصان حاکم گرجستان بدرگاه آمده با فوجی ازناوران بشرف اسلام و ایمان رسیده حکومت تفلیس بدو مفوض گشته بلقب خانی مشرف گشت ودرین سال قشلاق و ییلاق درقزوینواقع شد.

سبعین وتسعمائه ۹۷۰ نوروز تنگوزئیلپنجشنبهٔ شانزدهم رجبدرروزیکشنبه نوزدهم صفر جعفربیك کنگرلو که برسالت روم رفته بود با الیاس حاکم خواندکار همراهی کرده و بدرگاه گیتی پناه آمدند و پیشکشی که آورده بودند از آن جمله چهل اسب بدو با چلهای زربفت و محمل وزین مرصع و پانزدههزار اشرفی قبرسی که عبارتستازسیهزارتومانو بسیاریازنفایس وتنسوقاتروم و فرنك و مصر ویمن درمحل خود گذرانیدند درین دو سه سالعیسی خان پسر لوند دربارگاه فلك اشتباه برتبهیارجمند رسیده مقدم بر امرا و ارکان دولت عظمی میگشت و هر ساله مبلغ شش هـفت هزار هزار تومان الکا وانعامات، بمحضهمین که از کیش پدر منحرف گشتهروی نیاز بدین درگاه که قبلهٔ مقبلان آگاه است آورده بود در وجه او مقرر گشته با دیگر بعقدات سر افراز میگشت بیکبار بشآمت وسوسهیی از ناوران که عادت بشراب و کباب گوشت خوك کرده بود همهٔ آن حقوق را فراموش کرده خیال فرار و ارتدادداشتویکدو ازملازمان

محرم او این معنی را بپایهٔ سریراعلی معروض داشته بعد ازپیروی و تحقیق چون صدق سخن ایشان بوضوح پیوست در آخرچهارشنبه بیست وششم ربیع الثانی گرفتار شده در سه شنبهٔ شانزدهم جمادی الاولی او را بقلعه الموت بردند و هم در سیزدهمرجباین سال میر تقی الدین محمد صدر از آن امر معاف گشته (۱) در ذی القعدهصدارت عراق و فارس وخوزستان بمیر شمس الدین محمد یوسف که از افاضل سادات ملایك صفات استرآباد است مفوض شد و درعشر اواسط ذی الحجه صدارت خراسان و آذربایجان وشروان بمیر زین الدین سید علی مخدوم زادهٔ امیر شمس الدین اسدالله مرعشی صدر سابق عنایت فرمودند ودراواخر روز جمعه هشتم شعبان حکیم نور الدینمحمدبنمولانا کمال الدین حسین طبیب خاصهٔ شریفه، درروز دوشنبه بیست و هفـتم رجب ومـولانا قطب الدین محمد بغدادی مشهور بقاضی اغلیوفات کردند، وهم درینسالقشلاقوییلاق درقزوینواقعشد.

احدی وسبعین وتسعمائه ۹۷۱ نوروز سیچقان ئیل شنبه بیست وهفتم رجب

۱ـع: معارك گشته. وتصحیحاحتمالیاست.

در تابستان و زمستان این سال نواب اعلی به فتح و فیروزی متوجه انتظام مهام بوده ییلاق و قشلاق در قزوین فرمودند معصوم بیك و بعضی امرا برسرما زندران روان داشتند آخر بشفاعت سلطان مراد خان حاکم آنجا آن الکازا دانسته بوی شفقت فرمودندواو تعهد بقایای سنوات نموده در صدد ادا شد و در این سال پیر محمد خان بن جانی بیك سلطان والی بلخ باغوای مفسدان بحوالی مشهد مقدس آمده بی آنکه خرابی کند به نیروی دولت قاهره بالکای خود بازگشت و تولك بهادرحال ودرا بعذر خواهی بدرگاه فلك اشتباه فرستاده نواب اعلی بعد از مراحم خسروانه حسن بیك یساول باشی شاملو مصحوب و نزد موما الیه روان داشتند ودرین سال علی سلطان ازبك و برادرزادگان بخراسان آمده پیرتاولی چند کردند چون همگی همت والای بندگان نواب اعلا بتقدیم شعار اسلام مصروفست بموجب **واذن فی الناس بالحج** مؤالف و مخالف را بدین طریق حق دعوت فرموده بنابرین درین چند سال چندین نفر از اعیان ازبکان ماوراء النهر به نیت حج آمده بحجاز رفتند و علی مراتب درجاتهم مراعات یافتند و ایلچی مکرر سید ابوالمکارم نامی درپنجشنبه چهاردهم ذی الحجه از جانب سلطان محمودخان والی آنجا پیشکشهای لایق آورده با حق وردی بیك ولد فتحی بیك پروانچی که برسالت آنجا مقرر شده بود معاودت نمود ودرشب نوروز این سال مهدعلیا خانش بیگم همشیرهٔ نواب اعلی بعالم بقا پیوست ومرتضی ممالك اسلام به نیت حج از قزوین متوجه بغداد شده بعد از شرف زیارات عتبات عالیات بواسطهٔ موانع مناع للخیر عود نموده درهمدان صبح جمعه پانزدهم ذیحجه بعالم جاودان رفت ولادتش درشب پنجشنبه سیزدهم شوال سنه اثنی عشر و تسعمائه ۹۱۲ قدس الله سره الاطهر.

اثنی و سبعین وتسعمائه ۹۷۲ نوروز اودئیل یکشنبه هشتم شعبان درین سال امراء عظام چون معصوم بیك و سایر امرای عراق و کرمان بیورش خراسان مامور گشته چون قلعه خبوشان را ازبکان بتغلب گرفته بودند و بمیر شهریار نامی که راه وزارت علی سلطان دارد سپرده بودند و او آنجا را باقوام خود داده بدیدن وی رفته بود جمعی از اهالی آنجا بسرداری پهلوان قمری مراسم دولتخواهی بتقدیم رسانیده بود کسان شهر را بعضی بقتل آورده پاره یی را بدر کردند وعلی سلطان لشکر بدانجا کشیده خاسراً خایباً برگشت و پهلوان قمری بجلد وی مشمول آن عواطف بیدریغ شده الکاء کلبددو بعضی مواضع به تیول او مقرر شد و از دیوان اعلی حکومت آن قلعه و نیشابور و اسفراین به ایقوت بیك چاوشلو استاجلو عنایت فرمودند وچون آثار ظلم وعدوان قراق خان تکلو که بعد ازپدرش محمد خان والی هرات شده بود درپایهٔ سریر اعلی مذکور شد درین سال بنا بر رفع تعدی و تطاول اوامرایی که بخراسان رفته بودند و شاهزاده های عالیشأن چون سلطان ابراهیم میرزا و بدیع الزمان میرزا مأمور بدفع او

گشته در آن اثنا برادران قراق چون مصطفی بیك و مسیب بیك قصد او کرده کاری از پیش نه بردند بنابرین با فوجی از دولت‌خواهان تکلو از شهر بیرون آمده به غوربان مزد صافی ولی سلطان روملو صاحب آن‌جا رفتند وقراق برادر دیگرحسین‌قلی وجعفر پسر خود را با جمع‌کثیر از عقب ایشان فرستاده درحوالی غوربان درشنبه دهم جمادی الاخر بین الفریقین مقاتله دست داده مصطفی بیك را شکسته احمدبیك و مسیب بیك برادران قراق را با بعضی از ملازمان ایشان دست گیر کرده نزد قراق بردند که مصطفی بیك با سایر گریختگانرا ازو طلب دارند و اگر ندهد جبراً قهراً قلعهٔ او گرفته او را نستانند در آن اثنا قراول امرا بدان حوالی رسیده متعاقب آن بعضی از امرا چون ولی خلیفه شاملو حاکم قم و خلیل سلطان سپاه منصور کرد بمعرکه رانده جمع کثیرمردم قراق کشته شدند این خبر چون بقراق رسید حرکة المذبوحی(۱) کرده مقارن آن‌خبر رسید که امرا برباط بریان آمده اند بیکبار بقایای لشکرش پریشان گشته بامعدودچند در خدمت شاهزادهٔ عالمیان ابوالغالب سلطان محمد میرزا و سلطان حسن میرزا مخدوم زاده‌اش بحصار اختیار الدین رفته ازین جانب شاهزادگان و امرا بهرات درآمده‌اورادر عصر جمعهٔ شانزدهم زیر آوردند و درمحلی مضبوط گردانیده این احوالات‌رابپایهٔ‌سریر اعلی معروض داشتند و قزاق چون بمرض استسقا مبتلا بود در تضاعیف‌آن‌حال مرده از نکال دنیا بعذاب عقبی اتصال یافت و هم درشب پنجشنبه دوازدهم شعبان که چهارم‌نوروز

اودئیل بود بندگان نواب اعلی حضرت صاحب الامرصلوات‌الله‌علیه را درعالم رؤیادیده صباح تتمهٔ تمغاوات ممالك محروسه راکه درکل قریب سی‌هزار تومان اصلاوفرعاًمیشد بخشیده ثواب آن عطیه را که‌هرگز هیچ یك از سلاطین‌روی زمین ده‌یك‌آن مکرمت نکرده بودند بارواح حضرات ائمهٔ هدی صلوات‌الله علیه را درعالم رؤیا دیده تقبل الله تعالی من‌حضرت الاقدس الاعلی و خلد ملکه و سلطانه مادامت‌الارض‌والسماءفی‌منتصف شهرربیع الاول سنه سبعین و تسعمائه۹۹۰(۲) من الهجرة النبویة المصطفویه

۱ـ ع: حرکة المذلوجی ۲ـ کذا ،

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Buket GÜNDÜZ

Doğum Yeri: Sinop-1993

Medeni Hali: Evli

Yabancı Dil: -

E-Posta:buket.demircan57@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise: Kastamonu Kız Meslek Lisesi

Lisans: Yozğat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü